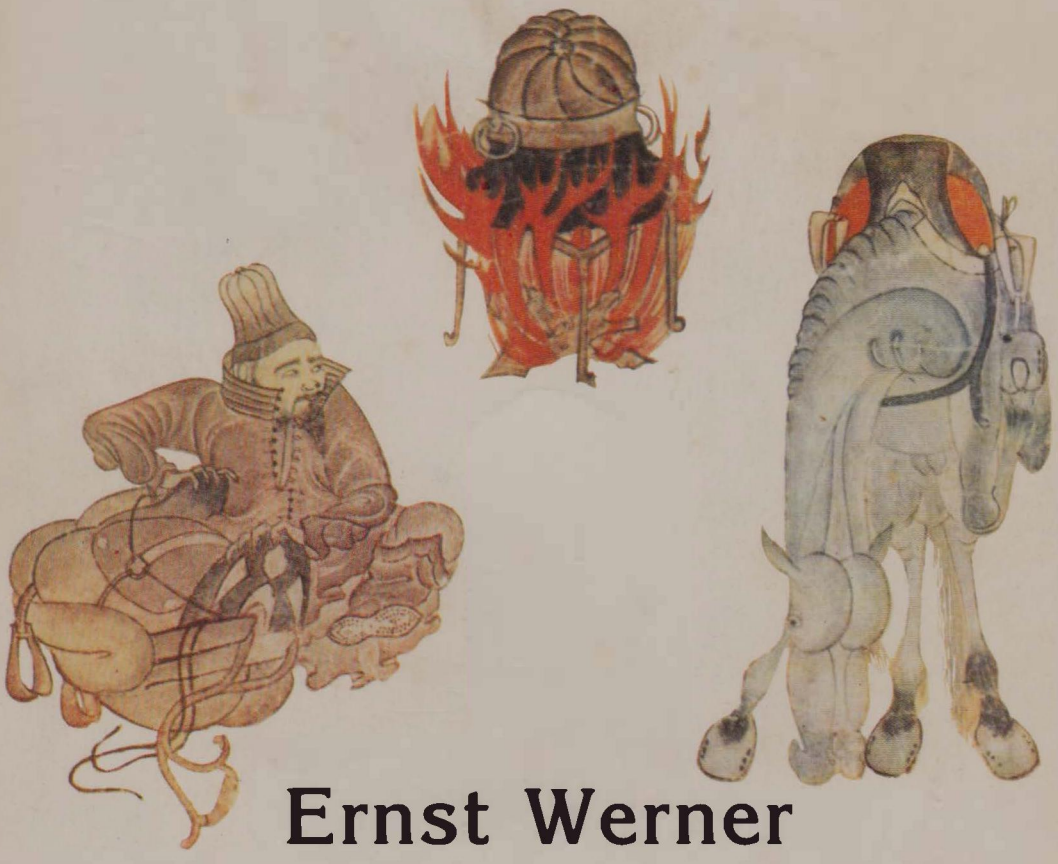

Ernst Werner

BÜYÜK BİR DEVLETİN DOĞUŞU

Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci

Çevirenler
Orhan Esen - Yılmaz Öner

alan yayıncılık

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK : 69
Bilim Dizisi : 14

DIE GEBURT EINER GROSSMACHT — DIE OSMANEN (1300 - 1481)
Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus
Akademie Verlag — Berlin 1966

Çevirenler :
Orhan Esen - Yılmaz Öner

Baskıya Hazırlayan :
Yılmaz Öner

Birinci Baskı : Ekim 1986
Dizgi / Baskı : Gözlem Matbaacılık Koll. Şti. Tel. : 526 28 71

Kapak Baskı : Orhan Ofset

Cilt : Örnek Mücellithanesi

alan yayıncılık
ticaret limited şirketi
Başmuhasip Sk. Telas Han
No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL

Ernst Werner

BÜYÜK BİR DEVLETİN DOĞUŞU-OSMANLILAR (1300 - 1481)

I. Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci

alan yayıncılık

Çevirenler:
Orhan Esen - Yılmaz Öner

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ ... 5

I. GİRİŞ ... 7

II. SELÇUKLU MİRASI ... 25

1. Sınırda Mücadele ve Devlet Oluşturulması : Malazgirt'ten Sivas ve Konya'ya ... 26
2. Konya Sultanlığında Devlet ve Toplum ... 50
3. Selçuklular ve Bizans ... 62
4. İçte ve Dışta Bunalım : Türkmenler, Moğollar, Sufiler, Babailer ve Ahiler 69

III. ÇÖKÜŞ VE YÜKSELİŞ : ANADOLU BEYLİKLERİ ... 105

1. Türkmenlerin Ayaklanması ... 107
2. Beylikler ve Gazilik ... 113
3. Yeninin Zaferi : Osmanlılar ... 123

IV. BİZANS VE TÜRKLER ... 157

1. İmparator, Feodal Aristokrasi ve Küçük-Asya Türkleri ... 158
2. İlk Türk Fetihleri Döneminde Osmanlılar ve Bizans ... 183

V. DEVLETİ FEODALLEŞTİRME MÜCADELELERİ : I. MURAD VE I. BEYAZID 211

1. İçerde Sağlamlaştırma ve Hegemonyanın Dış Yayılımı ... 211
2. Timur ve Beyazıd ... 238

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Yazarın ve yayınevinin üçüncü bir baskı hazırlama kararı, kitabın kısmen yeni baştan düzenlenmesini zorunlu kıldı. 1972 tarihli ikinci baskıda yapıldığı gibi, yeni birtakım bölümlerin araya eklenmesi artık mümkün değildi. Yeni kaynakların ve literatüre göndermelerin eklenmesi ise, düşüncelerin yazar tarafından geliştirilme çizgisini bozacağı gibi kitabın okunurluğunu da olumsuz etkileyecekti.

Bu nedenle yapılan yeni düzenlemeler, ancak yeni malzeme ve yeni akıl yürütmeler temelinde oluşturuldu. Genel düşünsel çatı ise, yeni araştırmalar ve eleştirel müdahale ve katkılar karşısında da sağlamlığını kanıtlamış bulunduğundan, aynı kaldı. Ayrıntılarda düzeltme ve yer değiştirmelere gidildi. Bir dizi yeni ayrıntının çekiciliği konudan tümüyle sapılması tehlikesini de içinde barındırdığından, bunları birbiriyle oranlamak bir ölçüde zorluk çıkarttı, çünkü herhangi bir dengesizlik, konunun genel çizgilerinin silinmesine ve Osmanlı feodalizminin gelişme aşamalarının tanınmaz hale gelmesine yol açacaktı. Bu nedenle yeni ayrıntılardan yararlanırken iktisatlı davrandık.

Feodal üretim ve sınıf ilişkilerinin karakteristikleştirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda çıkan tüm diğer sorunlar, gerekli bölümlerde ele alınmış olup, bu noktada bir tartışma açmanın gereği yoktur.

Leipzig, Haziran 1977

Ernst Werner

KISALTMALAR

ACICB	Actes du colloque international de civilisations balkaniques, Sinaia 1962
Belleten	Belleten Türk Tarih Kurumu, Ankara
BOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London
GIDBH	Godisnjak istorijske drustva Bosne i Hercegovine
GZMS	Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevo
JESO	Journal of the Economic and Social History of the Orient
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZDMG	Zeitschrift der Deutsch-Morgenländischen Gesellschaft
ZfG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

I. GİRİŞ

«Çağımızın büyük olayları... insan toplumunun eskilere uzanan tarihine daha derin ve tüm yönleriyle eğilmeyi olanaklı kılar. Günümüzdeki tarihsel süreçlerin araştırılması tarih bilimini yeni malzeme ve yeni teorik önermelerle zenginleştirir. Bunlar yalnızca çağımız hakkındaki bilgimizi geliştirmekle kalmaz, geçmişi de daha derinlerinden anlamamızı sağlar.»[1] Son otuz yılın dünya olaylarının korkunç dinamiği, tarihçilere geçmiş toplumsal formasyonların gözlemlenmesinde son derece yeni ufuklar açtı, öncelikle de coğrafi kapsamını genişletti. Dünya tarih arenasında yeni arz-ı endam eyleyen halklar, gezegenimizin çehresini biçimlendirmekte pay sahibi konumuna geldiler. Artık uyanmış olan Asya ve giderek uyanan Afrika ve Latin Amerika, Antik ve Orta Çağlarda olduğu gibi, dünya kültürü için yine değerli yapı taşları sağlıyorlar. Kurtulmuş halkları yalnızca ulusal bir ekonomi ve anti-emperyalist bir devlet yapısını oluşturma görevi değil, aynı zamanda da en azından bunun kadar önemli olan bu günü geçmişten yola çıkarak kavramaya yardımcı olacak ve ilerici gelenekleri koruyacak ve sürdürecek, bilimsel bir tarih tablosunu hazırlama görevi beklemektedir. Bunun bilincine varmak, Afrika ve Asya halkları için, özellikle kendi tarihleri, eski sömürgeci efendilerinin güçlerince, bir tarafın tarihinin zenginliğini öteki tarafın tarihsizliğiyle karşı karşıya getirerek yanlış ve çarpıtılmış biçimde sunulageldiği için büyük anlam taşımaktadır. Bir toplum, ya da bir devletin geçmişten yoksun olduğu düşünülemez bile. Tarih insanlığın hafızasıdır: Kendisi için pahalı olan, ama aynı zamanda da nefret ve tiksintiyle andığı şeyleri korur ve yeniden üretir.[2] Bu halkların geçmişinin aydınlatılmasına yardımcı olmak,

(1) İvanow, G. M. S. 635.

(2) Gulyga, A. W. Aynı konuda S. 1289.

yalnızca genç ulus devletleri ile uluslararası dayanışmanın bir gereği değil, aynı zamanda da Marksist-Leninist tarih yazımının en önemli görevlerinden biridir:

İnsanlığın günümüzde kapitalizmden sosyalizme dünya ölçeğinde geçerken aldığı yolun olabildiğince tutarlı ve eksiksiz bir tablosunu hazırlamak gerekir, çünkü bu yolu tanımadan ileri yönde hiçbir hareket mümkün değildir.[3]

Proletaryanın günümüzdeki devrimci mücadelesinde küçümsenmemesi gereken ve pratik bir önem taşıyan feodalizm araştırmaları da aynı görevle karşı karşıyadır. Bağımlı ülkelerde veya özerkliğini kısa bir süre önce kazanmış olan devletlerde, Feodalizmin kalıntıları, ekonomik olduğu kadar politik yönden de olumsuz bir rol oynarlar. Ekonomik tabanı feodal ilişkilere dayanan bu ülkelerde, emperyalizm güttüğü genişlemeci politika çerçevesinde en başta reaksiyoncu güçlere dayanır; feodal artıkları korumaya, onları istikrara kavuşturmaya çabalar ve bunu da halkların soyulup soğana çevrilmesini sürdürmek, üretici güçlerin gelişimini engellemek için yapar. «Feodalizmi ve feodal determinizmi saptama çalışmaları, o nedenle, insan toplumunun çok gerilerde kalmış gelişim aşamalarını inceleme çabasına indirgenemez. Bu araştırmalar, kuramsal açıdan olduğu kadar, doğrudan doğruya devrimci açıdan da büyük ve pratik anlam taşıyan güncel bir sorundur.»[4] Leipzig'deki Karl Marx Üniversitesinin Genel Ortaçağ Kürsüsünde feodalizmin Osmanlı Devletinin başlangıç aşamasındaki gelişmesini konu seçmek açısından elverişli koşullar ortaya çıktı, çünkü kolektif araştırma programında Bizans ve Güney Avrupa tarihi yıllardır bir odak oluşturuyordu. Üstelik Türkler toprak sahipliğine dayalı bir feodalizm çıkarmışlardı tarih sahnesine ve bunu müslüman doğu ülkelerine aktarmışlardı.[5] [Ve hemen hemen aynı yıllarda İran' da Büyük Selçuklu Türklerinin gerçekleştirdikleri bir tür feodalizm sözkonusudur. Y.Ö.] Osmanlı feodalizmi, «tarih süreci içindeki göreceli eş-zamanlılığın» bir örneği olarak ele alınabilir. Bu eş-zamanlılık «dünya çapında bir ortaçağ dönemi»nden[6] söz etme olanağını vermektedir ve o nedenle, karşılaştırmalı ve tipleştirici bir araştırma yöntemi bakımından önem taşımaktadır.

---

(3) A.g.e. S. 1296.

(4) **Politische Ökonomie, Vorkapitalistische Produktionsweisen. Allgemeine Gesetzmässigkeiten der Entwicklung des Kapitalismus**, C. 1, Berlin 1976 (Parteihochschule beim ZK der KPdSU-Lehrstuhl Politische Ökonomie) S. 128.

(5) Marx, K. - Engels, F. **Werke**, C. 20, Berlin 1962, S. 164 (Bay Eugene Dühring'in Bilimdo Devrimi).

(6) Bkz. Werner, E. **Methoden und Möglichkeiten komparativer Mediävistik**, ZfG. XXI, 1973, S. 542-547.

«Association internationale d'études du Sud-Est européen», güney Avrupa tarihi alanında uluslararası düzeyde çalışmaları örgütlemek ve desteklemek suretiyle, düzenlediği konferanslar ve kongrelerle, Türk tarihi alanında daha yoğun biçimde çalışılması gereğine ışık tutmuştur. Bibliyografya ve araştırmalar konusunda kolaylık sağlayan uzman dergilerin bazılarını sıralamakta yarar var: **Etudes balkaniques** (Sofya), **Révue des études sud-est europeenes** (Bükreş), **Studia albanica** (Tirana), **Balkan Studies** (Selanik), **Archivum ottomanicum** (Gravenhage), **Turcia** (Strasburg). Bu yayınlarda, kusursuzluğu bir yana bırakalım, çok zengin ve dağınık malzemenin kopuntusuz derlenişinden söz etmek olanaksızdır.

Türk belgelerine gelince, F. Babinger 15. y.yıl ile ilgili arşiv incelemelerinden feragat edilebileceğine inanıyor ve şöyle diyordu: «Bu konuda şunu vurgulamak gerekir ki, o dönemle ilgili Türk arşiv belgelerinden, bırakın kökünden sarsıcı bilgileri, hiçbir ayrıntı bulup çıkarmamız da mümkün değildir».[7] Oysa Bulgar, Yugoslav, Fransız ve Türk bilginleri bu yargıya katılmanın imkânsız olduğunu gösterdiler. **F. Kraelitz-Greifenhorst** (1921) un ve **G. Elezoviç**'in (1940) elindeki şahadetname ve kanunname çevirileri ve yayınları dışında, bugün **N. Beldiceanu** ve **I. Beldiceanu-Steinherr**'in «Actes des premiers Sultans» (1960, 1964) adlı yayında verdikleri yeni belgeler, yaptıkları diplomasi analizleri (1967) elimizde bulunuyor. Ayrıca **H. İnalcık, V. P. Mutafçieva** ve **B. A. Cvetkova** (1951, 1960) hem Arnavutluk hem de Bulgaristan' daki tımar kayıtlarını yayınladılar. **İshakoviç İsa-Bey** yöresinde 1455' lerde bağışlanan tımarlara ilişkin kadastro defterlerinin koleksiyonu, **H. Şabanoviç** (1964), **H. Hacıbegiç, A. Hanziç** ve **E. Kovaçeviç** (1972) tarafından yayınlandı. II. Beyazıt (1481-1512) dönemiyle ilgili olup II. Mehmed dönemine kadar gerilere uzanan eski kayıtların da yer aldığı yasaları ise **Ö. L. Barkan** 1943'de lâtin harfleriyle bastırttı. Bütün bu özgün kaynaklardan, yalnız tımar sistemine değil, aynı zamanda 15. yüzyıldaki etnik, dinsel ve kültürel olaylara ilişkin önemli bilgiler ediniyoruz.

Buna karşılık Türk kronikleri o kadar ayrıntılı değil. «Batılı tarih araştırmacıları yalnız ve yalnız veya tercihan erken-Osmanlı kaynaklarıyla yetinecek olsalardı, Osmanlı İmparatorluğunun o dönemdeki iç ilişkileri üzerinde az çok isabetli bir yargıya varmamız çok güçleşirdi».[8] Türk kronikleri daha çok övücü nitelikte olup ayrıca Sultan

(7) Babinger, F. **Briefschaften**, S. VIII. Keza Fekete, L., «Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei.» Acta orientalia III, Budapeşte 1953, S. 179-205.

(8) Babinger, F. **Die Aufzeichnungen**, S. 5; A.g.e. **Aufsätze und Abhandlungen I**, S. 126.

sarayındaki gündelik alışveriş işleriyle ilgilenmektedir. **Uruğ bin Adil** ve **Ahmedî**, kroniklerinin girişinde, Sultanların tarihini yazdıklarını belirtirken bunu, sultanların yaşantısını kutsal kişilerin yaşantılarıyla, mucize öyküleri veya şahname ile eş tutmak ve bir kahramanlık destanı yaratmak için yaptıklarını söylerler.[9] Erken-Osmanlı dönemine ilişkin bir dizi anonim kronik, 16. y. yılın lâtincesine kelimesi kelimesine çevrilmiş olarak basılmıştır. İstanbul'da elçilik kâtibi olarak bulunmuş olan Şilezyalı soylulardan **Philipp Haniwald von Eckersdorf**, Murad bey adlı bir Türk çevirmene, Germiyanlı **Mehmed Neşri**'nin ünlü tarih eserinin bir kopyasını çıkartıp çevirisini yaptırmıştı. 1594'de Macaristan'da Amelsbüren'li Alman bilgini Johannes Löwenklau, Haniwald'in söz konusu kodeksini kopya edip Veranese Kroniği diye anılan bir kronikle birleştirerek «Historiae musulmanae Turcorum»[10] adlı ünlü tarih kitabını ortaya çıkarmıştır. **P. Wittek**, bu birleşik yayını överken şöyle diyor: «Türk gerçeklerinden habersiz olan tarihçiler, bu eseri incelemekten büyük haz duyacaklardır, çünkü 14. ve 15. y. yıla ilişkin eski kroniklerin aktardığı şeylerin özünü içermektedir.»[11]

1400'de Doğu Anadolu'da doğup II. Murad'ın yanında Rumeli'deki seferlere katılan ve **Aşıkpaşazade** diye anılan derviş Ahmed'in kaleminden çıkmış olan, «Osmanlı Sarayının Tarihi»* R. F. Kreutel tarafından Almancaya çevrilmiş bulunuyor. Ahmed büyük ölçüde yalnız 1485'e kadar olan dönemi betimlemiştir ve bunları, elindeki verilere rağmen, çok sayıda olgularla zenginleştirmiş olmasa bile[12] bize yine de, başka yerlerde bulamayacağımız ilginç ayrıntıları aktarmaktadır. **Aşıkpaşazade**, hızlı feodalleşmeye destek veren merkezî-devletçi önlemlere karşı çıkan dinci çevrelerden manevî görüntüler çiziyor. Dikkatle incelendiğinde, eski Osmanlı kronikçiliğinin anlatım gücü sanıldığından çok daha yüksek. Gerçi yaptığı tarihlendirmeler pek güven verici değil, anlatım yer yer alacalı bulacalı ve yenilgileri zaferlere dönüştürüyor. Bu anlatım biçimi beylerin önünde ikibüklüm eğilip dalkavukluk ediyor, huzursuzluk ve hoşnutsuzlukları görmezlikten geliyor, ama

---

(*) (Y.Ö.) «Osmanoğullarının tarihi» anlamında «Tevarih-i Âl-i Osman» olması gerek.

(9) Ménage, V. L. S. 178: Uruğ eserini II. Beyazıd zamanında yazdı. Karşılaştır: Beldiceanu-Steinherr, I. **Un legs pieux du chroniqueur Uruj (Uruç/Uruğ). BOAS XXXIII**, 1970, S. 360.

(10) Kissling, H. J. **Deutsche Schicksale in der Türkei im 15., 16. und 17. Jahrhundert.** Leipziger Vierteljahrschr. für südost-Europa 4, 1940, S. 203; Babinger, F. **Herkunft und Jugend Hans Leweklaw's.** Südest-Forschungen 9, 1944, S. 165-174.

(11) Wittek, P. **Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken (mit Auszügen aus Nesri)** Mitt. zur osmanischen Geschichte I, 1921, S. 149. **Neshri's History of the Ottomans. The sources and development of the text.** London Oriental Series, C. 16, Londra 1964.

(12) Wittek, P. **Neues zu Aşıkpaşazade**, Mitt. II. 1923/25, S. 1621.

yine de egemenleri üstü kapalı eleştirmekten de çekinmiyor, örneğin I. Beyazıd'ın iç politikası karşısında susmuyor. Yine aynı paralelde, dikkat edersek, boylar içindeki eski demokrasi ile feodal örgütlenme arasında, uzlaşmacı dervişlik ile ortodoks ulema arasında beliren karsıtlık ve çelişkilere ilişkin ipuçları elde ediyoruz. Bunları başka kaynaklardan edinilen bilgilerle tamamlayıp zenginleştirmek mümkün.

A.S. Tveritinova tarafından (1961) Leningrad'daki bir belgeye dayanarak faksimil yöntemiyle yayınlanan Saraybosnalı **Koca Hüseyin'** in (17. y.yıl) «Bedai-ül-Vekayi»si gözlemlerimizi daha zenginleştiriyor. Hüseyin'in sunduğu bilgiler arasında, I. Beyazıd'ın oğulları arasında 1402'den sonra patlak veren taht kavgası, II. Mehmed zamanındaki yeniçeri isyanları, boy savaşçılarının Orhan döneminde Türk ordusuna çağrılmasına ilişkin haberler yer alıyor.

Osmanlı kronikçiliğinin dikenli çalıları içinde Franz Babinger'in, onsuz edilemeyen standart eseri güvenilir bir klavuz rolünü oynuyor: «Osmanlıların Tarih Yazıcıları ve Eserleri» (1927). Yazarın ellinci doktora jübilesinde, bu eser, Bavyera Bilimler Akademisi başkanı tarafından haklı olarak her tarihçinin okuması gereken bir eser olarak değerlendirilmişti.[13]

Osmanlı tarih incelemeleri alanında ivedi bir ihtiyaç olarak bu kitabın genişletilip düzeltilmiş bir yeniden baskısını gerçekleştirmek, bu yorulmak bilmez bilgine ne yazık ki nasip olamadı.

Osmanlı tarihinin açıklanması açısından, Bizans kaynakları da kaçınılmaz bir hazinedir. «Türklerin çalışmalarının... Bizans tarihi uzmanlarınca sağlanan dayanaklara ihtiyacı vardır».[14] Bu alanda da birinci sınıf bir elkitabına sahip olmakla talihli sayılırız: «Byzantino-turcica». **Gyula Moravçik'ın** ilk baskısından (1942) bu yana uluslararası uzmanlarca hayranlık ve takdir kazanan bu eserinin ikinci baskısını (1958) Berlin'de Akademie Verlag yaptı[15]. Bizanslı tarih yazıcılarının Türk halklarına ilişkin aktarmalarını bize titizlikle ulaştıran ve bu bilgilerin tarihsel niteliğini eleştirilerle değerlendiren bu önemli eser bizim monografimiz açısından özellikle yararlı oldu. Bizanslı güvenilir kişilerin, siyasal ve dinsel çıkarların ön planda rol oynamasına rağmen, Türklerde ve Osmanlılardaki egemen sosyal-ekonomik ilişkiler konusunda ne kadar zengin malzeme topladıkları, araştırmaların gidişi yönünde ortaya çıkacaktır.

---

(13) **Jb. der Bayrischen Akad. d. Wiss.**, Münih 1964, S. 2.

(14) Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen** I, S. 127.

(15) A.P. Kazdan **im BB XVI**, 1959, S. 271-286.

Avrupalıların gezi ve yaşantı notları değerli birer kaynak oluşturuyor. «Osmanlı İmparatorluğunun dev boyutlu tarih sürecini, doğulu-olmayan kaynakların yorucu, ama titiz incelemesini yapmaksızın, bilimsel temellere dayandırmak olanaksızdır...».[16] Fransız soylusu **Bertrandon de la Broqière**'in (1432-1437), İspanyol **Pero Tafur**'un (1435-1439) veya Alman **Georg von Ungarn**'ın (1478) ilişkilerini tarihçiler çoktandır dikkate alıyorlar. Ancak **Gianmaria Angioletto**'nun (+ 1525) «Historia turchesca»sı o kadar göze çarpmamıştı. Romanyalı **I. Ursu**'nun 1910'da Donado da Lezze gibi yanlış bir isim altında yayınladığı bu kitap aslında bir otopsi sayılır. Historia Turchesca'da II. Murad ile II. Mehmed arasındaki gergin ilişkiler ile, **yaya, müsellem, yeniçeri, sipahi** ile bunların yanlarındaki yardımcı, **Hıristiyan** birlikleri konusunda önemli bilgiler alıyor. İlkin **F. Babinger**'in 1956'da yayınladığı Cenovalı **Iacopo de Promontorio de Campis**'in notları, 15. yüzyılın ikinci yarısı açısından hiç küçümsenemeyecek anlatımları içeriyor. Söz konusu toptancı tüccar ve patrici, II. Murad ve II. Mehmed'in sarayında 25 yıl yaşamış ve mali konularda onların danışmanlığını yapmıştı.[17]

Sırp asıllı olduğu sanılan yeniçeri Ostroviçalı Konstantin'in «Anılar»ı başlıbaşına bir güzellik taşıyor. Renate Lachmann'ın araştırmalarına bakılırsa, bir redaktör, bunları çeşitli kaynaklardan derleyerek düzenlemiştir ve yeniçeri kaçağının yazılı ve sözlü anılarından meydana gelmektedir. Söz konusu yeniçeri, daha onsekiz yaşında bir delikanlı iken yardımcı Sırp bölüğüyle birlikte, Konstantinopol'un fethine katılmış, 1455'de Novo Bredo'da iki kardeşiyle birlikte yeniden Türklerin eline düşüp Anadolu'ya sürgün edildikten sonra yeniçeri olmuştu. 1456-1463 yılları arasında II. Mehmed'in çeşitli seferlerine katılmış, sonunda Macarlara esir düşüp yeniden Hıristiyanlığa dönmüştü. Osmanlılardan nefret ediyor ve bunu da saklamıyordu. Fatih Sultan dönemindeki savaş düzenine, tasavvuf dervişlerinin dans âyinlerine ilişkin açıklamaları ünlü Sultan'ın imparatorluğunda yaşam ve âdetler konusunda ilginç gözlemlerle doludur.[18]

Köleleştirilmiş gruplara karşı takınılan tavır ve II. Mehmed'in iç düşmanlarına karşı aldığı terör önlemleri konusunda Nürnbergli Alman top dökümcüsü Jörg'den kimi bilgiler de ediniyoruz. Bu Alman 1456'da Bosna Hersek'te İstepan Vukçiç (+ 1466) yanında top döküm ustası olarak çalışırken, 1460'da Türklere esir düşmüş, ama çalışma-

(16) Babinger, F., **Briefschaften**, S. VIII.

(17) Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen I**, A. 4, S. 152.

(18) R. Lachmann: **Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Slavische Geschichtsschreiber VIII**, Graz-Viyana-Köln 1975.

sına izin verilmişti. 1470'de Sultan onu gezgin bir casus olarak İskenderiye'ye yollamış, ama bir Fransisken papazının yardımıyla İtalya'ya kaçıp Papa IV. Sikstus'un hizmetine girmişti.[19]

Zamanın slav kronikçileri arasında filozof Konstantin ön planda gelir. 1431'de yazdığı Sırbistan despotlarından Lazareviç'in yaşam öyküsünde, 1402 Ankara Savaşından sonraki gelişmeleri hikâye eder ve Musa Çelebi'nin Balkanlardaki üstünlüğü konusunda önemli veriler sunar.[20] Ragusa ve Venedikli elçilik ve iş adamlarının raporlarında da Osmanlı Devletinin iç ve dış ilişkiler tarihine ışık tutan bol ve değerli bilgiler yer almaktadır. Bu raporların bir dökümüne, N. Yorga'nın «Notes et extraits» adlı yayınında, F. Thiriet'nin üç ciltlik «Régestes» ve iki ciltlik «Déliberations»larında rastlıyoruz. Ragusa ile Macaristan arasında Macar tahtının Türk tehlikesi karşısındaki plan ve niyetlerine ışık tutan diplomatik yazışmalar çok sayıda mektup ve belgelerde yansıyor. Thalloczy ve Gelcich bunları 1887'de «Diplomatorium» başlığı altında yayınladılar.

Papalığın ortadoğu siyasetini, G. Mollat'nın Vatikan kayıtlarından derlediği «Gizli Kilise Mektupları»ndan, ayrıca Avignonlu papaların A. L. Tautu tarafından sağlanan dosyalarından ve sayısız özel incelemelerden öğrenmek mümkündür. Nedir ki benim amacım, tarihin dış yüzündeki gelişmeleri, dolayısıyla 14. ve 15. y. yılın uluslararası ilişkilerini sergilemek değildir. Tam tersine, ben Osmanlı toplumundaki iç gelişmelere, sınıfsal bölünme ve devletin kuruluş sürecine ağırlıklı olarak yönelmek istiyorum. Bu süreci hızlandırıcı ya da köstekleyici dış faktörlere, ancak Türk feodalizminin doğuşunu etkiledikleri veya özgül bir niteliğe büründükleri sürece, yer vereceğiz. Buna karşılık Selçukluların tarihi konusunda ulaşabildiğimiz ve dil açısından içine girebildiğimiz kaynaklara hiçbir ayırım yapmadan eğildik, çünkü Osmanlı toplum yapısının ve devlet örgütlenişinin aldığı değişik biçimleri ancak Selçuklu mirasından hareketle anlamak mümkündür.

İbn Bîbî'nin «Selçuklu Tarihi» ilk planda yer alıyor. Yazarın 1281 ilkbaharında kapadığı bu eser, Anadolu'daki iç ve dış olaylara ilişkin önemli veriler aktarıyor. Biz bu esere, H. W. Duda'nın kusursuz çevirisiyle ulaştık.

---

(19) Jörg v. Nürberg, S. 11. **Ein vollständiges Verzeichnis europäischer Türkendrucke aus dem 16. Jh.** için bak **Göllner C., Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts.** I. Cilt, Bucureşti-Berlin 1961.

(20) Popoviç, P., **Stare Srpske biografiye**, S. XLIV.

Tasavvuf dervişlerinin ahirete dönük yaşantısı Anadolu'daki düşünsel ve dinsel yaşantı açısından zengin birer veri oluşturmaktadır. Aflaki'nin 1318-1353 arasında Farsça dile getirdiği bu betimlemeleri Cl. Huart 1918-1922 yıllarında Fransızcaya aktardı. Sultanların Moğol istilası sırasındaki durumları ve Türk beyliklerinin sivrilişiyle ilgili bilgileri, 1323'de bir «Selçuklu Tarihi» yazan İranlı **Kerimüddin Akserayî'den*** ediniyoruz. Rum Sultanlığının 1282-1323 döneminde yerel halkla ilgili bilgileri bu biricik kaynakta görüyoruz. Ayrıca parçalanmakta olan bir devletin yönetimine ilişkin verilere, sosyal-ekonomik bunalımın güçlü bir anlatımına burada tanık oluyoruz. Eser, F. Işıltan tarafından 1943'de Almancaya çevrildi.

Avrupalı gezginlerin notlarına paralel olarak, 1330'dan sonra Küçük-Asya'da adım adım dolaşarak öncelikle, Ahî'lerin yaşantısını sergileyen Arap tüccar **İbn Battuta**'nın betimlemeleri önemli yer tutuyor. Ahî'ler Anadolu kentlerinde üstün bir rol oynamışlar, Osmanlı devletinin kuruluşunda etkili olmuşlardı. Bu açıklamaların Fransızca çevirisinden yararlandık. Bizans imparatoru Kantakuzenos'un müttefiki olarak Bizans'taki taht kargaşasına karışmış bulunan İzmir Türk beylerinden **Umur Paşa**'nın «İcraat»ı da önemli kaynaklardan biridir. Kitabın Türk olan yazarı **Enverî**, eserini 1465 yılıyla kapamaktadır. Çağının verilerine dayanarak sunduğu bilgiler, 14. y. yılın otuzlu yıllarında gücünün doruğuna erişen bir sınırboyu emirliğinin iç dünyasını anlatmaktadır. «Böylece, başka yerlerde aynı dönemde neler olup bittiğini kavramamıza yardımcı oluyor. O bakımdan bu yazılar emsalsiz bir kaynak sayılır».[21] Türkçe metin I. Melikof-Sayar tarafından Fransızca çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır.

H. H. Giesecke bize I. Murad ve I. Beyazıd'ın Anadolu siyasetine ilişkin bir metni sağladı. «İşret ve Mücadele» adını taşıyan metni, **Astarabadî**, Sivas'ta konağında yaşadığı dostu Ahmed'in yanında 1396 veya 1398 tarihlerinde kaleme almıştır. Gerçekçilik tutkusu ve alçakgönüllü bir değerlendirme yeteneği metinde hemen göze çarpar.

Baba İshak ayaklanmaları ve Moğol egemenliği dönemi konusunda Fransisken papazı **St. Quentin'li Simon**'un gözlemleri küçümsenemeyecek önem taşıyor. Vincent de Beauvais bunları kendi «Bpeculum historiale»sine almıştır.[22]

(*) (Y.Ö.) Adı üzerinde, bu yazarın Aksaray'lı, ama Farsça yazan bir Selçuklu bilgini olması gerek.

(21) Lemerle, P. S. 10.

(22) **Zu Simon von St. Quentin.** Karşılaştır: Cahen, Cl. **The Encyclopadia of Islam** n.e.t. I. içinde, Leiden-Londra 1960, s. 844.

Yakın yıllarda **N. Beldiceanu** ve **İ. Beldiceanu-Steinherr** Türk arşivlerinde Selçuklu ilişkilerini aydınlatan ve anlatıcı kaynaklardaki eksiklikleri tamamlayıp kontrol etmeye yarayan Osmanlı vergi defterleri bulmuşlardır. Bunları incelerken başka yazılı kaynaklara da rastlıyoruz.

Hiç de küçümsenemeyecek çaptaki ikincil kaynakların tam olarak sağlanıp çalışılması kitabımızın bu baskısında da mümkün olmadı. En önemli çalışmaların da ne ölçüde kullanılabildiklerine uzmanlar karar verecektir. Uluslararası bibliyografyaya bakacak olursak yayınların yalnızca adlarını bile derlemek korkunç zor ve kişinin tek başına altından kalkamıyacağı bir iş.[23]

Sovyetlerin Osmanistik ve Türkoloji araştırmaları, **V. A. Gordlevski** ve **V. V. Bartold**'un standart eserleri üzerine oturtulabildi. Erken yaşlarda ölen Moskovalı kadın tarihçi **A. S. Tveritinova**, eski kronikleri yayınlamak, Sultan fermanlarını ve tarım tarihine ilişkin kaynakları çevirip yorumlamakla önemli hizmetlerde bulundu. Leningrad'lı Osmanist **A. D. Noviçev**, kendisiyle çağdaş olan dönemi ilk üç bölümünde anlattığı kitabında, Türk tarihinin, öğrenci ve öğretim üyelerine yönelik toplu bir sergilemesini yapmaktadır. Bunları kitabımızın ilgili yerlerinde değerlendiriyoruz.[24] Sözü geçen iki yazar da, ayrıca 15. y. yılın ilk otuz yılında patlak veren feodal-karşıtı halk ayaklanmalarını araştırdılar, **Şeyh Bedrettin** ve **Börklüce Mustafa** hareketlerine ilişkin kaynak analizleri yaptılar. Selçukluların erken ve geç dönemleriyle **Alizade** ve **R. A. Guzeynov** uğraştılar. Bunun yanında **S. G. Agadzanov** Ortadoğu Oğuz ve Türkmenlerinin tarihine yeni katkılar getirdi. Leningrad'lı büyük orientalist **İ. P. Petruşevski** Azerbaycan'daki **Koyunlular** ile İran'daki İslâm devleti konusunda bilgilerimizi geliştirdiler. **D. A. Eremeev** ise **yörüklerin** gelişiyle ilişkili etnografik çalışmaları yönetiyor.

Balkanlardaki Türk egemenliği döneminin tarım ve kent tarihine ilişkin önemli sonuçları, Bulgarların Osmanistik çalışmalarından edinmek mümkündür. **B. A. Cvetkova, V. A. Mutafçieva** ve **N. Todorov**'un öncü çalışmalar yaptıklarını söylemeliyiz. Ayrıca kendilerini Sofya Ulusal Kütüphanesindeki Türk arşiv malzemesinin çeviri ve yayınına adadılar. Bu üç bilginin kaleminden çıkan esaslı monografiler ve bağımsız çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik tarihiyle

(23) Kornrumpf, H. - J. **Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa. Handbuch der Orientalistik. I. Abteilung. Ergänzunsband VIII,** Leiden-Köln 1973; Tietze, A., **Turkologischer Anzeiger** (TA 1), WZKM 67, 1975 S. 339-488.

(24) Werner, E. **Bemerkungen zu einer neuen marxistischen Darstellung der Geschichte der Türkei im Zeitalter des Feudalismus.** ZfG. XI, 1963, S. 1516-1525. SSCB'de 1917-1958 arasında yayınlanan tüm Türkiye incelemeleri Sovyet Bilimler Akademisi Orientalistik Enstitüsü'nde özel bir cilt halinde yer alıyor, Moskova 1959: **Bibliyografia Turçiy.**

ilgili uluslararası tartışmalara zenginlik katarak daha üstün bir düzey sağladılar.[25]

Aynı şeyleri, özellikle Saraybosna'da 1950'de kurulan Doğu Araştırmaları Enstitüsü çevresinde toplanmış Yugoslav araştırmacılar için de söyleyebiliriz. Türk belgelerini geniş çapta tanıyan, **B. Curcev, H. Şabanoviç, N. Filipoviç, H. Hacıbegiç, A. Suçeska** ve **M. Vasiç** geçen 30 yıl içinde çok üstün çalışmalar yaptılar. Vardıkları sonuçlar bizim konumuz açısından köklü bir önem taşıyor. Bu yazarlar dikkatlerini ön planda doğal olarak Balkan sorunlarına yönelttiler. Çalışmalarının odak noktası Bosna bölgesindeki tımar ve köylü vergileri sistemiydi. Ayrıca maden ocakları, ticaret ve kent sorunlarıyla ilgili katkıları da oluyor.[26] Dubrovnik'in Osmanlılarla ilişkilerine doyurucu bir bakış getiren Belgrad'lı tarihçi **I. Boziç**'in çalışması anılmaya özellikle değer. Bu çalışma Ragusa belgelerini yakından tanıyan **B. Krekiç**'in araştırmasıyla tamlığa kavuşuyor. 1402 yılını izleyen **fetret dönemi, N. Filipoviç**'in geniş bilgilerle dolu eseriyle yepyeni bir aydınlığa kavuşmaktadır. Burada yalnız **Musa Çelebi**'nin ve **Bedrettin**'in ziyaretleri konu edilmiyor, aynı zamanda erken-Osmanlı devletinin sosyal tarihi derinlere inilerek, sınıflı karakteri ve oluşumundaki itici gücü oluşturan sınıf mücadelesi gün ışığına çıkarılıyor.

Romenlerdeki Osmanlı Araştırmaları, büyük Bizans tarihçisi **N. Yorga**'nın çalışmalarına dayanarak, onun eserini tarihsel materyalizm temelinde sürdürüyor.[27] Önde gelen araştırmalar arasında **M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. Guboğlu** ve **M. A. Mehmet** göze çarpıyor. Osmanlı İmparatorluğunun bir dizi iç-tarihsel sorununa ilişkin görüşleri, temel konularda bağdaşmazlıklara kadar uzandığı için bizim görüşlerimizle her zaman örtüşmüyor.[28]

Zengin bir geleneğe dayanan Macar Türkolojisi, **J. Nemet, L. Fekete, F. von Laszlo, Kaldy-Nagy** gibi seçkin bilginlerin çizgisinde yürürken, genel olarak 16. ve 17. y. yıl kaynaklarını yayınlayıp çözümlüyor. O ba-

(25) Cvetkova, B., **Sources et travaux de l'orientalisme bulgare.** Annales ESC. 18, 1963, S. 1153-1182.

(26) **Das Referat von** Kabrda, J. **Les études orientales en Yugoslavie** (L'activité de l'Institut Oriental a Sarajevo). Archiv orientalni 25. 1957, S. 140-155; Cvetkova, B., **Bibliographie des ouvrages parus dans les pays slaves sur les aspects économiques et sociaux de la domination ottomane.** JESO VI. 1963, S. 319-326.

(27) Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M., **Nicolae Iorga's Romanian historian of the Ottoman Empire, Bibliotheca historica romaniae,** Studies 40, Bükreş 1972; Markov, W. - Bahner, W. Irmscher, J., Nicolea Iorga (1871-1940). SB. des Plenums und der Problemgebundenen Klassen der Deutschen Akademie der Wissenchaften zu Berlin, 1972, No: 2.

(28) **Türkische Geschichte von den seldschukischen Anfängen bis 1918.** M. Mehmet, Istoria Turcilor. Bükreş 1976.

kımdan ilgilendiği dönem bizimkiyle çakışmamaktadır. Ama Kral Sigismund ve Hunyadi zamanının Macaristan tarihiyle ilgili araştırmaları dikkate aldık.

Arnavutluk Ortaçağ Araştırmaları, **İskender Bey** ve onun zamanına ilişkin çalışmalarla bizim açımızdan önem taşıyor, ancak bunlarda halk kahramanlarının idealleştirilmiş ve dönemin zaman dilimiyle çakışmayan karşılaştırmalar yapılmış olmasını hesaba katmalıyız. **A. Buda, K. Biçoku** ve **S. Pulaka**'nın dikkate değer çalışmalarına teşekkür borçluyuz.

Yunanlıların Osmanlı Tarihçiliği'ne katkılarına ancak 1960 yıllarında yayın organı «Balkan Struies»de raslamak mümkün. Özellikle **A. E. Vakalopoulos**'un «History of Macedonia» (1973) adlı kitabında yaptığı gibi yer yer ulusal abartma ve zorlamalar düzeltilmeye ihtiyaç gösteriyor, ama eserin bilimsel değerini pek zayıflatıyor sayılmaz, o bakımdan bizim için yararlı oldu. **B. D. Papoulias** için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Nedir ki Türk tarih yazımı, milliyetçi sivrilikler ve yanıltıcı betimlemelerin sakatlayıcı etkisinden zarar görüyor. **F. Babinger**, yantutuculuk, yüzeysellik, dalkavukluk yanında ekonomik ve sosyal tarih bilgisinin eksikliğiyle suçluyor. Üstelik «Başka araştırmacıların görüşlerini saygıyla karşılamak ve dürüst tavırla ortaya çıkmak»[29] becerisinin noksanlığından söz ediyor.

Sovyet Türkologlarının vardıkları yargılar da pek farklı değil. **A.S. Tveritinova**, 1953 tarihli bir makalesine şu başlığı koyuyordu: «Türk Tarih Yazımında Ortaçağ Tarihine ilişkin Yanıltmacalar».[30] **A. P. Novoselcev** modern Türk tarihçilerinin çoğunu, pantürkist ve panislamist olmakla, ayrıca reaksiyoner uydurmalara kanmakla suçluyor. Ama yine de bir çok konularda ulaşılması zor da olsa ilginç belgeler sundular.[31] Milliyetçiliğin, modern Türk tarih yazımının değişmez niteliği olduğu, şovenizmin ve pantürkizmin Kemalist Türkiye'de kökünün tamamıyla kazınamadığı geniş ölçüde doğrudur. Resmî tarih yazımı tarihin ilk dönemlerine ilişkin uydurmacılıklara itibar etmekte, proto-hititlere proto-türk damgasını yakıştırmakta, Küçük-Asya'nın 12. ve 13. y.yıldaki hızlı türkleşmesini böylece ilk-yerli halk kuramına dayanarak açıklamaya çalışmaktadır.[32] Bereket ki son 15 yıldır bu eğilimler yavaşladı. Sel-

---

(29) Babinger, F., **Die Osmanen**, S. 199.

(30) **BB VII içinde** S. 9.

(31) **Izuçenie İstoryi Feodalnoy Bossi**, AHCCP, Moskova 1962, S. 119.

(32) Yinanç, M. H., (S. 161) bile böyle düşünüyor. Genel olarak Werner, E., **Panturkismus und einige Tendenzen moderner türkischer Historiographie**, ZfG XIII, 1965, S. 1342-1354.

çuklu ve erken-osmanlı tarihine ilişkin önemli elyazmaları yayınlandı ve çoğu yeni türkçeye çevrildi. Bu belgeler, dikkatleri Osmanlıların sosyal yapısına çektiği gibi, dinci akımlara da yeni ışıklar çaktı.

Antikomünistliği iliğine işlemiş olan milliyetçi **M. F. Köprülü** bile bir dizi makalesiyle, Anadolu dervişlerini tanıma, tasavvuf mistiğini ve Osmanlı beyliklerinin doğumunu açıklama yolunda çok önemli katkılarda bulundu. Vakıfların niteliğini açıklayan geniş çaplı bir incelemede 1942'de sosyolojik kategorilerden bile yararlanıyordu. Vakıflar gibi kurumların özünü anlamamıza yarayan sosyal ortamı gözardı ederek, vakıfları salt hukuksal biçimlere bağlamaya çalışan bilginleri eleştiriyordu.[33] Ama bu, **Köprülü**'nün tarihin dinamik momenti olarak sınıf mücadelesini gördüğü anlamına gelmez, çünkü toplumun sınıflı yapısını daha baştan reddetmektedir. Ne olursa olsun Osmanlı araştırmalarını doğu ve Türk elyazmaları alanındaki derin bilgisiyle zenginleştirmekten geri kalmadı. Onun eserini gözardı ederek Türk tarihinin bir yorumuna girişmek olanaksızdır. Bulgar tarihçi **V. A. Mutafcieva,** timar sisteminin Bizans-Slav kökenli değil, Türk-Selçuklu kökenli olduğu yolundaki Köprülü tezini kabul etmektedir ki buna biz de katılıyoruz. Araştırmalarımız sırasında kendisinin görüşlerini daha yakından incelemek fırsatını bulacağız.

Ö. L. Barkan, H. İnalcık ve **M. Akdağ** son zamanlarda Osmanlıların sosyal ve ekonomik tarihine önemli katkılarda bulundular. Ama bu yazarlar da Türklerin Balkanlara girişinin Slavlar ve Yunanlılar açısından bir lütuf olduğu düşüncesinden kendilerini kurtaramıyorlar. Ve yine aynı şekilde, yenenler ile yenilenler arasındaki çatışmaları, birer sınıf veya kurtuluş savaşı değil, egemen halka karşı verilen bir muhalefet mücadelesi olarak görmekteler.* O egemen halk ki, iktidara sanki kolektif olarak katılmakta ve kendi içinde egemenler ve sömürülenler gibi sınıflara parçalanmış bulunmamaktadır. Adı geçen yazarların hizmetleri, her şeyden önce, Osmanlı istilâsının ilk dönemlerini bir toprağa elkoyma eylemi olarak görmelerinde ve **P. Wittek**'in, tek yanlı tezine karşı çıkmalarında odaklanıyor. Çünkü Wittek, bu istilâyı salt **gazilik** olgusuna dayandırmaktadır. 15. yılın defterlerinin titiz bir

(33) Köprülü, M. F., **L'institution**, S. 43.

(*) (Y.Ö.) Burada değişik bir duruma işaret edelim: 4.—5. y. yıllarda doğudan Batı Avrupa'ya sarkan cermen akıncıları da aynı amaçla mı hareket ettiler, yani göçer cermen boyları için topraklara elkoymak birinci hedef miydi? Herhalde değildi. Henüz göçerlikten kurtulamamış boylar için tarıma birdenbire alışmak ve yeni topraklara ihtiyaç duymak nasıl mümkün olabilirdi? Öyleyse onlar açısından ilkin, Batı Roma İmparatorlu'gunun Orta-Avrupa sınırlarının jandarmalığını yapmak, kısacası **gazi** ya da **uçbeyi**

analizini yapan yazarlar sipahi sistemini daha kolay gözlemlenebilir duruma getirdiler.

Türk tarih yazımının eski ustası **İ. H. Uzunçarşılı** bu konuda daha tutucu davranıyor. Kendisine göre tarih her şeyden önce siyasetin tarihidir ve Osmanlıların devletleşme sürecinde Türk-olmayan ögelerin tüm etkisini fiilen yadsır.

Ona kalırsa Osmanlı İmparatorluğu, Balkan halkları için kendi efendilerinden, onların vahşet ve keyfî yönetiminden kurtuluş, böylece düzene, güvenlik ve huzura kavuşmak anlamına gelmektedir.[34]

M. Akdağ ve **O. Turan,** Marmara havzasında ekonomik bir birliğin oluşmuş bulunduğu varsayımı ardında koşuyor ve Selçuklu-egemenliğini aşırı ölçüde idealleştiriyorlar ki bu eğilime, daha hafif biçimde bile olsa, **Cl. Cahen** ve **T.T. Rice**'da da rastlıyoruz. **Akdağ** ve **Turan, Selçuklu** ve **Osmanlı** Anadolusunun Türk karakterinin altını gerçi doğru olarak çiziyor, ama Oğuzların geçmişinden kalan canlı izleri örtüyorlar. Oysa **G. Öney** bu geçmişin sanata bile yansıdığını gösteriyor.

F. Sümer özel bir monografisini Oğuzların antik dönemine adamakta ve 16. y.yıla ait istatistiksel malzemelerden yola çıkarak 24 boyun Küçük-Asya'ya yayılma ve yerleşme sürecini izlemeye çalışıyor, bu amaçla toponomi ile antropolojiyi bağdaştırıyor.[35] Yararlandığı arşiv malzemesi ilgi uyandırdığı halde, kullandığı yöntem o dönemin bilgileriyle karşılaştırıldığında sakatlanıyor, çünkü tarihsel verilerdeki rakamlarla sık sık çelişiyor.[36] Oysa yeni malzemeleri kullanırken daha titizlikle davranmak yerinde olurdu.

Bizim sorunsallarımız açısından **M. A. Köymen**'in Büyük Selçuklu Tarihi ile ilgili kitabı bir kaynakça oluşturmuyor, çünkü orada ağırlıklı olarak siyasal olaylarla yetiniliyor ve şu tez ön plana getiriliyor: Müslüman doğuda en büyük devletleri kuranlar Türk boyları idiler ve onların fethettikleri tüm bölgelerin **ilk yerel** ahalisi olduklarını kabul

---

olmak önemliydi. Üstelik cermenler Avrupa'ya putperest olarak geldiler ve Roma'nın genç kilise kurallarına yanaştıklarını da söyleyemeyiz. Hıristiyanlıkta ilk önemli **rafızilik** sayılan Ariusculuğu benimseyenler de onlardı. Oysa Türkler Anadolu'ya ve Avrupa'ya putperest olarak değil, belli bir dini genelde «kabullenme süreci» içine girdiler.

(34) Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Tarihi,** Cilt 1/2, S. 61

(35) Sümer, F., **Oğuzlar, Über die Stämme und ihre Organisation,** S. 199.

(36) A.g.e. S. 208 ve tablolar.

etmek gerek.[37] (*) Uzmanlık düzeyindeki Türkçe literatürü sağlamakta eskiden olduğu gibi bugün de hatırı sayılır zorluklarla karşılaştık. O nedenle bu üçüncü baskıda da ne yazık ki kapatamadığımız boşluklar kaldı.

Buna karşılık Batı-Avrupa kökenli yayınları bulmak daha kolay oldu. Özellikle Paris'teki Ecole pratique des Hautes Etudes'de VI. Bölümü, sağladığı belgeler (**Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciale au Moyen Age**) nedeniyle selamlıyoruz. **F. Thiriet, I. Melikoff-Sayar, N. Beldiceanu** ve **I. Beldiceanu - Steinherr**'in isimlerinden önce söz ettik. Ayrıca erken-osmanlı diplomasisine ilişkin eleştirel çalışmaları bayan Beldiceanu'ya borçluyuz. Bu çalışmalarla, sahteyi doğrudan açıkça ayırabilecek duruma geldik.

Yukarda belirttiğimiz «documents»ların derleyici ve yayıncısı olan **P. Lemerle**, Aydın Beyliği üzerine klasik sayılabilecek örnek bir kitap yayınladı.[38]

Çoğu kez çelişkili olduğu kronikleri ve yıllıklarına rağmen, **Cl. Cahen**'in yayınladığı zengin kaynaklara dayalı makaleler, Selçuklu dönemi için birer kılavuz değeri taşıyor. Anadolunun 1. — 13. y.yıllar arasındaki ekonomik ve sosyal tarihinin temel taşını koyup **V. A. Gord-**

(*) (Y.Ö.) Türk boylarının, tarihin genel sürecine bakarsak, fethettikleri toprakları boş ve insansız bulduklarını söylemek aslında egemenler arası yaşama mücadeleleri mantığına ters düşer. Yaşanılması olanaksız koşulların hüküm sürdüğü, dolayısıyla insan olayının bulunmadığı yörelere kimselerin yerleşmek istemediğini söylemek de herhalde yanlış sayılmaz. Üstelik kolektif bir A.B.D. yayını olan «World History»de Kassid'lerden Kuz, Guz, Gas adı altında söz edilmektedir. İ.Ö. 1700'lerde Babil devletini çökerttikten ve Brittanica'ya göre, 576 yıl orada yaşadıktan sonra, İ.Ö. 1200 öncesinde yeterli bir iz bırakmadan Kuzey Mezopotamya'ya göç eden bu boylar kümesinin, Anadolu'da ya da Hititçede Gas veya Kaşka diye anılan savaşçı topluluklar olduğu sanılıyor. Bunların izleri sadece bir Anadolu kentine bıraktıkları adla ortaya çıkıyor: **Kastumannu** (Kastamonu). İ.Ö. 1200 öncesinde Hitit toplulukları sürekli tedirgin ettikleri saptanan bu topluluklar, Babil örneğinde olduğu gibi oralardan da sıra kadem basıyorlar. Mezopotamya tarihini Babilliler ile, Anadolu tarihini Frigler, Hititler, hatta Kuzey-Doğu Anadolu'nun yerel halklarıyla paylaşan bu «çimdilik» meçhul kavim, yani Gas'lar, kimi tarihçilerin belirttiği gibi, acaba Oğuzlar değil miydi?

«İlk Yerel Halk»tan olma kaygısının, toplumların gelecekteki yaşamına ışık tutmak amacını taşıyan bilimsel tarih anlayışına ne kadar ters düştüğünü yeniden vurgulamak görevimizdir, tarih «insanların bilinçli yaşamına katkıda bulunan bir bilim» sayılabildiği sürece elbette...

(37) Köymen, M. A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt II, İmparatorluk Devri. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, 23. Ankara 1953. S. 12, 403.

(38) Die Rezension von Frandes, E., **BB XV** içinde, 1959, S. 275-278.

levski'nin eski yayınlarını tamamlayarak düzeltmiş olmak onuru ona aittir. Araştırmalarının 1071—1330 dönemine ilişkin sonuçlarını büyük bir sentez halinde İngilizce yayınladı (1968). Bu sentez kendisinin bir yorumlama ustası olduğunu kanıtlıyor.

F. Babinger'in yazdığı tüm eserler ve öğrencisi **H. J. Kissling**'in sürdürdüğü olumlu araştırmaları kitabımızda bol bol değerlendirdik. Bu çalışmalar, Almanya'da, Osmanlı Araştırmaları açısından 1933'den önceki zengin burjuva tarihçiliğinin geleneğini sürdürdüler, özellikle 19. y.yılda erken-osmanlı tarihine köklü katkılar getirdiler. Bu alanda **G. Jacob** gibi bir bilginin adını ve onun «Türk Kütüphanesi»nde gerçekleştirdiği çalışmaları ve monografileri anmak yeterlidir sanıyorum.

P. Wittek, Rum Sultanlığının tarihine kalıcı katkılarda bulundu ve bayan Beldiceanu gibi kendini erken-osmanlı diplomasisine adadı.

P. Vryonis Jr. ise Selçukluların gelişinden başlayarak Osmanlı egemenliği sırasında Küçük-Asya grekliğinin tarihini yazarken Türk istilâsının yerel halk üzerindeki yıkıcı etkilerini ön plana çıkarıyordu. Bu yazarın görüşlerini tamamiyle paylaşmasak bile,[39] **Cahen**'in çizdiği aşırı olumlu havayı dengeleyen yeni düşüncelere ulaşmaya olanak sağlıyor.

Özetle diyebiliriz ki, uluslararası Osmanlı Araştırmacılarına yalnızca elyazmalarını yayınlamak görevi düşmüyor, aynı zamanda mevcut basılı malzemeyi yeniden yorumlamak, Osmanlıların ve devlet yapısının sınıflı karakterini ışığa kavuşturmak gerekiyor.

Şimdiye kadar elde edilen bilgilerin bir ara-bilançosunu yapma gereği de bununla ilgilidir. Çünkü açıkta kalan ve tartışılması gereken sorunların dökümünü yapmak, genel tarih çalışmalarına yararlı karşılaştırma malzemesini hazırlamak böyle bir bilançoyla mümkün olabilir.[40]

A. N. Gulyga'ya göre, tarih biliminin konusu, toplumsal gelişmenin yasalarını bu gelişmeyi yansıtan somut biçimler doğrultusunda açıklamaktır. Bu bilim, tarihsel gerçekliği, zorunlu olan ile raslantısal olanın birliği halinde yansıtmalı ve insanlığın arkasında bıraktığı yolu, tüm karmaşıklık ve dolambaçlılığı içinde ortaya çıkarmalıdır.[41]

Burada hiçbir şekilde, bilinen genel yasaları resimlendirmek değil, her olguyu onun özgül gerçekleşme biçimleriyle sergilemek söz ko-

(39) «The Decline» ile ilgili görüşüm için bkz.: **ZfG XXI**, 1973, S. 110.

(40) Aynı dilekte bulunan Kabrda, F., **Les problémes de l'étude de l'histoire de la Bulgarie a l'époque de la domination turque**, BS. XV, 1954, S. 190.

(41) Gulyga, A.W., **Über den Charakter**, S. 43.

nusudur. Tarihsel olgu, ancak «oluşma teorisi açısından çözümlenip gelişme süreci veya oluşum sırası içindeki yeri saptandıktan sonra» bilimsel bir niteliğe kavuşur. Tarihsel olgunun bu şekilde ortaya çıkarılan konumu, elbette ki tarihsel gerçeklerde yatan ve sınıfsallık denen karaktere bağlı olacaktır. Sorunsal konusu sürecin hangi sınıfsal çıkarlar yönünde ve hangi sınıfların «sırtından» geliştiğini meydana çıkarmak, sürecin özündeki nesnel gerçekliğin bilgisini edinmek, olguyu bilimsel bilgi düzeyine yükseltmek demektir.[42]

Bunun için elimizde olan kaynaklar geçmişin nesnel tanıkları sayılan belgelerdir, çünkü bunların niteliğini, belge yazarının ideolojisini de oluşturan somut tarihsel ilişkiler belirliyor.[43]

Kaynaklar, bireylerin davranış veya eylemlerindeki nesnel olanakları görebilmemizi sağlıyor. G. J. Gleserman'a bakarsak, insanlar kendi davranma olanaklarını (Y.Ö. veya alternatiflerini) kendi değerlendirmelerine göre yaratmıyorlar. Bu olanakları nesnel koşullar, toplumun gelişmişlik düzeyi v.b. belirliyor. Ama bu tür olanakların gerçekleşmesi başta insanın aktifliğine, faaliyetine, irade ve enerjisine bağlıdır. Tarihsel süreç içinde insanın kişiliğine bu yüzden önemli roller düşer.[44] Bu kuramsal düşünceleri (*) bir takım Sultanların ve onların karşıt-

---

(*) (Y.Ö.) Gleserman'ın sözünü ettiği tarihsel gerçekleşmeyi, **prodeterminist** düşünce yöntemimiz açısından şöyle tanımlarız: İnsanın, karşısında nesnel veri olarak beliren alternatiflerden birini veya bazılarını **tercih** edici özgür kararı veya kararlılığı ya da bu tercihe zorlanmışlığı nedeniyle bu alternatifleri **tarih sürecindeki virtüel** (yani henüz tarih sürecinde fiilileşmemiş) birer olanak olmaktan çıkarması, onları tarihsel bir **olgu**, yani tarih sürecinde **fiili** veya aktüel bir duruma getirmesi... [**virtüel ve aktüel, olanaklar deposu** ve **fiilileşme**, bir anlamıyla **gerçekleşme** v.b. gibi **prodeterminist teoriye özgü** kavramlar için bakınız: **Y. Öner**, Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi (1978) ve Pozitivizmi Eleştirmek (1985), ayrıca Doğa-Bilim dergisindeki makalelerimiz].

Ayrıca insanın, karşısındaki veri-alternatifler arasından özgür ya da zorunlu bir tercihte bulunmadan önce, elinde **potansiyel** bir özelliği vardır: **Deneyim**, ki bu, bir önceki dönemde geçirdiği deneyi **tekrarlama olasılığı** denen öznel bir belirleyici... İnsanın bulunduğu fiili durumda **yeni veya yaratıcı** bir deneye karar vermesi ve bu kararı uygulaması karşısında insan yine bu kendi deneyimini bulur. Yeni tercih kararı ile deneyim arasındaki çatışma burada başlar ve insanın davranışını belirler. Kaba bir deyişle, Geçmiş ile Şimdi'nin çatışması! Ve **Özgürlük** kavramı da bu çatışmanın ürünü değil midir?!

(42) Danilov, A. I., — Ivanov, V. V. — Kim, M. P. — Kukushin, Ju. S. — Sakharof, A. M., — Sivachev, N. V. **History and Society.** GISH XIV International Congress of Historical Sciences, San Francisco 1975, S. 65.

(43) Ivanov, G.M., S. 618 ve 625.

(44) Gleserman, G.J., **Probleme des sezialen Determinismus. Die Gesetzmässigkeit der sozialen Entwicklung** içinde. Berlin 1975, S. 26.

larının çeşitli siyasal faaliyetlerine bakarak somutlaştırma fırsatını bulabileceğiz.

Bunun dışında şunları da eklemek gerek: Tarih bilgisi geriye-bakışlıdır, yani şimdiki koşullardan geçmiş koşullara, sonuçtan nedene doğru yönelir. O nedenle tarihçinin mantıksal çıkarsamaları, yalnız kendisine ulaşan malzemeye değil, aynı zamanda onun bu malzemeye bakış perspektifine (Y.Ö. yönüne) de bağlıdır. Dünyamızdaki tarihsel perspektiflerin geçirdiği değişimler, önceleri benimsemiş olduğumuz eski tarih anlayışlarının yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ya da şöyle diyelim: Tarihin herhangi bir sürecinden çıkarılıp elde edilen bilginin sınırı yoktur, dolayısıyla bu bilginin her düzeyi görecelidir, mutlak ve belirleyici kesinlikte değildir.[45] İşte bu iki faktör, yani tarihsel bilginin bakışçı perspektifselliği, yani bakış perspektifine bağımlı oluşu ve bilgilenme olanaklarının görecelliği, bizim tarih anlayışımızı da belirliyor. Ancak bu arada, perspektifsel bakışı dönemin toplumsal koşullarının salt yansıması olarak da düşünmemeliyiz. Tarih anlayışının yeniden gözden geçirilmesi, yalnız güncel siyasal gereklere dayanarak yapılamaz, bu aynı zamanda bilimsel disiplindeki gelişmeler bağlamında, bu gelişmelerden koparılmaması gereken bir doğrultuda yapılmalıdır. Kısacası bu işin kendi özgül mantığı, özgül bir sürekliliği ve yasallığı vardır.[46] Başka bir deyişle, bilimsel disiplinin gelişme durumu ve doğrultusu her seferinde dikkate alınmalıdır.

Son hedef olarak ulaşılmak istenen durum, olgusal malzemenin genelleştirilmesidir, ama çoğu kez yapıldığı gibi, bu ruhsuz bir empirizmle sonuçlanan basit bir sistematikleştirme olmamalıdır. Diyalektik mantığın gerektirdiği üzere, olgular arasındaki bağlamı evrensel yönleriyle tanımanın ve konuyu böylece aktarmanın, sadece bizim seçtiğimiz konular dokusu açısından erişilmez bir şey olduğu söylenemez, «...ama evrensel yönlülük beklentisi bizi yanlışlardan ve katılıklara düşmekten koruyacaktır.»[47]

İlkel toplumsal formasyonların devletleşmesi, askerî demokrasiye geçiş ve ardından sınıfsal bölünme, bütün bunlar hep marksist or-

(45) Kon, I. S., Cilt: 2, S. 103.

(46) A.g.e. S. 122.

(47) Lenin, W.I., Werker, C. 32, Berlin 1961, S. 85. (Bir Kere Daha Sendikalar Üzerine).

taçağ tarihinin temel sorunları içinde yer alıyor.[48] Bu sorunlar Doğu Almanya'da son yıllarda dünya tarihi çapında araştırılmakta ve bir çözüm yolunda yaklaşımlar denenmektedir.[49] Buradaki yorumlarımız da, ister istemez bu araştırmalar doğrultusunda yer alıyor, o bakımdan ilgili sorunların ilerde tartışılmasına katkıda bulunuyor.[50]

(48) **Beiträge zur Entstehung des Staates.** J. Herrmann ve I. Sellnow'un yayını. **Veröffentlichungen des Zentralinstitute für Alte Geschichte und Archäologie der AdW der DDR,** Berlin 1976.

(49) Kapitalizm Öncesi Toplumsal Formasyonların Tarihinde Halk Kitlelerinin Rolü için bkz.: J. Herrmann ve I. Sellnow, — A.g.e.

(50) Türkçe, Farsça ve Arapça kelimelerin transkripsiyonunda örnek aldığım eser: **R. Hartmann, Die Religion des Islam. Eine Einführung.** Berlin 1944, (Kolonialwissenschaftliche Forschungen, C. 5).

II. SELÇUKLU MİRASI

«Küçük-Asya'nın Selçuklular tarafından fethedilmesi, doğurduğu sonuçların boyutları gözönüne alınacak olursa, hiç kuşkusuz, Ortaçağ Tarihinin en önemli olaylarından biridir.»[1] Bir Türk tarihçisine ait olan bu yargıyı —Selçuklu egemenliğini yüceltişine katılmasak da— haklı bulmamak elde değil.[2] R. A. Gusejnov da, Malazgirt'i yeni bir devrin başlangıcı ve Konya Sultanlığını da İslâmlığın Latin dünyası karşısında bir ileri karakolu* olarak değerlendiriyor.[3] Anadolu böylece etnik açıdan Türkiye'ye dönüşür ve İslâmın ileri karakolu sıfatıyla Avrupa'nın içlerine doğru uzanan bir saldırının çıkış üssü konumunu alır.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, birbirinden farklı iki fenomen değil, tersine geniş ölçüde aynı etnik, sosyal ve siyasal temellere dayanarak birbirini izleyen iki devlet biçimi idi.[4] Söz konusu süreklilik elbette mutlaklaştırılmamalı ve Osmanlı Devleti de - M. F. Köprülü veya M. Akdağ'ın[5] düşündükleri gibi — yalnızca Konya Sultanlığının bir devamı olarak görülmemeli; aynı şekilde, geçiş ilişkileri yalnızca etnik ve coğrafi bir sürekliliğe indirgenemeyeceği gibi toplumun ve devletin tüm kurucu ögeleri de Bizans ve Balkan Slavlarından türetilemez. Rum Sultanlığı da Bizans ve Türk kültür ögelerinin bir sentezi midir,

---

(*) (Y.Ö.) Dinleri olmayan cermenlerin Roma İmparatorluğunun ileri karakolu olmaları gibi.

(1) Turan O., **L'islamisation**, S. 137.

(2) A.g.e., **Les souverains seldjoukides et leur sujets non-musulmans. Studia islamica I**, 1953, S. 72, 90.

(3) Gusejnov, R. A., **İz istorii otnoseniy bizanti**, PC 23, 1971, S. 162.

(4) Akdağ, M., **Osmanlı İmparatorluğunun...**, S. 230.

(5) Köprülü, M. F., Osmanlıların devletleşme sürecine ilişkin her türlü Bizans etkisini dışlıyor. BS XXIV, 1963, S. 217.

değil midir sorusu da böylece meselenin konuş biçiminden kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Bu bölümde, Selçukluların Küçük Asya'daki tarihlerini bütüncül olarak yazmayı ya da tartışma konusu olan tüm noktalara değinmeyi amaçlamıyoruz. Çünkü böyle bir amaç, yazarı dil açısından zorlayacağı gibi, konunun zaten oldukça geniş olan çerçevesini de tümüyle aşardı. O nedenle yalnızca sınırlı bir takım değinmeler içinde, Osmanlıların daha sonraki gelişimi açısından belirleyici olan noktalar toparlanıp açıklanacaktır.

1. Sınırda Mücadele ve Devletin Oluşturulması: Malazgirt'ten Sivas ve Konya'ya

11. yüzyılda Türklerin Orta ve Ön-Asya'nın devletler dünyasına girişi; daha önceki yüzyıllarda Hun, Cermen, Slav ve Arap kavimlerinin, giriştikleri göç hareketleriyle karşılaştırılabilecek ölçüde büyük bir Kavimler Göçüydü.[6] Türk boyları daha 11. yüzyıldan çok önce Transkafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a sızmışlar ve Anadolu'yu ele geçirme hazırlığına başlamışlardı.[7] Ama o zamana kadar yerli halk üzerinde dil ve kültür açısından etkileri önemli olmayan bir azınlıktılar.

8. yüzyılın sonlarından başlayarak Türk göçleri, Sir-i Derya çevresinde **Oğuz Yabgu**'sunun El diye adlandırdığı bir Boylar Birliği oluşturmuştu... 10. yüzyılda bir kenti andıran göçer kampları **Yengikent** adıyla siyasal bir merkez durumuna geldi. S. P. Tolstov Oğuz kültürünü 5. ve 6. yüzyıllardaki **Akhun** kültürüne bağlar.[8] V. A. Gordlevskij ise eski Aşiret Yasasının daha Orta-Asya'da iken çözülmüş olduğunu tahmin ediyor.[9] Oğuzların nerelere yerleştikleri, araştırmaların tartışmalı konularındandır. S. G. Agadzanov eldeki tüm bilgileri tarayarak Aşiret Beylerinin daha 8. yüzyılda Batı Türkellerinin mirası üzerinde kavgaya tutuşmuş oldukları sonucuna varmıştır.[10] Oğuz adı, başlangıçta bir Boy'u ya da Boylar grubunu temsil ediyorken, sonraları bir efsane karakterine bürünerek bir Bey ya da Boylar Beyi veya Atası

(6) Cahen, Cl., **Le problème**, S. 347.

(7) Gusejnov, R. A., **Superpositions ethniques en Transcaucasie aux XI e et XII e siécles, Turica II**, 1970, S. 72.

(8) Tolstov, S. P., S. 264. Bartol'd, Oğuzların anavatanını Kuzey-Doğu Moğolistan'a kaydırmaktadır. II., 1, S. 553.

(9) Gordlevskij, A. A., S. 97.

(10) Agadzanov, S. G. S. 128. **Batı Türk Hanlıklarının Çözülüşü.** Gumilev, L. N. **Drevnie Turki.** Moskova 1967, S. 244.

anlamında dönüşmüş olmalı.[11] Boy, öncelikle Aral ve Kuzey-Hazar kıyıları ile Sir-i Derya'nın aşağı ovalarında yurt tutardı.[12] Bu göçerleri 920 yıllarında ziyaret eden Arap elçisi ve gezgin **İbn Fadlan** «Oğuzların içinde 10 bin at ve 100 bin koyun sahibi kişilere rastladığına» işaret eder.[13]

Tolstov; bundan, Sir-i Derya bölgesindeki kentlerde canlı bir meta alış-verişinin olması gerektiği sonucunu çıkarır; daha 8 ve 9. yüzyıllarda bozkır ve ova arasında bir işbölümü oluşmuş ve Step Devletleri askeri üstünlükleri sayesinde yerleşik halkı egemenlikleri altına alıp haraca bağlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak, göçerler arasında keskin bir sosyal farklılaşma ortaya çıktı.[14] Bu süreç içinde Çobanların özellikle at yetiştirimi sayesinde askeri bir üstünlük sağladıkları su götürmez.(*) Ekonominin, göçer toplumlar arasında basamaklandığı yani salt ve yarı göçebeler ile yerleşik halkın bir arada yaşamakta oldukları, gözden kaçırılmamalı.[15] Oğuzlar da 10. yüzyıldan başlayarak işte böyle üç gruba ayrıştılar. Başlangıçta ilk iki grup (**Y.Ö.** salt ve yarı göçebeler) açıkça ağır basmaktaydı. Düşük düzeyde seyreden tarım biraz darı üretiyor, ama genelde tahıl ihtiyacını asla karşılamıyordu.[16]

I. Sellnow'a göre toplumsal farklılaşma ve sınıflara ayrışma göçerlerde bireysel mülkiyetin toprak sahipliğine oranla daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan hayvan sahipliği yoluyla olmaktadır. Hayvan yetiştirme küçük üretim birimlerinin (**Y.Ö.** hayvanların ve ürünlerinin) örgütlenmesini sağladığı için bireysel mülkiyetin kolayca oluşmasına yol açar; ancak bu koşullar bile toplumsal farklılaşma (**Y.Ö.** ve bağımlılık) için yeterli değildir. I. Sellnow'a göre, bu farklılaşma ilkin

---

(*) (**Y.Ö.**) Üretim-araçları «hareketli» ve her yerde geniş otlaklara ulaşabilen bir toplumun, savaş deneyimi ve üstünlüğü, ayrıca kontrol altına alınmasının zorluğu meydandadır. Bu özellikler, Türk feodallerinin İslâmlaşma sürecine karşı şamanist Türkmenlerin mücadelesini ve Anadoluya göçlerini doğurdu. **Akhai'ler**, İ.Ö. 13. ve 14. yüzyıllarda kuzeyden kalkıp antik Yunanistan'a gelen saldırgan **Dor**'lardan nasıl doğuya kaçıp Batı Anadolu kıyılarında koloniler kurdularsa, Türkmenler de İslâmcı feodal terörün önünden öylece kaçıp, ama Batıya yöneldiler. Göçer ve oba komünlerine özgü sosyal örgütlenme ve üretim biçimlerini de, komün içi **özgür ve eşitlikçi** yaşam biçimleri ve şamanist geleneklerini de birlikte getirdiler. Ama feodal akıncılar zorba sünnîliklerini getirdiler birlikte.

(11) Gumilev, S. 62.
(12) Agadzanov, S. 72.
(13) Togan, A. Z. V., **İbn Fadlân**, S. 33.
(14) Tolstov, S. 266.
(15) Zdanko, T. A., **Nomadizm v Sredney Azii i Kazakistane.** Moskova 1968, S. 275.
(16) Agadzanov, S. 87-97; **Istorija Turkmenskoj SSR**, S. 184.

askeri seferler ve salgın hastalıklarla ortaya çıkmıştır.[17] W. König de göçerlerin hayvan yetiştirimini «üretimin belirli bir gelişmişlik düzeyindeki üretici güçlerin uzmanlaşmış bir gelişme yönü» olarak görür ve Sellnow gibi, bağımlılık ilişkilerini sürüler üzerindeki mülkiyet farklılaşmalarından türetir; ancak kural olarak bu farklılaşma, sınıf ve tabakaların birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılarak kristalleşmesine yol açmamış, daha çok toplumsal ilişkilerin hareketliliğini sağlamıştır ki, bu da göçer ekonomilerinde, başka üretim tarzlarıyla bütünleştikleri zaman bile feodalizmin ön koşullarının neden belirmediğini açıklar.[18]

Sovyetlerde yapılan araştırmalar ise bunun tam tersini kanıtlıyor. S.G. Agadzanov 10. yüzyıldaki Oğuzlar konusunda, mülkiyetin Aşiret ve Boy Aristokrasileri tarafından gasp edildiğini ve bunun, otlaklar temelinde örgütlenen toplulukların çöküşüne yolaçtığını ve kara budunu, yani basit halkı, bozkır aristokrasisi ile karşı karşıya getirdiğini savunuyor. El konulan otlaklar üründen rant alma için ekonomik bir yaptırım aracına ve komşular arası yardımlaşma bir sömürü biçimine dönüşür. Kenkes (halk meclisi)de aristokrasinin sözü geçer. Han seçiminde kara budunun rolü göstermeliktir.[19] S. E. Tolybekov bu toplumsal durumu ataerkil feodalizm olarak adlandırıyor. Büyük sürü sahiplerinin sürü mevcudunu artırmak yönündeki sürekli (Y.Ö. gasp etme) çabaları tarafından belirlenen böyle bir feodalizm, köleler ve 'konsu'ları (korunanları)* üretim tarzında belirleyici değişikliklere yol açmayacak biçimde sömürüyordu. Değişen tek şey ise, eylem çapı giderek genişleyen savaş girişimleriydi. Bu girişimler, giderek daha çok vergi ve haraç elde etmek amacıyla başka tarım topluluklarının sindirilmesi alanında yoğunlaşıyordu. Bozkır aristokrasisinin topraklar üzerinde her-

(17) Sellnow, I., **Grundprinzipien einer Periodisierung der Urgeschichte. Ein Beitrag auf Grundlage ethnographischen Materials.** Berlin 1961, Völkerkundliche Forschungen, C. 4, S. 470

(18) König, W., **Die Nomadenviehzucht als wirtschaftlich-kultureller Typ. Ethnographisch-archäologische Zschr. 15,** 1974, S. 455, 459-461.

(19) Agadzanov, S. 108, 112 115-118, 142

(*) **(Y.Ö.)** Üretim araçları hareketli olan, dolayısıyla (bu canlı araçların kendilerini yeniden-üretmek için gerekli) otlakları kontrol etmeye ya da sahipliğini elde etmeye girişen «saldırganlar» karşısında kolayca yer değiştirebilen göçer toplulukların nasıl «köleleştirilebildiğini ya da genelde nasıl köleleştirilebileceğini» ben çok merak ediyorum. Evet, toprak gibi, hem kendisi sabit ve yeniden-üretilemeyen hem de verdiği ürünlerin kontrolu (hayvan gibi bir üretim aracına veya emek nesnesine oranla) çok kolay olan bir üretim aracı ya da emek nesnesi üzerinde çalışamayan bir insanın, yani göçer-çoban'ın, emeğini, çalıştığı bu **biricik** üretim aracından yoksun bırakılacak veya ona sahip çıkamayacak ölçüde başka birine teslim etmesi, kısacası **göçer-kölelik** nasıl mümkündür?

hangi bir tekelinden sözedilemezdi, zenginlikleri daha çok sürüler ve canlı işgücünden oluşmaktaydı. Göçerler bu gelişme aşamasını sürdürmekte diretseler, yani tarıma geçmiş olmasalardı, kural olarak kısa ya da uzun vadede tarih sahnesinden silinirlerdi.[20]

Karl Marks bu fenomeni şu şekilde karakterize etmişti: «Göçebe bir çoban aşireti için... yeryüzü (toprak), tıpkı öteki doğa koşulları gibi, onlara uçsuz bucaksız tekdüze bir şey olarak görünür... mülkiyetini kendilerine bağlamak istemedikleri halde, ona, toprağa karşı kendi mülkleri imiş gibi davranırlar. Gerçekte mülk edinilen **yeniden üretilen** şey ise (toprak) değil, **yalnızca sürüdür**, çünkü topraktan konaklama mahallerinde topluca ve geçici olarak yararlanılır.»[21]

Aslında salt hayvan ürünlerine dayalı ekonomi, otlakların aşiret ya da aile mülkiyetine geçmesiyle çelişir, çünkü bu, sürülerin çoğalmasından vazgeçmek, en önemli üretim aracının yeniden üretimini tehlikeye atmak demektir.

Bu nedenle otlaklardan yararlanmanın başlangıçta beyler ve hanlar tarafından düzenlenmesi, otlak aracının giderek feodal bir aristokrasi tarafından tekelleştirilmesi ve mülk edinilmesi sonucunu doğuramazdı.[22] V. F. Sachmatov bu düşünceden yola çıkarak, feodalleşmenin toprak değil de sürü üzerinden doğduğu sonucuna varır. Boy'un kolektif ekonomisi ailelerin bireysel ekonomileri biçiminde çözülür, sürüler özel mülkiyete geçer. Bozkır aristokrasisi böylece Boyun yoksul üyelerinin işgücünü artık kendi çıkarına kullanmaya başlar, aşiret demokrasisine özgü organların işlevlerini de ele geçirir.[23]

AT, AVRAT, PUSAT: Bireyin, sürü-feodalizmi döneminde kendini yeniden-üretmek için birbirinden soyutlayamadığı nesnelerden oluşan bu üçlü, Türk toplumunda bugün bile hatırlanan bir deyimdir ki kökenini kuşkusuz Orta-Asya Türk göçerlerinden alıyor ve bu üçlünün terimleri arasındaki şiirsel ilişki yine kuşkusuz tipik bir mülkiyet ilişkisini yansıtıyor.

O bakımdan, bir emek sahibinin, emek verdiği emek nesnesine sahip çıkmak bir yana, bu nesnenin bir bölüm ürününe bile sahip çıkamaması, kısacası **kölelik**, hareketsiz üretim araçlarında çalışan, yani tarımcı veya yerleşik topluluğun işgüçleri ile hareketli üretim araçlarında çalışan, yani göçebe işgüçleri arasında **ortak** bir özellik olamaz.

(20) Tolybekov, S. E., S. 77-79. «Konsu» aslında Hazer Denizi'nde «Komşu» demek, ama sonraları aristokrasinin yanına sığınan çobanlara da böyle deniliyordu. Sonraları «Yoksul, Sefil» anlamında aşağılayıcı şekilde kullanılmaya başlandı, Karşılaştır: Radloff, W. **Türk-Lehçeleri Sözlüğü Denemesi**. St. Petersburg 1905, S. 525; Moskova 1964.

(21) Marx, K., **Grundrisse**, S. 390.

(22) Sachmatov, V. F., S. 34-59.

(23) A.g.e. S. 47.

Şimdi şu soruyla karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz: Göçebe feodalizminin ekonomik temelini otlaklar mı, yoksa sürüler mi oluşturmaktaydı? Marksist tarihçiler arasında bu konudaki görüşler farklıdır. Bu görüş açılarından bazılarını tanımış bulunuyoruz. Sürüler geçimin temel kaynağını oluşturuyorlardı. Ama bundan, sürülerin göçer toplumların ekonomik temeli oldukları sonucunu çıkarmamalıyız. Sürülerin çoğalması otomatik olarak otlak alanlarının yaygınlaşıp büyümesine ve [ve sürünün kontrol altında tutulması için. **(Y.Ö.)**] zengin sürü sahipleri tarafından çitle çevrilmelerine yol açar. Sürü olarak mal varlığındaki farklılıklar S. Natsagdorj'a göre sonunda **gens** düzeni parçalayıp sınıflı bir yapı ortaya çıkartamazlar. Bunun gerçekleşmesi için mal zenginliğinin ötesinde otlaklara da el konması gerekir; ancak bozkır aristokrasisinin ellerindeki bu ekonomik yoğunlaşma ilk olarak basit çobanların sömürülme koşullarını yarattı. Gerçi bu çobanlar da hayvan sahibi idi [yani köle değildiler **(Y.Ö.)**] ancak hayvan sayısı ailelerini beslemeye asla yeterli değildi, bu da feodal aristokrasiye ekonomik bağımlılıklarına yol açıyordu. Başka bir deyişle aristokrasinin mülkiyetindeki toprak ve sürüler, Asya göçerlerinin feodal üretim tarzının temeliydi, çok yakında devlet toprağı da baskın ve başat bir rol oynayacaktı.[24] D. E. Eremeev şu sonuca varır: Türk halklarında Boy'un ya da aşiretin, örf ve adet gereği, ortak kullanım ve yönetimine tabi olan otlakların büyük bölümü aslında **fiilen** zengin sürü sahiplerinin, bozkır aristokratlarının tasarrufu altında bulunmaktadır.[25]

10. yüzyılda Oğuzlar işte bu gelişme aşamasına vardılar. Bu aşama, başkaca değişimler yanında, obadaki —kan akrabalığına dayanan birim— dönüşümlerde de yansır. Oba, kökenleri ortak bir boyatasına uzanan aile ve çadırların birleşmesinden oluşurdu. İktisadî açıdan ise ortakların ortak sahipliğine ve kullanımına dayanırdı. Daha büyük oba birleşimleri ise yağma, ganimet ve yayılma peşindeydi.[26] Bu türden savaşçı girişimler Oba üyelerinin birbirlerinden ekonomik ve toplumsal açıdan farklılaşmalarını pekiştiriyor, askerî önderleri aristokratlara ve askeri demokrasiyi de sınıf egemenliğine dönüştürüyordu.[27]

---

(24) Natsagdorj, Sh., **Main charakters of feudalism of nomads.** (The Mongolian Society as an example). Papers of the Mongolian Delegates to the XIV International Congress of Historical Sciences. Ulan-Batur 1975, S. 4.

(25) Eremeev, D. E., **Ztnogenez,** S. 78.

(26) Agadzanov, S. 104; Ouisenier, J., **Parenté et organization soclale dans le domaine turc.** Annales ESC 27, 1972, S. 931.

(27) **Istorija Turkmenskoj SSR.**, S. 195.

Artık şamanizmi bırakmanın ve sınıflı toplumu bir yaptırım haline getirecek olan yeni bir dini kabullenmenin vakti gelmişti.* Tam bu noktada, özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Asya'da tipik feodal özellikler edinmiş olan İslamiyet bunun için biçilmiş kaftandı.[28] İslamiyeti ilk kabul edenlerin Sir-i Derya bölgesinde yaşayan ve toplumsal gelişme açısından en ileri aşamada bulunan Oğuzlar olması raslantı değildir. Reşid-üd-Din'in «Oğuzlar Tarihi» Şamanizm ile İslâmiyet arasındaki mücadeleden söz eder. Oğuzların efsanevî atası, Boy'un yaşlıları önünde oğlunun densizliğinden dert yanar: «Oğlum Oğuz, çocukluğunda mutlu, tacına tahtına bağlı bir kişi idi. Şimdi ise kulağına çalındı ki inancından ayrılmış ve kendisine yeni bir tanrı seçmiş. Bu bizim için büyük onursuzluktur. Genç bir adamın bizi ve tanrısını hiçe saymasına ve bize ihanet etmesine nasıl katlanabiliriz?» Meclis, oğul Oğuz'u ve yandaşlarını öldürme kararı alır.[29] Oğul Oğuz'un putatapan ve amcalarının tepkisine karşı giriştiği savaşta elde ettiği zafer ve bu putatapıcı yaşlıların ölümü, Allah'ın bir zaferi sayıldı ve halkın İslamiyeti kabulünde**

(28) A.g.e. S. 198.

(29) Reşid üd-din, 1, S. 19.

(*) **(Y.Ö.)** Üretim-araçlarıyla hareketli ve ~~önlerinde~~ geniş otlaklara her zaman ulaşabilen toplulukları **kontrol etmek**, onlara **teslim ol!**, yani İslam çağrısında bulunan, kısacası feodallerin kendilerine «güvenilirlik» ve teslim-alıcılık payesi yakıştırmalarına fırsat veren bir din ideolojisiyle mümkündü! İslâmın kabulü ve İslâma zorlama, elbette ilkin feodaller tarafından ve öbür şamanist Türk topluluklarını feodal kontrol altına alma amacıyla başlatıldı (bak. **Y. Öner**, Din-Üretim Biçimleri, İletişim Yayınları, 1984). Ama gerek göçer gerekse oba-yaşamlı Türklerin İslâmlaşması hiç de öyle düzenli biçimde gerçekleşeceğe benzemiyordu. Gerçekten de, bir yanda İslâmlaşmacı feodallerin kovalama ve yayılması —tersine bir görünümle, Romalı askerlerin Hıristiyanlaşan köleleri kovalaması gibi— öte yanda, feodallerin baskılarından ve aralarındaki mücadelelerden kaçan Türk boylarının hareketi, hep birlikte İran ve Anadolu'ya yöneldi. O bakımdan Türklerin Batı'ya yönelmelerinin ardında feodal İslâmlaşmacılar ile şamanist özgür toplulukların çatışması yatar; ve bu yüzden bu yöneliş hiç de homojen inançlı topluluklardan oluşmaz ve görüleceği gibi, Feodal ve Anti-Feodal yığınlar arasındaki hesaplaşma Anadolu'da da sürecektir: **Babaî isyanları ve feodalleşen Anadolu Selçuklu devletinin çökertilişi!** Ve işte bundan sonradır ki, göçer —ve oba— yaşamlı Türkmenler, üretimi, o döneme göre en rasyonel örgütlenme biçimi olan **komünal tarım birimleri** halinde örgütleyeceklerdir. Selçuklulardaki yerleşik feodalleşme eğilimin'n çökertilmesiyle «kıymet-i harbiye»sini yitiren **ikta**'lar tarihsel süreklilik kazanamayacaktır. Komün-obaların kendi içlerindeki **sosyal özgürlük**, iktaların yerine geçmesi beklenen tımarları (şemacı marksist yazarların yakıştırmalarının tersine) birer feodal sömürü odağı hal'ne getiremeyecektir. Ama değerli marksist araştırmacı **E. Werner**'i de, özellikle tımar gibi üst-yapılanmalara sığınan, ancak gerçek marksist anlamdaki sosyal örgütlenmeleri göz ardı eden yakıştırmaları paralelinde ve de ibretle izlemekte yarar var.

(**) **(Y.Ö.)** (1) Genelde doğanın, —çağın teknolojisi açısından emeğin üretkenliğini bir yana bırakırsak— özelde emek nesnelerinin üretkenliği, tanrı(!) tarafından değiştirilmediği sürece, **sabit** kalmaktadır ve sabit kalan sosyal artığın ya da tıkanan göreceli

belirleyici oldu.[30] Oğuzların kahramanlık destanı «Kitab-ı Dede Korkut»un eski bölümleri oldukça açık şekilde Şamanların İslam dervişliğine geçiş sürecini yansıtır. Bu geçiş eski putatapma anlayış ve pratiğinin İslamcı kılık altında yaşamaya devam ettiği bir süreçtir.[31] İslamcı propagandanın çıkış noktası kentlerdi. A. Haneda, müslüman şehirlerin Türklerde İslamlaşma ve yerleşikleşmeyi sağladığı görüşünü savunur.[32] Ancak Haneda bu noktada Boy'ların geçmişindeki iç dinamiği atlıyor ve savaşçı ülkülerin göçerler üzerinde çok büyük bir çekici etkisi olduğunu, ve bu ülküleri, erken-feodal genişleme dürtüsünü uyarmakla kalmayıp onu kutsal bir ayla ile de taçlandırdığı olgusunu es geçiyor.

Alıntı yapılan «Kitab» şiirlerle de karışık olarak düz yazı biçiminde 12 öyküyü içeriyor ve muhtemelen 15. yüzyılın ikinci yarısından kalma. Efsanelerin malzemesi ise çok daha eski ve tarihin iki farklı dilimini yansıtıyor: Oğuzların 8 ila 11. yüzyıllar arasında gerek kendi aralarında

---

sosyal zenginliğin, nüfus artışı ve savaşlar nedeniyle dağılıp «parçalanmaması» için (bak. **Ö. L. Barkan, Peygambere ve halifelere teslim edilen mülk) merkezî kontrol altına alınması nesnel bir zorunluluktu.**

(2) Bu zorunluluk —kısaca topluluğun kendini yeniden-üretmek için belli bir sosyal artık minimumu altına düşme riskinden kurtulma gerekçe ve dürtüsü— kimilerini savaşçı, hatta «savaş ağası» yaptı. Yerleşik olmayan, salt hayvan sürüleri ekonomisine dayalı bir topluluk için bu savaşların, aşiretlerin birbirini yağmalama ve ganimetçilik doğrultusunda gelişmesi kaçınılmazdı.

(3) Ama ele geçirilen ganimetlerin, hatta ganimete ve yağmaya çıkan aşiretlerin, söz konusu riskin (yani sosyal artığın azalmasının) ortadan kaldırılmasına yararı olamazdı, çünkü ganimetler tüketildikten sonra yeterli ölçüde yeniden-üretilmiyor ve yağmaya çıkarak zenginleşen aşiretler, aşiretler birliğinden kopuyor, dolayısıyla sürü mevcudu kontrol edilemiyordu. 8. ve 10. yüzyıl Türk aşiret-devletlerinin çokluğu bu merkezî kontrolsuzluğun kanıtı değil midir?

(4) Soyut bir milliyetçilik düşüncesinin ya da birleştirici amaç ve ilkelerin olmadığı (heterojen-amaçlı) bir topluluklar birliğinde, birliği yeniden-üretecek ilkeler nasıl yaratılabilirdi ki? Yağmacılığın buna çözüm getirmediği yaşanan bir gerçeklikti.

(5) Oğuzlar İslâmlığı kabul etmeden çok önce işte zaten bu **nesnel çaresizlik** içinde yaşıyorlardı. O bakımdan İslâmlık Oğuz Beyleri (yani siyasal karar birimleri olan sürü sahipleri) için çözüm getirecek nesnel ipuçları veriyordu.

(6) Evet, İslâm dini, İsacılığın «başkaldırıcı» ilkelerinin tersine, Oğuz siyasetçileri için yukarki **pratik ihtiyacı** (parçalanmama zorunluğuna) ve **çaresizliğe yanıt** getirmektedir. Oğuz beylerinin İslâmcı «başkaldırısı» ancak bu yönde bir karardır. Özetlersek, **İsacılığın ve İslâmlığın** doğuşunda, hatta Türklerce kabulünün ardında **nesnel koşullar** yatıyor. Ama birincisinde **sosyal karar**, ikincisinde ise **sınıfsal nitelikli siyasal karar** ağır basıyor (bak. **Y. Öner, Din-Üretim Biçimleri**, İletişim Yayınları, 1984).

(30) A.g.e. 2, S. 19.

(31) Mollov, R., **Kerem et Asli et ses variantes balkaniques**. ÉB 2/3 1965, S. 248.

(32) **Haneda, A., Les nomades et les villes**. CISH XIV International Congress of Historical Sciences. San Francisco 1975, S. 10.

gerekse Peçenek ve Kıpçaklara karşı yaptıkları mücadeleler, ayrıca Akkoyunluların Gürcülere ve Trabzon imparatorluğuna karşı savaşları. W. Björkman'a göre, hikayeleri derleyen kişi eski Oğuz geleneğini oldukça iyi tanıyordu.[33]

Eserden, 10. yüzyılda Han'a savaşta ve avda hizmet eden zengin bir göçebe aristokrasisinin varolduğu ortaya çıkıyor. Çobanların, tebalaştırılması, askeri demokrasiden feodal bağımlılık ilişkilerine geçişi açıkça gösteren ataerkil biçimlerde gerçekleşiyor.[34] F. Sümer, destanlardan türetilebilen toplumsal ilişkileri idealleştirmekte ve kahraman olarak alkışlanan han ve beyleri yoksul ve zayıfların yardımcı ve koruyucuları olarak yorumlamaktadır. Yoksulların ve sıradan savaşçı erlerin korunmasının koşulu daima hizmet ya da fidye biçiminde haraçtır.*

Moğollarda olduğu gibi Oğuzlarda da daha 10. yüzyılda gelişmiş bir hiyerarşi vardı; ancak bu yalnızca bireylere değil boylara da boyuneğdirilmesi yoluyla oluşuyordu. Böylelikle egemen ve köle,** boylar ortaya çıkmıştı.[36] Oğuzlar egemenlikleriyle birlikte adlarını da, 10. yüzyılda Kuzey Türkmenistan ve Güney-Batı Kazakistan'daki tüm bozkır boylarına taşıdılar.[37] Türkmenler de onların eline dahil oldular.[38] Cl. Cahen «Türkmen» sözcüğünü «Müslüman-göçebe» olarak açıklıyor ve kökenini gaziliğin islamlaştırılmasına dayandırıyor.[39] J. Melikoff ise bu terimden Osmanlı öncesi ve erken Osmanlı dönemindeki Türk yarı ve tam göçerlerini anlıyor.[40] F. Sümer, Oğuz ve Türkmenler'in etnik kökenden geldiklerini, özellikle Türkmenler'in boylar birliğinin göçebe kolu olduğunu savunuyor.[41] R. A. Gusejnov'a göre «Oğuz» adı 9. ve 12. yüzyılda «Türkmen»e göre daha kapsamlı bir an-

---

(*) (Y.Ö.) Yazar burada **hizmet**'ten **emek-rant**, fidye'den **para-rant** anlıyor gibidir. Bu kavramlar, batı tipi feodalizmin doğudaki korrelasyonları gibi sunulmaktadır.

(**) (Y.Ö.) Yazarın savundüğu yarı-yerleşik sürü feodalizminde «köle»nin olamayacağı, bunun olsa olsa, emek-rant ya da ürün-rant ile yükümlü **serf** olması gerektiği meydandadır.

(33) Björkman, W., **Die altosmanische Literatur. Philologiae Turciae Fundemante II.** Ed. L. Gazin; T. Gökbilgin, A. Bombaci, Fahir İz, J. Deny, H. Scheel. Wiesbaden 1965, S. 405.

(34) **Dede Korkut**, S. 125-127.

(35) **Sümer, F., Oğuzlar**, S. 408-411.

(36) **Brice, W. C., Turkish colonization**, S. 25.

(37) **Istorija Turkmenskoj SSR.**, S. 178.

(38) **Agadzanov**, S. 17.

(39) **Cahen, Turkey**, S. 8.

(40) **Melikoff, J., Le problème**, S. 50, A. 1.

(41) **Sümer, F., Oğuzlar**, S. XIII.

lamda kullanmaktaydı. Ama Türkmenler kendilerini Oğuz boyları birliğinden etnik ve politik olarak ayrı sayıyorlardı. 13. yy. da ise Türkmen adının etnik rengi ağır basmıştı. Türkmen'in karşılığının artık «yörük» olarak kullanılması rastlantı değildi.[42]

Türkmenler aslında Türktü, ama bölgenin Hint-Avrupalı eski halkıyla karışmışlardı ve Oğuzlar'a oranla Horasan ve Harezmli çiftçilere daha yakındılar.[43] 11. yüzyılda Selçuklular da kendilerine sık sık «Türkmenler» derlerdi ki bu deyim, Selçuklu boylarının 11. yy. başlarında «Türkmen» olarak adlandırılmasına kadar uzanır.[44]

Adlarını, beyleri Selçuk'tan alan Selçuklular, Sir-i Derya vadisinin ortalarındaki Sığnak bölgesinde ve Karata dağlarının eteklerinde yaşarlardı. Boy ataları Karakuçi Hoca 9. yy. yaşamış bir çadırcı ustası idi.[45] Selçuklular etnik olarak Kınık boyundan gelirler. Bey'in aşireti de aynı boydan gelir ve bu nedenle de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.[46] «Oğuzname» Kınık boyunun savaşta 40.000 adam çıkardığını anlatır. 10. yy. da Oğuz elinde iç çatışmalar çıkar, Selçuklular da taraf olurlar ve Yabgu Ali'yi Yengikent'ten kovarlar. S. G. Agadzanov iktisadî nedenlere dayanan bir Selçuklu hareketinden sözeder: Selçuklu aristokratları Oğuz beylerinin ellerinden otlak ve topraklarını alma derdindeydiler.[47] Hoşnutsuzluk içindeki Oğuzlar'ın da katılmasıyla saflarını kuvvetlendiren Selçuklulara böylece Maveraünnehir ve Horasan yolları açılmış oldu. Yabgu Ali'nin tahtını paylaştığı oğlu Şah Melih de, yenik düşünce ardından 1040'ta Gazneli hükümdarı Mes'ud da kesin sonuçlu bir savaşı kaybetti. Dört yıl sonra Selçuklular Gazneliler ülkesinin tümüne egemen olacaklardı.[48]

Tuğrul Bey (1038-1063) doğudaki bu başarılardan sonra dikkatini batıya çevirdi, çünkü Gaznelilerin mirasını yıkmak gibi bir niye-

---

(42) Guseinov, R. A., **Nerodni Azii**, T. 3. Moskova 1969, S. 184.

(43) Agadzanov, S. 80; **Istorija Turkmenskoj SSR.**, S. 182.

(44) Hasan, S.A., **Notes on the ethymology of the word Turkmen.** Islamic Culture 37, 1963, S. 163-166. Reşid üd-din «Türk-benzeri» boylara Türkmenler diyordu. 10. yüzyılın arazi coğrafyacıları «Türk» denince siyasal bir kavram, «Oğuz» denince etnik bir kavram anlıyorlardı. «Türk» kelimesinin tarih-öncesi «Turuk» kelimesinden doğduğuna ve bunun Türk Halklarının yerleşik ve göçer toplumlara ayrılışından kaynaklandığına ilişkin yeni bir tez için bkz. Ayda, A. **Belleten 158**, 1976, S. 229-237.

(45) Agadzanov, S. 169, 174.

(46) Eremeev, **Etnogenez**, S. 87.

(47) Agadzanov, S. 176.

(48) Tolstov, S P., S. 291; Pritsak, O., **Der Untergang des Reiches des oğuzischen Yabğu.** 60'ncı Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953, S. 397-410; Bosworth, C.E., **The Ghaznavids. Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040.**, Edinburgh 1963, S. 219-226.

ti yoktu. Alp denilen savaş kahramanlarının ve adamlarının toprak açlığı ve ganimet hırsı onları Hıristiyan dünyasının sınırlarına yöneltti.[49]

Batıya doğru şiddetinden hiçbir şey yitirmeksizin süregelen bu yayılma, yalnızca bir yağma ve soygun akını olarak değil, aynı zamanda barışçı göçebelerin giderek sızması biçiminde gelişti. Türk sürü sahipleri savaşçıların kâh önünden gidiyorlar, kâh hemen ardından...

Bu akıncıların İran yaylası üzerinden geçişlerini izleyen çağdaş İranlı tarihçilerin dikkatini çeken nokta, onların sınıflı yapılarıydı. Kimileri çobandı ve yeni otlaklar arıyorlardı, kimileri ise egemenlik, köle (Y.Ö. gerek Oğuzlarda, gerekse bu dönemde özellikle serf olacak, çünkü Bizans Önasyasında köleden söz etmek olanaksızdır) ve ganimet peşindeki savaşçılardı.[50]

Toprak elegeçirme biçimi konusunda H. Sproemberg tarafından Avrupa koşulları için ortaya atılan, **egemenlere** ve **çiftçilere** (sözkonusu durumda göçerlere) özgü olmak üzere iki farklı biçimin[51] olduğu anlayışı bilimsel açıdan Türk kavimler göçü bağlamında da geçerlidir sanırım. Bilindiği gibi R. Grousset Asya steplerini doğunun Germanya'sı olarak görmüştü, yeni yerleşik kültürlere kendi sultanlarını ve kutsal oğullarını dayatan bir topluluk. «L'histoire de Clovis et de charlemagne se rèpète ainsi à toutes les pages de l'histoire de l'Asie» (Klovis ve Karlman'ın tarihi Asya tarihinin her sayfasında böyle aynen tekrarlanır).[52] Özelliklerin farklılığını gözden kaçırmamak koşuluyla —burada çiftçiler, orada göçerler— her iki hareket arasında bir analoji kurulması mümkündür. Her ikisinde de askerî demokrasiden sınıf egemenliğine geçiş sözkonusudur ve yayılma olgusu belirleyicidir.

Ermeni ve Gürcü kroniklerine göre Azerbeycan'ın fethi 11. yüzyılın kırklı yıllarının ilk yarısında gerçekleşti. Ülke göçebeleşti, tarlalar otlağa dönüştü, kentler tahrip edildi ve binlerce insan öldürüldü.[53] Türk göçerleri Azerbeycan'a kitleler halinde yerleşerek, ülkenin etnik yapısını, dilini ve kültürünü belirleyici bir biçimde değiştirdiler, yani Türkleştirdiler.[54] Gerek Orta-Doğu'da gerekse Ön-Asya'da Oğuzlar'ın

(49) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 83. Osmanlı gazilerine tekabül eden Alpler.

(50) Brice, W.C., S. 21.

(51) Sproemberg, H., **in einer Rezension in der Deutschen Literaturzeitung 85**, 1964, S. 684.

(52) Grousset, R. S. 27.

(53) Gusejnov, R., **Siriyski istoçniti XII-XII yüzyıl ob Azerbeycan**, Bakû 1960 S. 103-110. Sümer, F. İstilacı baskınların yıkıcı niteliğini sevecenleştiriyor. **Azerbeycanın Türkleşmesi**, Belleten XXI, 1957, S. 429-447.

(54) **İstorya Azerbeycana**, T. I. AHACCP, Bakû 1958, S. 140.

kentli halka karşı vahşetlerine çeşitli kaynaklar tanıklık ediyor. Bilinçli bir terör havasını taşıyan bu vahşet 12. yy.'da Cengiz Han tarafından bir sistem haline getirildi.[55] Bunun ardındaki niyet, göçerlerin yalnızca kent yaşamını aşağı görmeleri ve ondan nefret etmeleri değil, aynı zamanda düşmanın direnme gücünü korku ve dehşet salarak önceden kırma şeklindeki bir askerî anlayıştı. Kentli halk kitleleri kural olarak göçer akınlarına karşı en aktif savunma gücünü oluşturuyorlardı.[56] Oğuz boylarındaki savaşçılar ve Alplar, anlaşıldığı kadarıyla Timuçin'in emri altındaki Moğollarla aynı idealleri paylaşıyorlardı: Sürekli göçer kalmak, kesinlikle yerleşikleşmemek. Yerleşik yaşam tarzı kölelik demekti, çobanlık ise, özgürlük ve egemenlik![57]

Selçuk boyunun aristokrasisi zamanla bu anlayışı desteklemez oldu. Fetihlerini pekiştirdikten sonra feodal egemenliğini yaymaya çabaladı ve bunun için ûlema ve bürokrasiye dayanmaya, onlarla ittifak kurmaya çalıştı. Bunun sonucu olarak özgürlük peşindeki yoldaşlarına aykırı düştü* Bu gerilim dolu çelişkiyi Rum sultanlığında izlemek için daha bolca fırsatımız olacak. Ancak önce Doğu ve Orta Anadolu'nun fethine kısaca dönelim.

İlk darbeyi Ermenistan yedi. «SSCB'nin Tarihi»nin yazarları, bu ülkenin **II. Basileios** (976-1025) tarafından Bizans egemenliği altına

---

(*) **(Y.Ö.)** Sürü (hareketli üretim araçları kümesi) sahiplerin'n, yine de ancak belirli otlakları kontrol edebilen başka güçlü sürü sahipleri tarafından tam olarak kontrol edilemezliği, daima belirtegeldiğimiz üzere, **siyasal** —yani (sürü ürünlerinden kaynaklanan) sosyal artığı kontrol etmeyi amaçlayan— **birimlerin** kararlarını tüm bozkır toplumları düzeyinde etkileyegelmiştir. Ve Türkler'in, böyle bir kontrolu yağmaya başvurmadan tanrının sevgilisi (peygamber) ve de onu izleyenler (halifeler) tarafından kendilerine «güvenilirlik» bağışlanan kişilerin sınıf pratiğine, kısaca «mülkiyet emanetçiliği»ne dayalı bir ideoloji ve kandırmacayı kabul koşulları ortada böylece hazır bekliyordu. Kısacası «tam kontrol edilemezlik» dediğimiz nesnel koşul, belli araçların yeniden-üretilmesi gereği sonucu, sürü sahiplerini «araçları kontrol etmeyi amaçlayan», yani **siyasal** bir **karara** itmiştir!

Ancak aynı nesnel koşulların farkına elbette ki çeşitli sürü sahipleri de varmışlar ve bu durum sahipler ya da aşiretler arasında sürekli çatışmalara neden olmuştur: **Yağma ve ganimet savaşları!** Hiçbir aşirete uzun süre kalıcılık sağlamayan bu çatışmalar sürecinden bazı aşiretlerin ancak **sosyal farklılaşarak** kurtulması mümkündü. Neydi bu farklılaşmanın şartı? (1) güçlü (feodal) olmak. (2) «cihad» yolunda rekabet eden güçlülere —sosyal emek artığını değil, daha da baştan— doğrudan doğruya emek nesnelerini tercihen bölüştürme, nesnenin kullanım hakkını onlara tercihen verme, yani böylece sınıfsal bir güvence ilkesi! Böylesine bir siyasal güvence sürü-feodallerinin arayıp da bulamayacakları bir ilkeydi.

(55) Köymen, M. A., **Einfall**, S. 638.

(56) Petruşevskij, I. P., **Zemledeli**, S. 31-35.

(57) Bartol'd V. T. I, S. 529. **Zur Praxis dieser Maximen bis 1071**; Cahen, **Turkey**, S. 72.

alınmasının Selçuklu tehlikesine karşı korunma amacıyla ilgili olduğunu vurgularlar.[58] Daha 1018 ve 1021'de Oğuzlar batıya yapılacak seferlerde çıkış noktası olarak yararlanmak üzere, Ermenistan'ın doğu sınırında, küçük bir emirlik kurmaya çalışmışlar, Ermeni ve Gürcü birlikleri ise sızan güçleri geriletmeyi başarmışlardı. 1038'de yağma peşindeki göçerler sürüler halinde Van Gölü kıyılarına kadar inmişler ve İran'a ganimetlerle yüklü olarak dönmüşlerdi. Bu türden işgaller 1042-1043'de tekrarlanmış, sonraları 1048'de Tuğrul Bey'in komutası altında daha da tehlikeli durumlar yaratmışsa da 1071'e dek yeni topraklar ele geçirilmemiştir.[59]

Bu ortamda Bizans'ın Ermenileri sürme ve göçe zorlama politikası Ermenistan için olduğu kadar tüm imparatorluk için de tehlikeli sonuçlar doğurdu. II. Basileios ve halefleri, yeni elde edilen bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek için Ermeni soyluları ve çiftçilerini Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye'ye sürmüşlerdi. Bunun tersine olarak, o sıralarda Bizans egemen sınıfının saflarına Ermeni ailelerinden geniş çaplı katılmalar da olmuştu: P. A. Kazdan'a göre oranları yüzde on ile onbeşe varan bu göçmenler özellikle 11.'ci yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreğinde güç kazandı.[60] Tam da tehlikeli bir düşmanın doğu sınırında belirdiği bir anda girişilen bu zorunlu sürgün hareketi, askerî açıdan pek anlamlı değildi ve zararlı sonuçları, ne doğu eyaletlerinin tüm merkezlerine Ermeni amirler atamakla, ne de Türklere karşı askerî kaleleri onarmak veya yenilerini inşa ettirmekle giderilebilecekti.[61]

1049'da Selçuklular nüfusu yoğun **Bassen** [Pasinler Ovası ve doğusu] ve **Karîn** vadilerine doluştular ve ticaret merkezi Arzen'i [Muratsuyu Vadisi] tahrip ettiler. Ermeni kralı Gagik düşmanın ilk saldırılarına Kars yakınında ustaca karşı koymasına rağmen 1054'de Tuğrul Bey'e yenildi ve kent de alevler içinde kaldı. Buna karşın Mantzikert (Malazgirt) tüm saldırılara dayandı. Bir Bizans vasalliği olan Tuğrul Bey öncelikle isyancılar ve rakipleriyle başa çıkmak için İran ve Irak'a yönelmiş olmasaydı, Ermenistan, muhakkak ki daha ellili

(58) **Geschichte der UdSSR**, S. 646.

(59) Yinanç, S. 19-21, «SSCB Tarihi» Ermeni kronikçisi Aristakes Lastivert'c'e dayanarak 1048 istilâsını ilk istilâ olarak niteliyor (S. 649). Buna karşılık Yinanç, Arap kaynaklarına dayanır. Azerbaycan'ın kırklı yılların başında istilâ edilmesinden, komşu Ermenistan'a da küçük bazı grupların ganimet amacıyla baskın yapmış olmaları sonucu çıkarılabilir.

(60) Kazdan, A. P., **Armiya v sostav gospodstvuyşeto klassa...**, XI-XII. AH Armianskoy CCP, Erevan 1975, S. 152.

(61) **Charanis, P., The Armenians**, S. 234; **Geschichte UdSSR**, S. 649.

yıllarda dümdüz edilirdi.[62] Batıya saldırıyı ancak yeğeni Alp Aslan (1063-1072) yeniden gündeme getirdi. 1065'te **Ani** düştü. Bizans uydusu Kars Ermeni krallığı böylece parçalanınca **Grek** Ön-Asya'sına giden yollar açılmıştı. 1067'de Selçuklu ordusu artık harekâtını Orta-Anadolu'da sürdürüyordu. Melitene (Malatya) de karşısına çıkan Bizans birlikleri kaçmak zorunda kaldı. Alp Aslan Kaisareia (Kayseri) ya doğru ilerledi ve aldı. Birlikleri buradan kalkıp Kilikya'ya kadar tüm bölgeyi dolandılar.[63] Tüm bunlar Konstantinopolis'de siyasal dengenin askerî kanada kaymasını sağladı. Dul imparatoriçe Evdokia, Kapadokyalı aristokrat ve General Romanos IV. Diogenes (1068-1071) ile evlenmek ve onu tahta geçirmek zorunda kaldı.[64]

Enerjik imparator hemen Küçük Asya'daki eyaletleri kurtaracak büyük çapta bir karşı saldırının hazırlıklarına girişti. Suriye'de Halep önlerinde Fatimilerle savaşmakta olan Sultan'ın yokluğundan yararlanmayı umuyordu. Hesapça Alp Aslan'ı, arkasında gerçekleştirilecek bu askerî operasyonlar onu bir anlaşma yapmak zorunda bırakacak ve göçer akınlarına kesin olarak son verecekti.

İmparatorun cepheye sürdüğü ordu oldukça renkli bir manzara arzediyordu: Oğuz ve Peçeneklerin yanısıra Ermeni ve Grek asıllı stratiotes'ler* ayrıca Norman ve Fransız kökenli kiralık askerler. 11. yüzyılın ortasından beri giderek artan sayıda yabancı paralı asker, yerli birliklerin yerini almaya başlamıştı.[65] İki ordu Malazgirt'te karşılaştı. Selçuklular akşama kadar süren zorlu çarpışmalar sonucunda geri çekilir gibi görünüyorlar, kaçanlar peşlerindeki Bizanslıları aralıksız ok yağmuruna tutuyorlardı. Bu, kovalayanların saflarında karışıklığa yol açtı. Ancak, sağ ve sol kanatlardaki Oğuz ve Peçenekler birdenbire Selçuklulara geçtiler. Çıkan karışıklığı Romanos düzenli bir geri çekilişle düzeltmeye çalıştı. Bunda bir savaş hilesi sezen Alp Aslan davulları saldırı için vurdurdu. Tüm gücü ile düşmana yüklendi. Bu durumda Ermeniler de savaşı bırakınca, yenilgi kesinleşmiş oldu. Sel-

---

(*) (Y.Ö.) Bizans'ta asker-serf: Barışta özgür köylü, seferde asker, her an askere alınmaya hazır köylü.

(62) İbn el Asır, **Tarih el kâmil**, Ed. Akad, Nauk Azerb. SSCB, Bakû 1940, S. 117. Türk çeteleri Armeniakon Vilâyeti'nde eskisi gibi kendi başlarına harekatını sürdürüyor, yalnız yağma yapmakla kalmıyor, yüksek rütbeli Bizans subaylarını da esir alıyorlardı. Bunlar arasında Manuel Komnenos ve Mikhael Taronik bile vardı: **Nikopharos Bryennios XI**, S. 485. Yinanç, S. 29; Adonta, N., **Les Taronits** (Muşlular) à Byzance, Byzantion XI, 1936, Kazdân, A. P., **Armiane**, S. 19.

(63) Yinanç, S. 38.

(64) Ostrogorsky, G., **Geschichte**, S. 256: Angalov D., **Istoria II**, S. 117-123.

(65) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 76.

çuklular Bizans karargâhına girerek imparatoru esir aldılar. Anadolunun kaderini belirleyecek zarlar atılmıştı, Bizans İmparatorluğu'nun varlığı artık tehlikedeydi.[66]

Selçukluların taktiği ilginçti. Tüm çağdaş kaynaklar ok yağmurunun yaratlığı şokun sonuca salt ok ve yayla ulaşıldığını vurgularlar. W. E. Kaegi, daha 1040'da Selçukluların Ermeni arazi bekçilerine karşı uzak mesafeden öldürücü yaralar açabilen yaylar kullanmakta olduklarını kanıtladı. Bizans ordusunda bilinmeyen uzun menzilli yaylar Malazgirt'te de imparatorluk ordusunda önemli gedikler açtılar. Büyük olasılıkla Romanos da salt benzer güçte uzun menzilli silahlara sahip olabilmek için Oğuz ve Peçenek savaşçılarını askere almıştı.[67] 970 ile 1020 yılları arasında Küçük Asya'da, belki Kapadokya'da yayılan ve Anadolunun taşra aristokrasisini yücelten ünlü Digenis Akritas destanında, kahramanın ve adamlarının silahları kılıç, mızrak, topuz ve kalkandı. Bu donanım Akrit denen Grek sınır bekçilerinin donanımıyla aynıdır.[68] Ama Greklerin 1071'deki yenilgisinde belirleyici rolü yeni bir silahın yokluğu değil, çoğunluğu Ermeni olan Akritai'lerin savaştan çekilmeleri oynadı. P. Wittek bu konudaki derin bilgisiyle kendini bu sorunun çözülmesine adadı. Arap yayılmasından bu yana Bizans'ın Küçük Asya'daki doğu sınırının iki yanında savunma ve saldırıyı birlikte yürüten militan bir sınır halkı oluşmuştu. Ün ve ganimet düşkünü başıboş unsurlar, Paulak'lar gibi Rafızi veya dinlerinden sapmış gruplar sınır boylarında sürekli yer aldılar. Buralarda zamanla kendi geçici yurtlarından kültürel, ekonomik veya toplumsal açıdan kopmuş bir halk kesimi oluştu. Doğu Anadolu'da Suriyeli, Kürt, Ermeni ve Gürcü gibi Grek olmayan öğeler açıkça ağır basıyordu.[69] A. Pertusi, Akritas destanının titiz bir analizi sonucunda, bu destanın aslında 9. ve 10. yüzyıllarda meydana gelen tarihsel olayların bir yansıması olduğu sonucuna varmıştır. Destandaki kahraman ilkin imparatora ne boyun eğen ne de sadık kalan biriydi ve eyaletlerdeki (temalardaki) Arkont sınıfını temsil ediyordu. Kahra-

(66) Bryennios muharebeyi ayrıntılarıyla anlatır. İmparator, düşmana akılsızca saldırarak askerlerini harcayan Basilakis gibi kabadayılara inanıyordu, subayların disiplinsizliği açıkça göze batıyordu. XIV - XVII, S. 488-493. Bizans askeri gücüne ve yenilgisine ilişkin sayısız kaynak var.

(67) Kaegi, W. E., **The contribution of archey to the Turkish Conquest of Anatolia.** Speculum 39, 1964, S. 104-108.

(68) Syrkin, A. Ja., 140-176. Beck, H. G. açısından destan iki bölümden oluşuyor: Biri gerçek destan, biri de Helenist yaşantının çizgilerini yansıtan bir roman oluşuyor: **Akrites Destanlarının Biçim Sorunları.** Bkz.: **Beiträge zur Südosteuropa Forschung.** Münih 1966, S. 139.

(69) **Vryonis, Jr., The Decline,** S. 53.

man Digenis sınırlarda değil, Bizanslı eşkıyaya boyun eğdirmek için savaşıyordu. Daha sonraki bir yorumda ise, kahraman imparatora sadık bir kimlikle ortaya çıkar. Pertusi bunu Bizans imparatorları olan Komnenosların uyruğu Dynatoilere bağlar. Savunma, kazanımların ve sınır bölgelerinde barışın korunması gibi değerler böylelikle destanın ruhuna işlemiştir.[70] Gerçekten de dinsel bağnazlık ve «barbarlara» karşı Grek gururu, bu sınır insanlarının bilmedikleri şeylerdir. Örneğin Arapları, toprak ve ganimet uğruna savaşta eşit haklara sahip rakipler olarak görüyorlardı. Gerek kadınlara, gerekse savaş esirlerine karşı —arasıra bazı öfke ve vahşet patlamaları eksik olmasa bile— «şövalyece» davranırlardı. Digenis, Arap komşularıyla at, kadın, armağan ve fikir alışverişinde bulunurdu. O bir inanç savaşçısı değil, şövalye ruhlu bir kahramandı.[71] İmparator II. Basileios'un ölümünden sonra siyesetin sivil kanadı iktidara ağırlığını koydu. Özellikle IX. Konstantin Monomathos (1042-1055) döneminde stratiateslerden vergi alınmaya başlandığı, bunlar askeri yükümlülüklerden bağışık tutulup buna karşılık çiftliklerini feodal beylere vermeleri istendi. Böylece ordunun siyasetteki ağırlığı azalınca Akritailer büyük bir öfkeye kapıldılar. Artık ya düşman saflarına geçiyorlar ya da doğu sınırında Ermeni uç beylikleri kuruyorlardı. Toroslar ve Kilikya'daki küçük Ermeni beylikleri işte böyle oluştu. Kısacası Bizans savunma cephesi aslında Malazgirt'ten çok önce çökmüştü.[72]

Bilindiği üzere Alp Aslan zaferini kötüye kullanmadı, tutsak imparatoru serbest bıraktı. Bizanslıların, vaktiyle Müslümanların ele geçirmiş olduğu sınır kentlerinden çekilmesi ve yıllık vergi ödemeleri ile yetindi. Onun planı tüm İslam dünyasına boyuneğdirmekti ve bunu pürüzsüzce gerçekleştirebilmek için imparatorla bir ittifak kurmayı tasarlıyordu. O Suriye ve Mısır'ı Anadolu'dan daha önemli sayıyordu. Kurmayı amaçladığı büyük Sultanlığın yanıbaşında bir Hıristiyan devletinin varlığını tanımaya hazırdı.[73]

İslam devletler dünyasının güçler dengesini değiştirmeye kalkışmadan önce Alp Aslan, komutanları ve akrabalarına savaştaki yarar-

(70) Pertusi, A., **Tra storia e leggenda: Akritai e ghäzi sulla frontiera orientale di Bisanzio.** Actes XIV, S. 251, 263, 268, 282.

(71) Syrkin, S. 151, 158-160, 165, 172, 180.

(72) Wittek, **Deux chapitres,** S. 291; Canard, M., **Les relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes.** DOP 18, 1964, S. 45.

(73) Nikephoros Bryennios, Sultanın imparatoru otağında saygıyla karşıladığını, sofrasına çağırıp onun ricası üzerine tüm esirleri serbest bıraktığını açıkçasına söylüyor. Sultan zaten şaşkınlığa düşmemiş, gururunu dizginleyebildiği gibi akıl almaz bir dostluk göstermiştir.

lıkları karşılığı tımar toprakları dağıttı. Babası **Süleyman İbn Kutulmuş** Güney Ermenistan'ı, **Mengücek** Erzincan, Kemah, Kolonela ve Tebriz yörelerini, **Mehmet Danişmend** (1071-1104) ise Sebasteia (Sivas), küçük Ermenistan ve Kapadokya'yı elde etti. Gerçek adının Taylu olduğu sanılan Danişmend, Cl. Cahen'e göre İslamlaşmış bir Şaman yani baba idi ve «bilge» anlamına gelen bir paye kendisine saygınlık nedeniyle verilmişti.[74]

Süleyman ve kardeşleri 1073'de Orta-Anadolu'ya doğru saldırıya geçtiler. Burada Bizans yönetimi tarafından yerleştirilmiş Slav, Ulah ve Suriyeliler arasında müttefikler bulduular. Kentleri kendilerine bağımlı kılarken, ovaları da göçerlere bıraktılar.[75] Bizans yönetiminin yıkılıp gitmesi karşısında köylülerin hiçbir tepkisi olmadı. Çünkü II. Basileios'un ölümünden beri gerek devletin, gerekse taşra aristokrasisinin yüklediği vergiler hissedilir ölçüde artmıştı. Bir yandan (**Y.Ö.** Asker ve sivil feodaller ve kilisenin koyduğu) para-ve ürün-rant yükümlülüğü, öte yandan devletin uyguladığı angarya (emek-rant) ve üstelik kişi özgürlüğünün kısıtlanması gibi koşullar Küçük-Asya'nın tarımcı nüfusu arasında hoşnutsuzluğu sürekli beslemişti.[76] Üstelik imparatorluğun dış düşmanlara karşı savunma gücü de çürük çıkınca, Paroikoi'ler, [Pronoi'da çalışan serf-köylü] artık kendilerine güvenlik ve huzur vaat eder görünen yeni egemenleri tanımaya hazırdılar. Bu bağlamda, Anna Komnenos'un kocası Nikephoros Bryennios tarafından aktarılan öykü oldukça ilginçtir: Baş **Domestikos** Alexios Komnenos ve kardeşi Isaak az sayıdaki refaketçi ile birlikte Ankara yakınlarında Türk atlılarına ardarda yenik düştükten sonra başkente dönmektedirler. Nikomedeia (İzmit) yakınındaki bir köy evinde dinlenirler. Az sonra 200 kadar Türk köye gelir, ancak Grekleri farketmezler. Bunun üzerine tarlada çalışan bir köylü bağırarak Baş Domestikos'un köyde bulunduğunu Türklere ihbar eder. Küçük grubu esir olmaktan ancak Alexios'un uyanıklık ve cesareti kurtarır.[77]

Süleyman bu ortamdan yararlanmasını bildi, ve gerçek bir baba gibi davranıp imparatora ait tüm hassa çiftliklerinde çalışan köle ve paroikaları özgürlüğe kavuşturdu, onları yalnızca para ve ürün biçi-

(74) Cahen, **Turkey**, S. 83. Bu isme hem Transoksanya hem Harezm Türklerinde rastlanıyor. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler: **The Chronography of Gregory Abul Farac.** Londra 1932, S. 229.

(75) Mantran, R., **Histoire**, S. 18; Eremeev, **Ztnogenez**, S. 86.

(76) Angelov, D., **İstoria II**, S. 129-132 ve B. II, S. 237-246.

(77) Bryennios, IX, S. 508.

minde ödenecek vergilere bağladı.[78] Arazi vergisi, yani Haraç,* Bizanslıların yüklediğinden sadece daha düşük olmakla kalmıyordu, üstelik Bizans'ın getirdiği bir yığın karmaşık yükümlülüklerden çok daha basit nitelikteydi.[79]

Sp. Vryonis, bu gerçekleri hiç gözönüne almaksızın Hıristiyan nüfusunu Türk egemenliğini reddettiği çünkü Türkmenlerin ganimet akınlarından çok çektikleri, fikrini savunur. Öte yandan da Orta-Anadoludaki Grekler'in sadece küçük bir bölümünün batı kıyı bölgelerine kaçtığını belirtir.[80] F. Sümer ise Doğu Anadolu için tam tersini ileri sürer, Selçuklular bu bölgeyi, büyük rakiplerin üzerinde sürekli çatıştığı bir sınır boyu olma kaderinden korumuş ve halka huzur ve barış getirmiştir.[81]

Toptancı ve kolay yargılarda bulunmak olanaklı değil. Bu konuda elimizde istatistiksel materyel eksik. Ayrıca bir takım ayrımlara da gitmek zorunlu. İktidar ilişkilerinin pekişmesinden önce, göçerlerin akınları, tarımcı halk için kuşkusuz ki ağır bir yüktü. Yalnızca sürü ve ekinler elden gitmiyor, köleleştirilme [Y.Ö. angaryaya koşulma] tehlikesi de sürekli kapıda bekliyordu. Oysa Sultanlığın kurulmasıyla daha düzenli koşullar oluştu ve merkezin çevre bölgelerle mücadelesi köylünün üretkenliğinin artmasına yardım etti. Yerli halkın yeni iktidar sahiplerine karşı beslediği sempati ya da antipati her zaman veya her yerde aynı değildi, durumdan duruma değişiyordu.

Ekonomideki yeniden canlanma ilk önce **Kutulmuş** oğullarının egemenlik bölgesinde gerçekleşti. Doğudan gelen kervanlar uzak ülkelerin mallarını pazarlara dökmeye ve henüz Bizans yönetiminde kalan kentlerle de hızla ilişkiler geliştirmeye başladılar. Ancak bu, M. Akdağ'ın sandığı gibi Marmara ve Ege'nin iktisadi birliğini yeniden

---

(*) Ekili ve ekimsiz arazi için birim değer esasına göre alınan (gerçekçi) vergi.

(78) Gordlevskij, S., S. 122; Cahen, Cl., **Le problème**, S. 359. Yerel halkın fatihlerle birlikte çalışmasının, Y'nanç'ın (S. 82) sandığı gibi ırk yakınlığıyla ilişkisi yok. Köylüler Türk değil, Grek, Ermeni ve Slavdı.

(79) Novičev, S. 8. Klasik Arap döneminde haraç üç ögeden oluşuyordu: **Mukesam** (Arazi payına göre ve çeşitli miktarlarda aynî olarak ödenen arazi vergisi.) **Vazife** (Yalnız fatihlere boyun eğen arazi sahiplerince ve haraç olarak ödenen, ama ürün miktarından bağımsız arazi vergisi.) **Misak** (Ekili arazi miktarına göre parasal ödenek.). İkinci ve üçüncü tip haraçlar giderek birbiriyle örtüştü. Üçüncü tip yalnız ekonomik açıdan gelişmiş ve kent pazarlarıyla bağlantılı bölgelerden alınmaya başlandı. Bkz.: Petruşevskij, I. P., **Zemledelie**, S. 370.

(80) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 170, 211.

(81) Sümer, F., **The Turks in Eastern Asia Minor in the eleventh century. Proceedings XIII**, S. 441.

oluşturacak çapta değildi.[82] Kent kültürünün Türklerin gelişiyle ağır yaralar aldığı gözden kaçırılmamalıdır. Sp. Vryonis, 25'i uzun süre tamamiyle boş kalmak üzere, 75 kasabanın yerle bir edildiğini hesaplamıştır.[83] P. Charanis, Cl. Cahen'e karşı Anadolu kentsel yaşamının 11. yy.'ın başında görece bir yükseliş gösterdiğini ve Arap akınlarının sonuçlarını daha 9. yy.'ın sonunda onarmış olduğunu vurgular.[84] Sp. Vryonis bu yargıyı destekler ve birçok kentlerin köyleşmesine rağmen kent kültürünün varlığını sürdürdüğünü ve özel bazı kentlerde nüfusun 35.000'e bile ulaştığını belirtir.[85]

Selçuklu öncesi kentleşmenin bu denli iyimser değerlendirilmesini yine de düzeltmek gerek. E. Kirsten, Anadolu kentlerinin bu dönemde pazaryeri kimliğini yitirdiğini, yöredeki feodal beyin konağı **akropolis** olmak suretiyle birer **kastron'a** dönüştüklerini kanıtlamıştır.[86] Askerî aristokrasinin kamu gelirlerini «özelleştirme», devlet aygıtına yerleşme ve bir klan oluşturarak iktidar taleplerini gerçekleştirmesi, kısaca asker soyluların engellenemeyen yükselişi işte bu gelişmede yansımaktadır.[87] Buna, bir de özellikle kırsal kesimden kimsenin gelip yerleşmek istemediği taşra kentlerinin nüfusundaki durağanlığı eklemek gerek: Bir yandan genel güvensizlik ortamı, bir yandan feodal toprak mülkiyetinin özgür köylü cemaatleri zararına genişlemesi doğum sayısında hissedilir bir gerilemeye yol açtı. İtalya, İspanya, Mısır ve Suriye gibi öteki Akdeniz ülkeleriyle karşılaştırılınca Bizans bu noktada oldukça geri kalıyordu.[88] O bakımdan bu koşullarda Anadoluda kentleşmenin yükselişinden sözetmek biraz abartılı olsa gerek. Gerçekte daha çok durağanlık söz konusudur.

Galipler yeni yerlerde yeni isimlerle sık sık ve kent benzeri yerleşmeler oluşturdular. Yeni yerlerin seçiminde uzak bölgelere giden ticaret yollarından uzak olmak, taze hava ile kaynak suyunu garanti eden yükseklere kaçmak eğilimi rol oynuyordu. Bu kentler, ülkenin diğer yöreleri ile ticarî bağlantıları olmayan taşra yerleşmeleriydi. Çevrelerindeki kırsal yörelerle bütünleşerek yerel pazar biçiminde geliştiler. Uzak mesafe ticareti yeniden geliştiğinde dayanak noktaları artık bu pazar yerleşimleri değil, kervansaraylar olacaktı.[89] Kutulmuş Ha-

(82) Akdağ, M., **Osmanlı İmparatorluğunun...**, S. 489.

(83) Vryonis, Jr., **Legacy**, S. 265.

(84) Charanis, P., **Speculum** 44 içinde, 1969, S. 629.

(85) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 7, 29.

(86) Kirsten, E., **Die byzantinische Stadt. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress**, Münih 1958, V. 3., S. 31-34

(87) Patlagean, E., **«Économie paysanne» et «féodalite» byzantine**. Annales ÉSC 30, 1975, S. 1390.

(88) Antoniades-Bibicou, H., **Demographie, salaires et prix à Byzance au XIe siécle**. Annales ÉSC 27, 1972, S. 221, 235.

(89) Brice, W. C., S. 40.

nedanının, yeni kazanılmış toprakların tarıma kapanması* ve stepleşmesinden hiçbir çıkarı olamazdı. Tam tersine, Halifelik örneğinde bir devlet kurabilmeye çalışıyorlardı yani bu devletin kaynakları, kendilerine yerel özerklik ve dinsel özgürlük tanınan Hıristiyan halktan alınacak vergilerden oluşacaktı. Süleyman'ın gelecekteki devletinin merkezi olarak Konya ile Kayseri arasındaki ovayı seçmesi bir raslantı değildi. 1080'e kadar fethedilen yerler arasında burası, gelişkin bir tarım ve kusursuz bir sulama sistemine sahip tek bölgeydi. Ayrıca burada Grekler'in yaşamı, Grek-olmayanların ağır bastığı doğuya oranla çok daha canlıydı.[90] Burada yabanî akritai ruhu değil, çalışkan köylü ve kentlilerin barışçıl atmosferi egemendi.[91]

Süleyman 1077'de Sultanlığını ilân etti. Üçüncü Halefi I. Mesut 1116'da Konya'yı aynı adlı Sultanlığın başkenti yaptı.[92] Ordu komutanları, paye sahipleri ve ûlema kentlere, göçerler de kırlara yerleşti. Etnik düzeyde yine de büyük çapta bir metamorfoz olmadı. Sultanlığın çekirdek bölgesindeki Türkleşme sıkça kesintiye uğrayan yavaş bir süreçti, ancak 13. yy.'ın sonunda hızlandı. Çok daha zayıf düzeyde helenleşmiş olan ve yerli halk ile zorla gelip yerleşenlerin ağır bastığı doğu illerinde bu süreç çok daha yoğun yaşandı.[93] Bu bölgede Danişmend ve adamları yerleşmişti. Küçük-Asya toprakları üzerinde Rum Beyliği adıyla ilk Türk Emirliğini (beyliğini) Sivas (Sebasteia) merkez olmak üzere o kurdu. Yedi bölgesiyle Sivas ilinin adı Osmanlı zamanlarında bile Rum olarak kalacaktı. P. Wittek şöyle diyor: «Fethedenlerin, Müslüman ve Bizanslı akritai öğelerinin karışımı olan cılız kültürleri burada filizlendi. Bu kültür, yine bir akritai kültürü olan, dolayısıyla düşmanın kültüründen yoğunca etkilenmiş bulunan yerel kültürle yan yana gelişti.»[94] Danişmendliler kendilerini inanç savaşçıları, gaziler olarak görüyorlar ve soylarını, Hıristiyanlarda Digenis Akritas'ı andıran Müslüman akıncısı, efsanevi halk kahramanı Seyyid Battal Gazi'ye bağlıyorlardı.[95]

(*) Almanca metinde dikkatsizlik ya da baskı hatası sonucu olacak, «Agrarisierung» (tarıma açılma) diye basılmış - Ç. Notu.

(90) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 53.

(91) Novîçev, **İstoria Turçiy**, S. 10.

(92) Wittek, P., **Le sultan de Rûm**, S. 368.

(93) Cahen, Cl., **Le problème**, S. 353; Vryon's, **The Decline**, S. 154.

(94) Wittek, P., **Le sultan de Rûm**, S. 367.

(95) A.g.e. S. 20. Danişmendli tarihi ayrıntıları için bkz. Yinanç. S. 83-103. Yinanç'a göre **Taylu** İslama geçmiş bir Ermeni savaş esiriydi ve önceleri kendi soyuna ait olan toprakları fethetmiştir. Eremeev de Danişmend'in savaşçı Liperit'e kadar uzanan soylu bir Ermeni ailesinden geldiğini söylüyor: **Ztnogenez**, S. 107-108.

Gazi birlikleri Horasan ve Maveraünnehir'de daha Samanlılar (882-999) döneminde vardı. Bunlar, üyelerini genellikle ne toprağı ne de düzenli geliri olan kimselerden devşirirlerdi. Bu nedenle geçimlerini savaşta ararlardı. Merkezi iktidarın zayıflaması ve aynı zamanda maaşlı askerlere olan ihtiyacın artması, onlara sınır boylarında ya da büyük kentlerdeki garnizonlarda iş bulma olanağı sağladı. Bu gaziler, yerine ve zamanına göre çapulcu, maceracı, maaşlı asker ya da inanç savaşçısı görünümündeydiler. Sık sık kentli zanaatkâr örgütleri ile ilişki içerisine girer, kent içi çatışmalara katılır ve daima huzursuz ve isyancı unsurlar sayılırlardı.[96]

Oğuz Boyları da Samanlılar tarafından doğuya sınır bekçileri olarak 10. yüzyılda yerleştirilmiş ve daha sonra 11. yüzyılda Buhara ve Semerkant'a egemen olan **Karahanlılar** tarafından iç düşmanlara karşı kullanılmışlardı.[97] Kentli gazilerle pek ortak yanları olmasa da, İslamlaşma ile birlikte inanç savaşçısı ülküsünü benimsemişlerdi. Dede Korkut'un destan kahramanları, sonradan yerlerine camiler inşa ettirdikleri kiliseleri zevkle tahrip ederler, ellerine geçirdikleri rahipleri kılıçlarına amansızca kurban ederlerdi.[98] Böylelikle peygamberlerinin de bir emrini yerine getirmiş olurlardı: «Onları rastladığınız yerde vurun, sizleri nereden sürdülerse oraya sürün onları.. ve mücadele edin onlarla, inançsızlık yok olana, Allaha inandırıncaya kadar onları.»[99]

Danişmendliler de, her ne kadar belli bir geçiş dönemi sonrasında kent yaşamını yeniden canlandırmaya çalıştılarsa da, yine de bu gelenek içinde hareket ettiler.[100] «Kıssa-ı Melik Danişmend» V. S. Garbuzov'a göre, önce sözlü olarak aktarıldı ve ilk kez sultan I. İzzettin Keykavus (1210-1219) döneminde yazıya döküldü.[101] Cihad «öyküleri» ağırlığını her konuda duyurmaktadır. Ahmed Danişmend savaşçılarının önünde gururla övünür: «Her gün yüz defa Haç'a lanet ediyorum. 100.000 Haçlıyı ve 100 papazı öldürdüm ve bana hiçbir şey olmadı.»[102] Bir fırsatı düştüğünde 60 keşişi kendi elleriyle öldürmüştü. «Kasap, eti nasıl doğrarsa o da onları öylece doğradı.»[103] Neokacsaree, (Niksar)nın alınmasında galipler, mağlupların cesetlerine aynı biçimde davranırlar, «çünkü onlar düşmandı, inancın düşmanıydılar.»[104] Yine bir başka sefe-

(96) Köprülü, M. F., **Les origines**, S. 102-104.
(97) Selton, K. M., **History**, S. 140.
(98) Dede Korkut, S. 48.
(99) Kur'an, 2. Sure, 191, 193, S. 57.
(100) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 152.
(101) Garbuzova, V. S., S. 42.
(102) Kıssa V., 257.
(103) Kıssa IX, 329.
(104) Kıssa XVI, 437.

rinde Danişmend, her birinin mızrağının ucunda bir «kâfirin» kellesi olmak üzere 500 gazi ile birlikte ülkeyi bir baştan bir başa geçer.[105] Savaşlara yalnızca erkekler değil, kadınlar da katılmaktadır. İdeal göçebe kadını iri ve güçlü idi. Kısa süre içinde bir Yurt'u kurup sökebilirdi. Sopasıyla, sürülere musallat olan kurt, arslan, kaplan gibi hayvanları kovalardı. Amazon motifi* Türk destanlarında önemli bir yer tutar.[106]

I. Melikoff[107], M. S. Akkaya[108] ve Cl. Cahen[109] bu «kıssa»ların tüm tarihsel niteliğini reddederler. Destanda beliren kişiler, savaşlar ve coğrafî tanımlamalar gözönüne alınırsa bu doğrudur. V. S. Garbuzova ise «kıssa»ların bir tarihsel temeli olduğu görüşünü savunur. Burada halkın kendi gerçeğini yansıtan öyküler değil, Türklerde erken feodal dönemde oluşmuş söylenceler söz konusudur ve halk arasına, egemen sınıfın fikirlerini halka aşılamak amacıyla yayılmıştır.[110] Ancak «kıssa»nın, gazi ve göçebelerdeki düşünüş ve inanış biçimini sadık bir biçimde yansıtması açısından yazara hak vermek gerekiyor. Olayların gidişini belirleyenler, artık oralara eskiden yerleşmiş ve ayrıcalıklı sınır koruyucuları değil, toprak ve egemenlik arayışı içinde cihad bayrağı açmış gö-

---

(*) (Y.Ö.) Doğu Anadoluya yerleşmeye başlayalı henüz yirmi yıl olmadan bir topluluğun bağrından bu tür vahşet sahneleriyle dolu bir destanı çıkarabilmiş olması için, halkın yaşama mücadelesini bir yana bırakıp her gün bu denli efsaneleri üretme çabası içinde olması gerekir. Bu türlü hızlı çalışan bir masal üretim mekanizmasına, sayın yazar acaba başka bir yerde ve de tarihin nesnelliği içinde raslayabilmiş midir? Aslında yazarın raslamaya çabalaması gereken şey, böylesine hızlı bir makinenin hangi dönemlerde imal edildiği olmalıydı.

İ.Ö. 670'lerde Azak denizi kuzeyinden Kafkasyaya sarkarak inen Kimmer ve İskit akıncılarının bıraktıkları yıkım ve savaş söylenceleri, orta-batı İran yaylasından kopup gelen Med ve Pers aşiretlerinin savaş ve yaşam öyküleri, Kafkas, Gürcü, Ermeni topluluklarının, gerek birbirlerine gerekse İskit ve Pers akıncılarına karşı verdikleri sürekli mücadelelerden üretilen kahramanlık efsaneleri, Arsaklılar, Partlar, Sasanlı, Hazar, Roma, Bizans ve Arap istilâları boyunca uzanan daha nice kahramanlık ve «kahramanlıklar»... Dünyanın bu en karmaşık kültür alaşımında birbiri içinde ergiyip katılaşmış söylenceler... Evet, bütün bunlar arasında tek belirleyici olan «amazon motifi» midir? Yazarın bilinen şemacılığını zorlamaya kalkışmadan bu işi antropologlara bırakması beklenirdi.

Asur-Med-Pers aşiretleriyle duraksız kanlı mücadeleleri Anadolu halkına dehşet verici efsaneler bıraktı. Ve bu efsaneler Anadoluya yeni herhangi bir boyun akını halinde yeniden-üretildi. Dedekorkut efsanesi de bu yeniden-üretimlerden bir tanesidir.

(105) Kıssa VI, 283.

(106) A.g.e. S. 149.

(107) A.g.e. S. 48.

(108) Akkaya, M. S., Kitab-ı Melik Danişmend Gazi, Procedins of the twentysecond Congress of Orientalists, C. II, Leiden 1957, S. 433.

(109) Cahen, Cl., Turkey, S. 82.

(110) Garbuzova, V. S., S. 102-104.

çerlerdir. Bunlar Anadolu uğruna verilen mücadelede yeni unsuru oluştururlar.

Sözkonusu fetih mücadelesi, Türkmen adıyla ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Bizans kaynaklarında bu adı ilk kez 1083'de Anna Komnene anıyor.[111] «Selçukluların Tarihi»nde İbn Bibi de Anadolu'ya giren Türkleri, Türkmenler olarak adlandırır.[112] Moğol fatihi Timur ise aynı adı aşağılayıcı anlamda kullanır ve I. Sultan Bayezid'e; yozlaşmış Türk, yani Türkmen hatta hemen hemen Grek diyerek küfreder; Sultan bu yüzden kendisine boyuneğmelidir.[113] 1331'de ölen İranlı tarihçi Abdulfida Türkmenleri şöyle tasvir ediyor: «Türk soyundan gelme kalabalık bir halktır, Selçuklular zamanında Rum ülkesini fethetmişlerdir. Karaitlerden olan kıyı halkını yağmalayıp, çocuklarını çalarak müslümanlara satmayı adet haline getirmişlerdir.»[114]

Türk araştırmacılar Türkmenlerin 11 ve 12. yüzyıllarda Anadoludaki sayısal güçleri konusunda sonuçlara varmaya çalıştılar. İ. Kafesoğlu sayılarını 550-600 bin arasında veriyor.[115] M. Halil Yinanç daha büyük sayılara varan daha ayrıntılı hesaplar yaptı. Kroniklere, arşivlere, toponomastik, nümizmatik ve epigrafik analizlere dayanan 22 yıllık çalışmalarının yeraldığı eserinde dev bir olgular malzemesi sergiliyor. Şöylesi düşünce zincirleri kuruyor: Sultan her boydan 10.000 savaşçı topluyor. Anadoluda en az 24 boy olduğuna göre ortalama 270 bin kişilik bir ordu oluşuyor. Her sefere boy üyelerinin aşağı yukarı dörtte birinin katıldığı gözönüne alınırsa, göçerlerin toplam sayısının 1.080.000 gibi bir sayıya ulaştığı kabul edilmelidir ki buna 12. yüzyıldaki biyolojik artışı ve Orta-Asya'dan durmaksızın göçedenleri de katmak gerekir.[116] D. E. Eremeev 11. yüzyılda Küçük-Asyadaki tüm Türkmenlerin sayısını 500 ile 700 bin olarak hesaplar ve 12. yüzyılda bunun 1 milyona yükseldiğini tahmin ederken aynı sonuçlara yaklaşır.[117]

Bu sayılar Doğu-Anadolunun 11 ve 12. yüzyıllarda hızla Türkleşmesini açıklar; Ermeniler kendi yurtlarında artık azınlık durumuna düşmüşlerdir. Orta Anadoludakinin tersine kentler hemen teslim olmadı, Türkmenlere kimi zaman inatla direndiler. Ancak göçerler onların

(111) Anne Comnène Alexiade (Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118). Text établie et traduit par B. Leib, C. II, Paris 1954 S. 169.

(112) Bibi, S. 218. Başka örnekler için: Moravcsik, G., Byzantinoturcica II, S. 327.

(113) Alexandrescu-Dersca, M. M., La campagne, S. 32.

(114) Alıntı için: Lehmann, B., S. 59, A. 2.

(115) Kafesoğlu, İ., S. 53.

(116) Yinanç, S. 168.

(117) Eremeev, Etnogenez, S. 91. Sümer, F., çok daha fazlasından söz ediyor: Oğuzlar, S. 190-208. Kendisinin istatistik yöntemi bizde kuşku uyandırıyor.

beslenme yollarını tıkayarak aç kalmaya mahkûm ettiler. Bunun üzerine kentliler Sultanı koruyucu kabul ettiklerini açıklayarak kentleri onun temsilcisine teslim ediyorlardı.[118] Türkmenler ise ne barış sözleşmelerine ne de başka herhangi bir anlaşmaya uyarlardı. Öncü birlikleri Bizans topraklarına sürekli sızma halinde idiler. Hatta Danişmendliler Sultanlara başkaldırıp kafa tuttular, çünkü kendi gazilerinin kafirleri hak yoluna döndürme ve sürgün etme yollu isteklerine karşı çıkamıyorlardı. İslamlaştırma, Türkleştirme ve göçebeleştirme bundan böyle el ele yürüdü. Sp. Vryonis Jr. haklı olarak Küçük-Asya'nın kültürel dönüşümüne yol açan temel faktörün göçebe istilası olduğunu vurgular.[119] Böylesi koşullar altında Türkmen dalgasından doğu Anadolu için hayır beklemek, katliam ve yıkımların ender raslanan birer istisna olduğunu savunabilmek için F. Sümer gibi bol fantazi sahibi olmak gerekiyor.[120]

Türkleştirmenin boyutlarını Cl. Cahen yeniden tartışma gündemine getirdi. Eski görüşlerinden farklı olarak şimdi önemli ayrılıklar saptıyor ve doğu sınırlarında sadece bir Türk yığılmasından söz ediyor. Bütününde bakıldığında Anadolu'da yerli halk daha eskiden olduğu gibi o dönemde de ağırlıkta olmalıydı, «by ten to one, William of Rubruck said in the thirteenth century». Ancak ülkeye damgasını vuranlar artık Ermeni ve Grekler değil, Türklerdi. Ayrıca Türkleştirme ile İslamlaştırmayı da birbirinden ayırmak gerekecekti. Gerçekten de islamlaştırma hareketi kentlerden yola çıkıyordu.[121]

Bütün bu süreçleri birbirinden ayrıştırarak incelemek daha tutarlı görünüyor. Ancak göçer istilasının yıkıcı etkilerine bakılırsa, Doğu Anadolu'daki Türkmenleştirmenin Cahen'in iddia ettiğinden çok daha geniş çaplı olduğunu varsaymamız gerekecek. Tümüyle Türkmen karakterli yerleşme birimlerinin daha 11. yüzyıldan itibaren varlığının kanıtlanabildiği Azerbaycan ile paralellik kurmak, Doğu Anadolu konusunda işe yarar olmalı.[122] Kısacası Türkler, 11. yüzyılda Küçük Asya'nın fethettikleri bölgelerinde yalnızca askeri ve siyasi iktidarı elinde bulunduran değil, aynı zamanda etnik genişleme yeteneğine de sahip bir azınlıktı.[123]

---

(118) Wittek, P., **Von der byzantinischen zur türkischen Toponomie.** Byzantion X, 1935, S. 44.

(119) Vryonis, Jr., **The Decline,** S. 194.

(120) Sümer, F., **The Turks in Eastern Asia Minor in the eleventh century.** Proceedings XIII, S. 440.

(121) Cahen, Cl., **Turkey,** S. 145, 147, 151, 154.

(122) **İstoria Azerbeycana,** Bakû 1958, S. 140.

(123) Vryonis, Jr., **The Decline,** S. 181.

Danişmend'in oğlu Melik Gazi Gümüş-Tekin (1104-1132) Hristiyanları baskı altına aldı ve manastırları vergiye bağladı. Onun oğlu II. Mehmed (1132-1142) «Kıssa-i Melik Danişmend» ruhu ile kiliseleri tahrip etti ve mermerlerini Kayseri'de yeni binalarda kullandı. 1140/41' de Melitene (Malatya) yakınlarındaki Zabar manastırı alevler içinde bırakıldı. Bu terörün dozunun artmasının nedeni, aslında doğrudan doğruya Bizans'ın üzerindeki baskıdan kurtulmak amacıyla 1141'de başlattığı karşı saldırıydı. Mehmet'in halefleri bu yıldırıcı politikadan döndükleri zaman, bu kez Türkmenlerin muhalefetiyle karşılaştılar.[124] Sivas ve Konya arasındaki siyasal, dinsel ve toplumsal ikilik işte bu olaylarda yansıyordu. Aslında bu, Danişmendliler ile Sultanlar, Türkmenlik ile İran-Arap yüksek kültürü arasındaki bir ikilikti ve Süleyman döneminde artık düşmanlığa dönüşüyordu. Süleyman açısından Küçük Asya, öncelikle onun Ön-Asya'daki askeri ve siyasi tasarılarının maddesel ve asker devşirme deposuydu. Gerek o, gerekse ilk halefleri İran'daki Büyük Selçuklu mirasının peşindeydiler. Bunun olanaksızlığı ilk kez 12. yüzyılın ortalarında açıkça ortaya çıkınca Konya Sultanlığı'yla yetinmeye karar kıldılar, ama aynı zamanda da Türkmen Beylikleri üzerindeki baskıyı artırdılar.[125] Buna bir noktayı daha eklemek gerekir. Haçlılar, Anadolu Selçuklularının Mısır ve Suriye ile olan bağlantısını kesmişlerdi. Konya Sultanlığını çevresinden kopuk duruma getirdiler, böylece İran'ın Sultanlık üzerindeki kültürel hegemonyasını ister istemez kolaylaştırdılar.[126]

Sultanların iç politikaya yönelmeleri öncelikle Türkmenleri vurdu. Boylar bölündü ve başka başka yerlere iskân edildi. Böylelikle savaşma güçleri azaldığı gibi, aşiret bağları da zayıfladı, kısacası askeri Türkmen demokrasisi parçalanmış oldu.[127] Sultanlar, Türkmen beylerini devlet görevlerinden uzak tutup, hatta çoğunlukla bir sipahi mertebesine indirip sınır boylarına, uçlara yerleştirdiler.[128] Göçerleri yıl ve boy başına 24.000 koyun gibi «gönüllü hediye» adını verdikleri vergiler altında ezdiler.[129] Bu çoban ya da göçer aileleri için çok ağır bir yüktü. Eğer 7-8 kişilik bir göçer ailesinin yıllık asgari geçimi 40-50 koyundan hesap edilirse, bu vergi çok yüksekti. Her biri 41.700'er kişi-

(124) Turan, O., **Les souverains**, S. 73; Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 158. Gümüş-Tekin tarafından Kastamonu Grekleri arasında yapılan kırım ile ilgili: Kurtz, E., **Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos**. Bz. XVI, 1907, S. 75-83.

(125) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 295.

(126) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 85-90.

(127) Gordlevskij, V. A., S. 97.

(128) Yinanç, S. 100.

(129) Kafesoğlu, İ., **Sultan Melikşah**, S. 161.

lik 24 boy olduğunu düşünsek, her boyda 8'er kişilik 5215 aile var demektir ve aile başına da yılda ancak 4,5-5 koyun vergi düşer. Bugün Türkiye'deki göçer sürülerinin yıllık çoğalma oranı %30'dur. Hiç mal artışı olmadığı takdirde bir aile yılda 16 hayvan kesebilir. Tarımın olmadığı koşullarda kendini yeniden üretmek için bunların etini, sütünü (Nisandan Temmuza 50 koyundan 1800-2000 litre) ve peynirini (500-600 kg.) kullanır.[130] O halde salt sürü ekonomisiyle yaşayanlar açısından yukarıda belirtilen vergi miktarı bir riziko demektir. Mallar ölmeye başlarsa, kitlesel fakirlik hatta açlıktan ölümler gündeme gelir. Boyların kendi içinde, daha 11. yüzyılda, ataerkil feodalizm, yani yoksul ailelerin emek ve ürün rant yoluyla sömürüsü sözkonusuydu. Zengin bozkır aristokrasisi merkezî iktidarın yüklediği vergileri iktisaden güçsüz boydaşlarının sırtına yıkma eğilimindeydi ki, bu da, bir yanda beyler ve boy önderleri, öte yanda ise basit çobanlar arasındaki toplumsal gerilimi keskinleştirdi. Bu sınıf çelişki yüzünden boy aristokrasi çıkarını Sultan'a yaklaşmakta gördü, çünkü boy içi muhalefeti onun yardımıyla daha iyi baskı altında tutabileceğini umuyordu. Bu durum egemenlere, Türkmen beylerini merkezî devletle bütünleştirme ve Danişmendlilere 1175-1178 yıllarında boyun eğdirme kolaylığını saptayacaktı. Böylece Kılıç Arslan (1163-1192) Sivas ve Kayseri kentlerine egemen oldu. Suriye Atabeg'i Nur-ed-Din'in Konya yandaşı olarak katıldığı uzun ve yıpratıcı savaşlar sonunda Rum Emirliği, dolayısıyla Danişmendliler boyun eğmek zorunda kaldılar.[131] Sınır ardındaki merkez güçler böylece uçlara galebe çaldı, yüksek islâm kültürü göçebe barbarlığı üzerinde zafer kazanmış oluyordu.

2. Konya Sultanlığında Devlet ve Toplum

Selçuklu Hanedanı, Anadolu'yu Halifeliğin yüksek kültürüne denk ya da onun bir devamı niteliğinde İslâmcı bir ülkeye dönüştürmek istiyordu.[132] Devleti kurarken geniş ölçüde Büyük Selçuklu devletinin kurumlarına dayandı ve ordu örgütlenmesi ile sivil yönetimi tamamen onlardan aldı.[133] Devlet onlar için ortak aile mülkü anlamını taşıyordu. En yukarda yer alan Büyük Sultan ülkeyi hanedan üyeleri arasında

(130) Geçim asgarisi, çoğalma oranı, süt ve peynir üretim miktarı. Yayla köylüleri denilen yarı-göçerlerle ilgilidir. Bunlar tahıl tarımı yaparlar ve yazın hayvanlarını alıp dağ otlaklarına çıkarırlardı.

(131) Kazvînî, **Tarık**, S. 341.

(132) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 296.

(133) Yinanç, S. 77.

(134) Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, S. 30.

(135) Köprülü, M. F., **Le feodalisme**, S. 348. Tuğrul Bey'in ilk vezirleri için: Bowen, H., **Notes on some early seljuqid viziers**. BOAS XX, 1957, S. 105-110.

paylaştırırdı. Hanedandan olan küçük yaştaki çocukların bile onları besleyecek özel sarayları ve illeri vardı. Bu durumda işleri Atabeg payesine sahip olan bir büyük yönetirdi.[134] Sultan'ın da kendi tasarrufu altında bir ili bulunurdu. Bunun yanısıra Konya'ya az çok gevşek ilişkilerle bağlı olan uydu (vasal) beyler vardı. Alp Arslan ve Melik Şah'ın yanında Vezir duran **Nizam-ül Mülk**; İslâm bürokrasisi ve ulemasının başı olarak daha sıkı bir yönetim biçimini oturtmaya çalışmıştı.[135] Babası Gaznelilerin (961-1186) yanında saray görevlisiydi. Kendisi ise Selçuklulara katılıp seferlerinde yer aldı. Ünlü «Siyasetname»sinde, İran'daki Büyük Selçuklu aristokrasisinin anlayışını yansıtan siyasal görüşlerini dile getirdi. Güçlü bir merkezî iktidar istiyordu: «Ülke Malik'indir. O da orduya ülkenin halkını değil sadece ülkeyi teslim eder. Gücün kullanılması ise daima Malik'in işidir, ordunun değil.[136] İktâ* sahipleri (Die Lehenstraeger) ve savaşçılar köylülere yumuşak davranacaklardır.

«İktadar (İkta sahibi) olmak isteyenler, bilmelidirler ki, ikta beratı onlara uyruklarına oranla ancak servet üzerinde tasarruf hakkı verir. Uyruklar ise, bu pâye verildikten sonra artık can ve malları, karıları ve çocuklarıyla birlikte güvence altındadır. Aynı koşullar onların taşınır ve taşınmazları için de geçerlidir. İkta sahipleri adamları üzerinde bundan öte hak iddia edemezler.»[137] Büyük vezir tüm reaya'ya (uyruklarına), saray'a gelip kendi iktadar (ikta sahibi)ından yakınma hakkını açıkça tanımaktadır: «Reaya şikâyetini saraya bildirebilir. Bunu engellemeye çalışan her **iktadarın** iktâsı elinden alınır ve ayrıca cezalandırılır... Bilmelidirler ki, devlet, reayası ile birlikte Sultana aittir.»[138] Sultan Sancar (1117-1157) yönetimindeki Horasan bölgesinde ise bu ilkelerin esamesi bile okunmadı; özellikle ra'iyyet vergi toplayıcıların kırbacı altında inledi. Al-Gazalî (1058-1111) Sultandan «sınırsız haksızlıklara uğrayan, ekini soğuktan ve susuzluktan kırılan, yüzyıllık ağacı kökünden kuruyan, altında bir postu, yanında aç ve çıplak çocuklarından başka bir şey kalmayan» köylülere karşı şefkatli olmasını ister. Ve «eğer» der «ellerindeki son postun da alınıp, kış ortası çırılçıplak, çoluk çocuk bir ocağın kenarına sığınmalarına izin verirsen, hiç değilse derilerinin yüzülmesine izin verme. O zaman onlardan, dağlara kaçıp ölmelerini istemiş olursun ki, bu da, derilerinin yüzülmesinden başka

---

(*) (Y.Ö.) İkti: Vergi bağışıklığı olan askeri fief (tımar), bak Cambridge History Vol. 5, S. 499.

(136) Siyasetname, 43, S. 283.

(137) A.g.e. 5., S. 127.

(138) A.g.e. S. 127.

nedir!»[139] Vezir Mucireddin'e yazdığı bir mektupta Gazalî, vergi yükünün sonuçlarını anlatıyor: «... (ra'iyyet - E. W.) ölesiye işkence altında ve umutsuzluk içinde. Vergi olarak konan bir dinar yerine, reayadan* iki üç katı alınıyor, alçak ve şantajcı soyguncular tarafından el konan bu vergiler Sultana ulaşmıyor. Bunları önlemek için ya da bunların yerine tarafınızdan yollananların hepsi zorbalık ve hırsla selefinden baskın çıkıyor.»[140] **Nizam-ül Mülk** bu istismarlara bir son vermek istiyordu. Bu nedenle Halifelik topraklarında yerleşmiş olan istismara 1087'de bir gelenek ve töre statüsü kazandırdı. Halife ve valilerin askerleri, maaşlarının ödenmemesi halinde belirli bölgelerin gelirlerinden yararlanma hakkına sahip olacaklardı. Bu şekilde 10. yüzyılda vergi gelirlerinin toplanmasına katılma hakkını elde ettiler. Nizam bu gelişmeye böylece son verirken, onlara daha baştan toprak dağıttı, ama her türlü maaş haklarını da geçersiz kıldı. Bu önlemler, ülkede feodal gelişmenin fiilen hızlanması ve iktâ sisteminin zaferi demekti.[141]

Daha sağlığında peygamber, Hayber'de yanındaki sadık askerlerine, onlara ilerki savaşlarda hizmet yükümlülüğüyle bağlayan askeri iktalar dağıtmıştı. Bu topraklarda oturan Yahudi çiftçiler ürün rantı'nın yanısıra zırh, at ve deve vermekle yükümlüydü. Bir atlının sağladığı rant böylelikle basit bir piyadenin maaşının üç katıydı.[142] Muhammed'in ölümünden sonraki Arap yayılmalarıyla birlikte, devlete ait topraklardan oluşan **fon**, Bizans ve Sasanlı malikâne topraklarından beslenerek iyice kabardı. Halifeler bu fondan bol keseden iktâ'lar dağıttılar. İktâ topraklarında haraç değil öşür geçerliydi.[143] İktâdar, başlangıçta ne ayrıcalıklara ne de kendine verilen miras hakkına sahipti. Kural olarak, sivil ve askeri hizmetlere karşılık fiili bir ödeme biçimi söz konusuydu. Dağılmakta olan Abbasi İmparatorluğu'nda iktâ topraklarının kontrolu görevi ordu divanına kaldı. Buyi'ler ya da Büveyhiler

(*) (Y.Ö.) Raiyyat: Arapça «Sürü»nün çoğulu.

(139) Gazali, I. 3..S. 65. 1109 yılına ait mektup.

(140) A.g.y. S. 159. 1100-1103 arası kaleme alınmış.

(141) Becker, C. H., **Steuerpacht und Lehenswesen.** Der Islam 5, 1941, S. 89.

(142) Altheim, F. ve Stiehl, R., **Finanzgeschichte der Spätantike.** Frankfurt/M., 1957, S. 128-133.

(143) İslam hukukunda şu ödentiler söz konusudur: 1) Zekât (İslamın üçüncü ilkesi olarak «hayır» amacına yönelik —yoksullara yardım— iken Müslümanlardan alınan ticari üretim ve taşınmaz mal vergisi oldu). 2) Öşr (Fazlanın onda biri, Muhammed zamanından beri tüm Müslümanlardan alınırdı). 3) Haraç (Öşr'den çok daha yüksek olup, %50'ye varan toprak vergisi. Aslında yalnız kâfirlerden, 8'nci yüzyıldan sonra yeni-döneklerden alınıyordu. İslam hukukunca toprağın, sahibine göre bir statüsü yoktu). 4) Cizye (Kafa başına vergi, 15 yaşından büyük erkek kâfirlerin gelirlerine göre para olarak verdikleri vergi). 5) Hums (Savaş ganimetinin Halifeye düşen beşte bir payı). Bkz: Petruşevskij, I. P., **Zemledelie,** S. 360.

(945-1055) sistemi toprak fonlarının askerileştirilmesi için kullandılar ve öncelikle savaş hizmetleri karşılığında **iktâ** dağıttılar. Bu da İslâmdaki feodal temellük* biçimlerini Avrupa'dakilere benzer duruma getirdi.[114] Buyî'ler zamanında divan, asker maaşlarının ödenmesi ve iktâlara değer biçilmesi ile uğraştı. Böylelikle askerileştirilmiş toprakların idari organı fiilen bir tür kadastro dairesi konumuna geldi. Kayıt defterleri, Buyi'lerin elinde durduğu sürece devletin dağılması ya da merkezsizleşmesi söz konusu olmadı. Feodalleşme daha çok ikta sahipleri ile reaya** arasında yoğunlaştı; **ikta** sahipleri basit bir gelişme gösterdi, yani Merkezi güç artık onlar üzerinde, maaşlı asker üzerinde olduğu gibi tasarrufta bulunamıyordu. Nizam-ül Mülk bu nedenle memur ve **iktidarların** periyodik rotasyonunu emreder: «Memur ve ikta sahipleri her iki ya da üç yılda bir değiştirilmelidir ki, kök salıp güçlenerek endişeye mahal vermesinler ve de reaya'ya iyi davransınlar. Ülke de böylece gelişmesini sürdürsün».[115] Selçuklular, **Buyi'lerin iktâ** sistemini yaygınlaştırdılar. Görülmüş hizmetlere karşılık toprak dağıtılması kural haline geldi. Selçuklular dönemindeki ikta sasahipleri (iktadarlar) Osmanlı dönemindeki tımarlılar (tımar sahipleri) gibi egemen sınıfın görünümünü belirlediler. Ordu, devlet aygıtı, merkezî ve yerel yönetim, sömürü ve rant biçimleri kısaca hepsi bu sisteme dayanıyordu. İktâ'at artık parasal büyüklükler cinsinden değil, hizmetler ya da beslenip savaşa sürülecek askerler cinsinden tanımlanıyordu. **Sultan, prensler,** ordu komutanları ve iktâdarlar arasındaki ilişkiler feodalleşti, egemen sınıfın örgütlenmesi hiyerarşik bir

---

(*) **(Y.Ö.)** Arapça, **mülksüz** veya sürü halindeki insanlar anlamına gelir.

(**) **(Y.Ö.)** Yazar, Avrupa örneğindeki feodal temellük birimini gösteren Almanca **Lehen** terimini tüm metin boyunca **ikta** yerine, daha ilerde ise **tımar** yerine serbestçe kullanıyor: Özgün metinde bir cümlede transkripsiyon halinde «ikta», hemen ardından «Lehen» geçiyor. Biz, yazarın bu tutumunu onaylamak istediğimizden değil, kendisinin anlayışıyla çelişmemesi bakımından, kolaylık olsun diye, Lehen terimini bu bağlamda hep «ikta» olarak çevirdik. İlerde ise, yine böyle yakın cümlelerde kullanıldıkları bağlamda Lehen ile transkripsiyon olarak yazılı tımar'ı «tımar» kavramı altında verdik. O bakımdan, yazarın ikta terimini tüm metin boyunca tımar yerine kullandığı ya da bizim, bir terimi ötekisine ikame ettiğimiz sanılmamalıdır.

(144) Asthor, E., S. 179; Cahen, **Turkey** S. 40. Buyîler ve Selçuklulardaki **İkta** sisteminin feodal niteliğini kabullenmiyor. Onun açısından feodalizm için belirleyici olan özellik, belli ki; üretim fazlası değil, tımar piramidi ve egemen sınıfın örgütlenme biçimidir. Oysa üretim tarzı ana çizgileriyle Avrupa'daki gibidir. Rant mekanizması aynıdır; yalnız ürün-rant ağır basıyor. Tımar sisteminde askerî karakteristiğin öne çıkması ve tasarruf/kullanım/işgal veya zilyedliği malikliğe dönüştürme eğilimi Doğu üretim tarzını Avrupa'daki gelişmeye yaklaştırıyor.

(145) **Siyasetname** 5, S. 138.

nitelik kazandı, bu da illerin ve beyliklerin (emirliklerin) kendi başına buyruklaşma eğilimlerini artırdı.[146]

Kendini Büyük sultanlıktan ayıran ve egemen bir devlet kuran Kutulmuş Hanedanı da bu eğilimden yararlandı ve Süleyman'ın 1077'de **Sultan** unvanını alması bir gasp sayıldı, çünkü Tuğrul Bey'den beri bu unvanı yalnızca egemen hükümdarlar kullanmışlardı. Vasallar ya da küçük Uydu beyler ise **Malik** ya da **Şah** unvanı ile yetinmek durumundaydılar. Selçuklu dünya görüşüne göre, eskiden olduğu gibi, İslam dünyasının başında halife bulunmaktaydı, ancak siyasal iktidarı Sultan'a terketmişti, kendisi yalnız dinsel göreviyle yetinmekteydi.[147] Kutulmuş Hanedanı'nın elinde, kaçan Bizanslı dinatoilerden kalma imparator çiftlik ve arazilerinden oluşan geniş bir toprak fonu vardı. Cl. Cahen, Sultanların bu **mirî** (devlete ait) araziden fazlaca iktâ dağıtmadığını, iktâdarlarına adam başına iki üç köy kadarından fazlalasını vermediğini, bunun dışında geniş ölçüde maaşlı askerlere dayandığını tahmin ediyor.[148] Merkezi güç dizginleri elde bulundurduğu sürece, iktâ'ları küçük, sahiplerini ise hizada tutmak kuşkusuz daha kolaydı. Ancak daha 12. yüzyılın sonunda iktâlar fiilen veraset yoluyla geçer olmuş ve Sultan Alaattin Keykubad (1219-1236) bu olumsuz uygulamayı iktâların, baba tarafından ancak silah kullanabilen oğullarına bırakılabileceği kuralını da eklemek suretiyle meşrulaştırdı.[149]

V. A. Gordlevskij ve İ. H. Uzunçarşılı, 12. yüzyılda tımar sözcüğünün **iktâ** sözcüğünün yerini almış olduğunun Yazıcıoğlu'nun «Selçuknamə»sine dayanarak, kanıtlanabileceği görüşündedirler. Farsça'dan gelen bu sözcük şefkat, lütuf gibi bir anlam taşır. Tımarlı ya da tımar sahibi Sipahiler ise bağımsız savaşçılar olup, bu tımarlar kendilerine* geçimlerini temin amacıyla verilmiştir.[150]

Kitabımın ilk baskısında, I. Beldiceanu Steinherr'in yazısında eleştirdiği tezi desteklemiştim. Bu terim İbn Bibî'de geçmez, Yazıcıoğlu ise Osmanlı devrinde yazmış ve **iktâ'yı timar** biçiminde tercüme etmiştir.[152] Ancak I. Beldiceanu-Steinherr, bu arada Osmanlı vergi defterleri

(*) (Y.Ö.) O bakımdan Bizans'ın daha çok Avrupa yakasında yaygınlaşmakta olan **Pronoia**'ların —üzerinde **paroiki**'lerin serf olarak çalıştığı ve Bizanslı asker ya da sivil feodallere bağışlanan çiftliklerin— daha çok Selçuklu **iktâ**'larını andırdığını söylemek mümkündür.

(146) Tolstov, S. P., S. 294; Cahen, Cl., **L'évolution**, S. 42.

(147) Bartold, **Vorlesungen**, S. 106.

(148) Cahen, Cl., **Le régime**, S. 57; A.g.y. **Turkey**, S. 175.

(149) Gordlevskij, S. 103.

(150) Gordlevskij, S. 100-103; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, S. 31.

(151) R I XXV, 1968, S. 257.

(152) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 182.

üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda **Timarların** daha Osmanlı öncesi dönemde varolmuş olmalarının gerektiğini keşfetti. Bunlar **malikane-divanı** adı verilen Selçuklu kökenli uygulamanın bir parçası idi. Bu uygulamada mülk ve mirî toprakların bir kombinasyonu söz konusuydu ve gelirler, toprak sahibi (Bezitzer) ile devlet arasında paylaşılıyordu. **Malikane** bölümünden toprak sahibine düşen pay **şeriat**'a göre devlete düşen pay ise örflere göre belirlenirdi. [**Malikane**'yi elinde tutan bu toprağın maliki **divanî**'yi elinde tutan ise sahibi] idi. Her iki bölüm de tek elde bulunuyorsa, divanî için bir sipahi atanırdı. «Il n'y a aucun doute gue la partie divanî formait un timar avant la conquete ottoman...»[154] [**Y.Ö.** Hiç kuşku yok ki, Osmanlıların fethinden önce divanî bölümü tımar'ı oluşturuyordu.] Çoğu zaman **divanî** gelirleri ve **malikane** vergileri birden fazla kişi tarafından paylaşılmak zorundaydı. **Selçuklu** timarları, **Osmanlı** timarlarından bu noktada ayrılmaktaydı. **Haraç** ve **avarız** dışındaki tüm gelirler timar sahibine, yani sipahilere aitti, yani **rant** paylaşılmıyordu ve gerekli savaş hizmetlerini gördüğü sürece bir tek kişiye aitti.[155] Malikane bölümüne gelince, hukuki açıdan bu da, mülkiyetin mutlak biçimde devredilmesi değil, tersine zamanla kısıtlı bir vergi alma hakkı tanımak demekti, ama toprağı satmak, miras bırakmak ya da vakfa değiştirme hakları saklı kalıyordu.[156] Nedir ki, **Emlak**'ın Sultanlar tarafından sınırlandırılması, büyük toprak sahipliğinin pâye sahipleri, beyler, askerler ve göçebe emirleri arasında yayılmasını, kesinlikle engelleyemedi. Bunlar zamanla yalnızca topraktan alınan rantı değil, toprağın kendisi üzerinde de serbestçe tasarruf ettiler.[157] Vakıf kuruluşları da işte bu amaca hizmet ediyordu. İslamî hukuka göre dinsel bir vakıf için her türden taşınmaz mallar kullanılabilir. Yeter ki bağışçı vakfedilen mallar üzerinde tam mülkiyet ya da tam tasarruf hakkına sahip olsun. Mülk ve malikane sahipleri, bu vakıf kurabilecek olanlar kategorisine dahildi, ama divanî toprakları üzerinde tasarruf hakları olmamasına rağmen, sipahiler bile bu topraklardan pay koparıyorlardı. Vakıflar bir kez oluştuktan sonra her türlü devlet müdahalesi, vergi ve hizmet yükümlülüğü ortadan kalkıyordu.[158] Vakıf kurucu veya bağışçısı ve ailesi açısından mülkiyet ya da zilliyetin vakfedilmesi sonucu bir dizi avantaj oluşuyordu. Bir kere Kur'an uyarınca miras hakkına sahip olan kız ço-

(153) Beldiceanu-Steinherr, **Deu villes**, S. 358; A.g.y. **Fiscalité**, S. 241, 248.
(154) A.g.y. **Fiscalité**, S. 270.
(155) A.g.y. **Deu villes**, S. 28-30; **Fiscalité**, S. 271.
(156) A.g.y. **Fiscalité**, S. 300.
(157) Gordlevskij, S. 102.
(158) Cahen, Cl., **Réflexions**, S. 38.

cuklar[159] dıştalanıyor, miras bölünmeksizin oğullara geçiriliyordu. Bağışçı, vakfının geliri üzerinde tasarrufta bulunabiliyor ve bunu vasiyetname ile varislerine bırakabiliyordu. Böylelikle vakıf, zengin aileler için kaderin her türlü kötü oyununa karşı bir yaşam güvencesi rolünü oynuyordu. Memurun biri Sultan'ın hışmına uğrayacak olsa, hiç olmazsa ailesi bu vakfın şemsiyesi altında iktisadî güvenceye sahip bulunuyordu. Hatta Sultan, vakfa el koyacak bile olsa, bundan çıkarları bozulanlar şeriatla çelişen bu uygulamanın kısa zamanda yeniden geçersiz sayılacağı umudunu besleyebiliyorlardı.[160] Böylelikle vakıflaştırma, toprakları Sultanın tasarrufu dışına çıkarıyor ve devletin feodalleşme sürecine belirgin bir katkıda bulunuyordu.[161] Sivil yönetim açısından İranlılar, ama aynı zamanda da Grek ve Ermeni aileler — Gavros — Taran[162] örneğinde olduğu gibi — önemli rol oynuyorlardı. Nizam-ül Mülk'ün görüşünce kadroların eğitimi medreselerde yapılmalıydı. Gerek dinin gerekse iktidarın temel yasasına göre, yönetim görevlileri 10. yy'ın sonundan itibaren ortaya çıkmış bulunan bu okullarda ortodoks bir anlayışla eğitileceklerdi. Nizam-ül Mülk bu nedenle bu yeni eğitim kurumlarını cömertce destekledi ve pek çok yenisini vakıflaştırdı. Medreseler kısa zamanda Selçuklu yönetimindeki tüm ülkelerde egemen okul tipi durumuna gelecekti.[163]

Ordunun subay kadrosu hemen tümüyle Türk unsurlardan oluşuyordu. Ordu, biri sürekli, biri de yalnızca savaşlarda silah altına alınan timar askerlerinden oluşuyordu. İbn Bibî'ye göre ordunun toplam gücü 1243'de 80 bin kişi olmuş olmalı.[164] A. D. Noviçev 200-250 bin [165] arası tahmin ediyor ki bu biraz yüksek tutulmuş bir rakam. İktâdar ya da sipahilerin ne kadar asker toplayabildiğini saptamak çok güç. Melik Şah'ın elinde bunlardan 45 bin vardı.[166] Sürekli orduya,

(159) Kur'an, 4, 12: «Allah çocuklarınız bakımından oğula iki kızdan önce pay ayırmanızı bildiriyor», S. 97.

(160) Köprülü, M. F., **L'institution du vakouf**, S. 9, 17, 19.

(161) Ashtor, E., S. 181.

(162) Cahen, Cl., **Une famille byzantine au service des seldjuqides d'Asie Mineure.** Polychronion, Festschrift Franz Dölger, Heidelberg 1966, S. 148.

(163) Fück, J., **Die Religion des sunnitischen Islams. Handbuch der Orientalistik.** Yayınlayan: B. Spuler. I. Bölüm, C. 8: Religion, 2. Parça: Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen. Leiden-Köln 1961, S. 432; Makdisi, G., **The madrasa as a charitable trust and the university as a corporation in the middle ages.** Correspondance d'Orient No: 11, ve Congrès international d'arabisant et d'islamisants, Brüksel 1971, S. 329-337.

(164) İbn Bibî, S. 226; Matuz, J., **Der Niedergang der anatolischen Seldschuken: Die Entscheidungsschlacht am Kösedağ.** Central Asiatic Journal XVII, 1973, S. 197.

(165) Noviçev, **İstoria Turçiy**, S. 16.

(166) Gusejnov, R. A., **Selçukskaya Voennaya Organizaçiye**, PC 17 (80) 1967, S. 133.

gulamlar Sultan'ın muhafızları, iğdişan ve öteki muhafızlar dahildi.[167] Bu kölelerden* oluşan bölümün dışında yaya ve atlılar, maaşlı asker olarak alınırdı. Osmanlı ordusundan farklı olarak, köleler ordu kitlesinin çoğunluğunu oluştururlardı. V. A. Gordlevskij sarayda ve birliklerde hizmet gören ve kısmen esir düşmüş Hıristiyanlardan oluşan gulam'a dikkati çeker.[168] İbn Bibî, araştırmacıların farklı biçimlerde yorumladığı iğdişan birliğinden ve onun kumandanı olan iğdişbaşından sözeder. İğdiş sözcüğünün «hadım edilmiş»in yanısıra diğer bir anlamı da «melez»dir.[169] İ. H. Uzançarşılı, buradan **İğdişbaşı**'nın devşirme usulüyle oluşturulan bir birliğin başı olduğu sonucuna varır.[170] Cl. Cahen ise, onun yerel ve kentli bir aristokrat olduğunu ve Sultan tarafından gerek Hıristiyan ve gerekse Müslüman kentli halkı denetim altında tutmakta kullanıldığını ispat etmiştir. Elimizde devşirmeliği kanıtlar, hiçbir bilgi yok, bu birlik Yeniçerilerin atası sayılamaz.[171]

(*) **(Y.Ö.)** Bunlara, Roma tipi klasik köle anlamında **üretici köle** değil, herhalde **hizmet kölesi** demek daha doğru olur. Çünkü bunlar, tıpkı batıda senyörün çevresinde olduğu üzere, Sultan'ın çevresinde de onun koruyuculuğuna muhtaç hale getirilmiş topraksız köylüler ya da esirlerdi. Batılı feodal'n, canlarını koruma güvencesi karşılığında «uşak» olarak üretim dışı çalıştırdığı serflere de «köle» denemez. Ayrıca Sultan'ın **has ikta**'larında ve öteki iktalarda çalışanların ise, **üretici köle** değil, hatta ikta sahibine karşı **birey olarak serf** (yani feodalin koruyuculuğuna muhtaç köle-birey) bile değil, ama **komün halinde rant-yükümlüsü ve komün-içi ilişkilerde feodal korunmaya gerek duymayan özgür bireyler** oldukları bilinmelidir. Çünkü **özgürlük** (1) Toplumda sosyal bir norm olarak **tercih** edilen veya önceden **yaşanmış** olan bir olguyu (2) Belli bir amaç doğrultusunda **gerçekleştirme** veya yeniden-üretme yoluyla (3) Onaylatma olasılığı biçiminde tanımlanabilir. Selçuklu feodalleşme eğiliminin Türkmen akınlarının ve komünlerin'n tehdidine ancak Babaî isyanlarına kadar dayanabildiğini hatırlarsak, Osmanlı tımarlarında bu komünlerin sipahiler karşısındaki özgürlüğü sorunu daha aydınlığa kavuşur. Neden derseniz: (a) Komünün her bireyi, hem «şehit adayı» hem ganimetçi olarak «feodal» veya cihad ideolojisine uygun düşen bir **sosyal normu** temsil etmektedir. (b) Yine aynı birey, komünal üretici veya oba-komünün ayrılmaz parçası olarak bu kez **feodalist** ideolojiye karşıt bir kolektif davranış-direniş normunu yine **sosyal bir norm** olarak temsil ediyor.

Üstelik Osmanlı tımar sipahisi, Selçuklu'nun yıkılışı paralelinde sürekli Türkmen komünlerinin göçleri altındadır ve yukarki iki norm arasındaki **dinamik dengeyi** bozacak güçte artık çoktandır değildir, çünkü bu dengen'n kendi zararına bozulabileceğini Selçuklu deneyinde açıkça yaşamıştır. İlerde Celalî isyanları döneminde bir kez daha yaşayacaktır.

(167) Schaendlinger, A. C., S. 173.

(168) Gordlevskij, S. 106.

(169) İbn Bibî, S. 61.

(170) Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, İstanbul 1941, S. 115. Zikreden: Duda, W.; **İbn Bibi**, S. 61.

(171) Cahen, **Turkey**, S. 193, 231.

luğun yarısını devlet, yarısını çiftçi karşılardı, koşum hayvanlarını ise genellikle devlet verirdi. Çiftçi hasattan sonra öşür'ünü verir, böylece üretici ile toprak sahibi ürünü paylaşmış olurdu. Ortakçı'ların ne avarız ne de «resm-i koyun» ödeme yükümlülüğü vardı.[184] Ortakçılar, Sultanların kendi topraklarının işlenmesinde kullandıkları ayrıcalıklı bir çiftçi grubunu oluşturuyorlardı. Bu kategorideki çiftçiler, belki bir anlamda Avrupa'da ormanlarda yeni tarımsal yerleşme alanları açan çiftçilerle karşılaştırılabilir; ancak ortakçıların toplumsal statüleri, yine de çalışma karşılığında iktisadî ve hukukî bağımsızlık edinebilen Latin sınıfdaşlarından çok daha düşüktü.

Hıristiyan ra'iyyet ise klasik haraç'a yaklaşan daha yüksek bir toprak rantı ve erkek nüfustan yaşa ve gelirlerine göre alınan cizye, yani kelle başı nakdî vergi ödüyordu. Miktarı düşük sınırlar, örneğin 1 ile 4 dinar arasında kalmakla birlikte, kenara bir ihtiyat akçesi ayırmayan köylüler için cizye yine de ağır geliyordu. Vergi pratiğinde ise **haraç** ile **cizye** birlikte toplanıyor ve topraksız ortakçının faiz miktarı, topraklı çiftçinin haraç'ına denk düşüyordu.[185] Aileler tüm üyelerinden sorumluydu ve vergi yükümlülüğü 9 yaşından itibaren başlıyordu. Bu nedenle cizye ödemekte olanların inanç değiştirmek zorunda kalmalarına ender raslanıyor değildi. [186] Ancak 12. yüzyılın sonuna kadar toplumsal çelişkileri yumuşatma ve sömürüyü dayanılır sınırlarda tutma çabasını gösteren Sultanlar için, İslamlaştırmak gibi bir girişim sözkonusu değildi.[187]

Konya Sultanları ve saray mensupları İranlılaşmış Türkler'di, kendilerini İran kültürüne tamamen açmışlardı. Yönetim, edebiyat ve bilim dili Farsça'ydı. Fars edebiyatı Küçük-Asya'da kendine ikinci bir vatan edinmişti.[188] Tüm hükümdarların adı Farsça'ydı. Ancak Asya mirasına bağlılık geleneği Konya Sultanlığında da ölmedi. Bu durum sanatta görülebilir: İnsan, hayvan ve bitkiler, örneğin hayat ağacı Şaman (Kam) geleneğine özgü simgelerle tasvir ediliyordu. Bu ağaç şamanlar için dünyanın merkezi anlamına geliyor ve Türkler'in gök-tanrı kültürü ile bütünleşiyordu.[189] Canavar tasvirleri de bu bağlamda düşünülmelidir.[190] Boğa-arslan kabartmaları Türkler tarafından yenilgi-

(184) Beldiceanu-Steinherr, **Fiscalité**, S. 278-286.

(185) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 183.

(186) Goitein, S. D., **Evidence on the Muslim poil Tax from non-muslim sources.** JESO VI, 1963, S. 278-295.

(187) Turan, O., **Türkiye**, S. 468.

(188) Houtsman, M. Th., S. 144 ve 148.

(189) Öney, G., **Das Lebensbaum-Motiv in der seldschukischen Kunst in Anatolien.** Belleten 125, 1968, S. 47-50.

(190) A.g.y. **Dragon Figures in Anatolien Seljik Art.** Belleten 130, 1969, S. 216.

re aitti. Bundan başka **çift akçesi, kopçur** gibi aynî (Y.Ö. ürün cinsinden rant) vergiler ve **avarız** denen, ya savaş halinde ya da devlette veya toprak sahibi ailede ortaya çıkan özel durumlarda toplanan olağanüstü vergiler vardı. Turan'a göre vergiler toplam olarak Avrupa ve öteki İslâm ülkelerindekinden daha düşüktü; ama doğaldır ki bunun kanıtını getiremiyor.[178] Tahılın onda-bir vergisi, yani, 1/10, 1/5 ve 3/10 arasında oynardı.[179] Üzümde onda-birlik vergi Müslümanlar için 1/10, Hıristiyanlar için 1/5 idi. Padişah ve şehzadeler, kendi **has**'larındaki pirincin vergilendirilmesi hakkına daima sahip çıktılar. Kural, ürünün mülk sahibi ile üretici arasında bölüştürülmesiydi.[180] Divani yükümlülükleri ise özellikle, suç ve nikâh ile otlak ve değirmen kullanımını, ama aynı zamanda da tarla ürünlerini kapsıyordu. Vergilerin nakit [Y.Ö. para-rant] olarak verildiği sıkça görülürdü. Ancak yine de **aynî** (ürün) rant ve **ortakçılık** belirleyici kaldı. Devlet, toprağının kullanımı karşılığında çiftçiden bir **kullanma resmi** alır ve bunun karşılığında toprağı ona yaşam boyu ortakçı verirdi.[181] Doğu feodalizminin bu özelliğinde, İ. P. Petruşevskij tarımın durağanlık ve ilkelliğinin en temel nedenlerinden birini bulur. Ürünün, çiftçinin ve ailesinin emek gücünün korunması için gerekli pay ile feodal bey'in aldığı artı-değer olmak üzere ikiye bölüşümü, üreticiye oranla beye çok daha çıkar sağlıyordu. Bey'in çıkarı, ra'iyyetin zenginleşmesinden çok yoksullaşmasında olduğu için, üretimin genişlemesi önlenmişti. Böylelikle bıçağı sürekli olarak köylünün gırtlağına dayalı tutan beyler köylüye istedikleri koşulları bastırmakta serbesttiler.[182] Bu eğilimin, göçer ve yarı-göçer katmanların yavaş yavaş tarıma geçtiği Anadolu'da, birkaç bin yıldır sömürü ve baskının mümkün her biçimine katlanmış olan eski bir köylülüğün bulunduğu İran'da aynı biçimde gerçekleşmiş olduğu varsayılamaz. Ama eğilim Anadolu'da da kitlesel yoksullaşma yönündedir. Köylülerin çiftçilerinden ne ölçüde uzaklaşabildiğini ya da özgür* olduğunu kaynaklardan öğrenemiyoruz.[183] Topraksız ya da toprağı az ra'iyyet mirî araziler üzerinde birer çift sahibi olma şansına sahiptiler. Bu tabakaya ortakçı adı veriliyordu.** Tohum-

(*) (Y.Ö.) Ama Bizans'ta daha Türklerin Anadolu'ya girişinden önce, köylüye çalıştığı toprağı terk etme yasağının getirildiğini, feodal baskının arttığı, devletin mali sıkıntıya düştüğü dönemlerden biliyoruz. Aynı koşulların Osmanlı dönemi için de zaman zaman söz konusu olduğu meydandadır.

(**) Yazar bu cümleye kadar [Paechter] ve [Pachtwesen] terimlerini kullanıyor.-ÇN.

(178) Turan, O., **Türkiye**, S. 460.

(179) Beldiceanu-Steinherr, **Fiscalité**, S. 248.

(180) A.g.e S. 253.

(181) Noviçev, **İstoria Turçiy**, S. 14.

(182) Petruşevskij, **Zemledelie**, S. 286.

(183) Cahen, Cl., **Le régime**, S. 578.

Ama bu durum, Selçuklular'ın, Hıristiyan çocuklarını, ordu, yani iğdişan bölükleri için devşirmiş olduklarını elbette ki dıştalamaz. Raymond de Aguilers Türkler'in 1085'den sonra Antiochia (Antakya)dan getirdikleri Grek ve Ermeni çocuklarını kendileri hesabına kullandıklarını belirtir; **«quasi pro penuria domesticorum turcaverant, et uxores eis dederant».**[172] Kölelik sistemi, en olgun biçimiyle bazı bakımlardan Osmanlı sistemine benzemekle birlikte,[173] «Kan öşürü»nü, yani her on çocuktan birinin devşirilmesi sistemini, kurumsallaştırmaya gitmemiş, yalnızca İslam dünyasının alışkanlığını devralarak devam ettirmişti. Selçuklu ordusunda Osmanlılarda olduğu gibi sipahiler değil **[Y.Ö.** üretimde değil hizmetlerde kontrol altında çalıştırılan] köleler hakimdi.

Ordu içindeki disipline aykırı davranışlar ve askerler arasındaki tartışmalı sorunların çözümüyle görevli Kadıasker adı verilen yüksek dereceli askerî yargıcın işlevi önemliydi. Bunun ötesinde, gerek devlete gerekse özel kişilere ait tüm vakıfların denetlenmesi onun elindeydi. Bu bilgiyi Sultan İzzettin Keykâvus tarafından 1219'da Sivas'ta kurulan bir vakıf hastanesinin kuruluş sözleşmesinden ediniyoruz.[174] Bu durum onu, etki ve güç açısından vezirden daha üstün, bir tür başbakan konumuna yükseltiyordu. Sözkonusu mevkii, Osmanlılar da bu niteliğiyle benimsediler ve bu yetkiyi, her eyalette sipahi birliklerinin komutanı ya da jandarma komutanı olan subaşıya verdiler. Subaşı eyaletin başkentinde oturur, barış zamanı yerel yürütmenin en yetkilisi, savaşta ise yerel sipahi birliklerinin komutanıdır.[175] Ayrıca çavuş da Osmanlı askeriyesinde yerini buldu.

Ra'iyyetin, yani köylü sınıfının durumu bütünsel bir özellik göstermekten çok, zamana ve yere göre değişiyordu. Cl. Cahen, ekonomik sürekliliğin Bizans'tan sonra çift denen toprak biriminde somutlaştığına dikkati çeker.[176] Çift, Bizans'taki sevgarion'a tekabül eder. Bundan anlaşılan, hafif veya ağır bir saban ile birlikte, buna koşulu öküz, emek gücü, tarla ve barınaktır. Tarlanın ortalama büyüklüğü 6 ilâ 7 ha. idi.[177] O. Turan'a göre, Müslüman reaya, sipahi mülk sahibine ya da divan'a «tapu» denen sabit bir vergiyi vereceğine ve toprağı işleyeceğine dair söz vermek zorundaydı. Ürünün beşte biri ilâ üçte biri beyle-

(172) Vryonis, Jr., BSt. 5, 1964, S. 149.

(173) Vryonis **devşirme** olgusunu benzer şekilde vurguluyor. A.g.e. S. 149.

(174) Yinanç, S. 76; Köprülü, M. F., **L'institution**, S. 30.

(175) Schaendlinger, S. 190.

(176) Cahen, **Turkey**, S. 187.

(177) Petruşevskij, J. P., **Zemledelie**, S. 290; Cahen, **Le régime**, S. 577. A.g.y. **Turkey**, S. 187.

ye uğratılan karanlığı ve düşmanı tasvir ederler. Şamanlık ve eski doğu tanrıları doğa kabartmalarına yansır.[191] Geç dönemde Asya geleneğine dönüş güçlendi. Ancak Türkler'in edebî ya da idarî alana sızması sözkonusu olmadı.[192]

Abbaslılar ve Büyük Selçuklular gibi Konya Sultanları da hoşgörü sahibi idiler ve Hıristiyan uyrukların gelenek ve göreneklerine hiç engel olmadılar.[193] Georgios Pachymeres'e göre Sultan İmparator Michael VIII. Paleologos'a yazdığı mektupta vaftiz edilmemiş bir Türk'ün Ayasofya'ya girmesinden hoşnut olursa kendisinin de tuzlanmış ve islenmiş bir domuz budunu yemeğe hazır olduğunu bildirir.[194] Konya, kendisi doğrudan tehdit karşısında kalmadıkça İslâmların Haçlılara yönelik karşı-saldırısına da katılmadı.[195] Bu noktada, Cl. Cahen'in varsaydığı gibi, Suriye ve Mısır'da yollarının Haçlı seferleri yüzünden kesilmiş olmasının da etkisi olmuş olabilir.[196] Böylece Selçuklular İslâm dünyasında kısa zamanda kötü ve laçka Müslümanlar olarak isim yaptılar. Türkler'in dince bağnaz olanları bu durumdan İran kültürünü sorumlu tutarlar; bir Türk deyişinin de işaret ettiği gibi «her Farsça öğrenenin imanının yarısı gider»[197]

Kentte, sarayda, feodal aristokrasi arasında sünnîlik yaygındı, kırda ve özellikle göçerler arasında ise şiilik.[198] Böylelikle yalnızca toplumsal ve kültürel değil, dinsel alanda da bir ikilik oluşuyor ve Moğol baskınından kaçan Türkmenler ve sufî (tasavvuf) dervişleri dalgalar halinde İran'dan Anadolu'ya aktıkça gerek içerdeki gerekse İslâm dünyasıyla aradaki gerilim artıyordu. Bu olayları, bakış açımıza dahil etmezden önce, Sultanlığın batı sınırlarındaki durumu kavrayabilmek açısından Konya'nın Bizans ile olan ilişkilerini biraz inceleyelim.

---

(191) A.g.y. **Bull reliefs in Anatolien Seljik Archtecture, Belleten** 133, 1970, S. 11, 115, 119.

(192) Turan, O., **Türkler**, S. 478.

(193) Cahen, Cl., **in Setton, K. M. A history of the Crusades**, C. 1: The first hundred years. Yayınlanayan: Baldwin, M. W., Filedelf'ya 1955, S. 159. 11'nci yüzyılın 70'li yıllarında bu Bizanslıların da dikkatini çekti. Bir ara, Sultan'ın Hıristiyan ibadetini yasaklamak niyetinde olmadığını VII. Mikhail Dukas'a aktardı. Tam tersine Sultan kendi egemenlik bölgesindeki rahipleri ve kiliseyi korudu.

(194) Georgiaos Pachymeres, C. 1, IV., 5, S. 265.

(195) Cahen, Cl., **Selğukides**, S. 27.

(196) A.g.y. **Turkey**, S. 85.

(197) Gordlevskij, S. 197; Jakob, G., **Beiträge**, S. 35.

(198) Gordlevskij, S. 202.

3. Selçuklular ve Bizans

Sultanlar, genelde Bizans'a karşı Alp Arslan'ın IV. Romanos ile yaptığı anlaşmada öngörülen politikaya uygun bir tutarlık gösterdiler. Barış, dostluk ve 1071 sonrası berraklaşan güçler dengesine saygı. Danişmendlilerin Kutulmuş Hanedanı'nın doğu sınırlarını tehditi ve Haçlılar'ın Dorylaion (Eskişehir) savaşının ardından ilerleyişi gündemde iken, Konya için batı sınırının güvenliği daha bir önem kazanmıştı. Bu dışpolitika, imparatorluğun baş düşmanını Türkler değil, Normanlar olarak gören ve böylelikle Süleyman'ın konumunu pekiştirmesine yardımcı olan Bizans'ın bu tutumu sayesinde, daha da kolaylaşıyordu.

Sıvas emirleriyle husumet eskiye dayanıyordu. Danişmend-Taylu'nun oğlu, Melik Gazi Gümüş-Tekin, kendini boyunduruk altına almak isteyen Konya'ya karşı mücadelesinde kendisini desteklemesi ricasıyla Büyük Sultan Melik Şah'a başvurdu. Kutulmuş-Oğulları'nın zayıflaması Melik Şah'ın işine geliyordu ve bu nedenle yardım da etti. Böylece Gümüş-Tekin 1086-1092 arasında Doğu-Anadolu'daki konumunu koruyup pekiştirebildi. Yalnızca Haçlılar'ın ilerlemesi Sultan Kılıç Arslan ile onu, o da bir süre için, birbirlerine yaklaştırdı. 1101'de Danişmend, Antiokhia (Antakya) Prensi Bohemund von Tarent'i yeğeni Richard ile birlikte esir aldı. Bir yıl sonra Kont Raymond de Toulouse'u yendi ve Konya'ya doğru ilerleyen **II. Guillaume de Nevers**'i gerisin geriye kovaladı. **IX. Guillaume de Poitiers** komutasındaki birlikleri de yine Konya yakınlarında bozdu. Ancak iki Selçuklu hükümdarı arasındaki ittifak daha 1103'de Bohemund'un fidyesinden alınacak pay sorunundan bozuldu.[200] Kılıç Arslan'ın 1107'deki ölümünden sonra çıkan taht kavgaları Sultanlar'ın savunma gücünü kırdı. Gümüş Tekin durumdan yararlanarak Ermenistan ve Suriye'ye akınlar düzenledi.1124'de Melitene'yi fethetti.[201] Bizans İmparatorları Alexios I. Komnenos (1081-1118) ile Johannes (1118-1143) de daha etkin doğu politikaları gütmeye başladılar. Küçük-Asya'nın tümüyle yeniden fethedilmesi yolundaki Grek hülyalarından henüz vazgeçmemişlerdi. Alexios, bu noktada Süleyman'ı Bizans İmparatorunun uydu kralı olarak gören 1081 antlaşmasına dayanıyordu. Amacı, ilk Haçlı seferinin geride bıraktığı hayal kırıklığından sonra, Küçük-Ermenistan Krallığı'na karşı girişeceği bir

(199) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 76.

(200) Adontz, N., **L'archeveque Théophylacte et le Taronite. Byzantion** XI, 1936, S. 579, 588; Laurent, J., **Sur les Émirs Danichmendites jusqu'en 1104. Mélanges offerts à Nicolas Iorga.** Paris 1933 S. 499-506; Mayer, H. E., Geschichte der Kreuzzüge. Urban Bücher 86, Stuttgart 1965, S. 75.

(201) Garbuzova, V. S., S. 61, 64.

askerî harekât için, Sultanı Bizans komutanlığı altında harekete razı etmekti. Maraş'ın Bizanslı valisi Philaretos, Malazgirt'ten sonra Kilikya'da bir tür prenslik kurmuş, ancak 1087'de Türkler tarafından ezilip geçilmiş, Maraş ve Melitene'den başka bir yerde tutunamamıştı. Onun girişimi başkalarına da örnek oldu. Ruben ve Hethum Hanedanları Philaretos'un ardından Anti-Toroslar'da ve Edessa (Urfa) da Ermeni devletçikleri oluşturdular.[202] Alexios kurulan devletçiklere karşı mücadelesinde, Komnenleri tahta çıkaran ve ayrılıkçı fikirler taşımayan[203] Küçük Asyalı toprak aristokrasisine dayanabilirdi, çünkü askerî gücü Kilikya'yı temizlemeye asla yeterli değildi. Bu nedenle Sultanlar'a çağrıda bulundu, üstelik donanmasını da Ege'yi korsanlardan temizlemek üzere yeniden düzenledi. İmparatorun akrabası Johannes Dukas komutasındaki donanma Küçük-Asya'nın Ege kıyılarını fethetti ve 1094'de Türk korsanı Çaka Bey'in gemilerini denizin dibine yolladı. Türkler'den temizlenen, Smyrna (İzmir), Strobylos ve Ephesos kentleri ile Khios, Samos, Lesbos ve Rhodos adaları donanmanın dayanak noktalarıydı. Selçuklular'a ve Suriye ile Filistin'deki Lâtinler'e karşı başlıca üsleri Girit ve Kıbrıs'tı. İmparator, **Abydos**'tan [Nara Burnu/Ç.Kale] Suriye'deki **Laodikea**'ya (Lazkiye) kadar uzanan bir kıyı savunma sistemi kurdu. Kara birlikleri ile savaş gemilerinin iyi planlanmış bir kombinasyonundan oluşan Doğu Akdeniz deniz politikası sayesinde, Türkler'i kıyılardan uzak tutmak ve denizden gelecek bir işgal tehlikesini önlemek mümkün olabilmişti.[204] Bu önlemlere paralel olarak Anadolu sınır bölgelerindeki kent ve köyler yeniden canlandırılmış,[205] bu ise Danişmendlilerin direnişi ile karşılaşmıştı.

II. Iohannes, 1132 ile 1139 arasında yaptığı seferlerle Gümüş-Tekin ve oğlu II. Mehmet'e (1132-1142) boyun eğdirmeye çalıştı, ancak kesin sonuç elde edemedi. Başarı ve yenilgiler birbirini izledi.[206] I. Manuel (1143-1180) babası tarafından kazanılan bölgeleri yeniden örgütlemeye girişti. Dikkatini özellikle de kentlerin yeniden kurulması ve çevrelerine surlar inşa edilmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1162-1173 arasında Pergamon, (Bergama) Khliara ve Adrammytion (Edremit) yıkıntılar arasından yeniden yükseldiler.[207]

---

(202) Hoffmann, J., **Rudimenta von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210).** Miscellanea Byzantina Monacensia 17, Münih 1974, S. 6, 12.

(203) Vryonis, Sp. Jr., **Byzantium : its internal history and relations with the Muslim World.** Collected Studies. Londra 1971, II. S. 162.

(204) Ahrweiler, H., **Byzance et la mer,** S. 186-189.

(205) Vismara, G., S. 48-50.

(206) Garbuzova, V. S., S. 64; Kazdan, A. P., **in der BS XXV,** 1964, S. 349.

(207) Glykatzi-Ahrweiler, H., **Les forteresses,** S. 188.

1142'de Danişmend emirliğinde Yağılbasan tahta çıktı. Ancak iktidarını, yeğeni Zu'l-Nun ve kardeşi Ain-al Davla ile paylaşmak zorunda kalışı bir takım saray-içi mücadelelerin yolunu açacaktı.

I. Manuel önce Danişmendlilere hadlerini bildirmek üzere Sultan I. Mes'ud (1116-1156) ile birleşti. Ancak son kertede amacı her ikisinin de zayıflatılması olduğundan, cephe değiştirip bu sefer Yağılbasan'la gizli anlaşmalar yaptı. Bizans birlikleri saldırıya geçip, Konya önlerine kadar geldiler ve kentin dış mahallelerini yaktılar ama, hemen ardından yetişen Selçuklu ordusunun kendilerini ezip geçmesi tehlikesi karşısında hızla geri çekildiler. Bu arada ise, gerek Konstantinopolis, gerekse Konya'yı aynı ölçüde tehdit eden yeni bir haçlı seferinin hazırlanmakta olduğu haberi gelmişti. Bu yeni durum, İmparator ile Sultan'ı biraraya getirdi. Yine de çabucak imzalanan barış aslında kısa süreli bir silah bırakışması olacaktı.[208] Mes'ud'un halefi, II. İzzettin Kılıç Arslan (1156-1192) zamanında yeniden başgösteren husumet savaşla sona erdi. Manuel ile Yağılbasan yeniden el ele verdiler. Sonunda köşeye kıstırılan Sultan, Bizansla sürekli barışa razı olduğunu bildirdi. 1162'de Konstantinopolis'e gitti, imzaladığı antlaşmayla fethettiği kentleri geri vermeyi ve vasal (uydu) statüsünü kabullendi. Ayrıca Bizans topraklarının bundan böyle göçerler tarafından yağmalanmasına da izin vermeyeceğine söz verdi. İmparatorluğun dostları onun dostu, düşmanları kendi düşmanı olacaktı. Bu durum, savaş halinde, isterse müslüman bir hükümdara karşı olsun, ordusuyla birlikte Basileus (imparator)un yardıma koşacağı anlamına geliyordu.[209]

Sultan, salt sırtını Danişmendlilere karşı sağlama alabilmek kaygusuyla bu denli ileri tavizler vermişti. Emirliğin gücünü parçalama işi II. Arslan'a düşecekti. Yağılbasan artık tüm gücünü toparlayıp Konya'ya karşı yöneltebilecek durumda değildi. 1164'deki ölümünden az önce önemli bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine çıkan taht kavgalarına Sultan müdahale etti ve bir hakem gibi davranarak emirliğin topraklarını ölenin oğlu İbrahim ile Zu'l-Nun arasında pay etti. Zu'l-Nun ise Şam Atabeg'i Nur'ed Din Zengi (1146-1174)nin yanına kaçtı, Zengi de Arslan'ı iltihak planlarından vazgeçmeye zorladı. Ancak Atabeg öldükten sonradır ki sıra Sultan'a geldi. Sivas, Tokat ve Amasya'yı işgal etti ve Neocaeserea [Niksar]yı kuşattı. Zu'l-Nun'un Bizans imparatorunu yardıma çağırmaktan başka çaresi kalmamıştı. Bu çağrı Manuel'in çok işine geldi, çünkü Sultanla yaptığı barış antlaşmasına bağladığı umutlar boşa çıkmıştı. Arslan hiç de onun bir vasal'ı gibi

(208) Melikoff, I., **Danishmendids**, S. 110; Vasiliev, A. A., **History**, S. 417.
(209) Vismara, G., S. 52.

davranmamış ve anlaşmaları eşit haklara sahip iki hükümdar arasındaki bir dostluk sözleşmesi gibi değerlendirmişti. Manuel ise, Sultan'ın anlaşmadan doğan yükümlülüklerini tahtını tehlikeye atmaksızın harfi harfine yerine getiremeyeceğini unutuyor ve kesinkes boyuneğmesini istiyordu. Eğer Arslan bunu güzellikle yapmayacaksa, sopayla yola getirilmeliydi. 1176 sonbaharında planlanan geniş çaplı bir saldırıyla Manuel Konya'yı fethedecek ve bu hedefi gerçekleştirecekti. Bu macera, saldırganların Frigya dağlarındaki Myriokephalon'da hemen hemen tümünün kırılmasıyla sona erdi. İmparator canını zor kurtarmıştı. Galip tarafın zaferinden ölçülü bir şekilde yararlanmasına ve ılımlı barış koşulları öne sürmesine rağmen, Küçük-Asya'nın yeniden fethini öngören Bizans hülyası, artık nihaî olarak suya düşmüştü. Myriokephalon, egemen sınıflara Anadolu'daki siyasal, askerî ve etnik güç dengelerinin artık geçici değil, nihaî karakterde olduğunu öğretti. 1176 sonrasında Türkmen gruplarının Bizans topraklarına daha yoğun şekilde sızmaları, onların yeni kavradıkları ve acıyla kabullendikleri bu gerçeği sonradan daha da pekiştirecekti.[210]

Bizans müdahalesi Zu'l-Nun'un da işine yaramamıştı. Hükümet birlikleri daha 1175'de onun kuvvetlerini yenip, kendisini de zehirleyerek öldürdüler. Toprakları Konya'ya kaldı. Danişmendlilerin Melitene'de oturan son kolu da 1178'de Sultan'ın eline düştü ve hanedan da böylelikle son buldu.[211]

İmparator Manuel, bu koşullarda bir gözünün morarmasıyla kurtulup Küçük-Asya'daki sınır bölgelerini önemli kayıplar olmaksızın elinde tutabildiğine sevinmeliydi. İmparatorluk içindeki toplumsal çelişkiler keskinleşme yolundaydı. Sultan'ın esirlere iyi davrandığını ve onları Akşehir civarındaki verimli topraklara hiç sayılacak yükümlülükler karşılığı yerleştirdiğini duyan pek çok Grek 1186'da gönüllü olarak Selçuklu bölgesine geçti. Niketas Khoniates'in aktardığına göre: «Onun yanında kalacak olurlarsa, beş yıl boyunca hiç kimseden herhangi bir haraç alınmayacak ve tümüyle vergiden bağışık olarak toprağa yerleştirileceklerdi. Bundan sonra ise bizzat (Sultanın) kendisinin koyacağı ve Romalılarda [Bizans - ÇN] olduğu gibi çizmeyi aşmayacak, hafif bir vergi ödeyeceklerdi...» Bu yerleştirme politikasının etkileri kendini çabuk gösterdi. «Bu insancıl çağrı, esirlerin artık anavatanlarını düşünmelerine fırsat vermiyor, Pers'lere [Türklerin] tutsak düşmemiş pek çok kimseyi **Philimelion**'a çekiyordu... Böylece yalnızca

(210) Vasiliev, A. A., History, S. 429; Cahen, Cl., Turkey, S. 104; Vryonis, Jr., The Decline, S. 126.

(211) Melikoff, I., Danishmendids, S. 111; Garbuzova, V. S., S. 64.

dindarlar dinlerini bırakmakla, Roma tarihinin başından bugüne kadarki geçmiş aşağılanmakla kalmadı, aynı zamanda halkın yüreğindeki aşk da artan kanunsuzluk yüzünden soğudu; öylesine ki, Grek kentleri olduğu gibi Barbarların kolonisi olmayı ve anavatanlarını değiştirmeyi tercih ettiler!»[212] Khoniates burada herhalde reayanın mirî araziler üzerinde yaşayan ve daha iyi konuma sahip bir tabakası olan ortakçılardan söz ediyor.

Konstantinopolis'in 1204'de Venedikliler ve Latin Haçlıları tarafından fethedilmesi üzerine Bizans iktidarı Küçük Asya'ya kaydı. H. Ahrweiler, devlete [İznik devleti] adını veren Nikeia (İznik)nın değil, Smyrna ve Nymphaion'un siyasal merkez durumuna geldiğini kanıtladı. Nikeia daha çok kilisenin merkezi konumundaydı.[213] İmparatorlar, toprakları doğu ve batıdaki düşmanlara karşı doğrudan ya da dolaylı şekilde savunmaya istekli ve muktedir, sağlam bir köylülük oluşturmaya çalıştılar. Çalıştıkları topraklar bunlara mülk olarak verildi. **Paroikos** [Y.Ö. Pronoia topraklar üzerinde çalışan serfler] adı artık genel olarak çiftçi, toprağı işleyen anlamına geliyordu.[214] Onların doğrudan beyleri olan pronoia sahipleri, 13. yüzyılın ikinci yarısına ait praktion'un proömion'undan anlaşıldığı kadarıyla onları gerektikçe savaşa çağırıyorlardı.[215] Köylü ve kentliler başkent [Y.Ö. Haçlıların eline] düştükten sonra yalnızca Konstantinopolis'de değil, taşrada da gerek kiliseye gerekse dünyevî (kilise dışındaki) kişilere ait feodal mülklere el koydular.[216] İmparatorlar, Nikeia'da pronoia dağıtabilmek için, kilise mülklerini dünyevîleştirme yoluna gittiler. Özellikle de Johannes III. Dukas Vatatzes (1222-1254), stratiotes'lere vermek üzere geniş çapta pronoia dağıttı.[217] Johannes'in İznik'te yönetim mekanizmasını kurabilmek için gereksindiği başkent bürokrasisine, her yeni imparatorun baştan onaylaması kaydıyla miras kalabilir türden toprak verildi. Oysa Pronoia üzerinde yaşayan paroika'lar tüm vergi ve haraçlarını pronoia sahiplerine ödemekle devlet bütçesinin dışında kalıyorlardı.[218] Öte yanda Eleutheroi, yani «özgür» çiftçiler ise —bunlar vergi listelerinde yeralmazlardı— pronoia sahipleri tarafından, pronoia üzerine iskan edilebilir ve haracın ötesinde kişi olarak da boyun eğmeye

(212) Os tin para barbarois... Choniatis Niketas, Historia, Lib. II, 5, S. 256.

(213) Ahrweiler, O., **L'histoire**, S. 3.

(214) A.g.y. S. 40.

(215) Sevçenko, I., **On the preface to a praktilkon by Alyates**, JÖG XVII, 1968, S. 71.

(216) Ahrweiler, H., **L'idéologie**, S. 100.

(217) A.g.y. **La politique**, S. 57-59; Ostrogorskij, G., **Pour l'histoire**, S. 85.

(218) Ahrweiler, H., **La politique**, S. 62.

zorlanabiliyorlardı. Böylece feodal aristokrasi ile paroika'lar arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşti. Devletin toplumsal istikrarının bozulması sonucu, Türk güçlerine karşı 1261'den sonra yeniden etkinleşen direnme potansiyeli de zayıfladı.[219]

P. Wittek, Nikeia'nın doğululaşmış bir **akritai** devleti olduğunu, çünkü içerde akritailerin egemen olduğunu belirtir.[220] Ancak buradaki akritai tipi, 8. veya 9. yüzyıldakilerle karıştırılmamalıdır. Çünkü 13. yüzyıldakiler, eskiden olduğu gibi kendini savunan çiftçiler değil toprak larını özgür olmayan paroika'lara işleten ve toprak rantından geçinen feodal beylerdir. Her ne kadar doğrudan İmparator'a bağlı olsalar ve egemenlik alanlarını miras bırakma konusunda hak iddia edemeseler bile, Avrupa'daki şövalye sınıfına çok daha yakındırlar.

Bizans-artığı İznik devletinin yeniden oluşan askerî gücü öncelikle Türkleri değil, Latinleri karşısına aldı. Konya, imparatorların Anadolu'da yerleşmelerini kaygıyla izlemişti. I. Keyhusrev (1204-1210) Flander kralı Heinrich ve tahtından indirildikten sonra kendisine sığınan imparator III. Alexios ile ittifak kurdu ve Theodor I. Laskaris'e savaş açtı. Meander (Menderes) kıyısındaki savaş saldırganın yenilgi ve ölümüyle sonuçlandı. Halefi İzzettin I. Keykavus silâhları bırakmayı istedi ve otuz yıl süreli bir barış ve saldırmazlık anlaşması imzaladı.[221] Selçuklular, böylece kendileriyle Lâtinler arasında bir tür tampon devlet işlevi görecek olan İznik devletine ait Batı Anadolu topraklarından çıkarları olduğunu açığa vurdular.

Cl. Cahen'e göre, 12. yüzyılın ilk yarısı Küçük-Asya için «tarihinin seyrek raslanan mutlu doruk noktalarından birisi...» idi. «Düzen yeniden kurulmuştu; toprağın zenginliği ve verimliliği ve ülkenin büyük güçlerden bağımsız olarak kendine yeterli yaşantısı nedeniyle, ekonomi her açıdan bir refah görünümü vermektedir.»[222] T. T. Rice da iktisadî zenginliği dikkate değer bulur, ama Sultanlığı öteki ülkelere kıyasla bir tür refah devleti olarak betimler.[223] Konya, muhakkak ki, bir refah devleti değildi, ancak içerdeki siyasal istikrar, Sultanlara İznik'teki Laskaris devleti ile Latin krallığı arasındaki çelişkiden yarar sağlayan aktif bir dış politika gütme olanağı veriyordu. 1207'de I. Keyhusrev bir aralık Attalia (Antalya) limanını ele geçirerek Akdeniz'e çıkış

(219) Ostrogorskij, G., **Quelques problèmes,** S. 34, 67.

(220) Wittek, P., **Deux chapitres,** S. 198.

(221) Vismara, G., S. 54.

(222) Cahen, Cl., **Der Islam I: Vom Ursprung bis zu den Anfängen des Osmanenreiches.** Fischer Weltgeschichte, C. 14, Frankfurt/Main, 1968 S. 305.

(223) Rice, T. T., **The Seljuks,** S. 70, 97.

olanağı buldu. 1214'de halefi I. Keykavus, Trapezunt (Trabzon) kralı I. Alexios'u liman kenti Sinope'yi (Sinop) terke zorladı. Böylece Karadeniz'e çıkılmış oldu ve 1216'da Attalia'yı nihaî olarak fethetti. Bu kazanımların ticareti geliştirici etkileri de kendini göstermekte geç kalmadı ve kısa zamanda İtalyan Cumhuriyetleri ile ilişkilere girildi. Özellikle Küçük-Asya - Kıbrıs - Mısır eksenindeki meta değişimi yeni bir canlanma yaşadı. Provencal [Akdeniz Fransızı] ve İtalyanların yani sıra Yahudi ve Müslüman tacirler de katıldılar. Keykavus nihayet doğu yönünde Kilikya kapılarına kadar genişlemeyi de başardı. Buna karşın Eyyubî'lerin Kuzey Suriye'deki mülklerine karşı girişimi hüsranla sonuçlandı.

I. Alaaddin (1219-1236) kendisinin dayanağı olan gözüpek gazilerin Nikeria'ya saldırılarını engelledi ve etkinliklerini Trapezunt, Küçük-Ermenistan ve Gürcistan'a yöneltti. Akdeniz'e çıkışını genişletmek için Kalonoros kalesini zaptetti ve Alanya limanı olacak şekilde büyülttü. Nikeia, Trapezunt ve Küçük-Ermenistan, ona yardımcı birlikler vermek zorunda kaldılar.[224]

Nikephoros Gregoras'ın anlattığına bakılırsa Sultan, 1234'te salt Moğolların tehlikeli komşuluğundan korktuğu ve sırtını sağlama almak istediği için İmparator III. Johannes ile dostluk ve barış antlaşması imzalamıştı. Basileus (İmparator) için ise bu, tam da üzerine atlanacak bir fırsattı, çünkü böylece Türkler doğudaki barbarlara karşı bir koruma duvarı oluşturacaklardı.[225] Selçukluların şanssızlığına, tam da o sırada Anadolu'da büyük açlık hüküm sürmekteydi ve insanları Nikeia'ya kaçmaya itiyordu. «Bunun için Romalıların [Y.Ö. Rumların] devletine giden tüm yollar, erkekler, kadınlar ve çocuklarla doluydu. Türklerin tüm hazine ve zenginlikleri Romalılara sunuldu ve böylece de onların eline geçti.»[226]

Şimdi bir ölçüde, geçen iki yüzyıldakinin tersi bir gelişme ortaya çıkıyordu; çiftçi ve zanaatçılar iktisadî istikrar ve güvenliği artık doğuda değil, batıda arıyorlardı. Ne var ki Bizans, iktisadî ve askerî potansiyelini Küçük-Asya'ya yatırmaktansa, Avrupa'da bir büyük güç olma ideali peşinde harcadı. Bu sırada, Anadolu'da Sultanlığın parçalanma karmaşası içinde batıya doğru yeniden genişleme hazırlığı yapan gazi ve göçer birimleri oluşmaktaydı. Bizans ve Türk ilişkilerinin böy-

(224) Taeschner, F., **The Turks and the Byzantine Empire to the end of the thirteenth century.** The Cambridge Mediveal History, C. IV; The Byzantine Empire, Böl. I. Cambridge 1966, S. 745.

(225) Gregoras, Nikephoros, Lib. II, 6, S. 41.

(226) A.g.y. S. 42.

lelikle açılan yeni dönemi, iki egemen devlet arasında yeralan bir çatışma ve anlaşmalar dizisi, **geç-feodal** bir imparatorluk ile **erken-feodal** bir emirlik arasındaki bir ölüm-kalım mücadelesidir.

4. İçte ve Dışta Bunalım: Türkmenler, Moğollar, Sufîler, Babaîler ve Ahîler

1185 ile 1187 arasında Anadolu'ya, Orta-Asya'daki nüfus kaymaları sonucu oluşmuş yeni bir Türkmen dalgası geldi. Türkmen kitlelerinin başında kendine Rüstem diyen birisi bulunuyordu. Din ve milliyet gözetmeksizin Gürcistan ve Kapadokya sınırlarındaki Kürt ve Hıristiyanları doğradılar. Malatya ilinde başlıca kurbanları yığın yığın Suriye'ye kaçan Kürtler oldu. II. Kılıç Arslan'ın oğullarından planları doğrultusunda yararlanmak istemeleri, Konya için tehlike oluşturuyordu. Sultan'ın dokuz oğlu, bir yeğeni ve bir kardeşi vardı. Türk boy geleneği uyarınca devleti onlar arasında pay etti. En büyük oğlu olan Kutbüddin Melikşah'a (1188-1195) Sivas ve Aksaray düştü. Ancak küçük kardeşleri buna karşı ayaklanınca, o da Rüstemle birleşti. Büyük olasılıkla amacı babasını devirip yerine geçmekti, ama 1189'da babası ve küçük kardeşleriyle giriştiği savaşta yenildi, savaş Türkmenlerin büyük çapta kıyımıyla sonuçlandı. Ama ne yapıp yapıp Rüstem'in desteğiyle 1189-1190 kışında başkenti geçici olarak ele geçirdi.[227] Gerçi Konya'da tutunamadı, ama taht kavgaları onun ölümünden sonra da eksilmedi. Kardeşi Rükneddin onun mirasını devralarak 1197'de Konya'yı ele geçirdi ve I. Keyhusrev'i (1192-1196), (1204-1210) sürdü, Niksar ve Amasya'yı ve 1201'de de Malatya'yı zaptetti. 1204'de ise sıra Ankara'ya geldi; burasını da kardeşi Mes'ud'a mezar etti. Az zaman sonra Rükneddin de öldü. Keyhusrev ise uzaklara kaçmış ve Konstantinopolis'de saygıyla karşılandığı bir sürgün yeri bulmuştu. En tehlikeli rakibi Rükneddin'in devre dışı kalması, onu ayağını yeniden Rum ülkesine atmaya ve kalan rakipleriyle hesaplaşmaya yüreklendirdi. Sürgünde iken, Sebasteia'yı çevresiyle birlikte Bizans'a geri vermek için verdiği sözü ise çabucak unutuverdi.[228]

Bu karışıklıklardan sonra Sultanlığın siyasal durumu yeniden istikrar kazandıysa da göçerlerin yayılması durmadı. Daha Moğolların saldırısından önce İsparta-Denizli yöresinde 200 bin Türkmen yurt'u vardı. Yine Ankara ve Kastamonu arasında 30 bin çadır saymak mümkündü[229] Daha sonra Cengiz Han'ın orduları Horasan'ı işgal ettikle-

(227) Cahen, Cl., **Selğukides**, S. 22-26; A.g.y. **Turkey**, S. 11-115.

(228) Choniates, Niketas, **Historia**, lib. I, 3, S. 158-161; Qazwini, S. 343, 345.

(229) Barkan, Ö. L., **Les déportations**, S. 82.

rinde, yeni boylar batıya doğru yürüyüşe geçtiler.* Harezm Sultanı Celaleddin Mankobirti (1216-1231)nin sarayında yazıcılık yapan ve efendisinin iktidarı yeniden ele geçirmek için giriştiği umutsuz çabaların tanığı olan Muhammed en-Nesavî, 1230/31'de Batı İran'da Moğollardan kaçan Türk çobanlarına ait dev hayvan sürülerinin geçtiğini görür.[230] **Z. V. Togan** bu sırada 70.000 göçer yurt'unun daha Anadolu'ya vardığını tahmin ediyor. Büyük Han'ın ölümünden sonra giderek daha çok sayıda göçer Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a daldı ve sayıları bu ülkelerin toplam nüfusuna oranı hızla yükseldi.[231] O koşullarda yerel öğelerin bu göçerleri kendi yapılarında eritmelerinden kesinlikle söz edilemez. Konstantinopel'in Haçlılardan geri alınmasından sonra Grek kuvvetleri Küçük-Asya'dan geri çekilince Konya ile Nikeia arasındaki savunma şeridi daha da zayıflamış ve Türkmenlerin ilerlemesi kolaylaşmıştı.[232] Sultanlığın ve Harezmşahın savunma harekâtını eşgüdümlü yürütememeleri, onlar açısından büyük bir talihsizlikti** Celaleddin yaşamı boyunca İslam devlet ve hükümdarlarının işlerine bulaşıp kaldı. Bir ordu kumandanı olarak ne denli yetenekli ise bir politikacı olarak da o denli yeteneksizdi. Örneğin hem kızlarından birinin Selçuklu Sultanı Alaeddin I. Keykubad ile evlenme önerisini; hem de Keykubad'ın elçisine kendi iktidarının onur kırıcı bir davranışının hesabını vermeyi reddetti. Hatta vezir, Keykubad'ı Rum ülkesine girmekle tehdit etti. Bunun üzerine Sultan, Suriye'deki Eyyübilerle ittifak kurdu.[233] Eyyûbî sarayındaki bir yazıcının ifadesine göre Sultan, Şah'ın potansiyel müttefikleri sayılabilen batıdaki hükümdarlara karşı girişebileceği düşüncesizce davranışlar konusunda Şah'ın şu sözlerle dikkatini çekmiştir: «Senin elinde ne mülk var, ne adam ne de iktidar. Ülken yıkıntılarla dolu... Senin durumunu biz senden iyi biliyoruz... Bana kalırsa, sana iyi bir tavsiyede yarar var: Onlarla (Eyyûbîlerle - E. W.) barış yapıp, yeniden dostluk kurmalısın. Arkanda ne gibi düşmanlar olduğunu biliyo-

(*) **(Y.Ö.)** Peki, ama niye? Yürüyüşe geçenler de müslüman, ama şaman gelenekli Türklerdi ve genelde kent halkı elbette değildi. Çünkü kentliler yerel feodallerle zaten uyum içindeydiler. Göç etmek için böyle bir nedenleri yoktu. Onlar tarım üreticisi veya hayvan yetiştiricileri değil, zanaatçı, tüccar ve hizmet-köleleriydiler (üretken veya Roma tipi klasik köle değil) ve sırtlarında kırsal kesime özgü üretim faaliyetinin riskleri yoktu. Oysa göçerler ve obalar için durum tersineydi, davar ve sürü feodallerinin sürekli baskısı ve aralarındaki çatışmaların etkisi altında idiler ve Anadolu'ya doğru göç edenler onlardı.

(**) **(Y.Ö.)** Selçuklular sonrasında Anadolu da oluşacak bir devletin halkı arasında yer alacaklarsa, bu göçerlerin o dönemde yerleşmiş bulunan Oğuz-Türkmen halk ve önceki yerel halkla çelişkisi açıktır.

(230) Mohammed en-Nesevî, XCVII, S. 371.

(231) Togan, Z. V., **Umumi Türkiye Tarihine Giriş I**, İstanbul 1946, S. 63.

(232) Taeschner, F., **Der Weg**, S. 210.

(233) Mohamed en-Nesevi, LXXXV, S. 329.

ruz; Eyyûbîlerse düşmanlarına karşı sana yardım edebilirler, bu yüzden bu ittifakı kurmalısın ki, kendini Gürcüler ve diğerleri karşısında güvenlikte hissedesin.»[234]

Gerçekten de Şah, işe 1225'de Ermenistan'a saldırarak başlamış ve ülkeyi Piskopos Stepanos'un «Yıllık»larında anlattığı üzere, ateşe verip kılıçtan geçirmişti. Yerli ve Gürcü birlikler sonunda saldırganları kovmayı başardılar.[235] Şah, Ermenistan'daki Hıristiyanlara baskı uygulamış ve çiftçilerin iliğini emmişti. Bu çileli ülke üzerindeki egemenliği yedi yıl sürmüş, açlık ve kitlesel sefalete yolaçmış ve böylelikle de Moğol boyunduruğundan hiç de farklı davranmamıştı.[236]

İbn Bibî Sultan'ın Celaleddin'e «Tatar ordusuna karşı iyi niyetle tavır alınması ve olanaklar ölçüsünde barışçıl anlaşmanın yollarının aranması»nı tavsiye ettiğini aktarır: Şah ise bu tavsiyeyi hiçe saymış ve Sultan'ı sırf iyi ordusundan ötürü kıskanmış; hatta o ordu kendi komutasında olsa, «Moğollara hayatı zehir eder ve yeryüzünün tüm bitkilerini bu köpek sürüsünün kanlarıyla sular»mış! Moğollardan korkunun Harzemlilerin ne denli içine işlediği bilinirse belki bu kıskançlık daha iyi anlaşılır; hatta birisi aralarına bir Tatar başlığı atacak olsa hemen kaçmaya başlarlarmış: «Moğolların saldığı dehşet Harzemlilerin bu kadar içine işlemişti.»[238]

Bilindiği gibi Şah, komşusunun öğütlerini pek tutmadı ve hem Rum hükümdarı, hem de Suriye ve Halep Meliki ile düşman oldu. Onlar da Şah'ın üzerine yürüyüp birliklerine hissedilir kayıplar verdirdiler.

1229'da ise, Şah'ın gerisinden yeni bir Moğol saldırısı başlıyordu[239] Hulâgu'nun başveziri ve tarihçi Reşid üd-Din, «Cam'i üt-tevarih» (Yıllıklar Derlemesi)inde elindeki birincil kaynaklara dayanarak Şah'ın başı sıkışınca, aradaki düşmanlığa rağmen Halifeye, Rum Sultanına ve Suriye Melikine şu çağrıyla ulaklar yolladığını anlatır: «Tatarların ordusu çok kalabalık ve bu sefer, her zamankinden de büyük, (saldırıya uğrayan - E. W.) ülkelerin savaşçıları ondan korkuyorlar. Eğer bana adam ve donanımlarla yardıma koşmazsanız, burada bir duvar gibi duran ben de yıkılır gider ve sizler de

(234) Gottschalk, H. L., **Der Bericht des Ibn Nazif al-Hamawî über die Schlacht von Jasycimen** (25-28. Ramadan 627/7. - 10.8.1930) WZKM 56, 1960, S. 58.

(235) Armianskie İstoçniki, S. 33.

(236) Babajan, L. O., S. 95-99.

(237) İbn Bibî, S. 161, 171.

(238) A.g.y. S. 183.

(239) Mohammed en-Nesevî, XCV, S. 364; **Zur Chronologie der Ereignisse** Pigulevskaja, N. V. ve ötekiler, S. 182.

karşı koyma olanağı bulamazsınız. Eğer kendinizi, çocuklarınızı ve tüm müslümanları korumak istiyorsanız, her biriniz bayraklarıyla birlikte birer bölük asker yollayın ki, anlaştığımız onların (Moğollar - E. W) kulağına çalınsın ve güçlü bir direnişle karşılaşacaklarını düşünsünler; böylece bizim savaşçılarımız da taze cesaret bulsun. Eğer bu konudaki sözlerimi dikkate almazsanız, neler olacağını kendiniz görür ve hakettiğinizi de bulursunuz.»[240]

Çağrının muhatapları, az süre önceki kötü deneyimlerini gözönüne alarak Celâleddin gibi bir adamla ortak iş yapmayı düşünmediler bile. I. Keykubad'ın halefi, Gıyaseddin II. Keyhusrev (1236-1246) ise bunun da ötesinde, kendini tehdit eden tehlikenin bilincinde bile değildi. Moğolları herhangi bir karşı koyma olmaksızın; sultanlığının sınırlarına kadar bıraktı.[241] Hatta saldırıya geçtiklerinde bile örgütlü bir savunma savaşına kalkışmadı. Ancak Emirler, kendi kullarıyla yalnız başlarına düşmana karşı çıktılarsa da çabucak safdışı kaldılar. Bir çırpıda devşirdikleri devlet ordusu ise Kösedağı'nda belirgin bir yenilgi aldı. Sultan sancağını ve çadırını yitirdi ve selâmeti kaçmakta buldu.[242] Ülke artık Moğol akın ve yağmalarına açıktı. Rum ülkesi özerk bir vasal (uydu) devlet olarak İlhanlı imparatorluğuna bağlandı. Güneybatı Anadolu Sultanların son sığınağı oldu. II. Keyhusrev ve en büyük oğlu Alaeddin II. Keykavus (1246-1283 ?), karşı konmazcasına ilerleyen Tatarları bu yörelerde durdurmaya çalıştılar. Akıllıca ittifak politikaları sonucu ilkin Sultanlığın bu bölgesi düşmanın doğrudan müdahalesi dışında tutulabildi. 1243'te Nikeia ile yapılan anlaşma belli bir dayanak sağlıyordu. Ancak 1261'den sonra Bizanslılar da müttefik olarak devre dışı kaldılar. Memlûklere yaklaşma çabaları bir sonuç vermedi, böylelikle Moğollara karşı son engeller de ortadan kalkmış oldu.[243] II. Keyhusrev'in ölümünden sonraki taht kavgaları merkezî iktidarın parçalanmasını hızlandırdı. O sıralarda birbirleriyle yoğun mücadele içindeki üç Sultanın, yani Konya'da II. Keykavus, Sivas'ta Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve Malatya'da Alaaddin II. Keykubad'ın Atabekleri yönetimdeydi. Başlarında bir tek vezir olmak üzere yönetimin bütünlüğü 1257'ye kadar korunabildi. Daha sonra II. Keykubad tahtı iki rakibine kaptırdı ve bunlar da İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nun yargısına boyun eğmek zorunda kaldılar.[244]

---

(240) Reşid-üd-Din, Cami II, S. 30. Zu Leben und Werk des Verfassers Pigulevskaja, N. V. ve ötekiler S. 167-169.

(241) Houtsma, M. Th., S. 152.

(242) Qazwînî, S. 351; Reşid-üd-Din, Cami II, S. 197.

(243) Flemming, B., S. 16.

(244) Mantran, R., S. 23.

Anadolu'daki Moğol egemenliği üç döneme ayrılır :

1. 1277'den 1284'e : Düzenin içine sistemli biçimde Moğol katma ve uyumlulaştırma.

2. 1284'den 1295'e: Bu on yıl, İlhanlı İmparatorluğunun içten siyasal çözülüşü sonucu Anadolu'ya giderek yoğunlaşan bir sömürü ve keyfi yönetim getirdi.

3. 1295'den sonra: Tüm eyaletler yönetiminin dağılması, Gazan Han'ın reformlarının başarısız kalması.[245]

İlk dönemin Moğol yöneticileri göçebe yaşam tarzlarını yeni ele geçirdikleri bu eyalete de taşıdılar. Çadırda kalmayı tercih edip kentlerden kaçındılar.* Georgios Pakhimeres şöyle diyor: «Bu olgu (Kentlerin yıkıntılara dönüşmüş olması - E. W.) onun (Eyalet Yöneticisinin - E. W.) hoşuna gidiyordu, çünkü böylelikle kendini güvenlikte hissetmekteydi. Vaktini yatarak ve aylaklık ederek geçiriyordu, ne de olsa Hülâgû İktidarının merkezinden oldukça uzaktaydı.»[246] Doğu ve Orta Anadolu'nun geniş bölgeleri çölleşti. Nüfus ya kaçmış ya da Moğollar tarafından öldürülmüş veya** köleleştirilmişti.[247] Bu koşullarda, Türk göçerleri, çiftçi, zanaatçı ve tacirleri arasında iktidar ilişkilerinden hoşnutsuzluğu ve bunlara karşı muhalefeti dinsel biçimde yansıtan ve bu arada da, yalnızca dış düşmanı değil, bir o kadar kendi egemen sınıfını de gözüne kestiren hareketler oluştu.***

Oğuzların islâmlaşmasının 10. yüzyıla kadar uzadığını görmüştük. Arap coğrafyacı ve seyyahı **İbn Fadlan,** 920'lerde Bağdad'dan Volga Bulgarlarına doğru yola düzüldüğünde Şamanizme bağlı Oğuz boylarına rastlamıştı. Aradan ancak kırk yıl geçmişken, 960'da, bu sefer **İbn-ül-Esîr** Oğuzlara dahil bir müslüman boyunun 200.000 Yurt'una rastlayacaktı.[248] Kentli yaşam tarzına bağlı bir dinselliğin göçerlere aktarılması, daha Arabistan'da sonuçları ancak sonradan giderilebilen komplikas-

(*) (Y.Ö.) Kendi göçerleriyle sınıf bağları olmayan kent yaşamlı bir toplumun bu göçerleri, istilâcı Moğol göçerleriyle aynı sürü-feodalizmine dayanan bir üretim tarzını paylaşmıyorlar mıydı?

(**) (Y.Ö.) Üretken-köleliğe değil, hizmet-köleliğine koşulmuştu.

(***) (Y.Ö.) Yukarki dipnotta belirttiğimiz üzere, istilâcı göçerlerle yerel göçerlerin, sürü-feodalizmine özgü üretim ilişkilerindeki benzerlik bu isyanlara öncülük etmiştir, denebilir.

(245) Flemming, B., S. 54.

(246) Pachymeres, Georgios, C. 1, Lib. III, 3, S. 174.

(247) Noviçev, **Istoria Turçiy,** S. 20.

(248) Turan, O., **Türkler,** S. 467. Ibd Fadlan, Oğuz şamanizmini tanımadığı halde, onların Tanrısı olmadığını, ama Tanrısal bir mantığa inandıklarını söyler; «Hiçbir şeye tapınmazlar, reislerine Tanrı derler... İçlerinden biri haksızlığa uğrayacak olsa, başını göğe kaldırıp «Tanrı Bir» diye seslenir. Togan, Z. V., S. 20 ve şamanizm üzerine Eliade, M., **Le Chamanisme et Les techniques archaiques de l'extase,** Paris 1951, S. 434.

yonlara yol açmıştı.[249] Türkler, önceleri şamanist tasavvurlarına bağlı kaldılar ve kendi cin ve ruhlarının, yani [Y.Ö. Gök), «tanrı»larının özelliklerini «Allah»a yakıştırdılar. Suriyeli **Mikhael** (1126-1199) ve Bar Hebraeus (1226-1286) tarihlerinde, Oğuzların İslâmiyet öncesi büyücü töreleri ve geleneklerine 12. ve 13. yüzyılda bile henüz bağlı olduklarını yazarlar. Bozkurt'a totem olarak tapıyorlardı. Ne zaman ortaya çıkıp halka «koş» diye seslenecek olsa göçerler de yurtlarını bozup yola koyulup ya göç ederler ya akına çıkarlardı. Evlenme eski törelere göre gerçekleştirilir, ayrıca falcılık da önemli bir yer tutardı. İslâmî dönemde **Levirat*** ve **Sororat,**** Poligami ve boşanma törelerini de korudular.[250] Savaşçı ruhlarına ve yayılma güdülerine uyan Cihad fikri islâm misyonerlerinin çok işine yaradı. Renkli islâm cenneti de şamanist ruhların yavan dünyasına oranla çok daha çekiciydi.

Türklerin islamlaşmasında kendini **sufiliğe** adamış mistik yönelimli, **dervişler** ön plana çıktılar. «Dede Korkut» destanında, bir Şaman'ın eski dinsel imgelerin bir çoğunu koruyan ve gelenek olarak sürdüren bir Derviş'e dönüşmesi anlatılır.[252] Oğuzların dervişlerine **ata** ve **baba** gibi unvanlar yakıştırmaları, bunların boylar üzerinde daha 10. yüzyılda bile etki sahibi olduklarını göstermektedir.*** Moğol akınlarının baskısı sonunda, eski kalelerinden Horasan'da daha fazla kalmaları artık mümkün olmayınca, Oğuzlar dervişliğin cenneti halini alacak olan Anadolu'ya**** kitleler halinde aktılar. Hangi tarikata mensup olurlarsa olsunlar, tüm dervişler, temelde kendilerini süfiliğe (tasavvufa) adamış olduklarından, bu konu üzerine bir kaç söz söylemenin tam yeridir.

(*) Levirat: Bir erkeğin, çocuksuz ölen erkek kardeşinin karısı ile soyunu sürdürme amacıyla evlenmesi (Ç.N.).

(**) Sororat: Karısı ölen bir erkeğin, karısının küçük kızkardeşi ile evlenmesi (Ç.N.).

(***) (Y.Ö.) Ata veya Baba'lar, aynı yüzyılda Doğu Türkistan'da dolaşan şamanist ve budacı çilekeş rahiplerin ve budistleşen ortamın etkisi yanında islamın etkisini de birlikte temsil ederler. Çünkü o dönemde Türk toplulukları bir yanda islamlaşan feodal kesim öte yanda güçlü feodallerin baskısından kurtulmaya çalışan ve sonunda batıya doğru göçe hazırlanan şamanist kesim olmak üzere heterojen bir kültür ortamı içindeydi. Ama atalar veya babalar bu dönemde **birleştirici bir kültür öğesi** oldular.

(****) (Y.Ö.) Daha tarih-öncesi çağlardan beri tanrı, tanrıça, büyücü ve peygamber kralların en zengin yurdu olduğu bilinen Anadolu.

(249) Gibb-Bowen, S. 182. F. Engels 1894 tarihli bir makalesinde «İlk Hıristiyanlığın tarihi» açısından sosyal momente işaret eder. İslam'ı Doğuluların, özellikle Araplara özgü, yani hem zanaatla uğraşan kentliye hem de göçer bedevilere uyan bir din olarak görür. Bu iki yaşam ve ekonomi biçimi arasında tekrarlana gelen çatışmaların özü de buradadır. Marx/Engels, **Werke**, C. 22, Berlin 1963, S. 450.

(250) Husseinov, R., **Les sources syriaques sur les croyances et les moeurs des Oghuz du VIIe au XIIe siècle.** Turcia VII/1, 1976, S. 21-27.

(251) Turan, O., **Türkler**, S. 468.

(252) Dede Korkut, S. 172.

Sufîlerin amacı Tanrı'ya dönebilmekti. Tanrı ile tözde bir olabilmek için kendi varlıklarını yadsımaları gerekiyordu. Tanrı ile İnsan arasındaki mesafe böyle kapatılabilirdi. Sufîler, **tasavvuf**'un temel inanış ilkesi olan tevhid'e —Tanrı ile töz birliği ilkesine— yeni bir yorum getirdiler. Çünkü Sünnî olan ortodoksluk, tanrı ile bir-olmak derken, bundaki varlık ile onun özellikleri arasında bölünemez bir birlik olarak yorumladı. Tanrı ile, ancak doğrudan bir mistik sezgi ya da aşk aracılığıyla bir-olmak, ancak özne ile nesne bu bir'leşme içinde bağımsızlıklarını korudukları sürece **sünnîliğe**, yani ortodoksluğa sığardı.[253] Oysa sufîler için **tevhid**, tanrının mutlak nitelikteki biricik varlık olması, bunun dışındaki her şeyin ise (**Y.Ö. hatta peygamberlerin bile**), ancak bir raslantı sonucu (**Y.Ö.** yani ikincil düzeyde) var olabileceği anlamına geliyordu. Kısacası, «Tanrı'dan başka tanrı yoktu ve tanrının dışında hiçbir şey veya vücut var olamazdı.» Değişik* düşünce yönelimleri sonunda neyin (**Y.Ö.** Tanrı'nın mutlak ile mi, yoksa Evren ile ya da tanrıyı çok seven biriyle mi, kısacası) neyle özdeşleştirilmesi gerektiği konusunda mistisizmlere (**Y.Ö.** koyu öznelciliklere) saplanıp işi şöylesi (**Y.Ö. autist**) söylemlere vardırdılar: «Ben Allah'ım, beni övün artık! Bakın, ne kadar yüceyim ben, benim yeterliliğim kendimdedir! Övün beni işte ve ben kendimin en üstün efendisiyim!»[254] Pek çok sufî,** islamî düşüncenin temellerinden koptu, kimileri de doğmalara yeni anlamlar yakıştırdı. Başlarında, müridlerine mistikliğin yollarında öncülük eden, **pîr** dedikleri ustaların*** yer aldığı okullar kurdular.[255] Sufîlik, dünyadan kaçış, maddesel zenginliklere karşı kesin bir kayıtsızlık ve tanrı'ya mutlak güven üretti. İnsan kendini, tanrı'nın elinde, ölü yıkayıcının elindeki ceset kadar iradeden-yoksun hissediyordu.[256] Mistikler için artık değişik inanç ve ibadet biçimleri arasındaki tüm farklılıklar anlamını yitiriyordu. Onun açısından, tüm inanç biçimleri ve vahiyler son kertede tek ve ölümsüz bir güneşin ışınlarıydı. Tüm peygamberler, evrensel-iyi ve evrensel-doğru konusunda hep aynı ilkeleri yalnızca değ-

---

(*) (**Y.Ö.**) Tanrı'nın ve varlıkların nedensel yorumuna Kuran'ın otoriter aracılığını getiren sünniliğe karşı özgür.

(**) (**Y.Ö.**) Autizm'e varan, yani insanı hiçlik veya hiçleşme yoluyla evrensele eştutan, bir çeşit nihilist tanrısallaşma paralelinde.

(***) (**Y.Ö.**) Özgür-inançlılıkları, gerek şamanist gerekse Budist dervişlerin özgür inançlılığına oranla, çok kuşku götüren ustaların.

(253) Pretzl, O., S. 2.

(254) A.g.y. S. 3.

(255) Rypka, J., S. 208-212. Sufîlik (tasavvuf) sorunları İslam'ın bilgi teorisi açısından en zor sorunlarıdır. Biz bunlara, yalnız Anadolu Dervişliğini ilgilendirdiği ölçüde değindik.

(256) Menzel, Th., **Mystiker**, S. 270.

şik dillerde bildirmişlerdi, bu ilkelerin kaynağı evrenin ruhuydu, tanrısal özdü.[257] Pîr ya da şeyh'ler, «kendinden tanrıya geçiş» (vecd) ve unio mystica'ya (tanrıyla mistik birleşmeye) bir ölçüde kolektif olarak ulaşabilmek amacıyla, belirli kural ve törenler uygulayan okullar kurdular.[258]

Din adamları için evlenmenin yasak olmaması sünnet'e uygundu. Muhammed bunu Hıristiyanca bularak bir kenara itmiş ve çileciliği (zahitlik) müslümanlık açısından bir çeşit şeytanlık olarak tanımlamıştı.[259] E. E. Bertels, sufî literatürün örneklerini genellikle kentsel çevreden seçtiğini ve kendini halkçı gösterdiğini kanıtlamıştır. İran'daki sufiler, Moğol boyunduruğuna daha iyi katlanabilmek* amacı ile halkı karşılıklı sevgi ve dayanışmaya çağırdılar. Selçuklu Sultanlarının tarikat şeyhlerini desteklemesi, Türkmen boyları üzerinde etki sağlama kaygısından kaynaklanıyor olsa gerek.[260] Sufî tekkelerinde, özellikle kentlerde, yoksullara hizmet verilirdi. Yoksullar (fakirler) genellikle çırak olarak bir şeyhe kapılanırlar, yeni ve dinsel kökenli, bir bilinçlilik kazanırlardı. Fakirlik («fakr») sözcüğü, yetinmeci ve çileci (zühdî) sufî idealinin etkisiyle yeni bir statü kazandı. Dilenciler, artık Melik'e eşit, hatta ondan yüksek görünüyordu. Fakirler, kendinde olmayan, ama beyin sırtına yük olan dünya mallarından kurtulmuş, özgür ve insanları ezme ve sömür-

---

(*) (Y.Ö.) İsa da, Roma imparatorluğunun kölelere uyguladığı zulüm ve baskılara karşı **katlanma ve direnme hareketinin öncüsü** olarak ortaya çıktı. Ancak köleci Roma emperyalizmi **üretken ve yerleşik kölelere** dayanırken, Moğol istilacıları yine üretken, ama **özgür** çobanlara dayanıyordu. Üretken olmayanlar ya hizmet köleleri idiler ya da fief (sürü) sahipleri. Çobanların o dönemde niçin **özgür** sayılabileceğine gelince, bu durum, özgürlüğün her şeyden önce **fonksiyonel** bir içerik taşımasından ileri geliyor. Çünkü çobanlar, (1) toplumda sosyal bir normu temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda (2) amaçlı bir eylem (istilâ ve yağma) yapısını oluşturmaktalar ve üstelik (3) böyle bir eylemi de onaylatabiliyorlar.

Gerçekten de **özgürlük** bir olasılık fonksiyonu olarak tanımlanabilmektedir: Belli sosyal-tarihsel koşullarla verilen olanaklardan yola çıkarak belli amaçlara yönelen belli bir eylem biçiminin, başka eylem süreçlerince, ama beklenmedik şekilde kösteklenmeksizin gerçekleştirilme **olasılığıdır.** Özgürlük (yani tercih veya temsil edilen veya yaşanmış olan bir sosyal normu yeniden-üretme veya gerçekleştirme ve de onaylatma olasılığı) Moğol çobanlarında olduğu gibi, daha yukardaki notlarımızda değindiğimiz üzere, Osmanlı Anadolusundaki Türkmen-komünü için de geçerlidir! Çünkü komünal direniş ve dayanışma Orta-Asya Türkmen pratiğinde **sosyal bir norm** olarak yaşanmıştı, onların deneyimi haline gelmişti. Oysa batı-tipi erken-feodalizmde bile böyle bir norm kalmamıştı, çünkü bu normu yaşamış olan cermen toplulukları roma-lâtin toplulukları içinde çözülmüş ve kaynayıp erimişti, zaten cermen-lâtin sentezi de başka türlü gerçekleşemezdi ki...

(257) Babinger, F., **Scheich Bedr ed-din (Şeyh Bedrettin),** S. 17-19.

(258) Rypka, J., S. 213.

(259) Khoury, Th., **Manuel II,** S. 885.

(260) Bertel's, E. E., S. 41, 53.

me günâhından arınmış hissediyorlardı kendilerini.[261] Dilencilik eden* sufi'ler bazan herkesin baş belâsı halini alıyordu. 13. yüzyılda İran'da yaygınlaşan şu sözler durumu daha iyi anlatır: «Allah, kapımızı üçünden de korusun: Adlarını söylemek gerekirse akrep, sufi ve fare,»[262] 15. yüzyılın başında Anadolulu şair **Ahmedî** onları Tanrı yolundaki engeller olarak niteler ve kızgınlığını şöyle dile getirir: «Derviş cübbesine bürünüp geçimini sağlamak, utanmazlıktır.»[263] Öte yandan sufi'ler fakirlik kavramını da ruhanileştirip, onu tanrıya giden mistik merdivenin dördüncü basamağında erişilen «Tanrı önünde hiçlik» mertebesiyle eş tuttular.[264]

13. yüzyılın sonunda başlıca üç sufi akım egemendi:

1. Bağdad Okulu'nun ılımlı ve oldukça sünni mistisizmi. Al-Gazali'nin katkısıyla oluşturulan bu akım, Nur-ed-din, Selâhaddin ve halefleri tarafından Suriye ve Mısır kentlerinde yaygınlaştırıldı. Ulema bunu anlayışla karşıladı.

2. Gazi birliklerindeki (yaygın dinden - Y.Ö.) sapkın (heretik) eğilimli sufi görüşler.

3. Zanaatçı birliklerindeki mistik görüşler, ikincilerden daha ortodoks olmakla birlikte, entelektüel ve tanrıcı yönleri birincilerden de daha zayıf.[265]

Anadolu'daki Şeyhlerin en önemlisi sayılan **Belh** kökenli **Mevlana Celâleddin Rumi** (1207-1273/4) ilk akımın içinde yer alıyordu. Mistik bir vaiz olan babası **Bahaüddin Muhammed Veled,** Moğolların korkusundan ailesi ile birlikte Belh'ten kaçmış, Mekke ve Medine'yi ziyaret ettikten sonra 1221/22'de Konya'ya yerleşmişti. 1230/31'de burada öldü.

Oğul, kısa zamanda babasının mürîdi olan Termes'li Burhaneddin'in (ölümü 1240/41) mistik çevresine girdi. Sürekli vecd içinde olmanın onda yarattığı gerilimler, 1243/44'de Tebrizli gezginci derviş **Şemseddin**'in Konya'ya varmasıyla mistik bir aşk ihtiyacı biçiminde boşalacaktı.[267] Mevlana, Haşşaşî'lerin son büyük şeyhinin oğlu olduğu söylenen[268] Tebrizli delikanlının güzelliğinden büyülenmiş ve öteki tüm öğrenci ve dostlarını bir kenara bırakıp, yalnızca onunla ilgilenmeye baş-

(*) (Y.Ö.) Ve böylece, sufiliğin sosyal-ekonomik yapıda yozlaşan tiplerini temsil eden.

(261) Ritter, H., **Das Meer,** S. 107.
(262) Pretzl, O., S. 9.
(263) Kortantamer, T., S. 278.
(264) Bertel's E. E., S. 37.
(265) Gibb-Bowen, S. 184
(266) Ritter, H., **Mevlana,** S. 271.
(267) Ritter, H., S. 273.
(268) Rypka, J., S. 229, A. 76

lamıştı. Dervişe olan aşkı Mevlana'yı şiire başlattı. «Tebriz Güneşine Şiirler», J. Rypka'ya göre, vecd içindeki birinin taşkın duygu ve hayallerini anlatışındaki yoğunluk açısından «Fars şiirinde şimdiye dek yazılmış olanların» tümünü geride bırakır.[269] Sevgilinin yüceltilmesi Mevlana'nın bir buluşu değildi, ama sufî mistisizminin karakteristik özelliklerinden biriydi. 12. yüzyılın sonunda Kuzey Afrika'da yaşamış olan Abu Meccan sevgiliyi şöyle över:

Özümü dışa açarken ustayım ben
Tasasızlığın imamı benim
Ama özünden güzelliğiyle sevgilim
Sende her hüner var.*

Aynı zamanda bu aşkın nedeni olan Tevhidî, yani Tanrı ile bir ve bütünleşmeyi de anlatır:

Tevhide gelmek mi istersin öyle
Tutuş, tutkusuyla sevgilinin, kavrulsan da aldırma sen
Tutuşurum onun için ben ve O sever beni
Hoş görün halimi böyle[270]

«Yerli halk» giderek «yabancı»nın yararlandığı ayrıcalıklı muameleden hoşnutsuzluğunu daha açıkça dışa vurmaya başladı. Ne soyu bellidir deniyordu ne de onu kimin derviş yaptığı! Bu arada pîr ile aralarındaki ilişkinin pek de dürüst olmadığına ilişkin söylentiler de ortalığı sarmıştı. Hatta Şemseddin, ölümle bile tehdit edildi. Onuru kırılmış olarak korku içinde 1244 veya 45'de Şam'a kaçtı. Ardında deli- divane bir Mevlana bırakmıştı, ama oğlu Sultan Veled şu veya bu şekilde onu geri getirdi. Ancak artık Konya'da uzun kalamayacaktır. 1247' de Konya'yı nihaî olarak terkeder ve ortalıktan tümüyle kaybolur.[271] Usta ise kendine yeni sevgililer arar ve coşkulu gazelleriyle şarabı ve aşkı türküler:

Gel, sâki, beri gel!
Boşaldı kadehimiz, doldur şarabı
Işıyan bakışlarında beni şarap gibi içiver
İç ki, derdinden güzelce soyunsun yüreğim
— Şu dem, hepimiz sarhoşuz, gel
Kadehlerinle yıkansın içimiz bir daha, bir daha...
Sadakat aşkını içtik hep bugün

(*) Bütün şiir çevirileri (Y.Ö.) tarafından yapıldı. (Y.N.).

(269) A.g.y. S. 230.

(270) Bannerth, E., S. 249, 250, 253.

(271) Ritter, H., **Mevlana**, S. 274

Ey, dost, aşka dön, koş çağrısına aşkın
Tanrı da bunu böyle yazmadı mı aşk için
«Dön, yine dön»[272]

Bunlar elli ya da seksen yıl önce Mağribli mistik Abu Meccan'ın «Divan»ından yükselen seslerin aynısıdır:

Kalk, bilge dostum
Kalk da uzat şu pırıl pırıl şarabı
İçtikçe ruhları ışıldatan şu şarabı sun
Işık kadehindeymiş gibi dönüp duran
Şu ezelî sâkiyi görüyorsun—
Verin, bana sofuların şarabından verin dostlar!
Kadelılere karışıp
Ölümsüzlüğe gark olayım...[273]

Mevlana'nın ve tarikatı kuran oğlu Sultan Veled'in gerçekten de şarap içip içmediklerini, müslümanlığın bu yasağını açıktan açığa çiğneyip çiğnemediklerini kestirmek kolay değil.[274] 1320'de ölen mevlevî **Ulu Arif Çelebi** içerdi, ancak böyle yapmakla müminler arasında tepki de yaratırdı.[275] Dünyevî şiir geleneğinde meyhane, insanların kendilerini dünyanın dertlerinden sıyırdıkları kaçış mahalli sayılır. Sözkonusu ozanlar, duruma kuşku ile yaklaşan ortadokslara karşı kendilerini güvenceye almak için şarabın mistik simgesini ve aşk motiflerini kullanmışlardır.[276] **Şair Ahmedî,** ibadet için Meyhane'nin Camiden çok daha uygun bir yer olduğunu belirtiyor:

> **(Eğer yer ve gök Allahınsa, neden burda ibadet etmemeli. Sevenler için ibadet yeri meyhanedir. Oraya içi temiz olanlar gider. Meyhane'de ne sahtekârlık vardır ne yalan. Tanrıyı aşağılamak istemeyenler, meyhaneye gitmelidir. Çünkü ne kadar sahtekâr, kâfir ve imansız varsa hepsi şeriatın çatısı altında toplanmıştır.)**[277]

Mevlâna ve mevlevîlerde aşka ve şaraba düşkünlükten başka raks ve musikiye olan eğilimi de unutmamak gerekir. J. Rypka, sema'da sufî mistisizminin bütünleştirici ögelerini buluyor ve bunun Kuran'ı makamla okuma geleneğinin devamı olduğunu tahmin ediyor.[278] H. Ritter

---

(272) A.g.y. **Der Reigen,** S. 35.

(273) Bannerth, E., S. 246, 248.

(274) «Ey inananlar, bakın şarap, oyun, adak taşları ve oklar, hep şeytanın işidir. Onlardan sakının, sizin için iyi olur.» **Kur'an** 5, 92. S. 130.

(275) Gölpınarlı, A., **Mevlana'dan...,** S. 50.

(276) Kortantamer, T., S. 308.

(277) A.g.y., S. 267.

(278) Rypka, J., S. 213.

ise sema'nın tümüyle dünyevî kökenli olduğunu kanıtlamıştır: Bir dost evinde yemekte buluşulduğunda daha çok aşk şarkıları söyleyen muganni ve muganniyeler de erkek ve kadın şarkıcılar da hazır bulunurdu. Bazan erkekler şarkılara raksla tek başlarına eşlik ederler, bazan da kadın şarkıcılar, sakiler ya da hizmetkâr oğlanlarla kırıştırırlardı.[279] Sufilikte sema ruhanîleştirildi, raks ve musikî vecd durumuna gelmenin bir aracı olarak kullanıldı.

Mevlana raksa büyük önem verdi ve semâ'yı mevlevî âyininin odağına yerleştirdi.[280] Raks sırasında Şems'e gazeller söylenirdi. Mevlana ve müridleri, giderek artan coşkularının dışavurmasıyla kendiliklerinden raksetmeye başlarlardı. Oğlu Veled bu konuda şunları aktarır: «Gecesini gündüzünü musikî ve raks ile geçirir, yerde bir tekerlek gibi dönerdi. Sazendelere altın ve gümüş verirdi.»[281] Tarikat ulularının yaşam öykülerini aktaran İranlı mevlevî Şemseddin Ahmet (Eflakî) ne yazık ki raks biçimlerine ilişkin bilgiler vermiyor.[282] Buna karşın elimizde 15. yüzyıl sonlarında yaşamış Ostroviça'lı bir yeniçerinin tanıklığı var. Kendisi içsel olarak katılmaksızın ve tüm süreci ayık kafayla betimliyor: «Her gün ikindide (o nieszporzech) bir daire oluşturup dans ederler. Herkes elini ötekinin omuzuna koyar, başını sallar (kiwajac), ayaklarıyla sıçrar ve bu arada lailaheillallah diye seslenirler, sonra birden erkalarını dönüp aynı şekilde bir daha seslenirler. Uzaktan köpek havlaması (psi szczekaja) gibi gelir, bir yüksek, bir alçak sesle... Bu danslarına semâ adını verir, onu kutsal ya da ibadetten sayarlar. Bu dans sırasında öylesine yorgun düşerler ki, vücutları ter, ağızları kuduz köpekler gibi, köpük içinde kalır. Bu büyük eziyetin (mordowania) sonunda hepsi birbirleri üzerine yığılıp kalır, bitkin bir halde herkes saman döşeklere uzanır.»[283] Betimlenen âyin, **sema** ile **zikr**'in bir bileşimi olmalı. **Zikr**, günün belirli saatlerindeki normal dua'dan ayrı olarak tanrının adının sürekli anılması demektir. Nefes alıp verme temposuna özenle uyarak vecd durumuna gelene kadar saatlerce tekrarlanır. Zikr ederken «Hu» çeken dervişler, vecd durumuna gelme açısından kendileriyle ortak bazı teknikleri paylaştıkları Hezikhest*'ların tersine, âyinlerini halkın içinde de yaparlardı.[284] Mev-

(*) Doğu Hıristiyanlığındaki mistik bir akımın yandaşları, sessizlikle konsantre olarak tanrısal ışığa (Tabor) erişmeyi amaçlarlardı. (Ç.N.).

(279) Ritter, H., **Das Meer**, S. 492.

(280) Gölpınarlı, A., **Mevlana'dan...**, S. 190.

(281) Ritter, H., **Der Reigen**, S. 40.

(282) Kaleme alındığı tarih 1318 ve 1353 yılları arası.

(283) Konstantin von Ostrovica, XXII, S. 56.

(284) Menzel, Th., **Mystiker**, S. 277.

levî'ler ise zikretmekten vazgeçmiş ve raksederken müzik ve şarkı ile yetinmişlerdir. Mevlana'nın sema esnasında soyunduğu, elbiselerini şarkıcılara dağıtıp bir tek gömlekle ortada kaldığı da olurdu.[285] Onun ve müridlerinin bu sırada neler hissetmiş olabileceklerini, 1960 yılında Konya'daki bir mevlevî töreni sonrasında, semâzenlerden birine soran **H. Ritter** şöyle aktarıyor: «Cüppeleri çıkarttığımızda, dünyanın da tüm iş ve dertleri sırtımızdan birdenbire kalkıp gitmiş olur. Aşağı-yukarı 14. dönüşten sonra dört bir yanımız çepeçevre karanlık kesilir. Kendimizi, gecenin geç vaktinde herkes uyurken tekbaşımıza kalmış gibi hissederiz, çevrede çıt yoktur, yalnızca uzaktan uzağa rüzgârın hışırtısını ya da uzaktaki bir ney'in sesini duyarız. Artık raks ettiğimizi bile hissetmeyiz. Bu yerçekiminden tümüyle kurtulma haline, tarifsiz bir mutluluk duygusu eşlik eder.»[286]

Bu sözlerin, dinsel veya din-dışı «şarapçı» edebiyatın «mutluluk» havasını çağrıştırdığı açıkça ortada. Kaba gerçeklerden içsel olarak kopma hem orada hem de burada sözkonusu. Özgürlük ve kaygısızlık duyguları sünniliğin tüm geleneksel zincirlerini parçaladı* ve bir yetkinlik bilincine yaklaştı. Sultan Veled, biyografisinde kur'an ve sünnetin sıradan müslümanlara yasakladığı yiyecek ve içeceklerin böyle yetkin kişilere serbest olduğunu yazar.[287] Abu Meccan bu düşünceyi şu şekilde mısralara döker:

Yaşasın sufiler ki kurtuluşu tanrıda buldular,
Gözler O'ndan başkasını görmedi.
Onları tanrı seçti, tanrı bastı bağrına...
O'ndan başka kimse umurlarında değildi...
Yalnız onlar için kaldırdı örten perdeyi aradan[288]

Bu sufilerin öz-güvenleri o denli ileri gitti ki, dünyanın yaradılışını bir amaç değil, bir araç olarak, yani dervişleri yaratma amacına hizmet eden bir araç olarak görüyorlardı.[289] Al-Gazalî daha 1096'da dinin dünya için değil, dünyanın din için yaratıldığını vurgulamışken,[290] sufî ise yaradılış eylemini doğrudan kendisiyle ilişkilendirir, yani kendi

(*) **(Y.Ö.)** Nedir ki bu tür özgürlük duyguları yalnız Selçuklu kent yaşamının entelektüel düzeyinde oluşuyordu.

(285) Aflakî II, cap. 478, S. 105.

(286) Ritter, H., **Die Mevlanafeier in Konya vom 11-17 Dezember 1960.** Orlens 15, 1962, S. 263.

(287) Aflakî II, cap. 56, S. 38; cap. 143, S. 158.

(288) Bannerth, E., S. 254.

(289) Aflakî, II, cap. 619, S. 359 Derviş beden ve ruhun dışındadır, göğün ve yeryüzünün üstünde, Dünyayı yaratırken Tanrının amacı Dünya değil, Dervişti.

(290) Gazali, S. 192.

varoluşunu tüm öbür müminlerinkinin üstüne çıkarır. Bu nedenle bir derviş-aziz'in din konusunda gündeme getirdiği her yenilik, onu bir peygamber emretmişçesine meşru kabul edilmeliydi.[291] Başka bir deyişle: Bir Aziz'in hükmü genel-geçer'dir* o her şeye kadirdir, hiçbir yaratık ondan hizmetlerini esirgememelidir.[292] Onun ruhunda insanüstü güçler yaşamaktadır. Mevlana bir keresinde, vücudu herhangi bir değişmenin en küçük bir belirtisini göstermeksizin yedi gün ve yedi gece soğuk suda kalmıştır.[293] Usta ve şeyhleri överler, çünkü fakr, birincil (aslî), bunun dışında her şey ise fakri (yoksulluğu) ikincildir (arızî). Fakr, hem sağlık, hem zenginlik hem de hastalık demektir.[294] Zenginlik onlar için kenef kokusundan beterdi. Mevlana ise kenef kokusunu, ruhu kokuşmuş zenginlerin muhabbetine daima tercih ederdi.[295] Yine de Mevlevî'ler bu görüşlerden hiçbir toplumsal sonuç çıkartmadılar. Tam tersine, egemen sınıfa ve saraya oldukça sıkı ilişkilerle bağlıydılar. Sultan Alaeddin I. Keykubad ve Rükneddin IV. Kılıç Arslan onu saymış ve «baba» demişlerdir.[296] IV. Arslan'ın Gürcü anası Tamara, kendisi için onun bir portresini yaptırmış ve yanından hiç ayırmamıştır. Ona sürekli pahalı elbiseler almıştır.[297] Zaten usta her zaman saygıdeğer bayanların cömertliğine mazhar olmuştur. Bu hatunlar ona öğrenci olarak takılır, sema âyinlerinde onunla buluşur ve ona güller atıp, üstüne gülsuyunu boca ederlerdi.[298] Mevlevîler daima iktidarın yanında olmasını bildiler. Moğollar, Sultanları yenip, vasal konumuna indirgedikleri zaman, Mevlanacılar hemen yeni beylerden yana çark etti-

(*) (Y.Ö.) Dervişliğin mevlânacı ya da kentli kanadı, Türk-İslâm ortodoksluğunu (sünniliği) temsil eden kent dervişleri olarak, tarımcı kesimlerde vergi yükümlüsü veya ortakçı durumunda fiilen çalışan nüfus, hatta göçerler arasında belirli bir yankı uyandıramadı. Ama tüm etkinlikleri, sünnet'i ideolojik bir aygıt olarak kullanan kentli yönetime karşı, ama onun içinde söz sahibi olma yönündeydi. O bakımdan, Mevlanacılık, batıda kilise içindeki «mahcup» mistikçiliği andırıyordu: Ne sünnetten (kilise ortodoksisinden) yana ne de ona karşı... Evet, mevlânacı dervişlerin hükümlerindeki genel-geçerlilik savı, autizm'in, dinsel ideolojik aygıtlar arasındaki dengeye yansıyan bir dışavuruşudur. Ve böylesine bir autist dışavuruşa, batı ideolojisi ancak yüzyıllar sonra Nietzsche'de tanık oldu: Düzenle hem bağdaşan hem de bağdaşmayan Nietzsche.

(291) Aflakî, II, cap. 650, S. 294.

(292) A.g.y. II, cap. 690, S. 358.

(293) A.g.y. I, cap. 242, S. 261.

(294) A.g.y., II, cap. 460, S. 91.

(295) A.g.y., I, cap. 218, S. 231.

(296) Gordlevskij, S. 207.

(297) A.g.y. S. 208.

(298) Gordlevskij, S., 208. Kadın, tarikatta özgür bir durumdaydı, hatta kimileri Şeyh mertebesine ulaştılar, 17'nci yüzyılda artık tarikata alınmadılar. Gölpınarlı, A., Mevlana'dan, S. 278-81.

ler. Bu konu ile ilgili bir soruya **Şeyh Amir Arif** şu cevabı verir: «Gözlerimiz, Allahın kimi tercih ettiğini görebilmek için, onun iradesine çevrilidir... Allah şu sıralar sizinle değil, Moğol ordusu ile birlikte. Mülkü Cengiz Han'ın torunlarına vermek üzere Selçuklulardan aldı. Allah emaneti kime isterse ona verir.»[299] I. P. Petrusevskij'in İran sufîlerinde [Y.Ö. - 12. yüzyılda Türk-Moğol İlhanlıların baskısı karşısında] gördüğü pasif anti-feodal protestodan, mevlevîlerde iz yoktur.[300] Mevlevî tarikati, bu aristokratik karakterini Yeni Çağ'a kadar korudu. Egemen sınıflarla arasını daima iyi tuttu ve onların cömertliğinden yararlandı. Dünya görüşlerindeki vahdeti vücutcu, (pantheist: Evren ve Tanrı'nın mutlak özdeşliğini savunan dünya görüşü - Ç.N.), vurguya rağmen, ortodoks (Y.Ö. Sünnî) görüş ile karşılıklı uzlaşmanın bir yolunu —modus vivendi— buldular,* çünkü kitleler için sünnet'in ve şeriat'ın geçerliliğini kabul ediyorlardı.[301] Ayrıca tarikat'ın kendi içinde de toplumsal eşitlikten söz edilemezdi. Mevlana, özellikle de oğlu ve halefi Sultan Veled, her dervişin bir zanaat öğrenmesi ve uygulaması zorunluluğunu getirdi, çünkü geçmişteki büyük peygamberler, ermişler ve bilgeler de kendilerini besleyecek birer mesleğe sahiptiler.[302] Şeyhler, bu çalışma zorunluluğunu kötüye kullanıyorlar, müridlerinin, bir ibadet saydıkları çalışmalarından elde ettikleri ürünlerin gelirini paylaşarak zenginleşiyorlardı.[303] Egemen sınıf ve yüksek İslâm için mevlevîlerin önemi, islâmî önceliklere (Y.Ö. inanç ve ortodoksluğuna ve biçimciliğine karşı çıkar görünüp) sıkıca bağlı kalarak dinsel (Y.Ö. ideoloji düzeyinde) bir denge arama çabalarından kaynaklanır.

Mevlana'nın Mesnevî'si yeni-Platonculuğun büyük etkisi altında pek az düşünsel özgünlük gösterir.[304] Merkezcil sorunlar Maddî'den Manevî'ye doğru gelişme fikri çevresinde dolanır. Eser, daha yüce bir yaşamın ön koşulu olarak yok-oluşma'nın sırlarını tüm çeşitlenmeleriyle şiirleştirmektedir: Bu önkoşullar, örneğin Tanrısal özelliklere kavuşabilmesi için insanın kendi aşağı(lık) dürtülerini yıkıma uğratması

(*) Y.Ö.) Böylece uzlaşmacı bir iç-kilise halini aldılar. Öyle ya, mistikçilik sonunda nereye varabilirdi ki! Tanrıyı **mutlak** ile mi, **evren** ile mi, yoksa tanrıyı pek seven, daha çok seven biriyle mi özdeşleştirme sorunsalı öznelciliğin gayya kuyusuna yuvarlandı. Nesnel yaşamdan koptuğu için sırtını egemen sınıfa dayayacak, sunnî ideolojisiyle bütünleşecekti. Eski komünal gelenekli dayanışmacı dervişlik ve özgürlük, artık kendisine geçim yolları arayan «kullar» haline dönüşebilir ve ilerde Osmanlı kapısına yönelebilirdi.

(299) Aflakî, II, cap. 709, S. 374; Gölpınarlı, A., **Mevlana'dan**, S. 65.

(300) Petruşevskij, J. P., **İslam**, S. 341.

(301) Osman Bey, S. 100.

(302) Aflakî, I, cap. 212, S. 221.

(303) Gordlevskij, V. A., S. 210. Derviş tarikatının feodalleştiğinden söz eder.

(304) Petruşevskij, J. P., **İslam**, S. 338.

olabilir veya geride yalnızca tanrısal iradenin kalıp egemen olması* için insanın kendi iradesini çözüştürmesi olabilir. Bu yok-oluşma, Celalettin için ilk ölüm ve ilk yeniden-dirilme anlamını taşıyordu; «arınmışların» böylece «son mahkeme» önünde korkuya kapılmalarını gereksiz kılacaktı. Bu gelişme fikrine bir de dolaşım motifi eklenir. Burada yukarıya, tanrısal ışığa doğru, güzelliğin kaynağına doğru ya da aşağıya, tanrısal ruh'un çekirdeğine... kişinin kendi gönlünün derinliklerine doğru sürekli ve ebedî hareket söz konusudur. Daha yüksek düzeyde geriye dönüş (yeniden oluşma) fikri burada için için devreye girer. İnsanın yediği tahıl ve ekmek kuvvet'e dönüşür, böylelikle manevî potansiyelinde pay sahibi olur.[305] Bizansta 11. yüzyılda **Ioannes Hales,** yeniden-dönüş üzerine yeni-Platoncu görüşlerden yararlanarak, üçlülük (**Y.Ö.** Üçlü Birlik) ilkesinin sırrını açıklamaya çalışmıştı.[306] Celalettin buradan, dinlerin aynı nitelikte olduğu yolundaki görüşünü türetir.[307] Biyografisinde belirttiğine göre Konstantinopel'de bir tüccarla kendisine selam yolladığı, Hıristiyan çilekeş ve keşişi bir arkadaşı bulunmaktaydı.[308] Konyalı bir Hıristiyan keşiş ise onun yaşam tarzını

(*) (Y.Ö.) Tanrısal irade veya determinizm ya da bunların egemenliğinden kasıt nedir? Tanrısal irade, negatif bir anlamda (**Din-Üretim Biçimleri**'nde belirttiğimiz gibi, 1984, İletişim Yayın.) nesnel koşulların, «Bütün» denen soyut bir kategorinin müdahalesi olmaksızın **değiştirilemezliği** ya da «öyle kalıcılığı» demektir. Kısaca bireysel çabaların hiçliği, etkisizliği... ve bunun, üretici kitlelere ideolojik aygıtlar, bu arada Anadolu örneğinde olduğu gibi, uzlaşmacı Mevlâna dervişleri kanalıyla benimsetilmesi ve böylece, insanın nesnel dünyada yalnız bırakılmasını sağlamak... Yalnız bırakılsınlar ki, onların yardımına koşacak, onları minnet içinde ve borçlu bırakacak, himâyelerine alacak birileri olsun!

İnsan ile onun sosyal çevresi arasında, anlaşılıyor ki, **korunan** veya korunmaya muhtaç (-bırakılan) ile **koruyucu,** muhtaç bırakıcı ilişkisi var. Sünnî ortodoksluğun Anadoluda, Hıristiyan ortodoksluğun ise biraz daha batıda gerçekleştirdiği **bu ilişki,** insanlığın, değiştiremediğini sandığı veya böyle sanmaya inandırıldığı nesnel çevresini geliştirme uğrunda verdiği mücadelelerin belli bir aşamasında, karşımıza **feodal evrensellik** olarak çıkmaktadır. Özne ile çevre arasındaki **tarihsel etkileşme sürecinin,** bir yerinde, bakıyorsunuz, karşınıza insanları yaşadıkları gelişme düzeyinin kısırlığından kurtaracağız diyen, ama aslında kendilerini kurtarmak isteyen azınlıklar çıkıyor.

Nesnel çevrenin insanlarca değiştirilemezliği ve belirlenemezliği efsanesi bir aşamada kaçınılmazdı. Ama tanrısal otoriteye ve onun vâiz ve muhafızlarına muhtaç kalma aşamasında ya da böyle bir **korunma-koruma ilişkileri** aşamasında, bu efsaneyi yıkmak için, uzlaşmacı değil, mevlâna-öncesi ve şaman-budist dervişlerin özgürlükçü idealleri önemli rol oynayacaktı.

(305) Schimmel, A., **Mevlana'nın Bazı Şiirleri,** Anatolicia I, 1967, S. 126.

(306) Stephanou, P. E., **Jean Italos, philosophe et humaniste.** Orientalia Christiana Analecta, 134. Roma 1949, S. 114.

(307) Petruşevskij, J.P., **İslam,** S. 339.

(308) Aflakî, I, cap. 115, S. 105

açıkça İncil'e uygun bulur.[309] Mevlana'nın kendisi ise her dinin kendi sırları olduğunu belirtir: «Biz ise, kendi biçimince 200 dinle birden uyuşabilen bir ney gibiyiz.»[310] Zamanının kilise ve manastır ulularının, Mevlana'yı cenazesinde devrinin İsa ve Musa'sı olarak değerlendirdikleri söylenir.[311] (Mevlevî tarikatının Grek halk üzerinde büyük etkisinin olduğu ve böylelikle de onları tamamen Selçuklu devletine bağladığı kesindir. (Yazarın cümlesi III. baskıda çıkartılmış - Ç.N.) Öte yandan, onun Türklere karşı aşağılayıcı tutumu ilginçtir. Bahçesinin duvarını yaptırmak için Türk işçilerini çalıştıran bir soylu'ya şöyle der: «Efendi... Bu inşaat için Rum işçiler almalısın. Türk işçiler yalnızca yıkmak için işe yarar, çünkü dünyanın imar edilmesi Greklerin bir özelliğidir, ama o dünyanın tahribedilmesi ise Türklere mahsustur.»[312] Al-Gazali, Türkleri «insan görünümündeki kaba hayvanlar» olarak niteler ve din adamı olarak onlara hizmet verilmemesi gerektiğini söyler.[313] Bu, kentte oturan, İranlılaşmış Türklerin, etrak-i bi-idrâk, yani «kavrayışsız Türkler» diyerek hakaret ettikleri göçebelere savaş ilânı anlamına geliyordu.[314] Karşı çıktıkları, aynı zamanda göçebelerle bağlaşıklık içinde bulunan ve islâmiyet öncesi, putperest bir mistisizmin temsilcisi konumundaki dervişler, yani babaîlerdi. (Y.Ö. Şaman ve budist geleneklere sahip ve sünni-bağnaz olmayan baba derviş yandaşlarıydı). Çünkü onlar, bilinen akılcılığıyla kitlelerin maneviyatına katacak pek bir şeyi olmayan yüksek İslam'a karşı «... ilkel ve eskiden kalma dinsel imgelerle dolu bir halk dinini savunuyorlardı.» Örgütlü bir islâmî halk dini (Vorhofreligion) bu dervişlerde cisimleşiyordu.[315] Mevlevî'lerden farklı olarak, yalnızca çok daha uç dini görüşler savunmakla kalmıyor, aynı zamanda bunları toplumsal ilişkilere de uyguluyorlardı. Bu anlamda sufî akımının, şiî sloganlar kullanan ikinci kanadına dahildiler.[316] Ancak kendi içlerinde de pek çeşitli grup ve eğilimlere bölünmüş durumdaydılar. 13. yüzyıldan itibaren Suriye'ye yerleşen «kalenderî» dervişleri dünyevî bir yaşam arayışı içindeydiler ve yüksek dinlere ve bunla-

(309) A.g.y. II, cap. 426, S. 68. Ortodokslar açısından Hıristiyan rahipleriyle görüşmek ve kilisede ziyaret etmek rafizilikti.

(310) Aflakî, II, cap. 465, S. 97.

(311) A.g.y. II, cap. 464, S. 96.

(312) A.g.y., II, cap. 579, S. 208.

(313) Gazali, S. 152.

(314) Björkman, W., **Die altosmanische Literatur.** Philologiae Turciae Fundamenta II, Ed. L. Gazin, T. Gökbilgin, A. Bombaci, Fahir İz, J. Deny, A. Scheel. Wiesbaden 1965, S. 405.

(315) Kissling, H. J., **Die soziologische und pädagogische Rolle der Derwischorden im osmanischen Reiche.** ZDGM 103, 1953, S. 22.

(316) Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen I,** S. 70.

rın kültürüne karşı kayıtsızdılar. Şöyle diyorlardı: «Medrese ve minare çökmedikçe davamız son bulmaz. İnanç inançsızlığa ve inançsızlık da inanca dönüşmedikçe tanrının hiçbir kulu gerçek bir müslüman olamayacaktır.»[317] Öngörülen ibadetlere uymuyor, şarap içiyor, afyon kullanıyor ve ramazanda oruç tutmuyorlardı. Kendileri için kilise ve kâbe'nin aynı şey olduğunu açıktan açığa söylüyorlardı. Suriye ve Doğu-Anadolu'da köylü ve kentliler arasında geniş yandaş kitleleri vardı.[318] Küçük-Asya'daki diğer bir takım sufîler de, kitaplara ve kitabî bilgilere ılımlı tarikatlere oranla çok daha kararlı biçimde karşı çıkıyorlardı. Bilgi, ölü kitap bilgisine kat kat üstün olan doğrudan ilham yoluyla elde edilebilirdi.[319] 1438'de bir Osmanlı akınında esir edilerek Anadolu'ya götürülen ve burada 1458'e kadar kalan Siebenburglu Alman Georg von Ungara, oradaki dervişlerin dinî kuralları ancak manevî anlamda kabul ettiklerini yazar: Yazılı kanunun değeri yoktur, insanı kurtaracak olan yalnızca tanrının inayetidir. Âlametleri ve mucizeleri birer otorite sayarlardı.[320] Türkmenlerin basit yaşantısını paylaşır, **tekkelerde** biraraya gelir, işleri ile uğraşır ve aile hayatı sürerlerdi. Tekkelerde yalnızca belirli bayram ve törenlerde buluşulurdu.[321] **Gibb** ve **Bowen** babaî hareketini, yeryüzünde bir devrim öngören **batınîlere*** bağlar.[322] Özellikle onuncu yüzyılda Mısır'da gelişen bu akım, İslâm kanun ve öğretisini allegorik **(mecazî)** biçimde yorumlamış ve kendi ürettiği imamlık öğretisine dayandırmıştı. Hatadan tümüiyle arınmış olan İmam, öğreti konusunda tek otoriteydi. İmamları ruhlarında beden-öncesi bir yaşam niteliğinin olduğunu sandıkları **Fatımîlerde** kişileştirdiler. Kendi yandaşlarına, Kalenderîler ve Libertinistler (köleleri özgürleştirme hareketinin öncüleri) gibi, tüm din yasaları karşısında tam bir özgürlük vaat ediyorlardı. Öğretileri kapsamında yetkinlik düzeyine erişenler için, insanı kol işlerinin esiri yapan tüm zincirler ortadan kalkıyordu. Dünyayı ebedî olarak görüyorlar ve bedenin yeniden-dirilişini reddediyorlardı. Ruh, ancak başarılı işler ortaya koyduğu ve bir imamın öğretisine uyduğu takdirde cennet'e yükselebilirdi, yoksa madde denen zincirlere

---

(*) **(Y.Ö.)** Batını = Gizinci Erıniş; Batınilik = Gizinci Ermişçilik [Haşhaşiyye, Sahabiye, İbahiyye, Karamita, Sebiye tarikatları].

(317) Ritter, H., **Das Meer**, S. 488.

(318 Sohrweide, H., S. 102.

(319) Ritter, H., **in einer Rezension in Oriens 12**, 1959, S. 247.

(320) Cornelius von Zyrickzee: «Et trahunt omnes cerimonias legis turcorum et ritus ad sensum spiritualem... - cap. XIV, S. 45; cap. XX, S. 55.

(321) Hıristiyan ve İslam keşişleri arasındaki fark. Babinger, F., **Der İslam in Südosteuropa. Völker und Kulturen Südosteuropas. Kulturhistorische Beiträge**, Münih 1959, S. 215

(322) Gibb-Bowen, S. 181.

takılıp, bir bedenden ötekine dolanıp durmak zorunda kalıyordu ki, bu da onlar için cehennem'i temsil ediyordu.[323]

Al-Gazalî, Batınîleri yasaların yasakladığı her şeyi çiğneyen kimseler olarak suçlar. Bu **ibahiyet,*** pasiflik aşıladığı ve insanları aktif davranmaktan alıkoyduğu için bilimi hiçe sayıyordu.[324] Şarap âlemlerinde gûya kadınlarını değiş-tokuş ediyorlardı,[325] ama Al-Gazalî için işin en kötüsü, onların özgür ruhlu olmalarıydı: «İnsanın bir bitki gibi olduğunu, ölünce hiçe dönüştüğünü söylüyorlar. Kur'anda ve gelenekte, yeniden diriliş, cennet ve cehennem, ceza ve ödüllendirme, hatta hesap vermeye ilişkin neler denmişse hepsi aldatmaca ve hile imiş...»[326]

I. Goldziher'e göre bu öğreti, özellikle aşağı sınıflar arasında kök saldı ve 890'da Arabistan'da patlak veren Karmatî ayaklanmasının manevî temeli oldu.[327] 11. yüzyılın sonu için, Al-Gazalî açıkça öğretinin «... günümüzdeki pek çok kimseye hâkim bir görüş olduğunu» onaylar.[328] 12. yüzyılın başında Batınîler, Nizarîler ile Haşaşî'lerin birlikte oluşturduğu Yeni-İsmaililer yanında Halep ve Şam gibi Suriye şehirlerine yayıldılar. Halep'te sahip oldukları dinî merkezlerden hareketle yoğun bir misyoner faaliyeti yürütüyorlardı. Selçuklu egemenliğine karşı anti-feodal bir mücadeleye atılmaya hazır olan köylüler ve kentli alt tabakalar arasından yandaşlar topladılar. Nedir ki, tarikatin önder kesimi giderek feodalleşti ve ortaya çıkan yeni çelişkiler, halk tabakalarının bunlara karşı düşmanca bir tutum takınmasına yol açtı.[329] 1114'de Halep'in güvenlik sorumlusu reis Al-Bedî Batınîlere karşı amansız bir vahşetle takibata girişti. Biri hekim ve astrolog olan Al-Müneccim, ötekisi kuyumcu olan Abu Tahir adlarındaki iki lideri tutukladı ve ikincisini hemen oracıkta idam etti; yandaşlarını kalenin burcundan aşağı attırdı ya da boğdurdu.[330] Reis böylelikle Al-Gazalî'nin şu reçetesini uygulamış oluyordu: «Islâh olmalarına olanak yoktur, onlarla tartışıp akıl öğretmek anlamsızdır, o bakımdan kan dökülüp köklerini kazımak lâzımdır.[331] Şimdiki hükümdar için, onların kanını akıtmak ve dünyanın

(*) (Y.Ö.) İbahiyet = İnsanın benliğine egemen olamayışı dolayısıyla her şeyi «mubah» sayma tutumu; İbahiyye (Mubah-Sayıcılık) tarikatine özgüdür; Mazdekçilere, Hasan Sabbah'a kadar uzanır.

(323) Goldziher. J., S. 4, 6, 47.

(324) «Sizin işiniz bilim işi değil, yaşantı işi, tartışmak düşünmek değil, eylem.» Pretzl, O., S. 22.

(325) A.g.e., S. 26.

(326) A.g.e., S. 46.

(327) Goldziher, J., S. 23.

(328) Pretzl, O., S. 46.

(329) Hoffmann, G., S. 67.

(330) Sibt ibn al-Ğauzu, S. 549; Hoffmann, G., S. 77.

(331) Gazali, S. 212.

çehresini onlardan temizlemek ve tüm bunları en büyük görev bilmek zorunluluktur.[332] Hadis; Allahı kanıt göstererek yapamadığını, kılıç ve mızrakla yapar.»[333]

Batınî'lerle, Babaî'ler arasındaki paralellikler kolayca görülüyor. Doğru öğretiyi ve doğru yaşam tarzını gösteren İmamlara sarsılmaz inanç ve **allegori** Batınî'lerin mirasıdır.

1239'da Türkmenler arasında onları yasaların ve şeytanın uşaklarına karşı mücadeleye çağıran bir imam belirdi. Kendine **Baba İshak** adını vermişti. Güvenilir tarihçimiz, **İbn Bibi** onun **Samsat [Sümeysat, Samosata]** Kalesi yörelerindeki Kefevsûd'dan geldiğini iddia eder.[334] **Gordlevskij,** Bibî'nin değindiği bu noktadan geniş çıkarsamalarda bulunabileceği inancındadır. Çünkü bu bölge, Irak, İran ve Hindistan arasındaki uzak mesafe ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Antik Çağ'ın Magna Mater ve Mitra kültü burada parlamıştır. Sofist Lukianos ve tanrıbilimci Paulus, Samsat'lıdır. Ancak **Gordlevskij,** bu sonuncusunu Paulik ya da Pavlak tarikatinin kurucusuyla karıştırma yanılgısına düşüyor.[335] Böylesi zayıf tahminlerle bir yere varılamaz. Üstelik **Cl. Cahen**'in derinliğine araştırmaları gözönüne alındığında, Baba İshak'ın, Gordlevskij'in sandığı gibi, Horasan'dan gelip Amasya'da göçerler arasında şii öğretisini yayan Baba İlyas'ın müridi olduğu iddiası için bugün artık «kuşku götürür» bile demek yetersizdir.[336] Baba İlyas, Karamanoğulları adlı Türkmen hanedanını yükseltecek bir hareketi ilk başlatan kişiydi. Ancak sonradandır ki, her iki Baba'nın öğrencileri bu iki adam arasında —bunları Türk mistisizminin kurucusu ve 12. yüzyılda Orta Asya'da yaşamış olan **Ahmet Yesevî** ile birlikte aynı manevî kategoriye koyabilmek amacıyla— bir akrabalık kurma çabasına düştüler.[337] İlyas, Harezm'li Celaleddin ile birlikte Rum ülkesine gelmiş ve II. Keyhusrev'in sürgün ettiği insan dalgalarının dışında kalabilmiş olmalıdır. Her iki Baba ayrı ayrı çalıştılar, ancak iki hareket arasında akrabalık vardı. Cahen, 13. yüzyılda Türkmenler arasında tek bir dinî akımdan çok, şeyhlerin ve tarikatlerin beylik kurma peşindeki Türkmen şefleri ile ittifakından oluşan bağımsız isyan ocaklarının bulunduğunu vurgular.[338]

---

(332) Pretzl, O., S. 50.

(333) Gazali, S. 212.

(334) İbn Bibi, S. 216.

(335) Gordlevskij, V. A., S. 216. M. Loos, Paulakların Samsatlı Paul'dan geldiği yanılgısını düzeltir ve bunlarda Marcionit öğeler olduğunu gösterir. S. 34.

(336) Gordlevskij, V. A., S. 127.

(337) Cahen, Cl., **Le problème,** S. 124.

(338) A.g.y., **Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş et quelques autres.** Turcica I, 1969, S. 58-61, 64.

İlyas, biyografisinde belirttiğine göre, Sultan I. Keykubad'ı da kendi davasına kazandırmış olmalı. Hükümdarın kardeşi II. Keyhusrev buna kızar ve onu 1236'da zehirletir; sonuçta ise Konya, Amasya, Antalya ve Diyarbekir'de yoğun çatışmalar çıkar ve Babaî'lerin yoğun takibata uğradığı bir dönem başlar. **J. von Hammer,** bir Pers kaynağına (Cenabî) dayanarak, devlet içindeki etkinliklerini kaybetmek korkusu ile davranan Mevlevîlerin de oyunda parmakları olduğunu kanıtlar.[340] Mevlanacı tarikatın Babaîlere (Y.Ö. Babacı'lara) olan düşmanlığı aslında daha derindir. Bu düşmanlığın ardında din reformcuları ile antifeodal muhalefet arasındaki karşıtlık yatmaktadır.[341] (Y.Ö. Bu karşıtlaşma sırasında tarafların) Türk bey aileleriyle ilişkiye geçme girişimleri, Sultanlık içindeki merkezden kopma eğilimindeki güçleri teşvik etti. Bu zorunlu olarak Reich (devlet) yaptırımlarını gündeme getirdi.*

(339) Önder, M., S. 87.

(340) Von Hammer, J., S. 52.

(341) Cahen, Cl, **Babaî,** S. 843.

(*) (Y.Ö.) Burada yazar bir kez daha **Reich** (imparatorluk veya Büyük Sultanlık niteliğindeki Devlet) kavramını ileri sürüyor. Bir yanda feodal siyasal-ekonomik yapıyı savunurken, öte yanda sürekli «devlet» kavramı altında çalışıyor. Buradan yazarın baştaki sayfalarda, o da yalnızca dipnot gizlentisi veya mahcupluğu şeklinde değindiği üzere, hiyerarşik veya piramidal ara-katmanlar üzerinde yükselen bir yapıdan yoksun ya da böyle bir hiyerarşiye yer açmayan (isterseniz despotik diyelim) **Devlet Feodalizmi veya Merkeziyetçi Feodalizm** tablosu ortaya çıkıyor. **Merkeziyetçi feodalizm kavramı,** feodalizmin nesnel, yani siyasal ekonomik yapılanmasını önplana çıkarır göründüğü için «daha materyalist bir tarih yorumu» sağladığı izlenimi uyandırıyor. Ama böyle, yani bir tek veya merkezî bir piramid oluşturması gereken siyasal-ekonomik yapılanma, merkezî ekonomik sömürüden kendine güçlü paylar çıkartacak merkezî ara-katmanların, merkez yanlısı alt siyasal birimlerin doğmasına yol açacak kadar yaygın ve düşey bir sosyal farklılaşma yaratamıyor. Salt çiftçi ve çoban ağırlıklı olan bu sömürü düzeni, çiftçi ve çoban yanında zanaatçı ve tüccar gibi daha geniş bir yatay tabakalar yelpazesi yaratamadığı için sosyal kutuplar düşeyinde farklılaşamayan bir sömürüye dayanıyor. Aradaki merkeziyetçi yatay katmanlarda feodal ticaret sermayesinin eksikliği piramidi tamamlamıyor. Çünkü bu sermaye —tüm cılızlığına rağmen— vakıf geliri olarak piramidin kontrolu dışına kaçırılmış...

(1) Bir merkezî piramit düşeyinde kutupsal farklılaşmış veya sosyal kutuplaşmış tabakalar yaratamadığı için genel ideoloji halk arasında farklılaşamıyor.

(2) Üstelik Babaî v.b. isyanları o bakımdan ekonomik tabandaki farklılaşmaya, Selçuklu vakıflarından zanaat-ticaret sermayesinin doğumunu engelleyerek set çekmiş bulunuyordu. Vakıflarla Konya Sultanı arasında herhangi köklü bir çelişki çıkmadan Selçuklu devleti çöküvermişti.

Ama nedir ki bu tehdidi yaşayan zanaat-ticaret sermayesi güvencesini artık güçsüz feodal beyliklerde değil, güçlü bir merkezî otorite yanında arayacak, beylikler arasında **primus inter pares** olan Osmanlı beyliğini, kendi iradesi dışında veya istese de istemese de kendi koruyucusu haline getirecektir. Ama sermayenin bu sığınma eğilimini, **primus** (sultan) tersine çevirip, bir feodal baskı veya bağımlılık ilişkisi, örneğin **iltizam** haline dönüştürebilecek miydi? Osmanlının sürüklendiği bu zoraki koruyuculuk görevi onu sa-

Şeyhin biyografisine göre İlyas'ın oğlu Muhlis, Sultan'a karşı mücadeleyi sürdürmüş, hatta Konya'da tahtı 6 ay ellerinde tutmuş, ancak onu daha sonra babasının müridi Karamanlı Nuri Sufi'ye bırakmıştı.[342]

---

dece Anadolu beyliklerinin tasfiyesine götürecekti. Kısacası Osmanlı devletinin **merkeziyetçi feodal** görüntüsü aslında, kimi batılı yazarların moğol bozkır toplumundan esinlenerek soyut bir şematizmle yakıştırdıkları gibi, **despotik** bir içtenlik ile değil, Türkmen halk hareketinden kaçan vakıf sermayesinin kendisine güvenceli bir barınak arama ihtiyacından doğmaktadır. Kaçan sermayenin Bizans-Ceneviz-Venedik deneyimini yaşamış odaklara, özellikle Marmara-İstanbul-İzmir yörelerine yönelmesinden doğal ne olabilirdi ki?

Bu koşullarda vakıflardan, kısmen de sipahilerin sakladıkları kaçak rantlardan kaynaklanan sermaye Anadoluda barınamaz hale geldi, beyliklerin en güçlüsüne doğru akarak onu, **sermayenin merkezi bekçisi** durumuna itiyordu. Nedir ki gelir birikiminin kendi tabakaları içine akıtılmasından yoksun kalan Anadolu zanaatçı ve küçük tüccarları tarım kesiminden farklılaşamadılar [örneğin bunun tam tersi olan sosyal bir farklılaşma, 15.-16. yüzyıl İngilteresinde patlak verdi: Feodal çiftliklerden kaçan serfler Londra'yı doldururken Shakespeare, onlardan «başkenti serseriler bastı, cinler, şeytanlar, kötülükler giderek çoğaldı» diye söz eder, bak **Frigga Haug**, Kritik der Rollentheorie, Fischer Verlag, 1977, S. 17-20 ve **Macbeth**]. Zanaatçı ve küçük tüccarın tarım kesiminden farklılaşamaması işbölümünün sadece biçimsel düzeyde kalması sonucunu doğurdu. Toprak mülkiyeti olmayan bu tabaka mülkiyetsizci tarım kesiminin ideolojisinden de pek uzağa düşmüyordu. Bu kentli tabaka tarım kesimiyle **monolitik** bir ideolojiyi paylaşıyordu. Timarlardan gelen **haraç** yanında merkeze üşüşen **vakıf** gelir veya sermayesinin koruyuculuğunu **ister istemez** üstlenen Sultan karşısında böyle monolitik bir kitle görünüyordu. Alacağı siyasal kararlar karşısında halktan gelecek reaksiyonları artık kolayca tahmin edebilirdi. İşte gerek sermayesiz çoğunluğun bu potansiyel tepkisi gerekse vakıf gelirlerine tasarruf edemezl'ği Osmanlı Sultanı'nı merkeze bağlı bir sermaye ara-tabakası oluşturmaktan, onları feodal sözleşmeye zorlamaktan alıkoyuyordu.

Başka bir deyişle, vakıf kökenli ticaret sermayesinin koruyuculuğuna itilmek gerçi —batıda köleci-başının kolonların ve kölelerin koruyuculuğuna itilmesi gibi— **feodal** bir ilişki yaratabilme görünümündeydi, ama vakıflara tasarruf edemezlik olgusu da **anti-feodal** bir olguydu. Böyle olunca, merkezi piramid içinde —eğer bir merkezi feodalizmden söz ediyorsak— yer alması gereken tüccar-vakıf sahipleri bu piramidin içinde gözükmüyordu. Demek ki vakıf kökenli ticari sermaye, güvencesine başvurduğu merkezin tasarrufu ve baskısı altında değildi genellikle. Ve bir toplumun —kendisini farklılaştıracak nesnel olanaklardan, özellikle— ticari sermayeden yoksun bırakılması, **ne merkezin** iradesinden **ne de merkezi bir feodal** (koruyuculuk) baskısından kaynaklanıyorsa, üretim ilişkilerini **merkezi feodalizmle** özdeş saymak yanlıştır. Osmanlı için feodal denebilecek başlıca özellik, **değere değer katma yasası**'nı, ticari veya üretilmiş bir değere değer katmak şeklinde değil, **toprağa toprak katma** şeklinde uygulamış olmasıdır ki bu da sosyal-ekonomik ilişkilerden ve yapılanmadan çok, siyasal ilişkileri ilgilendirir.

Ticari sermaye, yeniden-üretilmesi ne türkmen ideolojisi ne de açıkca sünni ideolojisi tarafından desteklendiği için sadece emek-nesnesi olan toprağın fetihler yoluyla «yeniden-üretilmes'» düzeyinde kalmış ve fetih olanakları azaldıkça bu kez üretimin tersine tüketime yönelmiştir. Devletin «kulları» yoluyla oluşturduğu kontrol mekanizması da giderek üretimi değil, timar sahiplerinin tüketimini denetleyecektir.

(342) Önder, M., S. 87.

Şöyle ya da böyle, 3 yıl sonra Baba İshak yeni ve çok daha tehlikeli bir yangını başlatacaktı.

Doğulu kaynaklara dayanarak yazan Fransisken keşişi St. Quentinli Simon, İshak'ın bu isyan misyonunu tanrının çiftçi kılığına girmiş bir elçisi yoluyla aldığını iddia eder. İshak, daha önce kendi hayatını ortaya koyarak çiftçinin oğlunu kurtlardan kurtarmıştır. Bunun üzerine esrarengiz çiftçi şu sözlerle kendini tanıtır: «Ego sum... Dei nuncius, et quicquid dixero, tibi eveniet». İshak, Sultan olma isteğini belirtince çiftçi, ona akrabalarının yanına gidip Tanrı'nın kendisine göründüğünü ve kendisini Sultanlığa yükselteceğini açıkça bildirmesi gerektiğini söyler.[343] «Elçi»nin aslında bir misyoner ya da tüm hikâyenin bir efsane olup olmadığını kesinlikle bilemiyoruz. İbn Bibî bu versiyondan habersiz, İshak'ı çilekeş bir büyücü, «cahil» Türk boylarının arasında kafa karıştıran biri olarak tanımlar. Birdenbire ortalıktan kaybolmuş ve sesi ancak bir süre sonra Amasya'da yeniden duyulmuştur.[344] Baba'nın çağdaşı olan Suriyeli **Sibt İbn Al-Cevzî**, «Mir'at üz-zaman» (Zamanın Aynası)ında onun peygamberlik iddiasında bir Türkmen olduğunu ve şunları söylediğini belirtir: «Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Baba Allah'ın arkadaşıdır.»[345] Daha sonraki Bektaşî'ler gibi dilenerek değil, çalışarak —bir olasılıkla çobanlık işinde— hayatını kazandığı için, göçerler arasında saygınlığı çok yüksekti. Kadınlar ve erkekler onun sözüne kulak veriyor, önemli önemsiz tüm dertlerini Baba'ya danışıyorlardı. «Birisi büyük bir sıkıntıya düşecek olsa ya da karı ile kocanın arası açılsa, ona başvuruldukta hemen bir **muska** yazar ve böylece herşey yeniden yoluna girerdi.»[346] Türkmenlerin yaşamındaki bu hakem rolü ona bir Şeyh kimliği kazandırdı. Pek çok yandaş topladı ve Amasya'da barındığı bir kulübede kendini sufice tanrı arayışına verdi. Birkaç müridi dışında kimsenin girmesine izin vermedi ve katı bir disiplinle oruç tuttu. Ne yazık ki, İbn Bibî onun daldığı düşüncelerin içeriği üzerine fazlaca bilgi vermiyor. Yalnızca müridlerini her yöne, Türk boylarına ve diğer halklara, hatta o sırada Suriye'de bulunan Harezmlilere de yolladığından haberdar. Bu müridler ayyaşlık ve günahkârlıkla suçladıkları Sultan II. Keyhusrev'e karşı bir ortam oluşturdular. Bu saldırıların ardında, Sultan'ın Babaîlere karşı aldığı tutumdan doğan öfke yatıyordu; şimdi intikam almanın zamanıydı. Müridleri Şeyh adı-

(343) Vincenz von Beauvais, lib. XXXI, cap. 139, S. 155. 1240 yılı kesin değil, «secundo antequam Tartari Turquiam destruxissent».

(344) İbn Bibî, S. 317. Amasya, İlyas'tan başlayıp İshak, Bektaşîler ve Kızılbaşlara kadar muhalif dinci akımların odak noktasıydı.

(345) Sibt ibn al-Ğauzi, S. 485. Hoffmann, G., S. 5.

(346) İbn Bibî, S. 217.

na bildiriler yayıyorlardı: «Adımızı duyan ve kötülerin devrilmesi uğrunda bizimle olan herkesi ganimet ve zenginlikte ortak bilin, ancak direnenleri de düşünmeksizin öldürün.»[347] Böyle bir propagandanın İshak'ın siyasal amaçları olduğu kanısını güçlendiriyor. Anlaşılan, Kutulmuş Hanedanını devirebilmek için Sultan'la kavgalı olan Harezmlilerle ittifak kurmanın yolunu arıyordu. **M. F. Köprülü,** Moğolların da bu işte parmağı olabileceği olasılığını da hesaba katıyor.[348] Gerçekten de, St. Quentinli Simon Moğolların ayaklanmayı ilgi ile izlediklerini ve bastırılmasından sonra ülkenin ne denli zayıf düşmüş olduğunu görerek Anadolu'ya girdiklerini belirtir.[349] 1239'da İshak etrafında toplanan Türkmenler Konya'daki devlet merkezine karşı ayaklanırlar. «Bu çağrı onlara eriştiğinde, karıncalar ve çekirgeler gibi harekete geçtiler ve kararlaştırılan günde ayaklandılar. Kendi dindaşlarının köylerini yakıp, o Allahsızın emri üzerine, öğütlerine uyanlara ilişmeyip kendilerine karşı çıkan herkesi kaygısız ve korkusuzca ortadan kaldırmaya giriştiler.»[350] St. Quentinli Simon zorla girip tahrip ettikleri Bey konaklarından (casalia) sözediyor.[351] Bundan her halde sipahilerin ve Sultan yandaşı subayların evlerini kast ediyor olsa gerek.

İsyancıların çekirdeği, Simon'a göre, ayaklanma boyunca kendilerine sürekli yeni kitlelerin katıldığı 3000 kişiden oluşmuş olmalı.[352] Sultan'ın komutanı Muzafferüddin, güçlü bir orduyla bu rezalete bir son vermek istediğinde, ağır bir yenilgiye uğradı. Bu arada davul ile sancağını da yitirdi.[353] Bu oldukça kötüye âlametti; hükümdarına güven ve cesaret uyandırması gereken sembolleri düşmanın eline geçmişti. Timur zamanından kalma bir davulcu talimatnamesinde bunun bir savaş ve savunma silâhı ve yiğitlerin safta ve savaş meydanında yüreklenmelerini sağlayan bir araç olduğu belirtilmektedir.[354] Muzafferüddin şansını ikinci kez denerken birliklerini Kürtler ve Germiyanlı göçerlerle güçlendirdi. Ancak üstünlük yine fanatik bir biçimde savaşan Babaîlerde kaldı.[355] Galipler Sivas yöresine kadar geldiler, kendilerine karşı çı-

(347) A.g.y., S. 217.

(348) Köprülü, M. F., **Bektachisme**, S. 404.

(349) Vincenz von Beauvais, cap. 141, S. 156.

(350) İbn Bibi, S. 218.

(351) Vincenz von Beauvais, cap. 129, S. 155.

(352) A.g.e., S. 155.

(353) İbn Bibi, S. 218.

(354) Roemer, H., R., **Staatsschreiben der Timuridenzeit. Das Sarafnamä des 'Abdallah Marwarid in kritischer Auswertung. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz.** Veröffentlichungen der Orientalischen Kommmission. C. III, Wiesbaden 1952, S. 89.

(355) İbn Bibi, S. 218; Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 9.

kan orduyu dağıtıp, iğdişbaşını ve diğer kumandanları öldürdüler. Bu zaferden sonra Amasya ve Tokat'a kadar ilerlediler, burada kendilerine yeni Türkmenler katıldı. Durum Sultan açısından o denli kritikleşmişti ki, Konya'yı terkedip bir adaya sığınmayı tercih etti. Şansını deneme sırası Amasya'daki birliklerin kumandanı Hacı Armağanşah'ta idi. Başarılı bir baskın düzenledi ve barınağında şaşkın yakaladığı İshak'ı şehir kulesine astı. Ancak böylelikle isyanı sona erdirmiş olmadı. İshak yandaşları şimdi şehadet aşamasına erişmiş olan peygamberlerine inanmaya devam ettiler, karşı bir saldırı ile Armağanşah'ı öldürüp «Baba Allahın elçisidir!»[356] çağrılarıyla savaşı sürdürdüler. Hükümet kuvvetleri ancak 300 paralı Frank şövalyesinin yardımıyla, Babaîleri Kırşehir ilinin Maliye ovasında sıkıştırıp yok etmeyi başardı. İbn Bibî'ye göre bu kırımdan yalnızca iki-üç yaşındaki çocuklar kurtulabildi.[357] Sibt İbn Al-Cevzî, İshak da aralarında bulunmak üzere 4000 ölüden sözediyor ki, bunun doğru olmadığını görmüş bulunuyoruz.[358]

Maliye zaferi hareketin sonu demek olmadı. Pek çok Babaî Dobruca'ya kaçtı. 1263'de burda Derviş Sarı Saltık ile birlikte bir Türk kolonisi oluşturdular.[359] Baba İlyas'ın aynı şekilde ayaklanmaya karışmış olan çocukları da sultan tarafından Kırşehir'e sürülmüş olmalı. Babanın torununun torunu Elvan Çelebi burada sonradan bir cami, bir derviş tekkesi ve bir türbe inşa ettirdi.[360]

İshak'ın fikirlerinin sonraki etkinliği konusunda Eflâkî dikkatimizi çekiyor ve şunları yazıyor: «Baba Resul adlı birinin halifesi olan Hacı Bektaş Horasanî adlı kişi, Anadolu'da ortaya çıktı ve halk tarafından Baba Resul Allah olarak adlandırıldı».[361]

Baba Resul ile Baba İshak'ın aynı kişi olduklarının kanıtını M. F. Köprülü getirdi.[362] Baba İlyas'ın soyundan gelen Türk kronikçisi Aşıkpaşazade, Bektaş'ı İshak'ın ve büyük babasının müridi olarak niteler. **«Menakib-ül Arifin»** adlı eserinde Eflakî bunu en azından İshak için doğrular.[363] Eflakî bundan başka, Bektaş'ın Celaleddin Rumî ile ilişkisinin iyi olduğunu ve peygamberin kanunlarını harfi harfine uygula-

(356) İbn Bibi, S. 218.

(357) A.g.e. S. 220. Paralı Latin askerin sayısı için: Vincenz von Beauvais, S. 155. Bunlar isyanın bastırılmasında büyük rol oynadılar, çünkü Sultan'ın ordusundaki Türkmenler İshak'ın peygamberliğine inandıklarından Babaîler'e saldırmadılar. Turan, O., **Les souverains**, S. 87.

(358) Sıbt ibn al-Gauzî, S. 485.

(359) Barkan, Ö. L., **Les déportations**, S. 74.

(360) Taeschner, F., **Das Heiligtum des Elvan Çelebi in Anatolien.** WZKM 56, 1960, S. 227.

(361) Aflâki, I, S. 296.

(362) Köprülü, M. F., **Bektachisme**, S. 407.

(363) Melikoff, I., **Le probleme**, S. 52.

mayı çok gerekli bulmadığını anlatır.[364] Buna karşın Eflakî, onun Konya'da Mevlana ile tanıştığını ve bu nedenle müridi olmak üzere İshak'a gittiğini yazar.[365] Bu bilgilerin tarihsel önemi büyüktür. Çünkü Bektaşîlerin heteredoks görüşlerinin daha sonraları 15. ve 16. yüzyıllardaki bir **hurufî** etkisinin sonucu olmayıp, daha başından beri varolduğunu gösterir. Tıpkı Babaîler gibi Bektaş ve Batınî geleneğine bağlıdır. Bektaş, Baba İlyas ve Baba İshak ile Kalenderî, Haydarî ve kızılbaş şeyhlerinin öğretileri arasında temelden farklılıklar yoktur. Bu grupların ne denli hareketli oldukları, daha İshak ayaklanmasının bastırılmasından bir kaç yıl sonra Bektaş'ın ortalık yerde kendi öğretisini yayan vaazlar vermeye başlamasından anlaşılır.[366]

G. Jacob ve **J. K. Birge**, Bektaşîlikte ağır basan yönün şiîlik olduğunu belirtirken, burada **Ali**'nin yüceltilişine ve selâmetin onu ve öteki 12 imamı teslimiyetle sevmek olduğuna dikkati çekerler. Bunun mantıksal bir sonucu olarak (Bektaşilik) yıkanmak (**Y.Ö.** abdest almak) gibi sünnî kurallarını da reddetmiştir.[367] Ancak S. Melikoff'un yeni araştırmaları, Bektaşî mezhebinin islâmcı bir şiîlik değil, Türkmenlerin halk dini olduğunu ortaya koymuştur.[368] Sıradan Bektaşî, dünyayı, malı mülkü, parayı ve mevkiî umursamayan biriydi.[369]

Ancak Bektaşîlik, dünyadan elini eteğini çekmekten çok tam tersine dünyanın fethi anlamına geliyordu. Bektaş'ın 14. yüzyılda Gazîlerin önderi sayılması boşuna değildir.[370] Bektaşîler Orhan ve Osman devrinde ortaya çıktılar ve yaya'ların kurulmasına katkıda bulundular.[371] Bu, tarikatın ne zaman kurulduğu sorusunu ortaya çıkarıyor.

---

(364) A.g.y., S. 52.

(365) Aflâkî onun Horasanlı büyük bir mistik olup yanındaki bir yığın dervişleriyle Mevlana'ya rakip olduğunu söyler. Birge, J. K., S. 43.

(366) Köprülü, M. F., **Bektachisme**, S. 408. Bu ermişin 15nci yüzyılın 1nci yarısından aktarılagelen hayat hikâyesi efsane ve mucize hikayeleriyle doludur, ama ortodoksların yaptıkları tahrifata rağmen onun Anadolu'daki misyonuna ışık tutmaktadır. Gross, E., **Das Vilayetname des Hacı Bektaş.** Bir Türk Dervişinin Kutsal Kitabı. Türkische Bibliothek C. 25, Berlin 1927, S. 44-57, 126, 203.

(367) Jacob, G., **Die Bektaschije**, S. 34; Birge, J. K., S. 139-147.

(368) Melikoff, I., **Le problème**, S. 52.

(369) Şu fıkra dikkate değer: Bir Bektaşi günün birinde paşalığa kadar yükselen bir gençlik arkadaşına rastlar ve paşa böbürlenir: «Gördün mü, bak ben nereye kadar geldim!» Bektaşi: «Nereye kadar?» «Çift tuğlu paşalığa kadar!» «Çok iyi, peki sonra ne olacaksın?» «Üç tuğlu olacağım» «Eh, sonra?» «Sonra, Başvezir!», «Eh, sonra?» «Sonra mı?... Sonrası hiç!» «Gördün mü dostum, ben zaten çoktandır hiçim. Ne diye uğraşıp durursun böyle!». Osman Bey, S. 229.

(370) Gölpınarlı, A., **Les organisations**, S. 21.

(371) Köprülü, M. F., **Bektachisme**, S. 410; Birge, J. K., S. 47.

G. Jacob, bunun 1516'da ölen Şeyh Balım Sultan tarafından gerçekleştirildiğini söyler.[372] M. F. Köprülü ise bu tarikatın oluşmasını daha 15. yüzyılın ilk yıllarına yerleştirir ve Bektaş'ın kurucu olarak seçildiğini savunur, çünkü tarihsel kişiliği 13. yüzyıldan beri unutulmuştu ve heterodoks geçmişine ilişkin hiçbir şey bilinmemekteydi.[373] F. W. Hasluck Bektaşiliğin kurumlaşmasını, Pers mistiği Fazlullah-ı Hurufi'ye dayandırır ve tarikatın asıl adının **hurufî** olduğunu iddia eder. Fazlullah 1393/94'de bir Timur yandaşı tarafından öldürülmüş, bunun üzerine öğrencileri öğretisini Hacı Bektaş'ın tekkesinde yaymışlardır.[374] Tarafımızdan taranan belgeler böylesi bir varsayımla uyuşmuyor. Bizce Bektaş Bâbâîler soyundandır ve dinsel görüşlerini onlardan almıştır. G. G. Arnakis, Bektaş'ın, kendisinden ancak 100 yıl sonra tarih sahnesine çıkacak olan bir tarikatın temellerini attığını ileri sürer. Hakikî Bektaş hakkında sonradan ermiş ile ilgili Vilayetname'de edebî ifadesini bulacak olan pek çok efsane almış yürümüştür.[375] Aşıkpaşazade, Bektaş'ın «vecde ulaşan coşkun bir ermiş» olarak tarikat kurup bu yoldan müridler edinmiş olduğu iddiasını reddeder. Onun manevî halefi **Kadıncık Ana** adlı bir kadındır ve asıl tarikatı onun müridlerinden biri olan Abdal Musa kurmuştur.[376] I. Melikoff, haklı olarak, tarikatın kuruluşunun ilk Osmanlı hükümdarları ile sıkı sıkıya ilişkili olduğuna ve Bektaş'ın yeniçerilerin koruyucusu konumuna yükseldiğine işaret eder. Tarikatın üyeleri, kendilerini «Hacı Bektaş'ın Oğulları» olarak adlandırırlar ve bir temsilcisi ocakta sürekli hazır bulunurdu. Tarikat Osmanlı İmparatorluğunda özel ayrıcalıklara sahip oldu. Tekkelerin vergiden bağışık tutulması sonucunda tarikatın iktisadî refahı dervişlere (Y.Ö. bağışlanan) ait büyük hayvan sürülerinde somutlaşıyordu. Daha küçük tekkeler de 1000 koyuna kadar malvarlığı edindiler. Dimetoka yakınlarındaki Kızıl Deli adındaki büyükçe bir tekkede ise 19. yüzyılda 2500 koyun ve keçisi, 200 sığırı, 40-50 atı ve 20-30 çift öküzü vardı. Vergi bağışıklığından genellikle çevredeki köylüler ve göçerler yararlanıyordu ki, bu da Bektaşîlerin köylü ve göçer halk arasındaki saygınlığını artırıyordu.[377] Bektaşîlere iktidar tarafından, heterodox bir İslâmiyete bağlı olan ve **Kızılbaş** veya **rafizî** olarak tanınan

372) Jacob, G., **Beiträge**, S. 23.

(373) Menzer, Th., **Köprülüzade Mehmed Fuads Werk über die ersten Mystiker in der türkischen Literatur.** Körosi-Csoma-Achiv II, Budapeşte 1927/32, S. 301.

(374) Hasluck, F. W./Hasluck, M. M., S. 160.

(375) Arnakis, G. G., Futuwwa, S. 242, in Anlehnung an die Forschungsergebnisse J. K. Birges.

(376) Melikoff, I., **Le problème**, S. 53.

(377) Faroqhi, Sureiya, **Bektaschiklöster in Anatolien vor 1826** - Fragestellungen und Quellenproblem. Der Islam 53, 1976, S. 33, 55.

halk tabakalarını özümleyerek onları iktidarın denetiminde örgütleme görevi verilmiş olmalı. Öte yandan, Bektaşiliğin kendisi de halktaki heterodox dinselliğin çekim alanına girmiş, mezhep ayrılığı ya da dinsel karşıtlıkların bağdaştırılma eğilimini güçlendirmiştir. Böylelikle «Ali ve Kerbelâ şehitleri» kültü onların tekkelerinde de yerini buldu.[378]

Türkmenlerdeki bu dinsel anlayışa daha önce Babaîlerde de rastlamıştık. Yandaşları kızıl başlıklar, beyaz cübbeler ve çarıklar giyerlerdi.[379] Kızıl başlık giyme âdeti Türklerde karanlık çağlara kadar gider.[380] «Kızılbaş»lar bunu Ali'ye saygı ifadesi olarak giyerlerdi. Allah'ın tüm halklara görünmüş olduğu ve bu nedenle de onların dinine karşı savaş açmanın gereksiz olduğu yollu bağdaştırıcı bir inanca bağlıydılar. Batınî ve Kalenderler gibi şarap içer, hatta onu kutsal içecek sayarlardı. İslamiyet-öncesi güçlü şamanist kalıntılar dinselliklerine damgasını vurmuştu. Her yıl kadın ve kızlar törensel bir dans yaparlar ve dansın sonunda dede, yani ayinin yöneticisi, içlerinden seçilmiş bir tanesi ile birleşirdi ki, bu onların üretkenlik kültlerine bağlılıklarına açıkca dikkati çekmektedir. Bunun dışında da kadınların kendilerini sufi'ye vermeleri nadir değildi. Şirazlı İbn Hafif'in 400 kez evlendiği anlatılır; Ermiş'in bereket ya da hayır duasını alacakları beklentisiyle yüksek kişiler kızlarını İbn Hafif'e sunuyorlardı. O da bu kız akınını, onların bakışlarıyla perhiz ve riyazetini geliştirmek ve tanrıyla birleşmek için kendinden geçmek üzere kullanıyordu.[381]

Kl. E. Müller, kültürel etnografya araştırmaları yordamıyla bu tür olayların kökenine inmeye çalışıyor. Kızılbaş ve Bektaşî'lerin kült içerikli davranışlarında dost ziyafeti ile ayin bağlantısı türünden ilkel Hıristiyanlık etkileri görüyor[382] ve danslarda ilkel Hıristiyan ayinlerinde görülen «Ruh-ül Kudüs» ile nurlanmanın kalıntılarını tahmin ediyor: «En azından Kızılbaşların ve Yezidî Pirleri türünden Şeyhlerin dinsel dansları erken-kilise döneminin kült danslarını andırmaktadır.»[383] Müller, Kızılbaşların daha 13. yüzyıldan 14. yüzyıla geçiş döneminde hâlâ Hıristiyan olduklarını ve İslamlaştırma(!)nın, onları öteki Hıristiyanlardan ayırdığını öne sürecek kadar ileri gidiyor.[384] Kızılbaş danslarında raslanan içki ve şehvet şenliğine özgü çizgileri köylü kültürüne bağlamakta ve bu yoldan, çiftlerin birbirlerine zina yapmamaya söz verdik-

(378) Melikoff, I., **Le problème**, S. 53.
(379) Cahen, Cl., **Babaî**, S. 843.
(380) Schaeder, H.H., S. 1048.
(381) Pretzl, O., S. 12.
(382) Müller, Kl., S. 215.
(383) A.g.y., S. 295.
(384) A.g.y., S. 285.

makta ve bu yoldan, çiftlerin birbirlerine zina yapmamaya söz verdikleri bir evlilikle bağlandıkları Yezidi'lerin ve Ehl-i hak'ın kadınlarla mistik ilişkilerine, eski Hıristiyanların sineisakt kurumuna gönderme yapmaktadır.[385] Böylesi bir yorum kuşku yaratıyor. İran ve Türkiye'de Türkmenler arasında yıllarca yaşamış olan I. Melikoff, huşu içinde halay çekme ya da dede önünde günah çıkarma türünden bazı dinsel gösterilerin bir takım Hıristiyan gelenek ya da kült içerikli davranışlarıyla kesinlikle hiçbir ilişkisi olmadığını tespit etmiştir.[386] Kızılbaşları yine çok yakından tanıyan Gordlevskij, onlarda öncelikle şiî gelenekleri bulmuştur.[387]

Kızılbaşlar Bektaş'ın kendi «vaftiz babaları» olduğunu belirtirler.[388] Böylelikle de Türkmenlik içinde derin kökler salan Babaî geleneğine bağlanırlar. Daha Osmanlı devrinde bile Türkmenlik, Türkleri yerleşikleştirme politikası açısından önemli rol oynayan tükenmez bir insan deposu durumundaydı.*

13. yüzyılın başlangıcıyla birlikte, Anadolu'daki feodalleşme süreci toprak hukuku, tımar dağıtımı, mülk ve vakıf topraklarının pekişmesi vergi ve haraçların yükselmesinde yansımasını bulan bir doruk noktasına erişti.[389] Askerî demokrasi koşullarını korumak isteyen Türkmenler bu gelişmeye karşı direnmişlerdi.** Konya'nın feodal göçebe aristokrasisini bu unsurları kendine bağlamak ve aşiret bağlarını çözüştürmek amacıyla geliştirdiğini [Y.Ö. ama pek başaramadığını] görmüştük. Göçer aristokrasisi, merkezi iktidarın ayrıcalıklarını bir yandan rahatça kabul ederken, aslında kendini Sultanlara tabî kılmayı pek düşünmemişti. Sultanlara karşı konumunu güçlendirmek için sık sık Babaî isyancılardan yararlandı. Ancak Türkmenler, eski aşiret yasasının yeniden geçerli kılınması, otlakların ortak mülkiyeti ve toplumsal eşitlik gibi, göçer aristokrasisine de karşı olan [Y.Ö. Babaî] taleplerle

---

(*) (Y.Ö.) Genç Osmanlı Devletinin genelde Türkmen komün yaşamı üzerinde yükseldiğini yazar açıkca doğruluyor.

(**) (Y.Ö.) Selçukluların feodalleşme eğilimine karşı çıkan «serden geçti» isyanlarını yalnız askerî demokrasi geleneğine bağlarken gerek **Babai** isyanları ve **Bektaşi** ideolojisinin «dünya malından vazgeç» ilkesini, gerekse Türkmen komünal yaşam ve direniş pratiğini gözardı etmekle, yazar genç-Osmanlı sosyal tabakalarının **komünal** (feodal ve feodal-karşıtı momentler dengesindeki özgürlükçü) **dinamiğini** kavramamışa benziyor. Bak: **Konya Sultanlığında Toplum** ile ilişkili dipnotlarda yaptığımız **Özgürlük** tanımı!

(385) A.g.y., S. 253, 262.

(386) Melikoff, I., S. 66.

(387) Gordlevskij, V. A., S. 241-275.

(388) A.g.y., S. 248.

(389) Noviçev, A. D., **Istoria Turçiy**, S. 16

ayaklandılar. Konya'ya karşı mücadeleleri, [Y.Ö. Türkmenler ile göçer aristokrasisini] başlangıçta birleştirdi. Bu nedenle, iktidar yanlısı mevlevî Sultan Veled, tüm isyancı Türkmenlerin sakınmasızca kıyılması yolunda çağrıda bulundu.[390] Özetle, Baba İshak ayaklanmasının, Türkmenliğin artan öneminin ve Sultanlığın feodal çözülüşünün ifadesi olduğu söylenmelidir. İsyan aynı zamanda anti-feodal özellikler edindi ve böylelikle bir sınıf savaşı kimliğine büründü. Bastırılması, Sultanlığın egemen sınıfına bir zafer değil, yalnızca nefes alacak bir zaman kazandırdı.

Devletin çözülmesi ve [Y.Ö. bu çözülmeyi bekleyen göçer] Moğolların istilâsı kentlerde de etkisini gösterdi ve **ahî** tabakasına toplumsal ve siyasal etki olanakları yarattı.

H. H. Schöder'e göre sözcük, Arapça **ah** (= erkek kardeş)dan değil, türkçe **ahî**, yani akı (= yiğit, şövalye)den gelir ve cömert anlamındadır[391] Sözcüğün konusu ilk kez 1068/69'da İran'da geçer, kendini **futuvva** [Y.Ö. yiğitlik, delikanlılık, cömertlik] düşüncesine adamış bağımsız bir örgütten sözedilip edilmediği burada açık değildir.[392] F. Taeschner'e göre, Arapça **ah** ve Türkçe **ahî** sözcüklerinin ses benzerliği ahîlerin işine geliyordu, çünkü Arapça **uhuvva** (= kardeşlik) soyutlaması, kendilerinin bağlı oldukları **futuvva** ahlâkına iyi uyuyordu.[393] Cl. Cahen de küçük-Asyalı ahîlerde fıtyan'ın [Y.Ö. yiğitlerin, erlerin] mirasını görür. Bunlar kentsel korporasyon [Y.Ö. lonca] fikrinin temsilcisiydiler. Yerel cemaatin yaşantısına müdahalede bulunurlardı. Askerî aristokrasiye güvensizlik ve bağımsız göçerlik ruhu tipik özellikleriydi.[394]

14. yüzyılda Küçük Asya'yı gezen ve ahîler üzerine ayrıntılı bilgiler borçlu olduğumuz Arap taciri İbn Batuta onlara her vilayette, her kentte, her pazar köşesinde kısacası her yerde rastladı. Bunlar kendilerini konukseverliğe ve başkalarının gereksinmelerini karşılamaya adamışlardı; birlikte yaşayan ve bir meslekte birlikte çalışan genç delikanlılardı. Yiyip-içerek, şarkı söyleyip dans ederek geçirdikleri ortak evleri vardı. Tüm harcamalarını, içinde gelirlerini topladıkları ortak bir kasadan yaparlardı.[395] Birlik [Y.Ö. Lonca] üç mertebeyi içerirdi; **yiğit,**

(390) Flemming, B., S. 40.

(391) Schaeder, H. H., S. 1049, A. 1.

(392) Cahen, Cl., **Sur les traces des premiers akhis.** 60 ncı Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, S. 81-91.

(393) Taeschner, F./Schumacher, W., S. 43; A. 2; Taeschner, F., **Akhî** S. 322.

(394) Cahen, Cl., **Mouvements et organisations populaires dans les villes de l'Asie musulmane au moyen âge: Milices et associations de foutouwwa. La Ville** t. 2 Recueils de la Société J. Bodin VII, Brüksel 1955, S. 283.

(395) İbn Battûtâ, II., S. 261.

yani genç ve genellikle bekâr adam; **Ahi** bir yiğit grubunun başı ve toplanılan evin sahibiydi ve etkili kişi buydu. Üçüncü mertebe olan **şeyhlik** yalnızca bir onur mertebesiydi.[396] Birlik yerel egemenlerin koruyuculuğundan yararlanabiliyor, çeşitli ayrıcalıklar ve bağışlar elde ediyordu; bunların karşılığı ise konukların ağırlanması ve huzursuzluk yaratanların kent dışına çıkartılmasıydı.[397] F. Taeschner, onların zanaatkâr kesimlerindeki futuvvet [Y.Ö. yiğitler] üzerinde etkin olan sufiliğe bağlı oldukları sonucuna varır. Bilindiği üzere futuvvet dünyevî alanda gelişti, yiğit ve soylu erkek idealini geliştirdi. O «iyi olan her şeyi» yapmalı, «dostlarını rahat ettirmeliydi».[398] Bu nedenle falcı, tellâk, berber, tellal, seyyar satıcı, dokumacı, kasap, cerrah, avcı, gümrükçü, tefeci ve ayyaş gibi «aşağı» meslek sahipleri ve tipler dıştalanmıştır. Bunları 1290'dan kalma bir İran [Y.Ö. Büyük Selçuklu] **futuvvetnamesinden** öğreniyoruz.[399] Abbasi Halifesi En-Nasır (1180-1225) **futuvvet'e** bağlandı; böylelikle ondan siyasî olarak yararlanacak ve tüm birlik üyelerini kendisi ile sıkı bir bağımlılık ilişkisine sokacaktı. Pek çok beyleri futuvvet kılığına bürünmeye zorladı. Selçuklu Sultanı İzzeddin I. Keykavus da 1214'de birliğin üyesi oldu. Halifenin koruyuculuğu altındaki futuvvet aynı zamanda kendini belirli bazı sufî idealleriniin koruyucusu ilân etmek ve hayata karşı sufî tavrını benimsemek suretiyle sufiliğe açıldı.[400] Futuvvetin ilkeleri olan cömertlik, doğruluk, dürüstlük, edeplilik, tasavvufla yani mistisizmle kaynaştırıldı. Bu sentezden tuz ve su kullanma, kuşak takma ve çıkarma, şalvar ve uçkur, giyim kuşam, konuklara şölen verme, dinsel renklerden bağımsız yapılan sema türü bir dizi adet oluştu.[402] Anadolu'nun kentli tabakaları benimsendi ve kendi toplumsal koşullarına uydurdu. Zanaatçılık artık erdemler listesinde en üstün değere sahipti: Yiğit, kuşak bağlayıp, birliğe girdikten sonra, önce kil yoğurmak, yani ağır kol işi yapmak zorundaydı. Böylelikle ustasının, yani ahînin yanına **çırak** olarak girmiş oluyordu. Ancak gönül işlerini yine de bir kenara bırakmamalıydı, çünkü bunun değeri kil işinden daima daha yüksekti.[403] Ahî birliğinin mertebeler düzeninde tam örgütlü bir Lonca örgütünü görüyoruz. Yiğit, ancak bir ilâ altı yıldan sonra ahî, yani usta olabiliyor ve bir işyeri

---

(396) Taeschner, F., **Akhi**, S. 322.

(397) Barkan, Ö. L., **Les fondations**, S. 62.

(398) Taeschner, F/Schumacher, W., S. 10.

(399) Taeschner, F., **Futuwwa-Studien**, S. 297.

(400) Taeschner, F., **Das Futuwwa-Rittertum des islamischen Mittelalters.** Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft. Leipzig 1944, S. 340-385.

(401) Der persische Poet Faqih (1330/31). Duda, H. W., S. 25, 119.

(402) Taeschner, F., Futuwwa-Studien, S. 299.

(403) Taeschner, F/Schumacher, W., S. 68.

açabiliyordu. Böylelikle de bağımsız zanaatkârların sayısı kısıtlandığı gibi, zanaat da kontrol altında kalıyor ve rekabet önlenmiş oluyordu. Bir zanaat öğrenmek isteyen genç erkek, kendine yol gösterecek, zanaat öğretecek ve fikir verecek bir **yol atası** ve bir **yol kardaşı** seçerdi. Böylelikle otomatik olarak birliğin koruyuculuğundan yararlanmış olurdu. Ortak kasa, ahî, kalfa, çırak ve çiçeği burnunda ustaların hediyeleri ve tüm birlik üyelerinin ödedikleri belirli haftalık ya da aylık bağışlardan oluşur ve ivedi durumlarda üyelere faizsiz borç verirdi.[404]

Ahiliğe yalnızca zanaatkârlar değil, tacirler de dahildi. Zenginlik, peşinden koşmaya değer bir amaç olarak görülüyordu, çünkü daima övülegelen «cömertliği» mümkün kılmaktaydı.[405] Yaşamı efsanelere konu olup Türk loncalarının koruyucusu konumuna yükselen ve Kırşehir'de bir aziz olarak yaşarken 1300'de ölen Ahî Evren, parayı övdü. Çünkü para, «insanı, cömertçe dağıttığı sürece yücelten bir şey»di.[406] Futuvveti belirleyen, artık feodal çevreler değil, hali vakti yerinde kentlilerdi. Faaliyetleri zamanla şövalyece tutum ve «iyilikler»den çok, iktisadî çabalar üzerinde yoğunlaştı.[407] Dışa karşı da kapalı kalmaktansa Rum ve Ermenilere de loncalarına katılma olanağı verdiler. Sp. Vryonis Jr. Anadolu kentlerindeki Hıristiyan öğelerin böylece emilip islâmiyete dönmeye zorlandıklarını ileri sürüyor.[408] Sufilerin loncalardaki etkisi tam da bu yönde başarılı oldu, Ahi Evren'in aynı anda hem derici ustası hem de aziz olarak ikili bir kimlikle ortaya çıkması rastlantı değildir.

Ahî birlikleri kentlerde iktisadî ve siyasî açıdan özerk örgütler olarak oluştular ve anarşi ile mücadele ettiler. Onların hegemonyası altında pek çok Anadolu kenti siyasî özyönetim elde etti.[409] Bu birlikler 13. yüzyılda devlet iktidarına oynayan her gücün hesaba katması gereken siyasal bir faktör haline geldi.[410] **İbn Bibi**, rakip feodal beylerin onları kendi yanlarına çekmek için her çareye başvurduklarını anlatır, ama Ahîleri nasıl değerlendireceğini pek kestirememektedir; onlar bir

(404) Gölpınarlı, A. **Les organisations**, S. 35, 41.

(405) Duda, H.W., S. 123.

(406) Taeschner, F., **Mesnevi**, S. 31, 123; Cahen, Cl. **Turkey**, S. 339.

(407) Taeschner, F., **Futuwwabünde**, S. 43. Köprülü'nün ileri sürdüğü karmatik etkiler inandırıcı değil. Lewis, B., **The islamic guilds**, The Economic History Review VIII, 1937/38, S. 29.

(408) Vryonis, Jr. **The Decline**, S. 401.

(409) Gordlevskij, S. 139; Akdağ, M., **Osmanlı İmparatorluğunun**, XIV, S. 322.

(410) Turan, O., **Sivas Şehri**, S. 456.

yanda bir takım huzursuzlukların kışkırtıcısı olarak görür, bir yandan da «kötü» kişilerin çıkarttığı karışıklıkları cesurca bastıran kuvvet olarak...[411] Güçlü bir merkezî yönetim yanlısı olan tarihçi, kentlerin tüm özerklik çabalarını mahkûm ederken, ahîlerin göçerlere ve «bozgunculara» karşı faaliyetlerine alkış tutar. Baba İshak ayaklanması sırasında Sivas ahîleri, iğdişbaşının garnizonu* ile birlikte Sultan'dan yana tavır almış ve kenti Babaîlere karşı savunmuşlardır.[412] Eşitlikçi sloganlar altındaki bir Türkmen egemenliği Sultanlar gibi ahilerin de pek işine gelmiyordu. Hatta Sivas'ta süvari birlikleri kurdular. Liderleri, bazan Nikdeh'li Ahî Garuk'un yaptığı gibi kent komutanlığını üstlenirlerdi. Hükümet görevlisinin bulunmadığı her yerde bir ahî'nin vali görevini yürütmesi İbn Batuta'nın dikkatini çeker.[413] Ahiler, kısa zamanda devletteki anarşinin feodal çözülmeden ve göçerlerden kaynaklandığını anladılar. Bu nedenle **hem feodal aristokrasiye hem Türkmenlere karşı mücadele ettiler.** Bu noktada Hıristiyan meslektaşları onlarla seve seve işbirliğine gittiler, çünkü bu durumdan en çok onlar etkileniyordu. Ahiler iktidara geldikleri her yerde dinsel yaşama da karıştılar. Mevlevî tarikatının kalesi Konya'da Ahi Ahmed, tarikate ve Sultan'a karşı üstünlük sağladı. Mevlana'nın bir gözdesinin bir tekkeye pîr olması sözkonusu olduğunda Ahmed bunu veto etti. Bu nedenle Eflâkî, onu bir tiran veya zorba, oğlunu da büyük bir hergele olarak niteler, ne var ki bu ikincisi sonradan doğru yolu bulmuş ve Sultan Veled'in müridi olmuştur.[414] Zanaatkâr ve tacirlerin, mevlevîleri sevmemelerinin temelinde, haraç, vergi ve keyfî eylemlerle kentli tabakaların iliğini emen feodal aristokrasiye ve yozlaşmış bürokrasiye karşı duydukları antipatileri vardı.** Aynı durum anti-Moğol tavırlarında da görülür. Cl. Cahen, ahîlerin tavrını dinsel ve «ulusal» açıdan anti-Moğol, iktisadi ve sosyal açıdan ise anti-Türk olarak tanımlar. Ahilerin, Moğol otoritesinin çöküşü sırasında gözlendiği üzere, Türkmen

---

(*) (Y.Ö.) İğdişlerden, genellikle barış zamanında Müslüman halkla bütünleşemeyen ya da savaş zamanında esir veya hizmet-kölesi sayılan ögeleri anlamak gerekir.

(**) (Y.Ö.) Ahilerin, zanaatçı olarak yarattıkları sosyal farklılaşma, dolayısıyla tabaka, «feodal» toprak sahipleri ile topraksız Türkmen komün ve göçerleri arasında bir arasınıf oluşturuyordu. Ürünleriyle kent pazarına veya vakıf çarşısına açılan yerleşik ahiler ile pazara açılamayan Türkmen oba-komünleri arasındaki sosyal farklılık meydandaydı, ama her iki sınıfın da toprak sahipleri üzerindeki ortak baskısı yadsınamazdı. O bakımdan bu iki sınıfın arasındaki herhangi bir çıkar mücadelesi, ikisinin birden tehdidi altındaki toprak ve vakıf sahipleri açısından tam bir «anarşi» sayılıyordu.

(411) İbn Bibi, S. 247, 337, A. 242.

(412) Turan, O., **L'islamisation**, S. 147. İğdişler, gördüğümüz gibi köleleştirilmiş Hıristiyan muhafızlar değil, bir muhtediler birliğiydi.

(413) İbn Batutâ, S. 287, 289.

(414) Aflakî, II, cap. 603, S. 238, 241.

Beyleriyle yakınlaşmaları, geçici ve fırsatçı bir durum olup, temel ilkelerine dokunmamıştır.[415]

Ancak bu siyasi eylemler ahî örgütünün bütününe özgü değildi. Ahîlerin bir bölümü daha pratik yönelişler içindeydi. Birinci grup evlenmeksizin[416] derviş hayatı sürdürür, azla yetinir, kendi varlıklarının bir bölümünü yoksullara ve yabancılara verirlerdi. Bu «maneviyatçı» ahîler, zaman zaman birliğin üye sayısının çok kabardığından yakınırlardı: «Şehirde herkes başımıza ahi kesileli beri, ahîlik çocuk oyuncağı olmuştur. Herkesin bir yol aradığı yerde, birine ahî diyebilmek garip düşer.»[417] Ahîler içindeki her iki eğilimde siyasal yaşantıya kendi usullerince katıldı. Ancak güçlü bir merkezî iktidarın yeniden kurulması sonucu örgütün temellerinin sarsılmasıyla «yol» birbirinden koptu.[418] Mistik eğilimli üyeler, Ahî Evren'in biyografisinin de tanıklık ettiği gibi, derviş tarikatlerine, özellikle de bektaşîlere katıldılar. Evren, manevî açıdan Bektaş'a bağımlı sayılmayıp onunla aynı yolda yürüyen az sayıdaki «ermiş»ten biridir. F. Taeschner, Evren'in «Menakıbnâme»de yer almış olmasını, ahîliği Bektaşî geleneği içinde sağlam bir yere oturtabilme amacına bağlar. Tarikatın büyük pîrlerinden birinin lakabı Ahî Dede idi.[419] Birliğin içindeki «kardeşler»in geniş kitlesi ise mesleklerini icraya devam etti. İlerde Türkiye'deki loncalarda da bir miktar ahî geleneği hep yaşayageldi. Lonca başkanının adı Ahî Baba kaldı.[420]

Gibb-Bowen'e göre, bu korporatif yapı, islam toplumunun eskiden beri bir parçası olmuştu. Yalnızca zanaatkâr ve tacirler değil, tüm meslek grupları da böyle birlikler halinde biraraya gelmişlerdi.[421] Ancak daha sonraki araştırmalar bu konuda daha dikkatli davranılmasını öğütlüyor ve ayrımlara gidiyorlar. 11 ve 12. yüzyıl Mısır ve Kuzey Afrika'sında lonca örgütlenmesi bilinmiyordu. Üretimin ve metaların kontrolünü polis ve ümmet, bu arada «inançsız» sayılan din cemaatleri

(415) Cahen, Cl., Sur les traces des premiers akhis, S. 90; A.g.y. **Turkey**, S. 338-341. Bunlar, Moğol veya Türkmen olsun, tüm devlet düşmanlarına cephe aldılar, Selçuklu hanedanından yana çıktılar. Gordlevskij'de S. 282.

(416) Gülşehrî, Ahî Evren'i över, çünkü o kadın peşinde koşmaz, akıl ve inancı arar. Taechner, F., **Mesnevî**, S. 15, 17, 18, 20.

(417) A.g.e., S. 67, 322, 317. 14. yüzyılda başlıca Anadolu kentler'nde Ahîler vardı. Görpınarlı, A., şunları sıralıyor: Bolu, Kastamonu, Sinop, Sivas, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Tire, Bursa, Kayseri, Niğde. **Les organisations**, S. 26.

(418) Arnakis, G. G., **Futuwwa**, S. 241.

(419) Taeschner, F. **Beiträge**, S. 25.

(420) A.g.y., S. 20.

(421) Gibb-Bowen, I, S. 277.

(422) Goiteln-S.D., **Articans en Méditerranée orientale au haut moyen âge.** Annales ESC 19, 1964, S. 858-860.

üstleniyordu. Burada, örneğin 14. yüzyıl Anadolu'sunda olduğu türden, tek tek zanaat kollarının «manevî koruyucuları» yoktu. Korporatif birliklerin sözkonusu olduğu yerlerde bile bunların hepsi devletin kontroluna ve tüzüklerine bağlı olduklarından batı Avrupa'daki loncalara tekabül etmemektedirler. Bu nedenle klasik dönemde, futuvvet örgütleriyle zanaatkâr birlikleri birbirleriyle çakışmıyordu.[423] Koşullar Suriye, Irak ve İran'da yine farklıydı. Buralarda 11. yüzyılın ortasına kadar fityan'a yani «gençliğe» dayanan özerk kentsel iktidar organları oluşmuş bulunuyordu. Bu **ayyarun** ya da fityan, yasa-dışı insanlardı. Şehrin dış mahallelerinde yaşayan aşağı tabakalardan gelirlerdi. Yağmacılık ve yönetici organların kontrolünden can ve mal kaçırmak, başlıca hedefleri olmuşa benzer. Yerlerini yine kendilerini dıştalayan bir toplumda aramaktaydılar. Spontane çatışmalar yoluyla zenginliğin adaletli dağıtımını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu nedenle ne yoksulları ne de zayıfları eziyorlardı.[424] Komutanları, yani «reis» onların vurucu gücüne güveniyordu. Bu görevi genellikle kentin hâkiminden elde ederdi, ama kent halkının feodal olmayan kesimi kendilerine sevimli gelmeyen birinin reis yapılmasına izin vermezdi. Suriye'de Reis'ler —örneğin Şam, Halep, Amid [Diyarbakır]— 11. yüzyılda hanedanlar oluşturan zengin tacir ailelerinden geliyorlardı. Belli bir yandaşlar tabakasına dayanıyorlar ve kadılık makamını da ele geçirmeye çalışıyorlardı. G. Hoffman Suriye'deki Reis hareketinin temelde **ahdas'ın*** desteğine muhtaç olduğu sonucuna varır. Konumunu iktisadî ve siyasî olarak sağlama almayı başardıktan sonra bile Reis hâlâ feodal egemenin gücüne bağımlı idi. Reis, kabaca söylemek gerekirse, kentli orta ve yukarı tabakanın bir temsilcisi olarak görülebilir, ama bu grupların içindeki önemli farklılaşmalar, onun ayağını yere sağlam basmasını olumsuz yönde etkilemekteydi. Ayrıca ahdas'ın korporatif birlikler olmayıp, 11. yüzyılda daha çok orta ve yukarı tabakaların güdümüne girdiğini eklemek zorundayız. Az zaman sonra kentli yoksullara karşı mücadeleye başlayıp, batınîleri ezdiler. Suriyeliler, elverişli siyasal koşullar altında bile tam kentsel özerklikler elde edemediler.[425]

Selçukluların ortaya çıkışıyla birlikte tüm hareket dümdüz oldu. Türk garnizonları Reis'in ve ahdas'ın etkinliğine sona verdiler. Yeni egemenler, kentlere muhtesip adı verilen ve hem pazar yerlerini ve iş

(*) **(Y.Ö.)** Ahdas (Arapça) = Gençlik; Olaylar; Kötülükler.

(423) Cahen, Cl., **Y a-t-il eu des corporations professionnelles dans le monde musulman classique?** The Islamic City, Ed., B. Cassirer, Oxford and University of Pennsylvania Press 1970, S. 55, 61.

(424) Cahen, Cl., **Mouvements populaires et automisme urbain dans l'Asie musulmane du moyen âge.** Arabica 6, 1959, S. 25-57.

(425) Hoffmann, G., S. 90.

hayatını denetleyen hem de kamu ahlâkını koruyan birer görevli atadılar. Küçük-Asya'lı ahîler, Selçuklu döneminin sonunda yarım kalmış olan özerklik çabalarının ucunu bir yerinden yakalayıp onu yeniden geçmişe bağlamaya çalıştılar.[426] Önderleri, 13. yüzyılın başında [Y.Ö. Moğol istilası altındaki] İran'dan göçedip geldiği için[427] bunun bir geleneğe dayandığından söz edilebilir. Yine de eski özerklik ideallerini pratikte deneyebilmeleri, Sultanlığın siyasal dağılması ve siyasal yaşamın devletin kenar vilâyetlere ve küçük emirliklere kaymasıyla mümkün olabildi.[428] Ancak Beyliklerin yükselişi, sonunda ahîliği de siyasal hareket özgürlüğünden zorunlu olarak yoksun bırakacak yeni ve merkezî bir gücün doğuşunu haber veriyordu.

(426) Cahen, Cl. a.g.e., Ashtor, E., **Républiques urbaines dans le Proche-Qrient à l'époque des croisades?** Cahiers de civilisation médiévale X.—XII. siècles 18, 1975, S. 124, 131.

(427) Taeschner, F., **Akhî**, S. 322.

(428) A.g.y., Beiträge, S. 28.

III. ÇÖKÜŞ VE YÜKSELİŞ: ANADOLU BEYLİKLERİ

Moğollar, Kösedağ'daki zaferlerinden sonra Bedrettin Ayniye'ye göre Selçuklulardan hemen 360.000 dirhem nakit, 10.000 koyun ve 1000 attan oluşan «hediye»ler talep ettiler.[1] Sultanlığı, İlhanlı İmparatorluğuna bağlı bir vasal statüsüne indirgeyen 1245 tarihli barış antlaşmasına göre, yıllık

1.200.000	dirhem nakit
500	değerli kumaş
500	at
500	katır
3.000	altın külçe karşılığı tahıl

değerinde bir haraç tespit edildi.[2] Sağlam bilgilere sahip olan Fransisken keşişi St. Quentinli Simon, fazladan 5000 koyunun sözünü ederken tahıldan hiç bahsetmiyor. Ancak bunun dışında zaman zaman haracı da aşan yükseklikte yıllık hediyelerin sözkonusu olduğunu belirtiyor.[3] Tüm miktarlar yıldan yıla değişerek yükselme eğilimindeydi. Haraç 1336'da inanılmaz sayılabilecek bir yüksekliğe, 3.300.000 dirhem'e ulaştı. İlhanlı İmparatorluğu'nun öteki eyaletleriyle yapılacak bir karşılaştırma Rum ülkesinin ne denli acımasızca sömürüldüğünü gösterir: Azerbaycan 2.384.000, Eran ve Mughan 303.000, Şirvan ve Kustasfi 113.000 dirhem vermek zorundaydı. Buna uyarlı olarak kentlere düşen

(1) Velidî, A. Z., S. 29.

(2) Aksarayî, S. 51.

(3) Vincenz von Beauvais, lib. XXXII, cap. 28, S. 180; Cahen, Cl., **The Encyclopaedia of Islam** içinde. N.e.t. I. Leiden-Londra 1960, S. 844.

yük de oldukça ağırdı. Sivas ve Konya'nın her biri 1.384.866'şar dirhemle yükümlüyken, çok daha zengin olan Tebriz'in payına düşen yalnızca 1.390.000 dirhemdi. **A. Z. Validi**'nin hesaplamalarına göre, bu miktarlar 14. yüzyılda İngiltere Kralının 1 yıllık gelirine tekabül ediyordu.[4] İlhanlı İmparatorluğu'nun bütün bütçesi göz önüne alınırsa, tablo daha iyi açıklığa kavuşur: 1336'da Horasan hariç, toplam 19.668. 315 dirhem. Demek ki hemen hemen dörtte biri Rum ülkesine düşüyordu.[5] Bir vasal devlet olarak ortada yalnızca bir sağmal inek görülüyordu. Moğol valisi Timurtaş'ın refakatçisi sıfatıyla sağlam bilgilere sahip olması gereken Akserayi şöyle yazıyor: «Eğer herhangi birisi Azerbaycan ya da başka herhangi bir yerde vergi toplamak ister de ora ahalisi vergileri ödemezse, o zaman bu kişi hemen Rum'da bir görev için başvurur ve açığını orada kolayca kapatırdı.»[6] Burada özellikle vergilerin **iltizama** verilmesi çok kötü sonuçlar doğurdu: Örneğin İlhanlı Gazan Han (1295-1304) Rûm'un vergilerini toplama işini 4 adama iltizam verdi. Bunlar devlet kasasına 3.600.000 dirhem getirmeyi yükümlendiler. Bunun ötesinde elde edecekleri ise kendi kazançları olacaktı. Durumun pratikte nasil geliştiğini Akserayî bize son derece açık biçimde anlatıyor: Bu dört kişiden biri olan Kemaluddin Tiflisî, payına düşen Amasya-Samsun arasındaki bölgede hacizlere başladı. Bunun gibi, tahıl ürünün de %10'unu kendi kişisel gereksinmesi için talep ediyor. Çoğu insan onun adamlarının önünden çifti çubuğu bırakıp kaçıyordu. İşbirlikçisi olan **Mustavfî Şerefüddîn Osman** öylesine yüksek meblâğlar talep ediyor ki, «ülkede baca tütmez» oluyordu. Hatta Kırşehir'de dervişler bile onun para hırsını dindirebilmek için tekkelerini terkedip kiraya vermek zorunda kalıyorlardı.[7]

1299'da tüm gelirlerin tahminini yapmak, buna tekabül eden vergileri talep ve kanunları gözetmek amacıyla, Sultanlığa bir vezir yollanır. Moğol hanının isteği uyarınca her çiftçiden çift başına yalnızca 1 dinar (=6 dirhem) alınması gerekmektedir. Ancak Konya'ya varışıyla birlikte ilk önce Sultan **Alaeddin III. Keykubad bin Feramez**'in İlhanlı hükümdarı için ayırmış olduğu hediyelere el koyar. Çiftçilerdense çift başına 10 dinar ister. Sivas'ta sahte gümüş para kullanmış olmakla suçladığı bir sarraftan ceza olarak, tehditle 15.000 dinar alır. Rastladığı emirin tümü de tutuklanmaktan ancak 100.000'er dinar vermekle kurtulabilirler. «Tüm kentlere halkı ezmek üzere kendi adamlarını

(4) Velidî, A. Z., S. 27.

(5) A.g.y. S. 28.

(6) Akserayî, S. 89. Timurtaş, İlhan Abu Said'e karşı ayaklandı ise de babası Emir Çoban tarafından doğru yola getirildi: Kazvinî Tarık, S. 149.

(7) Akserayî, S.94.

yolladı».[8] Bu vezirin daha sonra Han tarafından idam edilmesi bile eziyet çeken halkın fazlaca bir işine yaramadı; İlhanlı devletinde eceliyle ölen vezir sayısı zaten yalnızca **birdi**.[9] Tarım tamamen bozulmuş, açlık ve sefalet egemen olmuştu. 1300'de bir de kuraklık ülkeyi sarınca tahıl fiyatları başını alıp fırladı. Aksaray'da anaların çocuklarını kesip yediği rivayet olunur.[10] Türkmenler, her ne kadar çiftçilere oranla daha az çektilerse de, Moğol boyunduruğunu sürekli taşımaya niyetleri olmadığından* bir süre sonra direnişe geçtiler. Ayaklanmaları, bir takım vilayetlerin Konya'daki merkezden ve Moğol valilerden koparak bağımsızlaşması sonucunu getirdi.

1. Türkmenlerin Ayaklanması

Bu hareketin başında Cl. Cahen'in Küçük-Asya Türklüğünün tipik temsilcileri olarak gördüğü **Karamanlılar** yer alır. Sivas'tan gelmiş ve buradayken bir şekilde Baba İshak ayaklanmasına karışmış olmalılar. Baba İlyas'ın oğlu Muhlis'in, Konya'yı bir süre elinde tuttuktan sonra Konya Karamanlı hanedanının kurucusu Nuri Sufi'ye terkettiği rivayet olunur.[13] Kesin olarak bildiğimiz, ailenin Babaîlerin sindirilmesinden sonra Larende ile Ermenek arasındaki dağlara kaçarak, eskiden beri orada göçebelik eden Türkmen aşiretlerine katıldığıdır. Ermeni ve «Franklar»a karşı Gazî olarak savaşmışlardı.[14] Muhtemelen erken-Selçuklu döneminde buralara yerleşmişlerdi.[15]

Karamanlılar geçimlerini önceleri yolboyunda eşkıyalık ve Toros dağlarından elde edilen odun kömürünün satışıyla sağladılar. **X. de Planhol,** Anadolulu göçerlerin hiç de ormanları yakıp tüketmediklerini, tersine yurtlarını ormanın kıyısına kurup, yalnızca meralarını genişletmek amacıyla yavaş yavaş ormandan yer açmaya giriştiklerini kanıtlamıştır. Orman zenginliğini, silah (yay ve ok) ve —yalnızca satmayıp kendi demirci fırınlarında da kullandıkları— odun kömürü ya-

---

(*) (**Y.Ö.**) Üretimleri, belirli yerleşim bölgelerine bağlı olmayıp yalnızca bol otlaklara ve hareketli üretim araçlarına bağlı olduğundan hareket yetenekleri çok yüksekti.

(8) A.g.y., S. 104.

(9) Kazvini, Tarık., S. 149.

(10) Akserayi, S. 106. Sivas yöresindeki büyük kıtlıktan, isimsiz bir Ermeni'nin notlarında da söz ediliyor.

(11) Akserayi, S. 115.

(12) Cahen, **Turkey**, S. 363.

(13) Önder, M., S. 87. Karamanlı hareketinin siyasal-dinci niteliğini vurguluyor. M. F. Köprülü, **Bektachisme**, S. 406.

(14) Cahen, Cl., **Notes**, S. 342.

(15) Planhol, X. de, S. 253.

pımında kullanıyorlardı.[16] Karamanlılar da tümüyle bu gelenek doğrultusundaydılar. Koşullardan hoşnut olmayan göçerlerin başına geçip Konya'daki taht kavgalarına müdahale etmesini iyi bildiler. Sultan Rükneddin, Karaman Bey'e 1261'de Arman (İçel) vilayetini ve emir payesini verdi. Kardeşi Bunsus'u ise muhafız alayına komutan yaptı.[17] Ancak uzlaşma uzun sürmedi. Akserayî 1261 yılının olaylarını şöyle betimler: «Bu yılda Ermenek, Karaman, Zeynulhac ve Bunsus bölgelerindeki Türkler'in emirleri, Sultan İzzeddin'in davasını savunmak ve Sultan Rükneddin'e karşı savaşmak üzere ayaklanarak 20.000 zırhlı atlı ile Konya üzerine yürüdüler. Moğol ordusu küçük birimler halinde yazlık kamplarında olduğundan, durumdan yararlanıp Konya'yı ele geçirmek istediler... Savaş Kavala Ovası'nda oldu. Yenildiler. Bunsus ve Zeynulhac adlı emirleri tutsak edilip asıldılar.»[18]

Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, Karamanlıların mücadelesi merkezî iktidara olduğu kadar Moğollara da yönelmişti. Aslında hedefleri her ikisinden de kurtulmaktı, ama bunu zorunlu olarak iki taraftan birinin yanında yer almakla maskeliyorlardı. Karaman Bey, 1262'de muhtemelen bir yaralanma sonucu öldü.[19] Küçük Ermenistanlı ordu kumandanı Simbat Sparapet yazdığı «yıllık»larında onun kısa sürede pek çok göçeri çevresine topladığını, öyle ki Sultanın ona karşı çıkmaya cesaret edemediğini belirtir. Kilikya-Ermeni Krallığının sınır bölgelerini basacak ve I. Getum (1226-1270) başına işler açacak kadar güçlenmişti. Bey, muhtemelen yalnızca ganimet peşinde değildi, öncelikle İlhanlıların sadece uydusu değil, uşağı haline gelmiş olan Getum'u vurmak istiyordu.[20]

Karaman Bey, çete reisi olarak işe başlayıp özerk beyliklerin emirleri durumuna yükselen **homines novi**'nin («Yeni insanlar»ın - Ç. N.) tipik örneğiydi.[21] Bunlar, yalnızca Konya'ya karşı mücadele veren Türkmen dalgalarının üzerinde yüzmekle kalmıyor, aynı zamanda da kokuşmuş zorba Moğol yöneticilerden mirî arazileri meşru yollarla elde etmek ve bunları ilerde kendi egemenlik bölgelerine katmak için çıkan her fırsattan yararlanıyorlardı.[22]

---

(16) Planhol, X. de, **Les nomades, la steppe et la forêt en Anatolia.** Geographische Ztschr. 53, 1965, S. 106, 111.

(17) Flemming, B., S. 28; Cahen, Cl. bunu kuşkuyla karşılıyor.

(18) Akserayî, S. 55.

(19) Cahen, Cl., **Notes**, S. 344; Aksaraylı, K. M., **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1943, S. 159, 182.

(20) **Armianskiye istorniki**, S. 54. Moğolların küçük-Ermenistan prensleriyle, Mısır ve Selçuklulara karşı yaptıkları ittifak, **Giriş**, S. 188.

(21) Jorga, N., **Geschichte I**, S. 139.

(22) Kazvinî, Tarık, S. 357.

Ekonomik açıdan sırtını emlâka dayayan beylik yalnızca Karaman Beyliği değildi, tüm öteki Küçük-Asya beylikleri de iktıdarlarını kendi mülkleri «Allodium» (Y.Ö. Hassa veya tam özel mülkiyet arazisi) üzerinde kurmuşlardı. Osmanlı dönemi Anadolusu'nda yerel feodal aristokrasi ve kendi mülklerini güvence altına alabilmeyi sağlayan vakıflar bunun sonucu olarak yaygınlaşacaktı.[23]

1277'de Karaman'ın torunu Mehmet Bey isyan bayrağını açarak, Sultan'a ve Moğollar'a vergi ve haraç vermeyi reddetti. Artık fiilen Selçuklu devlet merkezinin ele geçirilmesi sözkonusu idi. (Mehmet Bey) ilk saldırıda Moğolları ve ücretli İran askerlerini yendi. Türkmenler bu ordunun tüm ağırlığını ganimet aldılar. İlhanlıların emri üzerine ganimeti isyancılardan geri almak üzere yola çıkan Moğol büyük vezirinin bir amcası da yine silâhlarından, atları, sancağı ve davullarından oldu.[24]

Mehmed, bu kez Memluk Sultanının adına ortaya çıkarak onun bayrağını açtı, Konya'nın bu yoldan teslimini sağlayacaktı. Bu plan başarısızlığa uğrayınca, Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia eden Cimri'yi öne çıkardı. Mehmet'in bu girişimi, Sultanlığın geri kalanına son darbeyi vuran ve 1277'nin Mayıs'ından 1278'in Haziran'ına kadar süren ayaklanmanın bir parçası haline geldi. Akserayî, anlatımına şu cümlelerle başlar: «Bu sıralarda Cimri adlı bir adam ayaklandı ve onu uç illerinde körükörüne izleyen Türkmenler üzerinde etki kazandı. Aşağı soydan olmasına rağmen, ispat da edememeksizin Sultan İzzettin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia etti».[25] St. Quentinli Simon da aynı şeyi aktarıyor: Coterinus (Cimri) kötü niyetli birinin öğütlerine uymak o denli ileri gitmişti ki, annesini oğlunun şimdiki Sultanın kardeşi olduğunu ortalık yerde açıklayıncaya kadar tehdit edip dövmüştür. Cimri bundan sonra hemen inisiyatifi ele alarak kardeşinin hantal ve yumuşak olduğunu, bu nedenle de ülkeyi yönetmeye hakkı olmadığını ilân etmiştir. Zaten Moğollar da onu bu yumuşaklığı yüzünden yenmişlerdir. Sonuçta taht onun hakkı olmalıydı.[26] A. D. Noviçev'e göre «Cimri»

---

(23) Mutafçieva, Die Wakf, S. 54, 63.

(24) Akserayi, S. 71. Eski Osmanlı Takvimleri Konya'nın fethini 1278 yılına tarihliyor.

(25) Akserayi, S. 73.

(26) "...Matrem suam affligens atque percutiens increpabat, eo quod publice diceret confitendo cuius hominis filius esset, et quis evm genuisset. Itaque tandem illa sicut a filio edocta, coram omnibus qui ex industria congrogati fuerant in locum unum ad testificandum quod audiret, dicebat. Fili scito quia genuit te pater istius Soldani. Quo dicto Coterinus exclamabat, omnibusque dicebat: Audistis quid mater mea dicit, vos omnes supter hoc invoco, ut mihi testes sitis... Soldanus frater meus iners ac muliebris est, nec dignus terram tenere, quoniam a Tartaris victus est: propter hoc itaque volo Soldanus esse..."

adı, aşağı soydan biri, bozguncu anlamına gelir ve düşmanları bu adı takarak onu aşağılamak istemişlerdir. O ise bastırdığı paralardan anlaşıldığına göre kendisine **Abu El-Fetih Siyavuş bin Kaykavus** adını vermiştir.[27] Kendisini vezir yapan Mehmet Bey ise, ayaklanmanın başaktörü olarak kaldı. Kendisine ilk önce güney-doğu vilayetlerindeki Türkmenler katıldı. Eşref, Menteşe ve Germiyan Türkleri de destek verdiler.[28] Orta Anadolu'ya doğru yürüyüşe geçerek elinde mevkî ve büyük toprak bulunduranları ezdiler. Simon'a göre Cimri, Konya yakınlarında Hıristiyanlara ait 300 evi yıktırdı.[29] Bu davranışta, oluşmakta olan beylikleri yüreklendiren gaziliğin* yeniden-uyanışını görüyoruz. Cimri, Konya'nın, eğer esaslı bir saldırının dehşeti altında ezilmek istemiyorsa, üç gün içinde teslim olmasını bildirdi. Kente girişinde devlet hazinesi olduğu gibi eline düştü. Kent yöneticisi ve kardeşinin sonu darağacı oldu.[30] Akserayî, değerli yapıların yıkıldığını, emir ve meliklerin hazinelerinin yağmaya sunulduğunu bildiriyor.

İsyancı başı bir Sultan (Y.Ö. bağımsız bir devlet kurucusu) gibi davranarak adına sikke bastırıp, Cuma namazında adına hutbe okutmuştur.[31] Alaeddin II. Keykubad'ın mezarında saklı duran hükümdarlık alametlerini sahiplenerek Rükneddin'in kızlarından birisiyle evlenmiştir.[32] Yeni Vezir Mehmet ise, o günden sonra yazılı ya da sözlü olarak Arapça ya da Farsça'nın kullanılmasını yasaklayan bir emir yayınladı. Türkçe artık resmî dil ve saray dili kimliğini alıyordu.[33] Bu bir rastlantı sayılmamalıdır. Bundan böyle etkili olacak olan Türkmen beyleri yalnızca Türkçeden anlıyorlardı. Oysa Selçuklular döneminde Türkçenin yazışma ve edebiyat dili olabilmek konusunda hiçbir şansı olmamıştı, çünkü egemen çevreler güçlü bir biçimde İranlılaşmışlardı ve güçlerini** yüksek İslâm kültüründen alıyorlardı. Halk dili ancak 13. yüzyıl ortalarından başlıyarak,*** dervişlerin ve Türk emirlerinin

---

(*) (Y.Ö.) Türkmen gaziliğini, İslâmcı cihad düşkünü ideolojiyle karıştırmamak gerekir.

(**) (Y.Ö.) Gerek Mevlânacı gerek çoğu yönleriyle autizme varan mistikçi kültür.

(***) (Y.Ö.) Antifeodal Türkmen halkın ve Mevlâna karşıtı babaî.

(27) Novıçev, A. D., **Istoria Turçiy**, S. 22.

(28) Flemming, B., S. 47.

(29) Vincenz von Beauvais, lib. XXXII, cap. 151, S. 161.

(30) A.g.e. S. 162.

(31) Akserayî, S. 73.

(32) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 290.

(33) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 4; Matuz, J., Türkçenin Osmanlı Devlet dili olarak onaylanması bkz. **Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa**, Yayınlayan: K.—D. Grothusen, Göttingen, 1974, S. 69.

baş koydukları bir süreç sonucunda yazı dili olarak gelişmeye başladı.[34]

Mehmet ve Cimri arasında başından beri işbirliği sözkonusuydu. St. Quentinli Simon, Karamanlıyı tam bir Sultan yaratıcısı olarak niteler: «... Consilio cuorundam Admiraldorum elevare se voluti in Soldanum.»[35] Bu sözlerin arkasında yatanın Karamanlı olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak ittifak Konya'nın fethinden sonra bozuldu. Cimri, Konya'da kısa bir süre oturduktan sonra, eski feodal aristokrasinin direnişini kırmak üzere batıya doğru yola çıktı. Aynı sırada, kaçmış bulunan Sultan Gıyaseddin III. Keyhusrev'i (1264-1283) desteklemek üzere yardımcı Moğol birlikleri ülkeye girdi. Bu kritik durumda Karamanlı Mehmet Bey efendisini terketti. Anlaşılan, Konya'da tek başına kalıp Moğollar tarafından yokedilmekten korkmuştu. 14. yüzyılın ikinci yarısında yazarı Karamanlı kronikçi Şikarî'den Konya'daki ahîlerin Karamanlılardan* sırt çevirip Moğollar'dan yana çıktıklarını öğreniyoruz.

Antalya'da Ahî Murad, kenti Mehmet'e teslime yanaşmamış, bunun üzerine saldırıya geçen Mehmet ise bu saldırıda şehit düşmüştür.[36] Ancak kronikçi bu noktada yanılıyor: Mehmet, Cimri'yi açıktan açığa bir düzenbaz olarak nitelemesine rağmen Gıyaseddin III. Keyhusrev'i tutan Germiyanlılar tarafından yakalanıp öldürüldü.[37] Cimri'nin kendisi ise güney-doğuya kaçarken başkenti de feda etti. Bu kez birlikte harekete geçen Selçuklu ve Moğollar onu ilkin bir süre kovaladılar, ancak yol geçmez arazilerde çatışmaya girmekten kaçındılar ve başkentin boşaltıldığını duyunca da, isyanın başarısızlığa uğradığını tahmin ederek geri döndüler. Ancak bunun bir yanılgı olduğu ortaya çıkacaktı. Cimri tekrardan taraftarlarını toplayıp «kendi başına hükümet etmeye başladı, dört bir yana huzursuzluk çıkarıcı fermanlar yollayıp, günde beş vakit adına davul vurdurdu.» Ancak Konya'nın hakkından yeniden gelmeyi başaramadı. Moğol valisi uç beylerine paralar ve he-

---

(*) (Y.Ö.) Aslında feodalizme özgü, ama yalnız kent kapsamlı olan vakıflarda çalışan, dolayısıyla kent özgürlüğünden yana olan **ahîleri**, kenti yakıp yıkarak işlerinden etmeleri nedeniyle olabilir.

(34) Turan, O., **Türkler**, S. 478, 481; Melikoff-Sayar, I., **Le Destân**, S. 35; Şehabettin Tekindağ, M. C., **Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar.** Belleten XXX, 1966, S. 83-85.

(35) Vincenz von Beauvais, lib. XXXII, cap. 151, S. 161.

(36) Melikoff, I., **drame de Kerbela dans la litterature epique turque.** RI XXXIV, 1966, S. 147, A. 3.

(37) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 4; Aksaraylı, K. M., **Selçuki Devletler Tarihi**, S. 189.

diyelerle elçiler göndererek, onları yardımcı birlikler yollamaya çağırdı. Sonunda Karahisar'da gerçekleşen ve her iki tarafça da çok ağır kayıplar verdiren savaşta Cimri yenildi ve tutsak düştü. Sultan ona akla gelebilecek en vahşî ölüm cezasını vererek, derisini tepeden tırnağa yüzdürdü, samanla doldurdup ülkenin kentlerinde bir bir dolaştırdı.[38]

A. Noviçev, ayaklanmayı anti-feodal bir hareket olarak niteliyor.[39] Kuşkusuz ki bu olay, Karamanlı ve Germiyanlıların özerk beylikler oluşturma amacıyla giriştikleri ayaklanmalardan farklıydı. Cimri için durum daha başkaydı. Ayaklanmasını Moğollara karşı başlatmış ve Karamanlıların desteğini görmüştü. Onun için önemli olan, sultanlık tahtının ele geçirilmesi ve bunların yardımcılarına karşı, tıpkı Babaîler gibi «her ne pahasına olursa olsun» bir mücadele vermiş; yani bir halk hareketinin başında yeralmıştı.[40] Mehmet Bey gibi adamların onun zaferinden umabilecekleri pek bir şey yoktu, çünkü bunların asıl amacı köylü ve göçerler üzerinde egemenlik kurmaktı. Feodal sınıfın bütünü, doğal olarak, öldüresiye bir nefretle onun karşısına dikildiler. Ticaret, çekişmeler ve entrikalar hemen unutulmuş hepsi meşru sultanın çevresinde toplanarak düşmanla, yani Moğollarla sıkı bir işbirliğine girişmişlerdi. Bu bağlamda Gıyaseddin III. Keyhusrev'in oğluna ölüm döşeğinden hayat sırrı olarak verdiği iddia olunan «Vasiyetname»si ilginçtir: «Eğer hükümdar olmak istersen, babasının sofrasında iki ekmeği yanyana görmemiş aşağı insanlardan uzak dur ve şaklabanlığı meslek edinmiş kimselerle ilişkiye girme. Gerçi ben onların (mevki sahiplerinin - E. W.) öğütlerine uyduğum sürece devlet yükseldi ve halk da mutlu oldu, ama ne zaman ki... eski dönemlerin onurunu ve değerlerini hiçe saydım, alçakları ve delileri hizmete alıp her önüme gelen sepetçi, ip cambazı, kasap ve demirci çırağından emir ve askerî vali yaptım... İşte o zaman aşağılanmayı ve mevkiimi kaybetmeyi haketttim.»[41] Bu sözlerde, eski kuşağın, Türkmen beyliklerinden gelerek yükselen «yeni adamlar»dan, bu arada Cimri gibi, kutsal düzeni ayakları altına alıp çiğneyen adamlar karşısında duyduğu korku ve nefret seziliyor.

---

(38) Deri yüzmeyi Selçuklular İranlılardan görmüşler ve bunu ancak ağır suçları cezalandırmakta uygulamışlardır. Bkz. Rice, T. T., **The Seljuks**, S. 88 ve Akserayî, S. 74.

(39) **Noviçev, Istoria Turçiy**, S. 22-24.

(40) Fiemming, B., S. 50.

(41) Ibn Bibî, S. 332.

Halk hareketine karşı kazanılan zafer aslında bir Pirus zaferi* idi; devletin dağılmasını, durdurmaktan çok hızlandırdı. Ayaklanma, Türkmenler'in merkezden bağımsızlaşma mücadelesinde belirleyici bir aşamayı temsil ediyordu. Emir ve şeyhler, bundan böyle uzun vadede artık ne Sultanların ne de Moğollar'ın engellemeyi başaramayacakları bir özerklik elde ettiler. İran'daki İlhanlılar 1277'de Anadolu'da Moğol yönetim sistemini kurdular, artık buradaki gölge Sultanlar, yoz Moğol valilerinin emirlerine uyacaklardı. Hanlar, yalnızca batıdaki uç beylerine daha geniş bir hareket serbestliği tanıdılar.[42] Durum böyleyken Mısır Memlukları, adamlarını Anadolu'ya sokup 1277'den itibaren kendilerini Anadolu sünniliğinin** koruyucusu ilân ettiler. Sultan Kala'un (1279-1290) Küçük-Ermenistanlı bir tacire 1285'de şöyle diyordu: «Tüm Müslümanların çıkarlarını gözetmek benim görevimdir, çünkü benden başka hükümdarları, zincirlerini kıracak ve düşmanlarıyla savaşacak kimseleri yok. Bu Karamanlı tutsaklar kayıtsız şartsız benim uyruklarımdır ve ancak benim bayrağımı açarlarsa zafer umabilirler.»[43]

Bilindiği gibi Mehmet Bey Sultan'a karşı verdiği savaşta meydana Memluk bayrağıyla çıkmıştı. Türkmen ve Memlukları*** birbirlerine bağlayan, Moğollar'a karşı ortak düşmanlıklarıydı. İşte Küçük-Asya beylikleri, özellikle de Osmanlılar, bu birbirleriyle yer yer çatışan, yer yerse çakışan çıkar alanları içinde at oynatmak durumundaydılar.

2. Beylikler ve Gazilik

Beylikler sistemi adı verilen sistem, Türkler'in erken-Selçuklu döneminden devraldıkları bir mirastı. Bu sistemi Suriye, Mısır, Anadolu ve sonraları da Osmanlılarda buluyoruz.[44] Burada söz konusu olan —daha Selçuklular'ın ilk ilerleyişleri sırasında gözlemlediğimiz türden— ön ve erken feodal egemenlik biçimlerinin belirli sınırlar içinde yeniden canlanması idi. Ülke toprakları, beylerin aile mülkü olarak düşünülürdü. Aile reisine Ulu Bey ya da görevi açısından emîr-i azam denirdi. Kendisi beyliğin merkezinde, kardeş ve çocukları ise yönetsel

---

(*) (Y.Ö.) «Mağlup sayılır bu yolda galip» anlamında kof bir zafer! Türkiye'de de sınıf mücadelelerinin tarihini bilmenin yararı; zaferlerinin ve de «darbe»lerinin kofluğunu pek iyi bilemeyen kesimlerin, yalnız Türkmen komünal hareketini değil, yüzyıllar sonraki her uyanışı sindirmeye kalkışmanın sonuçlarını açıkça yüzlerine vuracak ipuçlarını vermesindedir.

(**) (Y.Ö.) Selçuklu feodallerin ortodoks dinci ideolojisi.

(***) (Y.Ö.) Konya Selçuklularının din ideolojisinden bağımsız olarak.

(42) Flemming, B., S. 53.

(43) Quatremère, E. M., **Histoire des sultans Mamlouks de l'Egypte écrite en arabe par Taki-eddin-Ahmed-Makrizi**, C. 2, 1, Paris 1845, S. 171.

(44) Uzunçarşılı, İ. H., **Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi**, Belleten, II, 1938, S. 105.

işleri yürüttükleri taşra merkezlerinde otururlardı. Hıristiyan halkın vergi ve haraç düzenini Selçuklu döneminden aynen almışlardı.[45] Bu açıdan Konya Sultanlığı ile tam bir sürekililik gösteriyorlardı.

Uzunçarşılı'ya göre Anadolu'daki beyliklerin sayısı en az 18'di. Ancak önemli olanların sayısı ancak 16'yı bulur, şöyle ki:

— Sinop merkezli Pervane (1277-1300).

— Karahisar çevresinde Sahib Ata, daha 13. yüzyıl sonunda parçalandı.

— Mizya'da, Troya Ovası, Pergamon ve Balıkesir dahil, Karasi (1300-1336).

— Manisa çevresinde Saruhan (1300-1410).

— Eski Lidya'da, Meander (Menderes) ile Hemos (Gediz) arasında Aydın. (1299-1403).

— Karya'da, Muğla merkezli Menteşe (1300-1425).

— Antalya dahil olmak üzere Pisidia'da Teke (1300-1426) ve Hamid (1391'e kadar).

— Konya yakınlarında, Beyşehir çevresinde Eşref (1327'ye kadar).

— Frigya'da Kütahya dahil, Germiyan (1300-1428).

— Çevresiyle birlikte Denizli veya Larende (1277-1368).

— Kilikya'da, Kalykadnos Vadisi'nde, kuzeyde Konya'ya kadar Karaman (1256-1483).

— Karadeniz'in güney kıyısında Kastamonu merkezli Kastamonu veya Çandar (1292-1461).

— Adana bölgesinde Ramazan (1378-1608).

— Elbistan ve Maraş'ta Zülkadir veya Dülkadir (1339-1521).

— Sangarios (Sakarya) bölgesinde Paflagonya'ya kadar, Osman.[47]

---

(45) Melikoff-Sayar, I., **Le destân**, S. 63. Uzunçarşılı, İ. H., **Zemlja inarod**, S. 171.

(46) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, Inhaltsverzeichnis.

(47) Birge, J. K., S. 26; Lemerle, P., S. 11; Gregoras, Nikephoros, şu bilgileri aktarıyor: «Türkler, aralarında anlaşıp Rumların tüm toprak mülkünü aralarında kurayla bölüştüler. Asya'daki Karamanlı Alisurios, İç Frigya'nın büyük bölümü ile birlikte Alaşehir ve Menderes'e uzanan bölgeyi sahiplendi. Saruhan (Sarhanes) oradan İzmir'e kadarki bölgeyi ve İyonya kıyılarını aldı. Manisa, Priene ve Efesos çevresi Sasan adlı başka bir satrapa düştü. Lidya, Aiolya ve Misya yöreleri Kalamis adında biriyle oğlu Karasi'nin oldu. Uludağ ve Bitinya bölgesi Atman'a, Sakarya Paflagonya arasını ise Amurios'un oğulları paylaştı. Bd. 1. VI. s. 214.

Tümünün kuruluşu konusunda, Karamanlılar hareketi için söylemiş olduğumuz ve Nikeforos Gregoras'ın şu sözlerle anlattığı şeyler şu veya bu oranda geçerlidir «Türklerin (Selçukluların - E. W.) devleti böylece yıkıldı ve bütün bu karmaşa girdabı içinde yalnızca zengin ve soylu kişilerin tek tek yönettiği satraplıklara* ve bölgelere bölünmekle kalmadı, aynı zamanda bir sürü karanlık ve isimsiz yaratık (polla ton adoksn anonümon) ön plana çıktı ki, bunlar etraflarına her türlü iti kopuğu (tioni serfetodeiz) toparlayıp haydutluğu başladılar. Yanlarında yay ve sadaktan başkaca hiçbir şey taşımazlardı. Dağlardaki boğazlarda gizlenip, buradan sık sık düzenledikleri baskınlarla Romalıların komşu yöre ve kentlerine çok çektirdiler.»[48] Bu durum, merkezi iktidardan yana olan Germiyanoğulları gibi adamlar için de geçerliydi. Fiilen kılıçtan başka hiçbir şey tanımaz duruma geldiler. Bu nedenle Cimri ayaklanmasından sonra Sultanlar onları soygun ve ganimet düşkünü Türkmenlerle birlikte Küçük-Asya'nın batısına, Kutayek (Kütahya) bölgesine yerleştirdi. Ancak 1300'e gelindiğinde iktidar alanlarını Ankara'ya kadar genişletmiş ve Karesi, Saruhan ve Aydınoğulları'nı kendi buyrukları altına almışlardı.[49]

Beylik, (Y.Ö. Germiyanoğulları?) muhtemelen, Kürt aşiretlerinin de yer aldığı bir konfederasyondan oluşmaktaydı ve komşu Türkmen aşiretleri üzerinde belirli bir dinsel etkisi vardı.[50]

Kendilerine gelecek bölümde rastlayacağımız Aydınoğulları, soylarını Germiyan Paşa Yakup Bey'in subaşısı olan Mehmed Bey'e dayandırırlar. Kendisi Aydın'ı Menteşe emiri ile ve üveyoğlu Saşa Bey ile birlikte fethetmişti. Saşa'nın öldürülmesinden sonra Mehmed Bey Aydın'a sahip çıktı. Bir Selçuklu Sultanı'nın bu toprakları ona vermiş olması sözkonusu değildir. Germiyanlara olan bağımlılıkları gevşekti ve bağımlılık, oğlu olan ünlü Umur Paşa (1334-1338) devrinde tümüyle sona ermişti bile.[51]

Padişah sözcüğünün bir kısaltması olan Paşa unvanı, beylik hükümdarlarının bir özelliğine dikkat çeker: Bu unvan, 13. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve militan dervişler tarafından kullanılmıştır. Türkmen beyleri bu unvanı, hem dinsel hem de siyasal önderlik faaliyetinde bulunabilmek için benimsediler.[52] Kendi fetih seferlerini bir misyonerlik ve doğru yolu bildirme faaliyeti olarak görüyorlardı. Bu-

---

(*) (Y.Ö.) İsa öncesi Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun yönetsel bölgeleri.

(48) A.g.y. C. 1, V. 5, S. 137.

(49) Cahen, Cl., **Notes pour l'histoire**, S. 353.

(50) Flemming, B., S. 78.

(51) Akin, H., S. 93, 94.

(52) Melikoff-Sayar, I., **Le destân**, S. 45, A. 7.

radaki şiî özellikler gözden kaçmamalı. Aydınoğulları yeşil bayrak kullanıyor ve şiî şehitleri olan Ali, Safer, Hasan ve Hüseyin'i birer ulu kabul ediyorlardı.[53] Gazi ideali yeniden ön plana çıkmıştı. «Düsturname»sinde Ümur Paşa'nın kahramanlıklarını anlatan Enverî, eserini gaziliğe ithaf etmişti.[54] Kahramanı savaştan önce oruç tutar, tüm gece dua eder ve Kur'ana gömülürdü. Gece ve gündüz tüm çabası yalnızca kutsal savaş içindi. Kendi tutkularını bastırmaya karşı çalışırdı, çünkü ancak bunu başaranlar, büyük zaferler kazanabilir ve hiç ölmeksizin sonsuza dek yaşayabilirdi.[55]

Sivaslı ya da Amasyalı Ahmedî, Germiyanlı Şah Süleyman (1363-1388) için, ancak hâmisinin ölümünden iki yıl sonra —o da geçici olarak— bitirebildiği[56] «İskendername»sinde inanç-savaşçısını şu coşkulu sözlerle över:

«İnanç savaşçısı tanrı dininin âletidir. Huzura erecek, kuşkusuz. İnanç savaşçısı, tanrının kuludur, imansızın çirkefinden temizler bu dünyayı. İnanç savaşçısı tanrının kılıcıdır, besbelli. Müminlerin sığıncası ve koruyucusudur. Tanrı yolunda şehit düşenler, sanmam ki ölmüş olsun. Ne mutlu ona ki, yaşıyor!»[57]

Gazi unvanı ahlakî açıdan değer kazandı, ki bu açıkça futuvveti (yiğitliği) çağrıştırmaktadır. Gazi «efendisi»nden törenle bir silah teslim alıyor ve böylece simgesel olarak korkusuzluk mertebesine yükseliyordu. **P. Wittek** bu törende batıdaki şövalyelik merasimiyle paralellikler bulur.[58] Güçlü Germiyanoğulları, Osmanlılar dışında tüm uç beylerine gazi unvanını verdiler. Kendileri küçük sınır emirlerinin koruyucusu ve gazilerin arkasındaki destek konumundaydılar.[59] İnanç savaşçısının gündelik yaşantısında ise gaziliğin yüksek ahlâkî değerlerinden geriye pek bir şey kalmıyordu. Bu alanda tek geçerli yargı Kur'an'daki şu emirdi: «Ey inananlar, sınırınızdaki inançsızlarla savaşınız ve gerçekten de içinizdeki sertliği onlara hissettiriniz. Ve biliniz ki Allah tanrıdan korkanların yanındadır.»[60]

---

(53) A.g.y. S. 81, A. 1.

(54) Enverî, kitabını (1465'de) sona erdirir, kendi döneminin kaynaklarından yararlanarak 1348'e kadar kesin bilgiler aktarır. Bir uç beyliğinin iç dinamiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bkz. Lemerle, P., S. 7-10, 245.

(55) Melikoff-Sayar, **Le Destân**, S. 85, 128.

(56) Kortantamer, T., S. 23, 100.

(57) Altosmanische Chroniken, S. 6.

(58) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 308.

(59) A.g.y., The Rise, S. 37.

(60) **Kur'an**, IX, 123, S. 199.

İslam yasasına göre kutsal savaş, dünyanın fethine kadar sürdürülecekti. Silâhlar ancak Müslüman cemaatinin çıkarları bunu gerektirdiği zaman ve geçici olarak bırakılabilirdi. Yine de savaşın nasıl yürütüleceği konusunda belirli kurallar vardı; yani «vahşice» saldırılar olmayacak, mücadele onurlu ve hukuka uygun olarak başlatılacaktı. İnançsızlar, islâmiyeti kabul etmek ya da Müslüman yönetiminin güvencesi altında kullaşmak seçeneği ile karşı karşıya bırakılacaklardı. O zaman bir kafa —ve toprak— vergisi ödeyecek, taşınabilir varlıklarına sahip çıkacak, dinlerine bağlı kalacak, ölümden ve kölelikten kurtulacaklardı.[61]

Türk gazileri için böylesi kuralların pek önemi yoktu. Şeriatçı açıdan bakılırsa, baskınları, önceden bildirmeksizin yapılan «vahşice» savaşlardı. **Akritai** destanından tamdığımız şövalyece davranıştan çok uzaktılar; muhtemelen 14. ya da 15. yüzyılın başında Anadolu'da Danişmend'lerin efsanevi atası **Seyyit Battal**'ın maceraları üzerine derlenen «halk romanı», sıradan bir gazinin nasıl düşündüğünü tüm çıplaklığıyla anlatıyor: «Yiğit savaşçı, İmparator Konstantin'in kızkardeşine dönerek haykırır: «Bir kere bizler birer kurt, sizler (Grekler - E. W.) de koyunsunuz... Bir kurdun koyununu tatmak zevkinden kendini mahrum bırakabileceği hiç düşünülebilir mi?'».[62] Bu bozkurtların hırs ve vahşeti beyliklere göçer akımı hızlandıkça ve Bizans savunması zayıfladıkça artıyordu. Konstantinopel'in 1261'de yeniden fethi ve Paleolog Hanedanı yönetimindeki Bizans etkinliğinin Avrupa'ya kayması sonucu Anadolu'daki Grek savunma gücü kırılmış ve İznikli imparatorların yarattığı eser yıkılmıştı. 1310'da ölen Polyhistor Georgios Pakhimeres, açıkça Anadolu'daki temaların imparatorun Batı politikası nedeniyle zayıfladığını, üstelik «Türklerin sayıca her zamankinden az oldukları bir sırada kimsenin savunmadığı kıraç toprakları ele geçirdikleri»ni belirtti. İznikli imparatorların kurduğu savunma sisteminin askerî birlikler olmaksızın hiçbir işe yaramayacağını görmüştü:

---

(61) Hering, G., S. 233-235; Haneberg, E., **Das muslimische Kriegsrecht**, Abhandlun der Königl. Bayr. Akademie de Wiss. Phil.-Philolog. Kl. XII, 2., S. 217-295.

(62) Ethé, H, IV, S. 16. Çevirmen ve yayıncı bu öykünün tarihsel hiçbir değeri olmadığı kanısındadır. Oysa, St. P. Kyriakides, bunların efsane veya masal olmayıp 9. ve 10. yüzyıl olaylarını öyküleldiği iddiasındadır: Öyküde karşımıza isyancı Babek çıkar. Kendisi Tebrizli olup, Azerbaycan'da Halife'nin askerlerine karşı 20 yıl (815-837) savaşmıştır. M. Hartmann'ın konuyla doğrudan ilgili olmayan eleştirisi de şöyle: «Battal öykülerinin Arap Delhemma çevresiyle ilişkisi herkesin gözünden kaçmış... Oysa eski Türk halk öykülerini kafalardan silmek o kadar kolay değil... Türk yorumcular onları kendi dönemlerine, kendi fikir ve tasarımlarına göre yorumladılar. O bakımdan 9. ve 10. yüzyıl Araplığının değil, 14. ve 15. yüzyıl Türk gaziliğinin ruhunu yansıtıyor.»

«Tüm yeni inşa edilen kaleler dizisi, Avala, Kayster çevresi, Magedon ve dünyaca ünlü Karya düşmanların uğrağı oldu... Çünkü bir yığın askerin batıda tutularak boşuna harcanması yüzünden Küçük-Asya'daki tehlike o denli büyümüştür ki, Konstantinopol'den **Pontus** kıyısındaki Herakleia'ya (Y.Ö. Karadeniz Ereğlisi) yayan gitmek bile olanaksız hale gelmiştir. Çünkü Sangorios (Sakarya) bölgesinde ve bunun da ötesindeki her şey Bulgarlar'a değil, Türkler'e ganimet olmuştur.»[63]

Akritai, maaş alamadıkları halde yüksek de vergi ödemek zorundaydılar. Bu nedenle görevlerini bırakıp dağılıyor veya Türklerden yana geçiyorlardı. II. Andronikos 1284'de donanmayı dağıttığında, Grek tayfalar Türklerin yanında hemen deniz korsanı olarak iş buldular.[64] Türkler ise «kendileri nasıl Moğollar'a yenilmiş ve sürülmüşlerse, onlar da şimdi... Romalıları sürüyorlardı. Ve Moğollar'a karşı ne kadar zayıf direnç gösterdiler ise, şimdi Romalılar'ın karşısına o denli güçlü çıkıyorlardı.»[65] D. Angelov, Türkler'in Küçük Asya'yı yeniden böylesine basmalarını «üne veritable calamité pour sa population» (ora halkı için gerçek bir felaket) olarak niteler, çünkü göçebe orduları için önemli olan yalnızca yağma ve köle toplamaktır.[66] Enveri'nin «Düsturname»sinden Gazi'nin gündelik yaşantısına ilişkin fikir edinebiliyoruz: «Umur, çeteleri ile birlikte Sakız'a çıktığında, oğlanlar, kızlar ve genç kadınlar dışında herkesi öldürdü.»[67] Monemvasia'ya 1334/35'te yapılan bir baskında ise askerler öldürüldü, oğlanlar, kızlar ve kadınlar ise tutsak edildi.[68] «Umur, 1341'de Eflâk'da terörist yöntemler kullanarak düşmanın gözü önünde tutsaklar ve koyunları aynı anda kesti, böylelikle savaşçılarının insan eti yediği sanısı uyandırılacaktı. Daha sonra geriye kalan az sayıdaki esiri köylerine varıp korkunç olayı anlatmaları için serbest bıraktı.[69]

Açıkça görülüyor ki, bu sahnelerde örgütlü bir köle devşirme olayı söz konusudur. **İbn Batuta**, gezi anılarında açıkça «Aydınoğlu Sultan Muhammedin oğlu» Umur'un elinde savaş gemileri olduğunu, bunlar-

(63) Pachymeres, G., B. 1, IV. cap. 27, S. 310.

(64) Lemerle, P. Türklerin Batı-Anadolu'ya girdiklerinde, Greklerin sayısının kaynaklarını belirttiklerinden daha çok olduğunu vurguluyor. S. 15, A. 2. İlerde bu konuya ayrıntılarıyla değineceğiz. N. Gregoras: «Sınır bekçileri buradan gideli daha çok olmadı, çünkü onlar imparatorun vergi memurları tarafından sayıma tabi tutulmak bile istemediler.» C. 1, V. 5. S. 139.

(65) **Kai oson psos Skudas**..., A.g.y., V. 5. S. 138.

(66) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 223.

(67) Melikoff-Sayar, I, **Le Destân**, S. 59, 327.

(68) A.g.y. S. 79, 915.

(69) A.g.y. S. 92, 1277-1281.

la köle toplamak üzere Hıristiyan bölgesine soygun seferleri düzenlediğini, getirdiği köleleri ise kendine bağlı adamlara hediye ettiğini[70] yazar. M. Alexandrescu-Dersca, Bey'in bu insanları, Türk akınları sonucu çoraklaşan Lidya'nın yeniden nüfuslandırılmasında kullandığı inancındadır.[71] Ancak bu ihtimal pek güçlü görünmüyor, çünkü Paşa gelirlerini —H. Akın'ın da mantıklıca açıkladığı gibi— deniz korsanlığından elde etmekteydi.[72] Köleleri beyliğinde tarımcı olarak tutmaktansa, kazanç getirecek şekilde elden çıkarması daha akla yakın. Kölelerin başlıca alıcısı, Girit'e işgücü ithal eden ve aynı zamanda —örneğin Rodos'taki gibi— köle ticaretinde aracı rolünü üstlenen Venedik'ti. Venedik köle ticareti iyi belgelenmiştir.[73] Kızlar ve genç kadınların bir kısmı beyliklerde fahişe olarak ortadan kaybolurlardı.(*) İbn Batuta bu konuda Denizli ve Larende (Ladik)'ten ilginç ayrıntılar aktarıyor:

(*) Türkçede bir söz vardır: «Çingene şecaatini arz ederken sirkat'ni söyler». Üretken köle işgücünün metalaşması, herhalde Venedikli tacirlerin ataları olan Romalılarca daha İ.Ö. 2. y.yılda Anadolu'da da yaygınlaştırılmıştı. Bergama'daki ünlü köle isyanlarının ardındaki Roma-Hellenist zulmünü ve geleneğini bilmeyen tarihçiler hala var mı? Üstelik tarihçi yazarımızın, ahlaki nedenlerle yaklaşır göründüğü köle t'caretine, bırakınız Marksist ekonomi politiği, hiç değilse «tarihselci» bir gözle bakması gerekmez miydi? Ve yine, Derscu'nun düşüncesi paralelinde, diyelim ki, toprakların akıncılarca çoraklaştırılmasından önce, bu akınların yarattığı siyasal ted'rginlik ortamında çalışmaktan çekinen Grek çiftçilerinin emeğinin yerini daha ucuz bir işgücü oluşturan bu (denizci-) tutsaklar dolduruyordu! Peki, Türklerde bir feodal hiyerarşi piram'di olmadığına göre, bu tutsakları ezebilecek güçte bir kontrol veya ranta bağlama düzenliliği var mıydı?

Böyle bir düzenin, her biri birer küçük «aday askerleri besleme çiftl'ği» olan tımarlarda gerçekleşebileceği akla yakın geliyor. Ya da şöyle diyelim, her doğrudan üreticinin kendini bir asker (cebel) adayı sayması gereken bir ç'ftlik, dolayısıyla her asker-adayının (sipahiye ödenecek rant dışında) seferdeki yokluğu sırasında ailesine sağlanacak geçimliğin (elbette sipahilerin lütfuna değil) kendi ürettiği artı-ürüne ve onun gizlenip saklanmasına bağlı olduğu bir düzen!

Şurası kesin ki **feodal** (sipahi), fetihlerde yararlılık gösteriyorsa burada kendine toprak bağışlanması için, yani **toprağına toprak katma** ya da rantına rant katma şeklindeki **özgül bir değer yasasına göre** hareket ediyor demektir. Bu fetihçi yararlılık için daha çok askere, daha çok ranta ve baskı yapmaya gerek vardır. Ancak rantı ve baskıyı arttırdığı zaman pasif direnmeyle karşılaştığı bölgeler de vardır ve bunlar, daha 1500'de **Celali İsyanları**'nın yayıldığı tüm Andolu'yu kaplar. Baştan beri toprak-mülkiyetsizi olan Türkmen halkın, yeni yeni alıştığı toprakta-üret'm faaliyeti yoluyla, kendi sırtından rant kaldırılmasına izin vermesi için vak't ya çok gençti ya da çok geç... Çünkü Türkmenler Anadolu'ya Orta-Asya'daki sürü-feodalizminden kurtulmak için gelmişlerdi. Bir feodal'zmden kaçarken ötekinin ağına düşmek... Ardında feodalleşen Selçuklu devletini çökerten Babai isyanlarının pratiği olan insanlar için bu çok fazla değil miy-

(70) Ibn Batuta, S. 310.

(71) Alexandrescu-Dersca, **L'expédition**, S. 22.

(72) Akın, H., S. 97.

(73) **Thiriet, F., La Romanie vénitienne**, S. 335.

«Bu kentin insanları kötü huyları pek ayıplamazlar, hatta tam tersine ülkedeki tüm nüfusun bu türden huylara sahip olduğu söylenebilir. Genç, güzel Grek kölelerini satın alır ve onlara fahişelik ettirirler. Bunların herbiri efendisine bir haraç vermek zorundadır. Duydum ki, genç köle-kızlar erkeklerle birlikte hamama girerler, kendini şehvete kaptırmak isteyenler de bu arzularını hamamda kimse tarafından kötü gözle bakılmaksızın tatmin edebilirlerimiş.»[74]

Her iki durumda da sözkonusu olan, beylerin —başka işlerin yanı sıra— kendi konaklarını genişletmek ve donatmak için topladıkları paralardır. Aydın Beyi Mehmet'in bile biri Bozdağı'nda yazlık ve öteki de Birgi'de kışlık olmak üzere iki konağı bulunuyordu. Onun konuğu olan İbn Batuta'nın burada karşılaştığı lüks karşısında ağzı açık kalmıştır. Konağın yanında bir de cami ve hocaların ders verdiği bir medreso vardır.[75]

Tüm beyliklerde gözlemlenebilen, gazi önderlerinin güçlerini pekiştirme ve yaşamı normalleştirme çabasıdır. Göçerlerin toprağa yerleştirilmesi de bu amaca hizmet ediyordu. Anadolu yüksek platosunun korunaklı çanaklarına ve Toros ve Pontus dağlarının yamaçlarına göçerler 14. yüzyılda hızlıca yerleştiler. Göçer ve çiftçi biçimindeki ayrışma dengelendi. İlk grup batı Küçük Asya'da azınlık durumundaydı ve «yürük» (yürüyücü) adını aldı.[76] Felaket teorisini* herhalde D. Angelov'un yaptığı kadar abartmanın yeri yoktur. Tarım açısından yararlanılamaz durumdaki topraklarda gelişen göçer ekonomisi, iktisadî bakımdan kuşkusuz ki olumlu sonuçlar yaratmış ve bu sonuçlar yeni topraklarda yeni yerleşim yerlerinin açılmasıyla karşılaştırılabilecek düzeye ulaşmıştır.[77] Gerçi Greklik çok çekmedi değil; akınlar ve tahripler dikkate değer ölçüdeydi. Beyliklerin hükümdarları da Hıristiyan teb'alarına karşı başlangıçta, Konya'daki Sultanlara oranla, daha az hoşgörülü davrandılar. Ephesos'ta Türkler, Hıristiyanları taşlayıp ev-

---

di? Erken-Osmanlıların sosyal yapılanmasındaki bu feodal eğilim ilk büyük fetihlerin ardından gelerek çökmeye yüz tutuyordu.

Yukardaki soruna geri dönelim: Selçuklu-Osmanlı arası geçiş döneminde, **köleleştirme** vardı, diyelim. O zaman söz konusu edilen deniz tutsakları veya esirlerini, doğrudan doğruya satmak, aslında onları köleleştirip üretimde çalıştırmayı amaçlayan klasik köleci üretim mantığına **ters düşmez mi?**

(*) (Y.Ö.) D. Angelov'un, «hasta Bizans» üzerinde yüzyıldır beslenen Bulgar emellerinin çıkmaza girmesiyle çizdiği ırkçı ve anti-Türk tablo.

(74) Ibn Batuta, S. 272.
(75) Akın, H., S. 96.
(76) Planhol, X. de, S. 253.
(77) Cahen, Cl., **Turkey**, S. 34.

lerine girmek ve rahiplerini kovmakla tehdit ettiler. Umur Paşa'nın kardeşi Hızır Bey Piskopos Mattheus'a el konan kilise hazinelerini geri vermeyi reddetti.[78] Ancak ekonominin tümden çökmesi ve Batı Anadolu'nun tümden Türkleşmesi gibi bir durum henüz ortada yoktu. A. Wächter daha 1903'te Smyrna (İzmir)'daki eski kilise kayıtları üzerinde yaptığı derin araştırmalar sonunda, Aydın Emirliği'nde daha o zaman çok sayıda Hıristiyan'ın, yani Grek'in, yaşamaya devam ettiğini ve cemaatlerini sayıca azalarak da olsa bizzat Timur'un hiddetinden bile koruyabilmiş oldukları sonucuna varmıştı.[79] Tokat ve Sivas gibi doğu vilayetlerinde bile 1520'de hala Hıristiyanlığa bağlı azımsanamayacak gruplar vardı.[80]

Yine de Bektaşiler türünden dervişler özellikle Batı Anadolu'yu hedefleyerek misyonerlik yapıyorlar, yoksullaşmış Hıristiyan çiftçilere maddi yardımlarda bulunuyorlardı. Buna 14. yüzyıl başlarında, Anadolu kültürüne yeni bir çehre kazandıracak olan dinsel dönüşümün bir ilk habercisi gözüyle bakabiliriz.[81] Artık Türkleşmeye tüm kapılar açılmış bulunuyordu. Ama Türkleşme, göçebeleşme ile aynı şey değildi. Batı vilâyetlerinde tarımın, yarı göçerlikten çiftçiliğe doğru akıştan bir geçiş içinde ilerlediğini görüyoruz. Beylikler de genelde ticaretin önüne engel koymuyorlardı. Germiyan ve Kastamonu yurt dışına yılda 6000 ata kadar satıyorlardı.[82] Giritli feodaller at ihtiyaçlarını Aydın ve Germiyan'dan karşılıyorlardı. Bu hayvanlar gerçi iri yapılı değildi, ama dayanıklı ve yetingen idiler. 1348'de **Consilium Grande** tarafından «de partibus Turchie» (Türkiye'den atların alınması) için 1000 hyperper kredi ayrıldı.[83] 1365'te Girit'teki proveditore **(Y.Ö. temsilci)** merkezden «ad recuperandum equos de partibus Turchis»[84] (Türkiye'den at temin edilmesi) yollu bir emir alır. Aynı emir, deniz başkaptanlığına bir yıl önce verilen talimatlarda da vardır. 1346 yılının talimatlarından anlaşıldığı kadarıyla Venedikliler tahıl gereksinimlerini de Aydın, Palatiya ve Theologo'dan elde ediyorlardı.[85] Ancak beylikler yalnızca hammadde değil, hazır ürünler de sevk ediyorlardı. Bez üretimi Ladik ve

(78) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 311, 347.

(79) Wächter, A., S. 46, 48.

(80) Vryonis, Jr., S. 446.

(81) A.g.y. S. 378-380, 258.

(82) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 108.

(83) Thiriet, F., **La Romanie**, S. 355; A.g.y., **Délibérations I. Nr. 549, S. 215.** Göçerler deveyi tercih ettikleri için at yetiştirimin'n gerilediği iddiası asılsızdır.

(84) Thiriet, F., **Délibérations II. Nr. 775, S. 32.**

(85) A.g.y. **Nr. 760, S. 27.**

(86) A.g.e, **Nr. 729, S. 16: Nr. 744, S. 21.**

Alaşehir (Filadelfiya)'da giderek gelişiyordu. Kırmızı kumaşlar, beyaz türbanlar tüm yakın ve uzak bölgelerde iyi alıcı buluyordu. Diyarbakır ve Alaşehir'de ayrıca ipek de üretilmekteydi ki, bu Bizans'takini geçmiş ve onunla rekabet ediyordu.[87] 14. yüzyılın kırklı yıllarında Anadolu emirlikleri Bizans'ın tahıl tüccarları haline gelmişlerdi, hatta İohannes Kantekuzenos Kral naipliğine karşı yürüttüğü mücadelede bu durumdan yararlanmıştı.[88]

Beyliklerin askerî potansiyeli konusunda İ. H. Uzunçarşılı, ilgili tüm belgelerden döküm yaparak özetle şu bilgileri verir:

Germiyan: Yaya ve atlı olmak üzere 200.000 adam.
Karaman: 25.000 süvari, 25.000 yaya askeri ve göçer.
Menteşe: 100.000 adam.
Kastamonu: 20.000 altı savaşçı.
Aydın: 70.000 adam.
Karasi: 40.000 adam.
Saruhan: 20.000 adam.[89]

Bu güçler Bizans'a karşı hiç ortak savaşmış olmasalar da, tek başlarına bile Bizans'ın zayıflamış olan doğu cephesi için önemli bir tehdit oluşturuyorlardı. Selçukluların gelişinden farklı olarak şimdiki gaziler dinsel sloganlar altında mücadele veriyor, kapsamlı bir «İslâma döndürme» kampanyası ve köle devşirme faaliyeti sürdürüyorlardı. Kara ordusunun yanısıra iyi donanımlı küçük gemilerden oluşturduğu bir filoyla Rodos çevresinde korsanlık yapan, Aydın, hattâ Mısır'ı destekleyen, Memlukluların Kıbrıs seferine katılan[90] Menteşe deniz beyliği, daha baştan beri Hıristiyan uyrukluları islamlaştırmaya yönelmişti.

Bu süreç, Bizanslı pek çok din adamı ve keşişin Türklerin ortaya çıkışıyla birlikte ya Konstantinopel'e ya da adalara kaçmış olması sonunda hızlandı. Dinsel önderlikten yoksun kalan Grekleri yeni bir inanca yöneltmek dervişleriyle birlikte gelen yeni egemenler için pek zor olmuyordu. Bu misyon, beyliklerde yurtlanmış halk tipi islamiyetin bazı Hıristiyan öğeleri ve kült biçimlerini de içinde barındırması* nede-

(*) (Y.Ö.) Daha doğrusu, şamanist ve budist kökenli **Babai-Bektaşî** törelerini, yani Ortodoks sünnîliğ'n ve gazî cihadçılığının dışında, Türkmen **komünal** (feodal ve anti-feodal momentler dengesinde özgürlükçü) gelenek ve deneyimini barındırması nedeniyle, kısaca bu deneyimin anti-feodal Rum köylülüğüyle bağdaşması nedeniyle...

(87) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 107.

(88) Kyrris, C. P., John Cantacuzenus, S. 32; Başkentin ilgesi üstüne, Bkz. Zachariadou, E. A., **Sept traités**, S. 239.

(89) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, S. 73.

(90) A.g.e. S. 21.

niyle kolaylaştı. Menteşeoğulları misyoner dervişleri destekliyor ve böylelikle cizye gibi gelirlerden yoksun kalacaklarını bile bile[91] onların hıristiyan çiftçi ve zanatkârlar arasında faaliyet göstermesine izin veriyorlardı. Burada Türk emirliklerinin eski boy veya aşiret törelerine kadar uzanan ilkel kurumlarının ve yönetim metodlarının yansımasını görüyoruz.

Vakıfların kurulması büyük sempati topluyordu. Yeni hanedanlar fethettikleri bölgelerde kendileri cami, medrese, hastahane ve han türü dinsel ve toplumsal vakıflar kurdukları gibi, maiyetlerindekilerin de aile vakıfları kurmalarını teşvik ediyorlardı. Dervişler, bu vakıflarda yalnızca islamlaştırmayı değil, Türkleştirmeyi de hızlandırıyorlardı[92]. Ancak doğal sınırlara ya da komşu beyliğin sınırlarına doğru her beyliğin belli bir durağanlık içine girdiği görülüyordu ve Askerî demokrasi ile ilkel aşiret feodalizmi arasındaki bir geçiş aşamasında takılıp kalıyorlardı; çünkü Gazilik fikri ve göçerek yayılma onlara belli bir hız ve güç vermişti. Ancak genişleme alanları tükendiği anda bu dalgalar diniyordu. İnanç savaşçıları ve göçerler o zaman «inançsızlara» karşı savaşa giden beylere başvuruyorlardı. Böylelikle beyliklerin büyük çoğunluğu daha 14. yüzyılın ilk yarısında donarak taşlaştı; Karaman ya da Germiyan gibi büyük sosyal yapılar bile, bir zamanlar küçücük bir Uç beyliği olan Osmanlı Emirliğinin gücüyle başedemez hale geldiler.

3. Yeni'nin Zaferi : Osmanlılar

F. Giese, daha 1923'de Osmanlı Devletinin oluşmasının ancak doğunun tarihinden bakılarak kavranabileceğini yazıyordu.[93] Her şeyden önce Osmanlılar Anadolu'daki Türkler'den kesinlikle ayrılamaz ve Selçuklu geçmişleri gözardı edilerek, kendi gelenekleri yokmuşçasına Bizans kültür ve devletinin karşısına konamaz.[94] Bizans'la kuzeydeki sınır bölgesinde yer alan bu küçük beyliğin büyük bir imparatorluğa, bir cihan devletine yükselmesi, araştırmacılara bugün bile pek çok sorunlar çıkartıyor.[95] Bu noktada yöntem açısından V. İ. Lenin'in 1923'te tarihsel süreçlerin şematikleştirilmesine karşı çıkarak vurguladığı gibi dünya tarihi, bütün olarak gözönüne alındığında, genel olarak yasallık

(91) Wittek, P., **Das Fürstentum**, S. 115.

(92) Köprülü, M. F., **L'institution**, S. 30.

(93) Giese, F., **Das Problem**, S. 247.

(94) A. Gabriel, sanat tarihiyle ilgili sorunlardan yola çıkıyor, 12. yüzyıl zengin Türk geleneğini Bursa I. Murad Camii'nde saptıyor.

(95) Barkan, Ö. L., **Les déportations**, S. 67.

düzeyinde gelişmektedir. (Y.Ö. Ama) gelişme aşamalarının, biçim ya da bu aşamaların sıralanışı açısından, özgül durum ve koşullar gösterme olasılığını dıştalamamak, tam tersine (Y.Ö. veri olarak) kabul etmek gerekir.[96] İşte bu özgüllüklerden burada bizi ilgilendireni, Osmanlı devletinin oluşumu sırasındaki dış faktördür; sözkonusu dış faktör coğrafî ortamın etkisi ve jeopolitik konumu nedeniyle tam da ilk dönemlerde etkili olmuştur.[97]

M. Akdağ, bu küçük beyliğin ani yükselişinin sırrını Anadolu'nun 1300'de düştüğü iktisadî bunalımda bulduğunu söylemektedir: Avrupa'nın iktisadî zenginliği doğu Akdeniz ekonomisinde durgunluğa yol açmış ve Marmara Bölgesi'nin «birliği»ni sarsmış; Osmanlılar bu birliği yeniden kurmuşlardır. Tüm halk sınıfları hareketlenmiş ve yokluk zamanında ortaya kurtarıcı kimliğiyle çıkan Osmanlılar'a katılmıştır.[98]

Kuşkusuz ki, göçerler, çiftçiler ve zanaatçılar, Selçuklu devletinin çöküşü ve Moğol müdahalesi sonucunda hareketlenmişlerdi. Ama bu toplumsal hareketlenme aslında öncelikle Karamanlı ya da Germiyanlı gibi büyük beyliklerin işine yaramalıydı, oysa bu gerçekleşmedi. Hepsinden önce Marmara Bölgesi'nin birliği diye bir şey hiç olmamıştı. Anadolu ve Grek yarımadası iktisadî ve toplumsal açıdan farklı gelişme göstermişlerdir. M. Filipoviç'e göre, ekonomide ve toplumdaki bunalımın salt örgütsel-askerî araçlarla çözülebileceği tezi de oldukça kuşku götürür.[99]

G. Stadtmüller'in açıklaması daha da az tatminkâr gözüküyor: Tüm göçerler gibi doğuştan sahip oldukları savaşma hırsı ve cesaret Osmanlılar'ın yükselişine bir iktidar içgüdüsü rolünü oynamıştır.[100] İyi güzel de, o zaman aynı güdüleri taşıdıkları halde, benzer bir süreklilik ve sağlamlıkta devlet kurmayı başaramayan öteki Türkmen boy ve aşiretleri ne olacaktı?

Tartışmaya devam etmezden önce, olayların gidişatını mümkün olduğunca kesin bir biçimde yeniden canlandırmak için, ilkin kaynaklara ve özgül araştırmalara bir göz atalım ve sonra bir takım çıkarsamalara gidelim:

---

(96) Lenin, W. I., **Über unsere Revolution** (Devrimimiz Üzerine), **Werke**, C. 33, Berlin 1962, S. 463.

(97) Z. B. Rybakov, B. A. **İn einer Diskussion über «Methodologische Probleme der Geschichtswissenschaft»**, S. 1103.

(98) Akdağ, M., **Situation**, S. 570; A.g.y. S. 120-127.

(99) Filipoviç, M., **Pogled**, S. 15.

(100) Stadtmüller, G., **Osmanische Reichgeschicte und balkanische Volksgeschichte.** Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 3. 1939, S. 7.

Osmanlılar kendilerini Oğuzlar'ın Kayı Boy'una bağlarlar ve aktarılan efsanevî bilgilere göre, başlangıçta yalnızca 400 aile imişler. Reşid-üd Din'in aktardığı efsaneye göre, Oğuz'un oğlu Kün Han'ın, daha sonra hükümdar olarak kendisinin yerini alan Kayı adlı bir oğlu vardır. Böylelikle Kayı boyu Oğuzlar arasında en yüksek otoriteye ulaşmış ve 5 Türk hükümdar ailesi arasında en ünlüsü olmuştur. Bu saygınlık, Gazneli ve Osmanlı gibi hanedanları köklerini Kayı Boy'una bağlamaya itmiştir.[101] Sultan Alaaddin Keykubad, Ertuğrul'un büyük babasına Eskişehir bölgesinde yazlık ve kışlık otlaklar ile, Söğüt'te bir ikta vermiş, Ertuğrul ise bunu kılıcıyla genişleterek, kendi adına bir «kılıç ülkesi» fethetmiş bulunmaktadır.[102] Ertuğrul'un kendisine ilişkin pek az şey biliniyor. Bir Selçuklu Sultanından ikta almış olması çok kuşkuludur. İ. Beldiceanu-Steinherr buna karşılık, torunu Orhan'ın daha 1350'de İlhanlılar'a hâlâ haraç ödemekle yükümlü olduğunu ve oğlu Osman'ın da Söğüt'ü ondan ikta aldığını ortaya koyar. Başka bir deyişle, Ertuğrul'un, eğer herhangi bir zaman böyle bir yasallık elde etmiş olduğu doğru ise, bunu ancak, İran sarayından sağlamış olabilir.[103] Bu akıl yürütümü (Baldiceanu-Steinherr'in - Ç.N.) Ertuğrul için aydınlatıcı olmakla birlikte Osman ve Orhan konusunda kuşku uyandırıyor. İlhanlı İmparatorluğu'nun 1284-95 arasında iç siyasal koşulları açısından hızlı bir dağılma içinde bulunduğunu ve 1335'de Kağanlığın tümden çözülmekte olduğunu görmüştük. **R. Mantran** bu nedenle Moğol emirlerinin, Anadolu'daki olaylarla ilgilenemeyecek denli İran, Irak ve Azerbaycan işlerine düşmüş olduklarına değinir.[104]

İlk Osmanlılar, işe Karamanîler ya da Germiyanoğulları gibi başlamış olmalılar. N. Yorga, bunların tümünün de en çok verenin yanında yer alan paralı asker çetelerinden oluştuğunu söyler.[105] H. İnalcık, eski Osmanlı tarih yazımına dayanarak, Osman'da bir boy reisinden çok, **gazi**, **ahî** ve **dervişlerin** bir koruyucu ve teşvikçisini görür. Oradan oraya sürten savaşçılar, yani «garipler» onun etrafında toplanmış, o da bunlara fethedilen topraklardan **timarlar**, **vakıflar** ve **emlâk** dağıtmıştır.[106] «Historiarum demonstrationes»ini 15. yüzyılın 80'li yıllarında yazan **Laonikos Khalkokondiles**, göçerlerin her yandan gelip Ertuğrul'a katıldıklarını, onun da fetihlerini böylece sürdürdüğünü anla-

(101) Reşideddin, S. 8.
(102) Nesrî, S. 102.
(103) Beldiceanu-Steinherr, **Recherches des actes**, S. 72.
(104) Mantran, R., **Rezension in der Revue historique** 497, 1971, S. 206.
(105) Jorga, N., **Rapports**, S. 129.
(106) İnalcık, H., **L'Empire**, S. 76.

tır,* bu arada Türklerle Göçerleri eş tutar: «Onların adları hiç kuşku yok ki, göçebe yaşam tarzında direnmek anlamına geliyordu. Yaşamlarının en büyük bölümünü bu şekilde geçirdiklerini tartışmaya bile gerek yoktur.»[107]

Bu durumda, Osmanlı Devletinin kuruluşu kısmen 13. yüzyıldaki genişlemenin devamı niteliğindeki bir göçebe fütuhatı biçimini aldı. Pakhimeres ayrıca Ertuğrul oğlu Osman'ın (1288 - 1326) birliklerini komşu beyliklerden gelen Türkler'in katılmasıyla güçlendirdiğini vurgular.[109] 16. yüzyıldan geriye doğru bakan bir İtalyan açısından bu adamlar olsa olsa bir dizi serseridir, şefleri de bir eşkıya ağasından başka bir şey değildir.[110] Nedir ki tarihsel gerçeklik böyle kavranamaz. Osmanlı tarihçilerinin en eskisi olan Aşıkpaşazade, Osman'ı bir **gazi,**

(*) **(Y.Ö.)** Osmanlılar'ın, bir devlet kurmaya doğru gelişimi, salt toprak fethi veya açlığı ya da toprak açımı yönünden ele alınabileceği gibi, aslında fetih öncesi sosyal kültürel birikimin ve sosyal ekonomik güçlerin neler olduğunu saptamak daha birincil önem taşıyor. O bakımdan bir İtalyan gezgininin —yazarın belirttiği üzere— tarihsel gerçekliği kavramaktan uzak, hatta saptırıcı beyanları bir yana, Pakhimeres ve Laonilios'un salt Osmanlı askerî dinamiğini aktaran saptamaları da esaslı bir belgesel ağırlık taşımıyor. Söylediğimiz gibi, önemli olan halkın deneyimini oluşturan birikim ve güçlerdir. Ya da şöyle diyelim: Siyasal boyutlarda askerî bir örgütlenmeye doğru ilerleyen bir toplumu oluşturan Türkmen insanında hangi tür deneyim vardı? Öyle ya, tarihsel gerçekliği kavramakta başrolü oynayan da bu değil midir? Çünkü her zaman olduğu gibi, gelecekteki toplumu eylemiyle belirleyecek olan insan, tarih sahnesine **Deneyim** ve **Özgür Tercihleri** ile, işte bu iki bağımsız boyutuyla çıkmaktadır. O zaman *soralım: İnsanın deneyimi* —yani geçmişteki deney veya ekonomik-sosyal ilişkilerini **aynen yeniden üretme** veya taklit etme olasılığı dediğimiz şu **eylem potansiyeli**— Türkmen insanının, Selçuklu çöküşü ve Moğol baskısı ardından başlattığı yeni deneyle veya ekonomik sosyal ilişkiler ile ne ölçüde bağdaşmakta ya da çelişmektedir?

Tarihsel gerçekliği kavrama yolunda yukarki sorunsalın açıklığa kavuşturulması için, yazarın **H. İnalcık**'tan ve ilerde **Ö. L. Barkan**'dan yaptığı alıntılar olumludur, ama tarihsel süreçi gerçeklik doğrultusunda izleyen bir çizgi oluşturmak açısından yeterli değildir. Değildir, çünkü erken-Osmanlı toplumundaki insanın deneyimini ve insan-çevre ilişkilerindeki **tercih gücünü** yansıtan çizgi hiç de yazarın topluma giydirmek istediği **feodalizm kılığına** uymamaktadır. Yazar gerçeklik çizgisinden ısrarla kaçınmaktadır, çünkü çizgi karşımıza şu tabloyu çıkarıyor: (1) Türkmenler'in daha Orta-Asya'dan beri feodalleşme eğilimlerine karşı çıkma momenti, yani bu eğilimleri yer yer isyancı biçimlerde kontrolu. (2) Türkmenler'in bu kontrolu yeniden-üretme olasılığı karşısında, Osmanlılar'ın Babaî--Bektaşî ideolojisine ters düşen, yani Ortodoks dinsel ideolojinin aygıtlarına, gaziliğe ve (Selçuklu deneyinde olduğu gibi) feodalleşme eğilimlerine fazla güven duymaması.

(107) **Diloi de kai tounoma auto ton nomadikin,** Chalkokondyles, Bd. 1, lib. I. S. 10-11.

(108) Barkan, Ö. L., **Les déportations,** S. 70, 82.

(109) Pachymeres, lib. IV. 25. S. 333.

(110) Angiolello, Gianmaria, S. 6.

askerî girişimlerini ise (Y.Ö. Osmanlı tarihçilerinin çoğu kez, halkın gerçeklerinden soyutlandıkları ve askerî önderlerin bile yapamadıkları biçimde Ortodoks ideoloji yaptıkları bilinmektedir) **cihad** olarak değerlendirir.[111] Bursa'daki en eski camide yer alan bir kitabede 1337'de Osman kendini şöyle adlandırmaktadır: «Gazi, Sultanlar oğlu sultan, gazi, oğlu gazi, afakın çatısı, dünyalar kahramanı».[112] A. S. Atiya, bu kendini niteleme biçiminin ardında, Osmanlılar'ın Avrupa'da ilerlemeleriyle şekillenmeye başlayacak olan haçlı karşıtı seferlerin anafikrini bulur.[113] **P. Wittek**'e göre yeni beylik Boy bağları temelinde değil çünkü gerçek bir boy geleneği hiç olmamıştı sadece bir gazi birliği temelinde kurulmuştu.[114] **Gaza** fikrini vurgulamaktaki aşırılığa Ö. L. Barkan, haklı olarak karşı çıkmaktadır: Osmanlılar'ın girişiminde değişik beyliklerden Türkler yer aldı. Yeni hanedan yoldaşlarının —ancak bir gaziler birliğinde raslanabilecek şekilde— Müslüman isimleri değil, ama Türk isimleri taşımaları yalnızca bir raslantı sayılamaz[115] Öte yandan burada, 12. yüzyıldakine benzeyen bir salt göçerler dalgası da söz konusu değildir, tam tersine Osmanlı yayılması Küçük-Asya'daki ilk döneminde iki aşama veya yoldan gelişmiştir. Birincisi iyi örgütlenmiş az sayıdaki akıncıların açtığı yol; ikincisi göçer ve çiftçi kolonistlerin açılan bu kanallardan yerli halkı kırmak ya da göçe zorlamaksızın gelerek fethedilen topraklara elkoyma aşaması. Muhyi-ed-Din tarafından derlenen ve **Johannes Löwenklau** tarafından Latince'ye çevrilen anonim Osmanlı kroniklerinde (Codex Verantianus)[116] Osman'ın ordusunun küçük bir ordu olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle gaziler, kentlerin surları dışındaki mahalleleri tahrip etmiş, ve buradaki halkı surlardaki tahkimatın fazla zorluk çıkarmaksızın teslim alınması amacıyla boşaltmıştır. Orhan bu taktiği devraldığı 1337'de Nikomedia (İzmit)'in çevresini çöle çevirdi.[117] Bu yöntemden **Neşrî** de sözeder. Bursa'nın 1326'da alınmasından sonra, Bizanslı bir dinatos'un Orhan'a şunları söylediği rivayet olunur: «...kente kimin egemen olacağı, ülkeye kimin egemen olacağına bağlıdır. Ancak tüm ülkemiz sizin uyruğunuz oldu ve bizi dinlemedi».[118]

I. Bayezid bile bu yöntemi hâlâ sürdürüyordu. Modon ve Koron'un Venedikli valileri 1402'de Senato'ya şunları bildiriyordu: «.....vil-

(111) Menzel, Th., **Mystiker**, S. 288.

(112) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 305.

(113) Atiya, A. S., **The crusades: Old ideas and new conceptions**, Cahiers d'histoire mondiale II. 2. Paris 1954, S. 474.

(114) Wittek, P., **The Rise**, S. 13.

(115) Barkan, Ö. L., **Les déportations**, S. 82.

(116) Babinger, F., **Geschichtsschreiber**, S. 73.

(117) Löwenklau, J., L.b. II. S, 141, 145.

(118) Neşrî, S. 216.

lani nostri communis... sunt ad talem condiciomen deducti, quia nun potuerunt seminare, nec aliquos fructus recoligere quod pereuat fame... cadunt per stratas mortui». Bu savaş taktiği nedeniyle az zaman sonra Arnavutluk'ta toprağı işlemek olanağı —bu topraklar kentlerin ve kalelerin hemen kenarında olduğu için— kalmamıştı.[119] Osman'ın ordusunun gece gündüz her yana korku ve dehşet saçması, inançsızları yağmalaması, kadın ve çocukları köleleştirip geri kalanları öldürmesi ilk Osmanlı kronikçilerine büyük gurur verirdi.[120] Fransız dominiken rahibi **Jordan Catalani** 14. yüzyılın ilk çeyreğinden kalan seyahatnamesinde Türk kaynaklarını, dolayısıyla batı Küçük-Asya'daki Osmanlı varlığının sonuçlarını doğrular: «Ista Turquia, quae Asia minor vocatur, habitatur per Turcon et per paucos Grecos... Terra haec erfertilis et valde, sed inculta quia Turci nom multum curant».[121]

Ancak Osman'ın iktidar alanını yalnızca Bizans toprakları pahasına genişlettiğini düşünmek yanlış olur. I. Baldiceanu-Steinherr, onun genelde emirler arasındaki çekişme ve çelişkillerden geniş ölçüde yararlandığı gibi, İnönü ve Eskişehir bölgelerini de Türk beylerinden elde ettiğini kanıtlamıştır.[122]

Yine de Batı yönündeki genişleme Grek halkını kötü vurdu. Sık sık paniğe kapıldılar. Heteriark Muzalon 1032'de (**Y.Ö.** 1302 olmalı!) Bapheos yakınlarında, yanındaki paralı Alan askerleriyle birlikte ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra kaçarken peşlerine Magnesia (Manisa)'dan pek çok erkek, kadın ve çocuk da takılmıştı. İçlerinden atlılara ayak uyduramayanlar açlıktan veya soğuktan öldü, ya da onları kovalayan Osmanlılar tarafından öldürüldü veya esir alındı. Ancak dehşet Bergama'nın doğusundaki yöreye de yayıldı. Kimse kendini güvenlikte hissetmiyor, herkes kaçmaya hazırlanıyordu. En basit bir söylenti bile, korku içindeki insanların evlerini, çiftliklerini bırakıp şanslarını Küçük-Asya'nın liman kentlerinde ya da imparatorluğun Avrupa'daki topraklarında aramaya kalkışmaları için yeterliydi.[123]

Gelibolu kaynaklı bir kronikte, 1304 yılında tüm Anadolu'yu kapsadığı söylenen bir göçmen dalgasından sözedilir. Bunlar, **Bosforus** ya da **Hellespont** (Çanakkale Boğazı)) üzerinden Avrupa kıyılarına varmak isteyen göçmenler olsa gerek. Ancak yazıcı, belki de Osman-

(119) Jorga, N., **Notes et extraites I**, S. 118, 120.

(120) Altosmanische Chroniken, S. 21.

(121) Mirabilia descripta. Les merveilles de l'Asie par le père Jourdain Catalani de Sévérac. Ed. par H. Condier, Paris 1925, S. 124. Jordan 1336'da öldü.

(122) Beldiceanu-Steinherr, **Recherches**, S. 70.

(123) Pachymeros, lib. IV. 20, C. 2, S. 317.

lılar'ın kentler ve köylerde uyguladığı «iskân önlemleri»ne (eksolkismoi) değiniyor.[124] Lidya **(Y.Ö. Uşak - Foça - Efes üçgeni)** ve Mısya **(Y.Ö. İznik Batısı - Bursa - Balıkesir bölgesi)** seferlerinden sonra Osman Bitinya'ya **(Y.Ö. İznik - Sakarya arası)** yöneldi. Türkler'in ilerlerken arkalarında bıraktıkları yıkıntılar **İbn Batuta**'nın dikkatini çeker. Pergamon'da taş üstünde taş kalmamıştı. Ephesos molozlarla örtülüydü[125] Bu gözlemci Arap, bir takım Hıristiyan kiliselerinin camiye çevrilmiş olduğunu da gözden kaçırmamış.[126] Burda fetihlerin dinsel yönü ön plana çıkıyor: II. Murad zamanına kadar dervişler —ama aristokratik mevleviler değil, başta bektaşiler olmak üzere halk tarikatleri— futuhata aktif olarak katılırlardı.* II. Beyazid döneminde devlet katında kâtiplik yapan Edirneli **Uruğ ben Adil**[127] tarih yapıtında şu olayı aktarır: Orhan'ın kardeşi Ali paşa **derviş** olmuştur. Bir gün Orhan'la konuşurken, ona savaşçılarının sayıca azlığını ve Osmanlı askerlerinin diğerlerinden ayırdedilmesini sağlayacak bir alâmetin olmadığını hatırlatır. «Tüm savaşçıların kızıl başlıklar takmalarını, hükümdarın da başını beyazla örtmesini sağla, böylelikle dünya alem onu ve savaşçılarını nasıl tanıyacağını bilsin». Orhan, bu fikir aklına yatmış olacak ki, bir ulağını Amasya'ya Hacı Bektaş'a yollar; Bektaş'ın bu yeniliğe izin vermesi ve onu kutsaması gereklidir; böyle de yapar.[128] **j. K. Birge** hikâyenin özünü Bektaş çoktan ölmüş olmasına rağmen, tarihsel açıdan doğru bulur; çünkü Ali Paşa Bektaşi olmuştur ve Bektaşiler ile Osmanlılar'ın baş örtüleri arasındaki bağlantının iyi belgelenmiş olduğuna dikkati çeker.[129] Buna karşılık **H. H. Schaeder**'in 1928'de kanıtladığına göre Uruğ ve diğer anonim kronikler başlık seçimini dervişler hesabına tahrif etmişlerdir. Aşıkpaşazade ve Neşrî'nin bildikleri

---

(*) **(Y.Ö.)** İbn Battuta'nın ve Uruğ ben Adil'in aktardığı gerçekler, genç Osmanlı toplumunun dinamiğini Türkmen-Babaî-Bektaşî geleneğinden aldığını, yani Osmanlı toplumsal oluşumunda ideolojik düzeyin bu geleneksel tabana oturduğunu gösteriyor, ki bu da, genç Osmanlı insanının elindeki deneyimin (yani geçmiş deneyi aynen-yeniden-üretme olasılığının) **anti-feodal** olduğu şeklindeki tezimizi doğrular. Ve işte bu deneyim, tımar içindeki komünal birimlerde karşımıza **komünal** dayanışma olarak çıkacak ve Osmanlı reayası, **komünün özgürlüğünü**, ya devlet nezdinde tercih edilen sosyal bir norm olan **ganimetçi ve şehit olmak**, yani soygun ve ölüm pahasına satın alacaktır ya da sık sık **isyan ederek**. Özgürlük! Ya şehadet yoluyla sosyal intihar ya da isyan!

(124) Schreiner, P., **Studien**, S. 187.

(125) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 227.

(126) Ibn Batuta, S. 308.

(127) Ménage, V. L., **On the recensions of Uruj's «History of the Ottomans»**. BOAS XXX, 1967, S. 314-322.

(128) Uruğ ben Âdil, **Tevarih-i Âl-i Osman**. Ed. F. Babinger, **Quellenwerke des islamischen Schrifttums**. II. Hannover 1925, S. 15, 89. Çeviren J. K. Birge, S. 47.

(129) A.g.y. S. 47.

tek şey şudur: Alaaddin Orhan'dan askerine ötekilerden ayırt edilecek bir alâmet taktırmasını istemiş ve tüm komşu emirlerle askerler kızıl başlıklar taşıdıklarından onların da beyaz başlık giymesini salık vermiştir.[130] Aynı şekilde Alaeddin'in mezhep değiştirme olayında da bir **pia fraus (Y.Ö. inanç kandırmacılığı)** sözkonusu olabilir. Kendini resmen Osman gibi büyük emir ve bey olarak adlandırmasına rağmen, adı kardeşi gibi «sahib-i gazi» (Gaziler Beyi) olarak değil de sürekli olarak «gazi ve askerlerin yardımcısı» olarak anılır. Osmanlılar devleti bir aile mülkü olarak düşünür ve daima içlerinden birini emir olarak seçerler, ama o da önemli durumlarda kardeşlerinin söz hakkını dikkate alırdı.[131] Değinmiş olduğumuz gibi, Bektaşiler ilk zamanlardan beri Osmanlılar'ın hizmetine girmiş, yeni hanedanın Anadolu'nun Türk halkı arasında propagandasını yapmaya ve Türkmen dinselliğini nötrleştirip Ortodoks kanallara yöneltmeye çalışmışlardı.[132] Saray tarihçiliği de, dervişleri ve onların ünlü Ermişini, sonradan Osman'ın ailesinden birinin yakını olarak göstermiş ve bunu, hanedanın yükselişini dervişlere sıkıca bağlayabilmek amacıyla yapmışlardır.*

Türkmen boy ve aşiretlerinin Bektaşilerden etkilenmesi olgusuna, Osmanlı yayılmasına katılan ve Bektaşı kendilerinin koruyucu ermişi olarak yücelten, **bacıyan** adlı kadınlar birliğinde **(Y.Ö. hareketinde)** de rastlıyoruz. M. F. Köprülü'ye göre, burada silahlanmış Türkmen kadınlar söz konusudur.[133] **Johannes Schiltberger,** gezileri esnasında bir kadın önderin ardında silahlı olarak savaşa giden Moğol kadınlarına rastlar: «Und ihr sollet och wissen, das sie und ir frowen an den stritt ritten und schussen, vachten mit den hantbogen als die man. Und wann die frow an einen stritt ritt, so band sie an ein yetliche siten ein schwert und einen hantbogen.»[134] (Şunu da bilesiniz ki onların

(*) **(Y.Ö.)** Söz konusu nötrleşme, Türkmen dinselliğinin başkaldırıcı özünü kırmak, bu dinsellğin ideolojik aygıtları olan derviş ve tekkelerin ardındaki büyük kitleyi, sünni eğilimli gazilerin şiddetlenebilecek feodalleşme eğilimine karşı frenlemekti, diyebiliriz. Kısaca, amaç, devletin kuruluşu sırasında temellerinde mevcut potansiyel kutuplaşma eğilimi, dolayısıyla Selçuklu benzeri bir akıbete yol açan feodalleşme üzerinde Türkmen dervişlerin fiilî kontrolunu eritmekti. Ama bu kontrol «yeraltı»na inmeyecek miydi ya da potansiyel olarak yaşaması nasıl önlenebilirdi? Öyle ya, genç devletin bu karşı-ideolojik propagandası Türkmenler'in potansiyel ya da virtüel kontrolunu kırabilecek miydi acaba?

(130) Schaeder, H. H., S. 1048.

(131) Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches des actes**, S. 97.

(132) Melikoff, I., **Le probleme**, S. 53.

(133) Köprülü, M. F., **Les origines**, S. 113.

(134) Neumann, K. F., **Reisen des Johannes Schiltberger aus München 1349-1427.** Münih 1859, S. 91.

kadınları da atla savaşır, ok atar ve yay kullanır, tıpkı erkekler gibi. Ve kadınlar ne zaman savaşa giderlerse bir yanlarına kılıç ve öbür yanlarına da yay bağlarlar. - Ç.N.)

Doğu Anadolu'daki Dülkadir Oğulları'nın emri altında 30.000 kadın savaşçının bulunduğu söylenir. Arap coğrafyacısı Al-Marvazî Amazonlar ile Türkmen kadın savaşçılarını birbirlerine benzetir.[135] Diğer savaşçılar için olduğu gibi, onlar için de Hacı Bektaş «hâmi» ve örnek konumundaydı. Efsaneleri ve mucize hikâyeleriyle Ermiş'in vilâyetnamesi, Bektaşilerin gaziliğini kanıtlamaya ve «inançsızları» İslâmı kabul yolunda etkilemeye yaradı. Bektaş burda Orhan ve Osman'la birlikte savaşan biri görünümündedir.* Biyografide, rüyalarında Muhammed'den aldıkları buyruk üzerine, kendilerini Bektaş'a adayan kırk kahramandan biri olan Ali Sultan adlı birinden sözedilir. Kırklar onun önüne çıkarlar, o da bunlara kılıç kuşatıp hayır dualar ederek Orhan'a yollar. Orhan da kırkların geleceğini zaten rüyasında görmüştür. Kırk Tanrı savaşçısı Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Orhan'ın kardeşi Süleyman Paşa ile birlikte Gallipoli (Gelibolu)'yi alırlar. Fethettikleri tüm kentleri yağmalayıp inançsızları İslâm'a döndürür ya da köleleştirirler. Pek çok kahramanlıkların ardından birbirlerinden ayrılır, kendilerine kalıcı birer yer bulup, sonra da buralarda tekkeler kurarlar. Çevre köylüleri ise yaşam tarzları ve yarattıkları mucizelerle derinden etkilerler.[136]**

İlk Osmanlı hükümdarları, diğer beylikler gibi, Türkmen halk dinine sıkı sıkıya bağlı kalan dervişlere dayanıyorlardı. Bu dervişler, bektaşilerde olduğu gibi kendilerini şia'ya karşı yükümlü saymasalar da en azından şiî anlayışlarına sempati gösteriyorlardı.

I. Bayezid'in zamanında bile hala Bursa'daki sarayda şiî öğretileri kol gezmekteydi. Bunda peygambere tanınan en son yüce elçici olarak tanınan özel yerin de etkisi vardı. Bizzat sünnî Süleyman (Y.Ö. Çe-

(*) (Y.Ö.) Selçuklu feodallerinin yapamadığını, yani Türkmenler'in komünal özgürlükçü ideallerinin Ortodoks kılıfa büründürülüp şehadet'e dönüştürülerek anti-feodal eğilimlerinin sindirilmesini, kısaca Türkmenler'in feodal baskı altına sürüklenmesini Osmanlı sünnî propagandası başarıyla yapar görünüyordu.

(**) (Y.Ö.) Yazar bütün bu hurafeleri, sünnilik (İslâmcı feodalleşmeye yatkın ideoloji) altında bütünleşmek gibi siyasal-ekonomik amaçlılığın örnekleri olarak sıralıyor. Ama hemen alttaki cümlede ve onun ardından bu amaçlılığa tam ters bir gerçeği açıklıyor. Feodalleşmeye ruhsat vermeyen ve veren iki karşıt ideoloji arasında gizli ve potansiyel ya da ilân edilmemiş savaş böylece sürüp gidiyor.

(135) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 266.

(136) Birge, J. K., S. 53. Sonraki efsanelerde bazı savaşçılar, hiçbir tarikatten olmadıkları halde, Bektaşi veya Derviş olarak gösterilmektedir. Kissling, H. J., **Balkanlar ve Trakya'da İslam Mukaddesatı**, Ztschr. für Balkanologie I, Wiesbaden 1962, S. 51, 55.

lebi) bile peygamberin doğumunu öven şiirinde (Mevlid-î Şerif) kendini bu akımların dışında tutmamış, tanrısal ışığın Adem'in seçilmiş oğullarından birinden ötekine aktarıldığını ve bu işin kuşaktan kuşağa sürerek Ali üzerinden de zamanın imamına geçtiğini, savunmuştur. Ancak bu kaynaşmayı Muhammed'in başardığını belirterek Ortodoks bir yorumdan yola çıkar.[137]

Osmanlı Beyliğinin sağlamlaşıp yerleşmesine paralel olarak, Hıristiyan halkın ne İslâmlaştırılmasından ne de köleleştirilmesinden yana olan, tam tersine cizye ve resm ödeyen uyruklar olarak kabul edilmesini isteyen bir sünnî ulema geleneği ağırlığını koydu.[138]

Ancak klasik İslâmiyetin taşıyıcılığını burada dört başı mamur teologlar değil, özellikle futuvvet içinden yetişmiş ahîler yapıyordu. O nedenledir ki yeni araştırmalarda «Osmanlı devletinin kuruluşunda ahîliğin rolü» tartışması giderek gündeme geliyor.

F. Giese, ahîlerin ilk Osmanlı Beylerine, iktidarlarını kurmalarına yardım edecek askerî bir birlik vermiş olduğunu söyler. Tezini desteklemek için Aşıkpaşazade'ye başvurur: Aşıkpaşazade Osman'ın etrafında toplanan ve onunla birlikte savaşa giden bir takım genç ve çevik adamlardan söz eder. Giese, bu değinmede fityan ve dolayısı ile de ahîliğin izini bulduğu inancındadır. Aynı şekilde «yoldaş» sözcüğünü de yol atası, yani bir ahî birliğinin başkanı biçiminde yorumlar. Son olarak da ahîlerle yeniçeriler arasında bir bağ kurmaya çalışır: Ahîler, tepesinden iki parmak eninde, bir karış boyunda bir parça sarkan beyaz keçe külah giyerler. Yeniçeriler de başlarını aynı biçimde örter, kısa bıçaklar taşır ve pantolon giyerlerdi. Onlar da evlenmemeye and içerlerdi.[139]

P. Wittek bu tezi kesinlikle reddeder. Şöyle yazar: «Kentlerdeki ahî hareketi, yapısı gereği barışçıldı. Ayrıca gazî devleti daha başından itibaren kentlilerle ilişkiye girdi. Tacirler, fatihlerin hemen ardından gelip, insan ve nesne biçimindeki ganimetleri onların elinden aldılar.» Beyaz külâhlar ise çoktan beri gaziliğin sembolü durumundaydı. Sipahiler bunları daha yüzyıllarca kullanacaklardı.[140] En eski Osmanlı kaynaklarında, ahîlerden söz edilmesi yalnızca taşradan gelen pek çok

(137) Engelke, I., **Süleyman Çelebi's Lobgedicht auf die Geburt des Propheten (Mevlid-i Şerif)**. Diss. Halle/Saale 1926, S. 16, 31.

(138) Selçuklu mirası yalnız dinsel değil, kültürel alanda da açıkça ağır basıyordu: K. Otto-Dorn ve **B. Anhegger, Das islamische İznik**, Istanbuler Forschungen, C. 13. Berlin 1941, S. 104 ve Taeschner, F., Epigraphik, S. 122.

(139) Giese, F., **Das Problem**, S. 258.

(140) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 314, 309.

kentli unsurun Osmanlılarla birlikte davranmış olduğunu ve yalnızca bunu gösterir.[141] Bu aşırı sivri eleştiri araştırmacılar arasında pek yankı bulmadı.

Ö. L. Barkan, tüm Anadolu'da kolları olan ahî birliklerinin, iktidarla ilişkilerinin pekişmesinden çıkarları* olduğu için Osmanlılar'a arka çıktıklarına dikkati çeker.[142]

A. D. Noviçev de benzer şeyler savunur.[143] F. Taeschner de aynı anlayışa katılır ve daha I. Murad'ın bile ahîlere dayandığını ve Sultanların ancak tahttaki konumlarını sağlamlaştırdıktan sonra bu bağdan vazgeçtiklerini vurgular.[144] Daha sonraları Ankara'daki tüm öbür loncalar yerel bir başkana karşı sorumluyken, yalnızca dericiler loncasının Kırşehir'deki Ahî Baba'ya bağlı olması ilginçtir. Ancak ahîliğin tam da Ankara'daki büyük etkisinden dolayı, onun ruhunun zanaatkâr

---

(*) (Y.Ö.) Bizce, bektaşî dervişleri de, sünnî propagandasını yapıp Türkmenlerin gerek şamanist-budist kökenli halk dinini gerekse nisbeten özgürlükçü inançlarını nötrleştirmeye çalışırken, bunu sadece «yapar gibi» göründüler. Çünkü iktidar ile Türkmenler arasındaki siyasal ilişkinin başlıca organları onlardı ve Türkmen halka, dinin yanında ilk kez siyasal bir ağırlık kazandırmak —bu arada kendilerine özel çıkarlar sağlasalar bile— ancak iktidarla ilişkileri pekiştirmekle, pekiştirir ve Türkmenleri temsil eder görünmekle mümkündü! Ne Türkmen geleneğinden kopabilirlerdi dervişler ne de iktidarla ilişkilerden... Tekkelerin, tam sünni-karşıtı veya liberal bir çizgide olmasa bile, imparatorluğun çöküşüne kadar yaşayabilmiş olmaları tekke siyasetinin böyle iki -yüzlü uygulamalarıyla mümkün olabilmiştir. İnsan ile çevresi arasındaki üretim ilişkileri, anti-ortodoks —yani gerek Hıristiyan halkla birlikte yaşayan gerekse Türkmen— kitleler tarafından ancak bu şekilde, dolayısıyla feodalleşmeye karşı kontrol edilebilmiştir.

Merkezî iktidarın, halkın artı-emeğini sipahi ve devletin elinde meta haline getirmeye zorlayacak herhangi bir baskısı, Marks'ın **ekonomi-dışı** dediği böyle bir zorlama, kapitalizmden ancak geriye doğru, yani anakronik biçimde ekonomi-dışı sayılabilen, kısaca henüz ortada olmayan bir kapitalizmin ekonomisine göre «ekonomi-dışı» olabilen bir zorlamadır. Başka bir deyişle, «ekonomi-dışı» olmak tarihin akışını tersine çevirip anakronikleştirmekle aynı şeydir. Oysa burada tamamiyle tarihin doğru dürüst veya gerçek akış yönündeki bir zorlama söz konusu, evet, böyle bir baskıyı bu tekkelerin önlemeye çalıştığını söylemek abartma olmaz. Çünkü sosyal artığın, merkezi bir örgütün veya tabakanın eline «teslimini» ya da «selim ve İslâm» haline getirilmesini öngören teslimiyetçi sünnî ideoloji, devlete sahip çıkma mücadelesini sürdürüyordu.

Bir yanda, Anadolu'ya sürekli Türkmen göçleri ve bu göçerlerin, askerî ve sosyal baskısı altında toprak fethine yönelerek önplana geçen gazilerin sünnî ağırlığı ve feodalleşme eğilimi, öte yanda devletle doğrudan ilişki kuramayan anti-feodal kesimlerin baskısı olmak üzere, işte bu iki eğilim arasındaki mücadele, **bektaşî tekkeleri** ile **sünnî ulema** ve **gaziler** arasındaki ideolojik mücadele ile aynı perspektifte yürüyordu.

(141) A.g.y., **The Rise**, S. 42.

(142) Barkan, Ö. L., **Les fondations**, S. 59.

(143) Noviçev, A. B., **Istoria Turçiy**, S. 27.

(144) Taeschner, F., **Akhî**, S. 322.

birliklerinde yaşatılması beklenirdi. Sultanlar ise ahîlerin örgütsel tabanını asıl bu etkiden ötürü parçaladılar ve onları tüm siyasal konumlardan uzaklaştırdılar.[145] **B. Curciev** de bu doğrultuda fikir yürütüyor: Beyler, özellikle Osmanlılar, rahat bir hareket alanına ancak ahîleri ortadan kaldırdıktan sonra sahip olabilmişlerdir, çünkü Anadolu'daki ahî birlikleri özerklik ve özyönetim talep ediyorlardı. Bu nedenle tehlikeli bir **anti-feodal** hareket olarak değerlendirilmeleri gerekiyordu.* Osman ve haleflerinin etraflarına topladıkları ahîler değil, Selçuklu sipahileriydi.[146] N. Filipoviç'in tezi ise çok farklı ve bir anlamda F. Giese'nin tezini yeniden canlandırıyor: Anadolu ahîliğinde pleb öğeler olsa bile kesinlikle antifeodal yönelişler içermiyordu ve tersine, bir devlet gücünün yeniden oluşturulması gayreti içindeydi. Ayrıca ahîliğin yalnızca kentlerde değil, kırlarda göçerler ve çiftçiler arasında da yandaşları vardı ve bu nedenle de Osmanlı Beyliği ahîlikle iyi geçindiği

---

(*) (Y.Ö.) Esnaf ve zanaatkârlığın doğabilmesi için iki temel koşul gereklidir diyebiliriz: (1) Batıdaki Allodium veya Selçuklular'daki İkta'larda çiftçiden alınan ürünrant ve para-rant dışında, çiftçiye kalan değerlerin artan çiftçi nüfusunu besleyememesi sonucu yeni iş alanlarına yönelme zorunluğu. (2) Yaratılan yeni alanın kendine pazar bulabilmesi. Pazaryeri sorunu batıda feodal senyör burgunun avlusunda ya da burg duvarlarının dibinde çözülmüş, Burg böylece kentleşmenin çekirdeğini oluşturmuştu. Doğuda ise vakıflaşma sürecine rağmen kent yaratıcı bir feodal mekânlaşma olmadı. Tımarlı Sipahin'n merkezin kontrolundan gizlice kaçırdığı rant gelirleri yerel ihtiyaçları çeşitlendirecek bir ticarî sermaye yaratamadı. Ayrıca «Feodallerin» babaibektaşî geleneğinin ve Anadolu'ya sürekli olarak gelen göçerlerin baskısı altında kalışı, bu feodal mekânlı pazarları kalıcı kılamıyordu. Kısacası feodalleşenlerin ekonomik tabanı nasıl sarsılıyorsa esnaf ve zanaatçıların ekonomik koşulları da öylece stabil değildi.

O bakımdan esnaf ve zanaatçıların Ahîlik çatısı altında verdikleri dayanışmacı mücadele, feodalleşmenin istikrara kavuşamaması sonucu çöktü. Sonuçta varolma mücadelesi için kendilerine daha çok genç Osmanlı egemenleri içinde destek aradılar. Bu desteği açıkça tekkelerin içinde arayamazlardı, çünkü feodal mekânlaşmayı ve kendi pazarlarını tehdit eden, sosyal artığın bölüşümünü feodalist kontrola bırakmak istemeyen güçler oradan kaynaklanıyordu. Öte yanda bu desteği, Türkmen-derviş ideolojisi ve eylemi karşısında ezilen ve stabilleşemeyen feodal çevrelerde de bulamazlardı. Özetle, ahîlerin ne tam feodal ne de tam anti-feodal eğilimde oldukları söylenebilir. Ama şurası kesin ki aradıkları desteği, yeni siyasal ilişkiler bağlamında, yani sınıfsal karakterini henüz belli veya kristalize etmemiş bir Osmanlı devletinde arayabilirlerdi. Hatta bu amaçla da kendilerini Osmanlılar tarafından «destekleniyor» gibi gösterebilirlerdi ve bunu gerek dervişler gerekse gazilere oranla daha güçlü görünmek için yapabilirlerdi. Böylece ahîlik ve onun mekânlaşması ve özyönetimcilik şeklindeki doğal gelişme süreci, bu sürecin candamarlarını —belki batıda olduğu gibi— manüfaktürist işbölümüne doğru besleyecek feodalist kararlılığın yok olduğu bir ortama doğru sürüklendi.

(145) A.g.y. **Das Zunftwesen in der Türkei, Leipziger Vierteljahres-schrift für Südost-Europa 5**, 1941, S. 185.

(146) Djurdjev, B., **O utyiçayu**, S. 36.

gibi, ahîlere de en yüksek mevkilere gelme imkânını sağlamıştı. Pek çok ahî, gazi ve sipahi saflarını doldurmuş ve tımarlar elde etmişti.[147] Erken Osmanlı iktidarı tümüyle şu üç ana direk üzerinde kurulmuştu: Ahilik, heterodoks dervişlik ve gazîlik.[148]

Daha geçen bölümde ahîlerin askeri alanda tek tek faaliyetlerde bulunduğunu görmüştük. Bunlar savaşçı işlevini yalnızca Anadolu'da değil Azerbaycan'da da yerine getiriyorlardı. Örneğin ahî Şüayüddin, Bam'da Abu Said Han'ın hizmetinde kale komutanı idi.[149] 1380'de Türk ahîlerinden Küçük adlı biri, Sultaniyyadaki bir savaşta Şah Şuya'nın emrinde komutan olarak görülüyor.[150] Ankara kentini zengin ahî Şerafeddin yönetiyordu. Türk kaynaklarına göre 1360'da kenti Murad'a devretmiş o da karşılığında kentlilere çokça para bağışlamış olmalı.[151] Sağlam bilgilere dayanan Koca Hüseyin ise bu süreci bambaşka tanımlıyor: Karamanoğlu ve Ahîler Ankara'da Orhan ve Murad'a karşı tavır alırlar.[152] Ayrıca I. Murad tarafından ahî Musa için hazırlanmış olup 1366 yılından kalma bir vakıf sözleşmesinde şöyle deniyor: «Bu **biti** şu nedenle yazıldı: Bu **tevki**'in hamili Ahî Musa'ya kendi selâmetim için burada ve öte tarafta Malkara'da bir kısım toprağı vakfettim. Erkek ve kadın soyundan tüm haleflerine aile vakfı verdim. Çünkü akrabam Seydi Sultan'ın kızını ona gelin verdim ve kendi ahîm tarafından bana takılan kemeri ona taktım ve onu Malkara'ya ahî yerleştirdim.»[153]

F. Taeschner buradan I. Murad'ın bir tür «büyük usta» ya da en azından ahî birliğinin saygın bir üyesi olduğu sonucuna varır[154]. **A. Gölpınarlı** da, Murad'ın Ankara'nın alınmasından sonra ahî kemeri taktığını belirtir. Osman'ın üvey babası **Ede Bali** ve yeğeni **Hasan** da ahi idiler[155]. Erken Osmanlı dönemi belgelerini inceleyen P. Wittek, bu belgenin aslında yalnızca ustaca bir çarpıtma olduğu ve özünde Ahi Musa'nın Rumeli'deki bir parça devlet toprağını vakıfa çevirme iznini alması dışında hiçbir şey içermediği sonucuna varır[156]. Buna göre Mu-

(147) Filipoviç, N., **Princ Musa**, S. 10.

(148) A.g.y., S. 23.

(149) Kazvinî, **Tarik**, S. 158.

(150) A.g.y., S. 192.

(151) Löwenklau, Lib. V. S. 219.

(152) Qoğa Hüsejn, S. 61 a (30).

(153) Gökbilgin, M. T., **XV-XVI. Asırlarda**, S. 173. Tveritinova, A. S., **Agraryi stroyi**, S. 167. Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches sur les actes**, S. 174-176.

(154) Taeschner, F., **War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibundes?** Orıens VI, 1953, S. 25-28.

(155) Gölpınarlı, A., **Les organisations**, S. 27.

(156) Wittek, P., **Urkunden**, WZKM 58, S. 181, 191.

rad'ın ahî birliğine üye olması tümden olanaksızlaşıyor, ancak bu kez de ilk Emirler üzerindeki etkisinin nereden kaynaklandığı sorusu cevapsız kalıyor. Orhan, ahîlerin yardımı ile tahtı ele geçirmiş olmalı. Osman'ın oğulları arasındaki miras dağıtımını Ahî Hasan denetlemiştir[157]. 1340 tarihli bir vakıfname'den anlaşıldığı kadarıyla ahî Mahmud'un oğlu Nizammeddin Ahmet Paşa, Orhan'ın devrinde vezir idi[158].

Ancak, ahîlerin hanedanın yükselmesinde bir rol oynamış olmaları, burada eşit haklara sahip iki ortağın sözkonusu olduğu gibi yanlış bir sonuca götürmemelidir. Osmanlılar yalnızca onların etkisinden yararlanıp, onları oluşma halindeki devletle bütünleştirerek kendi egemenlikleri altına aldılar. Kentsel özyönetim biçimindeki eski ahî ideali zayıflayıp yerini hızla ilerleyen bir merkezileşmeye bıraktı*. Ulemalılaşan otokrasi, iktidar aygıtını **federatif temellere** dayandırmaktan kaçınarak kendi yapısını kurmak için, kentsel ahî birliklerinin temsil ettiğinden çok daha farklı toplumsal güçlere dayandı.

Ahîler Osmanlı devletinin erken döneminde ne siyasal ne de dinsel bir tekele sahip değillerdi. Orhan'ın kapısında teolog olarak kullanılmaları bunu kanıtlar. Her ne kadar C. Arnakis, Emir'in tutsak Heziknast önderi Gregor Palamas'a karşı tartışmacı olarak onları kullandığını iddia ederse de[159], J. Meyendorff, Palamas'ın sözünü ettiği Khion'ların, onunla Hıristiyanlık ve islamiyet'teki doğruluk payı konusunda tartışarak kariyer yapmak için Museviliğe dönmüş eski Hıristiyanlar olduğunu belirtir. Türkler Musevilere karşı her zaman iyi davranmışlardı[160]. Bu, yine de ahîlerin dinsel yaşamda hiçbir rol oynamamış oldukları anlamına gelmez. Dinsel amaçlı pek çok vakıf kurmuş ve yönetmişlerdir. Gerek I. Murad, gerekse II. Bayezid'ın bu tür kuruluşları onayladığını kanıtlayan nameler elimizde: Saruhan'da ahî Arslan, Farkun, Şaban, Çarpuk, Yahşi ve Yunus'un oğulları, Menteşe'de ahî Yusuf, Feke, Debbağ Ümmet, İsmail'e ait olanlar. Amasya ve Tokat'ta pek çok külliye vardı. Didymoteikhos (Dimetoka) ta I. Bayezid, ahîlerden birine vakıf bağış-

(*) **(Y.Ö.)** Göçer ve oba yaşamından çoktandır uzaklaşmış, hatta aralarında islamlaşmış hıristiyan grupların da yer aldığı bilinen **ahilerin,** kendilerine yukarki notlarda değindiğimiz üzere, bir yanda çöken selçuklu feodalleri öte yanda akın akın gelen türkmenlerin tehdidi arasında mekânlaşmış pazar ve istikrar arayışları, türkmen özgürlükçü baskısı karşısında şimdilik savunmaya çekilen, dolayısıyla merkeziyetçi siyasete itilen osmanlıların açtığı tuzağa ve kucağa düştü.

(157) Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches sur les actes,** S. 172.

(158) Filipoviç, N., **Princ Musa,** S. 30, A. 5b.

(159) Arnakis, C., **Gregory Palamas,** S. 114. A.g.y. Gregory Palamas, The Ksiones and the Fall of Gallipoli. Byzantion XXII, 1952, S. 309. Arnakis, G. G., **Futuwwa,** S. 241.

(160) Meyendorff, J., Grecs, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe siècle. Byzantinische Forschungen I. Amsterdam 1966, S. 214.

layıp bir zaviye inşa ettirdi ve aynı zamanda kentteki bir evin de gelirlerini bıraktı. 16. yüzyılın başlangıcında Anadolu vilayetinde 272'si Karaman'da olmak üzere bu türden 623 kuruluş vardı. Rum vilayetinde ise 205 tane mevcuttu[161]. Ahî külliyelerini —Arnakis'in yaptığı gibi— hemencecik misyoner hücreleri olarak değerlendirmemek gerek[162]. Osmanlı öncesi dönemde Anadolu kentlerinde **kardeşlik örgütleri** Hıristiyan zanaatkârlarla işbirliği yaparlar, bu arada hiçbir «islâma döndürme» çabasından söz bile edilmezdi. Daha çok yüksek islam pratiğine eğilimliydiler ki, bu da kişisel kanaat sonucu inanç değiştirmeyi elbette dışlamıyordu. Şöyle ya da böyle, bu pratik muhakkak ki gazilerin dönme ya da kölelik talep eden sloganlarından oldukça farklıydı. Böylece, beylerin Hıristiyan halkla ilişkileri sorununa ilkin Anadolu'da değinmeye başlıyoruz.

Daha girişte Türk genişlemesinin Grekler üzerindeki etkileri konusunda bazı kaynaklardan alıntılar vermiştik. Bilindiği gibi D. Angelov, Osmanlıların 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başında sahneye girişlerini Helenlik ve Hıristiyanlık açısından tam bir felaket olarak görüyor[163]. Gerçi Gazi ve Dervişlerin zorla döndürme çabaları olmuştur. Nikeia (İznik) Hıristiyanlarına yazdığı bir mektupta patrik XIV İohannes (1333-1347) tüm baskılara rağmen inançlarına bağlı kalmalarını ister, çünkü barbarlar onların ruhlarına değil, yalnızca bedenlerine egemendir[164]. 100 yıl sonra Macaristanlı Georg, Türklerin esirleri islâm'a döndürme çabası gösterdiklerinden yakınır. Köleler zamanla zayıf düşüp, sahiplerinin iradesine boyun eğmektedirler[165].

Döndürme harekatının baş aktörleri gazi şeyhleri idi. İlk kez Rumeli'de değil, ondan daha 50 yıl önce Anadolu'da ortaya çıktılar[166]. I. Murad'a ait 1383 yılından kalma bir vakıf yenileme ve bağışıklık belgesinde, bir gazi önderinin inançsızları fethedilen topraklardan sürme hakkı onaylanır[167]. Oysa İ. Beldiceau-Steinherr'e göre bundan inanç savaşçılarına genel-geçer bir açık çek verildiği sonucu çıkarsanmamalıdır[168]. Ancak belge, yine de gazi ve militan dervişlerin ilk on yıllarda

(161) Barkan, **Les fondations**, S. 62, 63, 293.

(162) Arnakis, C., **Gregory Palamas**, S. 114.

(163) Angelov, **Certains aspect**, S. 223, 226.

(164) Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra e profana. T. I., Viyana 1860, S. 183, 197.

(165) Zyrickzee, Cornelius, S. 29.

(166) Wittek, P., **Urkunden**, WZKM 54, S. 264.

(167) A.g.y. WZKM 53, 1957, S. 311. Rüstem Bey elindeki toprak parçasını Şeyhoğlu'nun yazısı üzerine ona vakfetti. Burası, üzerinden kâfirleri (mülk sahibi ve oturanları) kovduğu araziydi. Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches sur les actes**, S. 196.

(168) RI XXV, 1968, S. 257.

cihadı kendi ilkelerine göre yürütme çabası içinde olduklarını kanıtlar[169]. Osmanlılar bir haraç sistemi kurmayı hedefledikleri için aslında bu anlayışı paylaşmıyorlardı. Neşrî, Osman'ın Beyliğinde güvenlik ve huzurun hüküm sürdüğünü, öylesine ki, Hıristiyanların barış içinde yaşamak için komşu bölgelerden kalkıp buralara yerleştiklerini yazar[170]. Bu arada eski Osmanlı kroniklerinin övgücü niteliği gözden ırak tutulmamalı. Uruğ ben Adil'e göre bu kroniklerin görevi Osmanlı hükümdarlarının yaptığı iyi işleri övmek ve bunları, ermiş öyküleri, Şahname ve Afrasiyab ile Rüstem'in mucizeleri yanında bir yere oturtmaktı. O bakımdan, yukardaki türden bir alıntı tek başına alındığında çok şey söylemez[171].

Aşıkpaşazade'nin, tüm köylerin yeniden eski durumlarına kavuşturulduğu, iskân edildiği ve halkın durumunun Bizans egemenliği altındakinden daha iyi olduğu yolundaki övgüleri de aynı çizgidedir. «Hatta buradaki gavurların durumunun ne kadar iyi olduğunu duyan insanlar başka bölgelerden kalkıp geldiler»[172]. Buradan T. Gökbilgin'in yaptığı gibi, toprak ve vergi sisteminin toplumsal eşitlikçilik ve düzenli yönetim ilkelerine dayandığı sonucuna varmak için biraz cüretkâr olmak gerek[173].

Yine de gerçek şu ki, durumu göz önünde canlandırabilmek konusunda elimiz Osmanlı kaynaklarına mahkum.

1300 ile 1348 arasında Osman ve Orhan'ın çağdaşı olarak Memlukların elçilik yazışmalarını iyi bilen ve Türklere karşı antipatisini, hatta nefretini gizleme gereğini pek duymayan Şehabeddin el-Umarî adında Mısırlı bir bürokrat, akına giden Osmanlıların arkalarında kan nehirleri bırakmakla birlikte, çalışanları kollayıp koruduklarını yazar[174]. Giritli sayısız villani'nin, kendi Hıristiyan Beylerinin onları artık korumayıp yalnızca sömürdükleri gerekçesiyle 1358'de, kaçıp Türklere sığınmaları Venedik senatosunda huzursuzluğa yolaçar[175]. Borçlu Giritliler 1400'de, Türklere kaçarak onların yanında martolos olarak kapılanırlar[176]. 15. yüzyılda çiftçi halkın öldürülmesi bir istisna idi,

(169) Selçuklu yüksek kültürünün Türk sınır veya uç emirliklerini pek etkilemediği belgelerden anlaşılıyor. Wittek, P., WZKM 56, 1960, S. 276.

(170) Nesrî, S. 204.

(171) Ménage, T. L., S. 178.

(172) Aşıkpaşazade, 13, S. 83.

(173) Gökbilgin, T., **L'empire**, S. 559.

(174) Şahabett'n, S. 340.

(175) Thiriet, F., Regestes I, Nr. 327, S. 88.

(176) A.g.y., **Délibérations II**, Nr. 966, S. 84.

çünkü Osmanlılar «potius vult eos habere viuos et tributarios, quam cum effusione sanguinis capiendo possidere. Unde nullo occidere voluat homines nisi extrema necessitate compellantur...» (Zorunlu kalmadıkça onların kanını dökmeyip haracını yemeyi tercih ettiler)[177].

Bitinya'nın fethinden sonra ise, Hıristiyan din adamlarının yerlerinden edildiğine bile bir iki olay dışında tanık olmuyoruz. Grek toprak sahipleri servet ve gelirlerini büyük ölçüde korudular ve çiftçiler de «Türklerin emirlerine kesin uymak koşuluyla... katlanılabilir bir rahatlıkta yaşayabiliyorlardı»[178]. Daha 1284'de Bizans donanmasının büyük bölümünün dağılmasından sonra Grek tayfaların pek çoğu beyliklerdeki Türklerin tarafına geçti[179].

Grek denizcilerinin Türklerle işbirliği olmasaydı, Osmanlıların bu kadar kısa sürede vurucu bir deniz gücü haline yükselmeleri ve Küçük-Asya'nın batı kıyısını denetimleri altına almaları mümkün olmazdı. Donanmasız kalan Bizans ise artık Hellespont (Marmara Denizi)un geçilmesini engelleyemeyecekti[180].

Daha Orhan'ın zamanında bile küçük çapta bir donanma örgütü mevcuttu. 1352'de Cenova filosunun yanı başında 9 da Türk gemisi iş görüyordu[181]. I. Bayezid sonradan Gallipoli'yi Türk donanma üssü olarak geliştirdi[182]. «Greklerin Türklerin ilerleyişindeki payı kuşkusuz kaynakların belirtebildiklerinden çok daha fazladır»[183].

Aşıkpaşazade, Osman'a bağlı olarak casusluk yapan ve **martolos** sayılan Araton adında bir Grek'ten sözeder[184]. «Historia»sının Almanca çevirisinde Hans Löwenklau bu adamları casus olarak niteler: «Dagegen hett der Osman sich eben desselben auch betroffen und ein Kundschafter aus seinen Leuten heimlich abgefertigt: Türckes und Ungarn nennens Martelosen» (Buna karşın Osman da bunlardan yararlandı ve kimini gizlice casus olarak görevlendirdi. Macarlar ve Türkler bunlara Martolos der.-ÇN)[185]. Martolos sözcüğü yeni Grekçe jandarma, bekçi anlamındaki «armatolos»tan gelir. Yalnızca sözcük değil, kurum da

(177) Zirickzee, Cornelius, V, S. 36.
(178) Wächter, A., S. 53.
(179) Ahrweiler, H., **Byzance**, IV, S. 9.
(180) A.g.y. **Byzance et la mer**, S. 378.
(181) Ballard, M., S. 443.
(182) Tririet, F., **Regester I**, Nr. 881, S. 208; Nr. 896 (1396), S. 211.
(183) Lemerle, P., S. 15, A. 2.
(184) Aşıkpaşazade, 3, S. 24.
(185) Löwenklau, H., **Musulmanischer Histori Türkischer Nation**. Frankfurt/M. 1561, S. 70.

Bizansta biliniyordu ve fatihler tarafından devralındı. En eski kaynaklar martolos'ları ortodoks grekler olarak tanımlar[186]. Türklerin Balkanlarda yayılmasıyla birlikte bunlara Arnavut ve Güney-Slav öğeler de katıldı. Aynı şekilde Sırbistan'ın Türk-öncesi döneminde de martolosların kılavuz ve casus olarak hizmetleri bilinirdi ve özellikle de bu nedenle Osmanlılar onlardan yararlanma yoluna gittiler. M. Vasiç'e göre bunlar I. Murad devrinde bile henüz örgütlü değillerdi[187]. Ancak daha 14. yüzyıl sonunda Sultanlar onları birliklerde toparlayarak iki gruba ayırdılar: Birinci grup iki ile üç akçe gündelik alıyor ve her an hizmete hazır olması (**Y.Ö. muvazzaf**) gerekiyordu. İkincisi ise gerektikçe göreve çağrılan maaşsız (**Y.Ö. yedek**) gruptu. Her ikisi de askerî sınıfa dahil olup ne haraç veya ispençe ne de reaya vergileri ödüyorlardı. 15. yüzyılda bile tüm kumandanları hâlâ Hıristiyandı[188]. Gianmaria Angiolello'ya göre Karamanlılar ve Uzun Hasan da onlardan yararlanmıştı[189]. Hıristiyan ülkelerde nefret ve korku kaynağı idiler, çünkü insanları soyuyor ve Osmanlılar hesabına casusluk yapıyorlardı. Davranışlarına ilişkin ayrıntılar 1477 tarihli Kotor dava dosyalarında bulunuyor. Rumeli'de Venedikli ve Macarlara karşı sınır bekçisi, ama aynı zamanda da jandarma ve yönetici olarak kullanıldılar. 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kuzeybatı Bulgaristan'dan başlayıp Sırbistan ve Bosna üzerinden Dalmaçya ve Peloponez'e kadar uzanan geniş bir bölgede varlıkları kanıtlanabiliyor. Casusluk ağlarını tüm Balkan devletlerinde kurmuşlardı[190].

Küçük Asyalı Greklerin dönekliği F. Giese'ye göre... Türklere, hayatlarından başka kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan, dehşet kaynağı bir yığın gönüllü çeteler, yani akıncıları kazandırdı[191].

Akın'dan kasıt, gavur ülkelerine yağma amacıyla girişilen seferlerdir. Bu özelliği onu gerçek Gaza'dan ayırır. Ahmedî özellikle vurgular: «İnanç savaşçısı ganimete tamah etmeyen kimse demektir. Eğer bir inanç savaşının hedefi ganimet ise, bu tam anlamıyla bir yağma seferi'dir-yani akın'dır»[192]. Akınların her ne kadar birer bey önderliğinde ya-

(186) Vasic, M., **Martolosi**, S. 25, 28, 145.

(187) A.g.y. S. 31, 41.

(188) A.g.y. S. 43, 159.

(189) Angiolello, G., S. 151.

(190) Butorac, P., **Proces o martolozima 1477 godine u Kotoru.** Anali Hist. Inst. Jugoslav. Akad. Znanosti i Umjetnosti u Dubrovniku II, 1953, bes. S. 138-140; Martoloslar üzerine daha fazla bilgi için bkz. Anhegger, R., **Martoloslar Hakkında**, Türkiye Mecmuası C. VII-VIII, İstanbul 1942, S. 282-320.

(191) Giese, F., **Das Problem**, S. 268.

(192) Kortantamer, T., S. 236.

pılması gerekiyorsa da, onlar olmadan da gerçekleştirildiği az değildi. 100 kişiden az gruplar çete, daha büyükleri ise haramîli adını alırdı[193]. İ. H. Uzunçarşılı, akıncıların yalnızca ganimet için düşman bölgesine giren eşkıya olduğu tezine karşı çıkar. Bunların daha çok kesin bir plan uyarınca sınırlarda iş gören düzenli birlikler olduğu inancındadır. Yazkış düşmanı huzursuz eder, esirler alır ve düşman kuvvetleri hakkında haber getirirlerdi[194].

Başlangıçta düzenli birlikler ve operasyonlar sözkonusu değildi. Laonikos Khalkokondiles bunların Bey'den —ve sonraları Sultan'dan— ne maaş, ne de toprak almadıklarını özellikle vurgular: «Akılları, fikirleri soygun ve ganimette. Her birinde iki at vardı: Birine biner, ötekini ise ganimeti yüklemek için yanlarında taşırlardı.»[195] Dukas onları Hıristiyanlık için bir talihsizlik olarak niteler: «Bunlar kendi dürtüleriyle (autoklitoi) bir çağlayan gibi (os poisimoz reon) her türlü kumanya ve araçtan yoksun (piraz) genellikle mızrak ve kılıçsız (akinakiz) düşmanlarına saldırır... Çoğu düğümlü bir çoptan (ropalon) başka hiçbir silaha sahip değildi... Böylece Hıristiyanların tepesine biner ve onları sığır gibi yakalarlar. Türkler ilk geldiğinden beri ortalığı duman ettiler. Yalnız Anadolu'daki temalar değil, Trakyada bunlarla dolup taşıyor. Khersones'ten Istria'ya kadar her yeri yağmaladılar»[196].

Sayısını tam bilemediğimiz[197] bu başıbozuklar şaflarına yalnızca Osmanlı egemenliği altındaki Hıristiyan köylü ve zanaatkârdan değil, aynı zamanda dışardan gelenlerden de adam devşiriyorlardı.* 1400'de borçlarını ödeyemeyen pek çok Giritli Türkler'e kaçtığında herhalde tayfa değil de akıncı olarak kullanıldılar.[198] H. j. Kissling bu gönüllü gruplarının oluşturulmasını askerî bir zorunluluk olarak değerlendirir; çünkü beyliğin Anadolu yakasında süvariler ancak ikincil bir rol oynamışlardır ve hareket kabiliyeti yüksek birliklere ilk kez Balkan-

---

(*) **(Y.Ö.)** Zamanın Grek kaynaklarından aktarılan bu söylemlere karşı, Sp. Vryonis ve Angelov'un tipik ırkçı yaklaşımlarıyla neler anlatabileceklerini merak eden tarihçiler var mıdır? Bizim merakımız da bu... Ayrıca Bizans feodalizminin çözülüşünü izleyen bu çizgide, Balkan halkları üstüne Osmanlı'nın en azından aynı feodal baskıyla gideceğini savunmak, Osmanlı gelmeseydi oralardaki yerel formasyonun feodalizmi aşmış olacağı zehabını uyandırmamalıdır.

(193) Melikoff-Sayar, I., **Le Destân**, S. 52. A. 5.

(194) Uzunçarşılı, **Akıncı**, S. 239.

(195) **Tous gar di ippodromous kalou menous**, Chalkokondyles, lib. I. Bd. 2, S. 93.

(196) Dukas XXIII, S. 135.

(197) Uzunçarşılı, 1389 ilk Kosova Savaşına 20.000 asker katıldı derken Bitlisli İdris 40.000 kabul ediyor. **Akıncı**, S. 240.

(198) Jorga, N., **Notes I**, S. 99, Thiriet, F., **Délibération II**, Nr. 966, S. 84.

lar'daki yayılmayla birlikte gereksinim doğmuştur. Ancak bunların, Kissling'in sandığı gibi, şiilikten de biraz «nasibini almış»[199] safkan Türklerden oluşması olasılığı bana çok kuşkulu görünüyor, çünkü bu «devlet egemenliği öncesi öğeleri» oluşturan tabakalara soysuz kimseler rahatlıkla sızabilirlerdi ve sızıyorlardı da. Sultanlar ise bunları ayrıcalıklı gruplardan devşirme çabası içindeydiler; örneğin «yağcılar», «küreyiciler», (demirciler) ve «elliciler, yani özel koşullara göre devşirilen Müslümanlar». Ancak reayadan da adam toplanması sözkonusu oluyordu ve bunların içinde Hıristiyanlar'ın da bulunduğu kanıtlanmıştır.[200] Akıncı komutanlarına uçbeyleri deniyordu ve bunlara **tımar** değil **emlâk** veriliyordu. Ayrıca bunlar Evrenos, Turahan, Mihal ve Malkoç örneklerinde olduğu gibi sülaleler de oluşturuyorlardı. Toprakları üzerinde yaşayan inançsızların haracını da toplayabiliyorlardı. Bu, alışılagelenin oldukça dışında bir ayrıcalıktı, çünkü toprak vergilerini Sultanlar daima görevlileri aracılığıyla doğrudan toparlardı. Uçbeyleri etraflarındakilere tımarlar dağıtarak geniş bir askerî maiyet oluşturdular. Yalnızca Evrenoslar'ın etrafında 1500 adam vardı.[201] II. Mehmet devrine kadar bunların Osmanlı Devleti'nin kaderini birlikte belirlemiş olmalarına hiç şaşmamalı.[202]

Aralarında pek çok da dönek vardı. Harmankaya Kalesi'nin Bizanslı komutanı ve Osman'ın savaş yoldaşı Köse Mihal akıncı beyliğine yükselmiş ve bu konumunu miras olarak da bırakmıştı.[203]

Aşıkpaşazade şöyle diyor: «Osman Gazi sancağın hakimi olduktan sonra... Köse Mihal hep onunla birlikte gezdi. Bu gazinin hizmetindekiler çoğunlukla Harmankaya'dan gavurlardı.»[204]

Akıncılar kısa zaman içinde ayrıcalıklar elde ettiler. Mirî topraklar üzerinde iki ile üç çift öküz tutabiliyor ve bu toprakları, öşür ödemek zorunda bırakmaksızın kölelere işletebiliyorlardı. Bir grup sefer halindeyken, öteki tarlarlarda çalışıyordu.[205] Bosna'nın 16. yüzyıldan (1516-17) kalma kayıtlarından anlaşıldığına göre, düzenli vergilerden ve at besleme gibi angaryalardan bağışıktılar.[206] Ganimet elde etme

(199) Kissling, H. J., «Logistisches» zur frühosmanischen Heeresgeschichte. Die Welt des Islam XV, 1974, S. 87, 89.

(200) Beldiceanu-Steinherr, I., **En marge**, S. 27; Angiolello, Gianmaria, S. 151.

(201) Iacopo de Promontorio, S. 52. Malkoç için bkz. Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen I**, S. 355-377.

(202) Grundlegend zu diesen Problemen Beldiceanu-Steinherr, I., **En Marge**, S. 28-31.

(203) Giese, F., **Das Problem**, S. 268; Uzunçarşılı, **Akıncı** - S. 239.

(204) Aşıkpaşazade, 10, S. 32.

(205) Iacapo de Promonotorio, S. 61.

(206) Beldiceanu-Steinherr, I., **En Marge**, S. 27.

umudu ve bu türden (muafiyetler) gerek maceraperest kişiler, gerekse de geçimlerinin temelini tehlikede gören ya da kaybetmiş bulunan «inançsızlar» için oldukça çekici görünüyordu.*

Mihail Bey 1326'da Bursa'yı ele geçirme işine kararlı şekilde sarıldı. Kent komutanı ile pazarlık etti ve ona kenti devretmesi çağrısında bulundu.[207] Başka Bizanslı memurlar da aynı örneği uyguladıklarından E. Frances bunun bir yöntem olduğunu tahmin eder. Yerel aristokratlar,** Osmanlılar'ın Küçük-Asya'daki ilerleyişine hemen hiç karşı koymadılar. Frances, kendi açısından bu pasifliği yerel Grek soylularının imparatorluk merkezinden askerî ve finansiyel düzeyde eşit haklar elde etme kaygısıyla açıklar. Aynı zamanda el koymuş oldukları ve II. Andronikos'un ellerinden almaya çalıştığı bölgeleri de elde tutmaya çalışıyor olmalıydılar.[208] Frances her kale ya da kentin teslim edilişinde ihanet ve yılgınlık kokusu alır. Ancak karmaşık tarihsel süreci açıklamak için bu basit formül pek yeterli değil. Örneğin Georgios Pakhimeres, Bursa ve Pegas gibi kentlerde fetihten önceki koşulları «berbat» olarak tasvir eder. Türk akınları, nüfusun belli merkezlerde yoğunlaşmasına ve bu da açlığa ve özellikle veba (loimoz) benzeri salgınlara yolaçmıştı. İnsanlar sinek gibi ölüyordu. Ancak Bizans memurları çaresiz halktan yine de yüksek vergiler talep ediyorlar, mal varlığını doğru bildirmeyen vahşice, işkence görüyordu.[209] İznikli akritailer artık yoktu, çünkü Konstantinopel, onların mallarının gürültüye gitmesine ve salt yaşamlarını sürdürebilmek için dilenci gibi doğudan batıya göçmelerine neden olmuştu.[210] Küçük taşra garnizonları artık Basileus (İmparator)'tan ne yardım umabilirlerdi? Kendilerini tek başlarına ve yarı yolda bırakılmış hissediyorlardı. Aşıkpaşazade, Bursa kumandanının güya Orhan'a söylemiş olduğu sözlerin arasında, pek çok subayı için onur kırıcı olabilen duygu ve düşünceleri aktarıyor: «Onu (kenti - E.W.) pek çok nedenle teslim ettik. Bir tanesi; senin talihin günden güne açılırken bizimkinin bize sırt çevirmesi... Bir hükümdar güçsüz ise ülkesi de kısa zamanda çoraklaşır. Kötü impa-

(*) (Y.Ö.) Açıkça görülüyor ki, Osmanlılar, Bizans dönemindeki feodal tabakayı ayrıcalıklarından etmiş ve bu ayrıcalıkları daraltarak yazarın «maceraperest» dediği, aslında Bizans döneminin gerçek kölelerine tanımıştır. İşte bu altüst ediş, «ekonomizm düzleminde» daha farklı üretim ilişkilerinin geliştirilemediği yerel toplumsal formasyon açısından, belki Osmanlının yaptığı tek ve güdümlü devrim sayılabilir.

(**) (Y.Ö.) Osmanlılar yanında, önceki ayrıcalıklarını kısmen de olsa koruyacakları umuduyla olsa gerek. Aynı paralelde düşünen Frances de bu yorumunda haksız değildi.

(207) Qoğa Hüseyn, 1, 35 a (28).

(208) Frances, E., **La féodalité**, S. 270.

(209) Pachymeres, Gregorios, C. 1, V., 21. S. 415.

(210) Ai men gar Pomaikai dunameis, A.g.y. Bd. 1, V. 9. S. 389.

ratorlarımız bizi de peşlerinden sürükledi. Ancak dünya sürekli değişiyor. Artık bu değişime katlanmak zorunda olanlar, bizleriz.»[211] Taşra aristokrasisinin bir bütün halinde ab ovo (en başından beri - Ç.N.) Türkler'den yana tavır almış olması sözkonusu değildi. İlk Osmanlı emirleri Bizanslılarla ittifakı istemiyor, onlara yalnızca boyun eğdirmeyi düşünüyorlardı. Grek aristokrasisi açısından bir iktidar değişikliğinde zararın kazançtan büyük çıkması olasılığı çok yüksekti. Fatihlere bağlanıp onların hizmetine girmesi durumun çözümsüzlüğündendi.* Küçük Asya halkının direnmeye istek ve gücü yoktu. Ayrıca bu, maddî ve dinsel kurbanlar vermeksizin mümkün değildi. Köse Mihal'in Osman'ın güvenini kazanmasında İslâmiyeti kabulü az etkili olmamıştır. Nasıl ki işsiz bırakılan Grek tayfalar ya da borçlu Giritli çiftçiler Türkler'in yanında yeni bir varolma olanağı** aradılarsa, **dinatoi** de onlarla bir **modus vivendi** yolu aradı. Küçük-Asya'daki gerek hükmeden, gerekse hükmedilen sınıflar ilerde daha ayrıntılı inceleyeceğimiz zor koşullar altındaydılar. E. Frances 14. yüzyıldaki Türkofilia (Türkseverlik)yı, aristokrasinin halk ayaklanmalarından korkusu nedeniyle yürüttüğü ihanet politikasına indirgiyor. Böylelikle de fenomeni bir bütün olarak basitleştiriyor ve Hıristiyan unsurların **martolos** ve **akıncı** saflarına akması olgusunu görmezden geliyor. Yeri geldiğinde bu konuya tekrar döneceğiz.

Osmanlılar'ın daha beylik döneminden itibaren bir **devlet örgütlenmesi** var mıydı?

D. Angelov, daha Osman zamanında hanedan mensupları, Türkmen beyleri ve askerî önderlerden oluşan bir feodal toprak aristokrasisinin mevcut bulunduğunu varsayıyor: Osman bunlara topraklar ve kentler vermişti. Basit gaziler ise orta düzeyde bir toprak aristokrasisi oluşturmuşlar ve tımarlar elde etmişlerdi.[212]

Bu tez, Türk kaynaklarına dayanarak doğrulanabilir. Koca Hüseyin, Osman'ın 1301/1302'de fethettiği toprakları, kardeşlerine, oğullarına ve kendine bağlı olanlara dağıttığını bildirir.[213] Osman'ın bu yönde bir kararını Aşıkpaşazade'den öğreniyoruz: «Kime bir tımar ver-

---

(*) (Y.Ö.) Burada, yukarki notlarda değindiğimiz gibi, deneyimli Bizans aristokrasisinin Osmanlı içinde, ayrıcalıklarından yine de koparılamayacağı umudunu göz ardı etmek olanaksızdır.

(**) (Y.Ö.) Yalnızca varlıklarını sürdürme değil, yukarda değindiğimiz üzere, bir alt-üst oluş umudu veya olanağı.

(211) Aşıkpaşazade çevirisi Turan, O., **Les souverains**, S. 99.

(212) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 229.

(213) Qoğa Hüsejn, 1. 30a (27).

miş isem, sebebsiz yere geri alınmasın, eğer ölürse oğluna verilsin, hatta bu daha bir çocuk da olsa ona verilsin ve o zaman sefere çıkıldığında kendisi işe yarar hale gelinceye kadar onun hizmetkârları sefere gelsin.»[214]

johannes Löwenklau «Lehen» karşılığı olarak «tımar» sözcüğünü kullanıyor.[215] Orhan adamlarına aynı zamanda Yenişehir (Nikea) çevresinde «villas et pagos» (köyler ve kullar) dağıtmış, savaşçıları tımarlara yerleştirmiş ve onlara ayniyat **(Y.Ö. ürün-rant)** ve gelirler bağlamıştı. Bu yörelerin Hıristiyan halkı kendilerine eşitlikle muamele edildiğini hissetmişlerdi.[216]

Kendilerinden alıntı yaptığımız tarihçiler 15. yüzyılda ve daha sonraları yaşamışlardır, bu nedenle de gözlerinin önünde hep kendi dönemlerinin devlet yapısı vardı. Kendi devirlerindeki yapılanışları geçmişe taşımış olmalarından daha muhtemel ne olabilir? **V. P. Mutafçieva**, Hüseyin'in eserini incelerken, Osman'ın dağıttığı topraklar karşılığında tımar değil de «ikta» ve «mülk ve mal» deyimlerini kullandığına dikkati çeker. Buradan, ilk dönem için tımarlardan söz edilemeyeceği, daha çok diğer Beyler için Osman'ın da fethettiği toprağı aile üyeleri arasında paylaştırmış olduğunun varsayılması gerektiği sonucuna varır[217]. Mekeçi'deki Sise zaviyesinin kuruluş sözleşmesinden Osman'ın Bursa'nın alınışından iki yıl önce iktidarda olduğunu ve yanında dört oğul ve bir kız ile, kendi oğullarından üçünün bulunduğunu öğreniyoruz. Bu, diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi, Osmanlılar'da da beyliğin aile mülkü olarak kavrandığını ortaya koyuyor. Ailenin tüm üyeleri, başkanlarını çoğu kez adı geçen Ahî Hasan gibi saygın kişilerin de katılımıyla seçiyorlardı. Bey, önemli kararları ailesi ile birlikte alıyordu.[218] Orhan bir **primus inter pares** konumundaydı; ailenin her bireyi ve ona katılan her Bey, kılıcıyla fethettiği toprakları kendi mülkü sayıyordu. Oğulları bu haklarını sonradan Sultanlara onaylatıyordu. Bu haklar ancak daha sonraları gaziler devletinin merkezî bir imparatorluğa dönüşme süreci içerisinde yavaş yavaş geri alındı.[219] İlk Osmanlı hükümdarlarının verdikleri nameler, tamamen özel belgeler olup, bunları bir beyin imzalamış olması sadece raslantı eseriydi. Bunun kanıtı, j. Matuz'a göre, Osmanlı-olmayan bir vakıf kurucunun da

(214) Aşıkpaşazade, 15, S. 41.
(215) Löwenklau, J., II, S. 159.
(216) A.g.e., IV. S. 193.
(217) Qoğa Hüsejn, 1. 30a-30b Mutafçieva, Agrarnite otnoşeniya, S. 29.
(218) Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches sur les actes**, S. 86. Dok. 45.
(219) A.g.y., S. 92, Dok. 6x.

imzasını tanık imzası olarak içeren vakıf sözleşmeleridir.[220] Tımarlar'a gelince, bunların varlığı daha uç beyleri bağlamında kanıtlanabilir. Osman ve Orhan'ın da bu alışkanlığa uyup uymadıkları kesin değil. Mutafçieva, kadı ve diğer hizmetlilere **(Y.Ö. kullara)** hizmet vakfı biçiminde toprak dağıtıldığını hatırlatır. Köprü ve kaleleri korumak ve bakmakla yükümlü olan devlet hizmetindeki adamlara ödülle verilmesi II. Mehmet'e kadar süregeldi.[221] Buna göre tımar sistemi ancak 1368'de I. Murad tarafından yasalara bağlandığından başlarda sözkonusu değildi.[222] Bu itiraz 1368 öncesinde Orhan ve Murad'ın tımarlar dağıtmış olabileceği ihtimalini dışlamaz, ancak bunlarda yazılı bir miras hakkı sözkonusu olmamalı. II. Mehmed'in 1478-1481 tarihli bir fermanı açıkça —eski hukuka dayanarak— ölen bir sipahinin tımarının önce geri alınıp, sonra oğlu, kardeşi ya da başka bir yararlı kişiye yeni bir beratın verileceğini belirtir.[223] Elbette ki ilk devirde, tüm devlet aygıtına egemen olan ve ülkenin militarize edilmesini temel ilke haline getiren bir sistem sözkonusu değildi.[224] 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar askerî demokrasinin öğeleri korundu: D. Angelov'un yaptığı gibi, daha Orhan zamanında olup bitmiş bir feodalleşmeden sözedilemez.[225]

Orhan devletini düzenlemeye girişti. Paşa unvanına sahip bir tür bakanı işlerin başına getirdi ve bu mevkie ilk olarak oğlu Süleyman'ı atadı. Onun 1359'da ölümünden sonra ise yerini Lala Şahin Paşa aldı. Orhan fethedilen bölgeleri vilâyet ve sancaklara böldü. Vilâyet komutanlıklarına **Subaşıları** getirdi.[226] Bu bölümlenmede ve bu ilkel devlet yapısında eski Oğuz geleneği varlığını hissettirir. Beyliklerin aile mülkü olarak oluşturulması[227] ve Subaşı'nın savaşçıların başındaki işlevi[228] Oğuzlarca bilinmekteydi ve Orhan zamanında en yüksek ordu komutanlığı yine Oğuzlar'a ait bir askerî rütbe olan ve ordunun sol kanat komutanlığını üzerinde taşıyan Beylerbeyiliği idi[229]. Osmanlılar'da özel bir konuma ve emlâke sahip olan Uçbeyleri bu konumu Orta ve Ön-Asya'da Selçuklular'dan daha 11. yüzyılda elde etmişlerdi. Oğuz

(220) Matuz, J., **Fragen der osmanisch-türkischen Quellenkunde.** Orientalische Literaturzeitung 67, 1972, S. 237.

(221) Gökbilgin, M. T., XV ve XVI. Asırlarda, S. 162, 268, 269, 296; Mutafçieva, **Agrarnite otnoşenia,** S. 30.

(222) A.g.y., S. 31.

(223) Beldiceanu, N., **Les actes I. Nr. 18,** S. 87.

(224) Djurdjev, B, **Prilog,** S. 124.

(225) Angelov, D., **Certains aspects,** S. 230.

(226) Sabanoviç, H., **Bosanski Pasaluk,** S. 21.

(227) Agadzanov, S. G., S. 114.

(228) A.g.y. S. 145.

(229) A.g.y. S. 115.

mirası Osmanlı Beyliğinin toplumsal koşullarıyla uyuştuğundan yeniden canlanabilmişti.

Erken dönem Osmanlı ordu örgütlenmesi Beyliğin yapısına da dahil edilmişti. Koca Hüseyin bu konuda bize şu bilgiyi aktarır: Orhan'ın kardeşi Alaeddin Paşa günün birinde Beye şöyle der: «Müslümanlarla gavûrlar arasında uzun sürecek bir dinsel düşmanlık oluştuğundan, ülkeyi genişletmek ve gaza ve cihadı sürdürebilmek için sipahilerin sayısını yükseltmek kesinlikle şarttır. Bence genç Türkler arasında gündeliği bir akçeye yaya askerler toplayalım. Her yüz adamın başında bir atlı, her binin başında da bir Bey'i olsun. Savaşa gittikleri zaman maaşlarını öde; ama sefer yoksa bırak maaşlar devlet kasasında kalsın. Ancak içlerinden toprağı olup da onu ekip biçenler, öşürden, vergilerden ve diğer yükümlülüklerden muaf olsunlar.» Orhan, kardeşinin önerisini yerinde bularak yaya asker topladı, yüzünün başına **(Y.Ö. yüzbaşı olarak)** müsellemleri, bininin başına **(Y.Ö. binbaşı olarak)** da yaya-Beylerini geçirdi.[231]

Eski Osmanlı kronikleri de, Anadolu'dan yaya asker devşirme alışkanlığının Orhan'dan kaldığını vurgularlar.[232] Burada, I. Murad zamanında kadıasker (akerî yargıç)liğe yükselen İznik ve Bilecik kadısı Halil Hayreddin Paşa'nın rolü önemlidir.[233]

V. P. Mutafçieva yeni birlikleri, tüm özgür erkeklerin genel askerlik zorunluluğunun çözümü yolunda ilk adımı oluşturan örgütlü Bey savaşçılığı olarak niteler: Daha Osman ve Orhan zamanında bile askerlik yükümlülüğü bir kuraldı. Yayalarla birlikte savaş zamanında maaş ödenmesi durumu ortaya çıkmış, ancak bu feodal ilişkilere yol açmamıştı. Yayalar özgür Türkler'di.[234] Bu birlikler, fiilen askeri demokrasiden erken feodalizme özgü sınıf egemenliğine geçişle temsil ediyordu, özgür boy savaşçılığı böylece yavaş yavaş bir kenara itilecekti.

Yaya paşaları ve müsellem Beyleri **fiilen** tımarlı idiler. Tımar'ın **(Y.Ö.** özel anlamda, at bakımlığı) Türk kökenli olduğunda hiç kuşku yok, kanımca Bizans etkisi diye bir olgu tartışma konusu bile edilemez.[235] Başlangıçta yaya ve müsellem saflarına ne Grekler ne de dön-

(230) A.g.y. S. 221.

(231) Qoğa Hüsejn 1, 44b (18).

(232) Altosmanische Chroniken, S. 22.

(233) Uzunçarşılı, İ. H., **Çandarlı**, S. 461.

(234) Mutafçieva, **Agrarnite otnoşenia**. S. 26. Kım Vınrosa, S. 36.

(235) Baştav, Ş., **Ordo portae**, S. 30; Perenyi, J., S. 102; Gibb-Bowen, S. 53; Mutafçieva, V. P., **Agrarnite otnoşenia**, S. 23.

meler, yalnızca Müslüman Türkler katılabiliyordu. Özellikle müsellemlerde safkan olma koşulu aranıyordu.[236] Tımar sisteminin çekirdeği Anadolu'da oluştu, ama Sp. Vryonis Jr.'ın önerdiği[237] ve Cl. Cahen'in bu öneriyi kabul edip etmemekte tereddüt eder göründüğü gibi[238], tımarı salt Bizans'taki pronoia sistemiyle tartışmasız benzerliklerinden ötürü durup dururken başka bir yerden türetmenin anlamı yoktur. Anadolu'da tımarların Osmanlılar'dan önce de var olduğu, bunların Osmanlılarınkiyle benzerliği az da olsa, I. Beldiceanu-Steinherr'in araştırmalarına göre, kuşku götürmez[239]. Bu Farsça sözcüğün bir Osmanlı kurumu için kullanılması, bir Grek-Türk sentezinden çok, —her ne kadar belli bir anlam kayması olmuşsa da— bir Pers-Türk sentezini çağrıştırıyordu. Belki de N. Beldiceanu tarafından ele alınan araştırmalar bütün bu sorunsala daha çok ışık tutmakta[240]. St. J. Shaw'ın yaptığı gibi[241] meseleyi yalnızca hükümdarların para darlığına ve Rumeli'deki genişlemeye bağlamak köken sorununu es geçmek olur. Balkanlar'ın fethi, muhakkak ki, önceden ortaya çıkmış bulunan mekanizmaların yaygınlaşmasına ve mükemmelleşmesine zemin hazırladı, ama bunların temel yapısını değiştirmedi[242].

Bu bağlamda, araştırmacılar arasında, Orhan zamanında yalnız maaşlı yaya ve «özgür» süvari birlikleri değil, aynı zamanda yeniçerilerin de bulunduğunu ileri sürenler var. D. Angelov devşirmeler gibi onları da (Orhan Ç.N.) Beye bağlar.[243] B. D. Papoulia da aynı tezi savunur. Devşirmeyi şöyle tanımlar: «Türk devletinin haraç toplama biçiminde yaptığı bu uygulama Hıristiyan teb'anın çocuklarının etnik, dinsel ve kültürel çevrelerinden zorla koparılıp, saray, askerlik ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere, bir yandan Sultan'a köle ve azatlı olarak hizmette, öte yandan ise devletin egemen tabakasını oluşturmak üzere, bir Türk-İslâm çevresine yerleştirilmesi anlamına gelir.»[245]

Birbirleriyle çelişen kaynaklara bir açıklık getirilmek istenirse, yeniçeri ve devşirmeleri birbirinden ayırdetmek ya da ayrı ayrı ince-

(236) Tischendorf, P. A., von, İslam Devletlerinde, özellikle Osmanlı Devletinde İkta/Tımar sistemi, Diss. Leipzig 1871, S. 140.

(237) Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 468-470.

(238) Cahen, Cl., Turkey, S. 182.

(239) Beldiceanu-Steinherr, **Fiscalité**, S. 270.

(240) Beldiceanu, N., Recherches sur le timar ottoman depuis la fondation de l'État jusqu'au début du XVIe siècle. Beldiceanu-Steinherr, **Fiscalité**, S. 272, A. 243.

(241) Shaw, St., J., S. 63.

(242) Djurdjev, B, **Prilog**, S. 125.

(243) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 232.

(244) Papoulia, B. D., **Ursprung**, S. 91.

(245) A.g.y., S. 1.

lemek gerekecektir. Eski Osmanlı kronikleri köle birliklerinin kuruluşunu I. Murad zamanına yerleştirir, ancak oğlan devşirilmesinden değil, yalnızca savaş tutsaklarından söz ederler: «Esirler arasından genç oğlanları topladılar. Sonra beşte birini (pençik) alıp kapıya teslim ettiler. Bu oğlanları ordan Türkçe öğrensiler diye taşradaki Türkler'e teslim ettiler, sonra da Anadolu'ya yolladılar. Türkler bu genç oğlanları tarlada çalıştırdılar ve Türkçe öğreninceye kadar bir süre kullandılar. Birkaç yıl sonra getirip kapıya bıraktılar ve onlardan yeniçeri yaptılar.»[246] Bu kanıt, A. S. Tveritinova,[247] A. D. Noviçev,[248] ve I. H. Uzunçarşılı[249] gibi bazı tarihçileri «yeni birliklerin» kuruluşunu 14. yüzyılın 60'lı yıllarına yerleştirmeye ve Kara Halil Hayreddin Paşa ile Konyalı «ulema» Molla Rüstem'i bu işin örgütçüsü olarak görmeye yöneltti. Uzunçarşılı'ya göre, bu ikisi 1364/65'de yalnızca savaş esirlerinin birliklere alınmasını öngören bir kanun çıkartmışlardır. A. D. Noviçev pençik'i **ab ovo** köleliğe bağlar ve bunu da büyük sayıda savaş esirlerinin oluşturduğunu belirtir. Zaten az zaman sonra esir getiren tüm savaşçıların uymak zorunda oldukları bir vergi sisteminin, pencik -resmi, ortaya çıkmasının nedeni de budur.[250] Sp. Vryonis ve H. İnalcık devşirme ve pençik arasında yakın bir bağ bulurlar ve bunda, Selçuklular'da da raslanan İslâmcı kul pratiğinin devralınmasını görürler. Savaş zamanında Sultan, esirlerin beşte birini kendine ayırırdı. O sıralarda Hıristiyan halk arasından düzenli olarak gulam (köle) toplanırdı. Bu gulamlar yalnızca asker değil, aynı zamanda da memur olarak kullanılırdı. Vryonis açısından böylelikle devşirmenin ön basamağı da kanıtlanmış oluyor. Bunun 15. yüzyıl Anadolu'sunda da geçerli olması raslantı değildir. Daha 17. yüzyıla kadar Bursa'dan Batum'a dek Yeniçeriler için Hıristiyan oğlanları toparlanmıştır.[251]

H. İnalcık daha Orhan devrinde yönetsel görevlerde bulunan kölelere ilişkin örnekler toplamış ve I. Murad yeniçeri birliğinin savaş esirlerinden oluşturma başarısını göstermiştir. İnalcık için bu, son kertede gulam sisteminin geliştirilmesinden başka bir şey değildir. Burada altı çizilmesi gereken konu, yalnızca Osmanlılar'a özgü bir yenilik olan ve gulam sistemiyle bütünleştirilen devşirmeliktir. Osmanlı beyliği, kendini sürekli dar-ül harb ile karşı karşıya gören bir Uçbey-

(246) Altosmanische Chroniken, S. 32.

(247) Tveritinova, A. S., devşirme sisteminin başlatılması için: Falsifikaçia, S. 18.

(248) Noviçev, A. D., **Istoria Turçiy**, S. 36.

(249) Uzunçarşılı, **Çandarlı**, S. 462.

(250) Noviçev, A. D., **Pençik**, Turcologia içinde, Leningrad 1976, S. 307.

(251) Vryonis, Jr., **Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes**, Der Islam 41, 1965, S. 244.

liği olduğundan köle örgütlenmesi diğer İslâm devletlerinde olduğundan daha önemli bir yer tutmak zorundaydı. Devşirme yöntemi ilk kez I. Bayezid devrinde, yani gulam sisteminin doruğuna ulaştığı sırada ortaya çıktı: «The ghulâm system came to full development».[252] C. Georgieva da buna benzer biçimde düşünür. Devşirmeciliği ordu ve devlet aygıtındaki insan azlığı nedeniyle 1402 sonrasında artık bir sistem haline getirilecek olan İslâmî geleneğin bir devamı olarak görür. Sultan, Emir ve Beyler insanları avlar gibi toplama adeti yüzünden kendi emlâk ve tımarlarının boşalmasını istemediklerinden kan öşürü sistemine başvurdular. İlk kez 1395'de adı geçen bu sistem Rumeli'de ancak 1488'de yerleşti. II. Mehmed zamanında ise pençik'in tümden yerini alan düzenli bir vergiye dönüştü.[253] Buna göre, yeniçerilere devlet köleciliğine geçiş eğilimlerini yansıtan Osmanlı kul sisteminin en eski öğeleri gözüyle bakmak gerekiyor. Toplum üzerindeki etkileri ise olumsuz idi.[254]

Kaynaklara dönersek, oğlan devşirmeyi, yeniçeri birliklerinin oluşumundan daha ileri bir tarihe yerleştirmek gerekecek. Bartholmeus de Jano, devşirmeciliğin 1348'de başlatıldığını yazar.[255] Macaristanlı Georg da ondan bağımsız olarak, bu yıldan itibaren kan öşürü'nün Osmanlı'da alışkanlık haline geldiğini bildiriyor.[256] F. Giese, devşirmeciliğin geç yerleşmesini, ancak büyük fetihlerin 15. yüzyılda durulmasından ortaya çıkan savaş esirleri bolluğuna bağlar.[257] P. Wittek, Georg'un gözlemlerine pek güvenmez ve onun ana ve babaları has topraklar üzerinde yaşayan oğlan çocukların devşirilmesi ötesinde bilgi sahibi olmadığını, oysa Sinan Paşa'nın 1430'da Janina (Yenice) halkına yazdığı mektupta gönüllü teslim olmaları halinde devşirme (piasmon)den muaf tutulacaklarını duyurduğunu belirtir.[258]

Ostroviçalı yeniçeri Konstantin, anılarında Sultan I. Bayezid'in Hıristiyan oğlanlarından bir seçme yapıp bunları yetiştirerek sarayına

(252) İnalcık, H., **L'Empire**, S. 83. A.g.y. **Ghulam. The Encyclopaedia of Islam**, N. E. bd. II, 1965, S. 1085.

(253) Georgieva, C., **Razvitye i karakter na krıvniya v bulgarskite zemn.** Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté de Phil. et d'Histoire, t. LXI. liv. III. Sofia 1968, S. 44-46.

(254) A.g.y. **Problème**, S. 51, 55, 57.

(255) Bartholomäus de Jano, **Epistola de crudelitate Turcarum.** Migne PG 158, col. 1067.

(256) 20 yıl önce istenen delikanlılar arasında «**missis nunciis de quinquenio in quinquennium s'bi adducere precipit et iubet, ut distributi per curias magnatum suorum in moribus et viribus et in armis erudiantur et exerceantur.**» Zyrickzee, Cornelius von, VII, S' 73.

(257) Giese, F., **Das problem**, S. 267.

(258) Wittek, P., **Devshirme**, S. 272, A. 2, 274.

almayı ve onlarla tüm kaleleri elinde tutmayı düşündüğünü ve bu adamları «Janczary» olarak adlandırdığını yazar.[259]

Selânik Başpiskoposu Isidor daha kesin ifadeler kullanır. Çocuklarını kaybeden ana-babaların büyük talihsizliğini ve her türlü vahşete ve **utanç verici işlere** alet edilerek gelenek, dil ve kıyafetlerini değiştirmeye zorlanan böylece özgür bir insandan köleye, soyludan barbara dönüşen bu çocukların çektikleri acıları anlatır: Onları, kendi hemşehrilerini öldürmeleri, köpeklere ve şahinlere hizmet etmeleri ve her türlü eziyete katlanmaları, hatta Hıristiyan inançlarını bile terketmeleri için eğitirlerdi. Isidor bizzat kendi piskoposluk bölgesinden esir edilenlerin özgürlüklerini tekrar satın almak için Anadolu'yu bizzat gezdi. Böylelikle de sistemin bütünü hakkında iyice fikir sahibi oldu. Bu gezilerin yılını biliyoruz: 1359.[260]

Sp. Vryonis, devşirmeciliğin I. Murad zamanında ulemanın direnişine rağmen kadıasker Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yerleştirildiği ve yeniçeri birlikleriyle bağlantılı hale getirildiği kanısındadır[261]. Khrisupolis Makedonya kasabasından aziz Filoteos'un biyografisi 1380 yılıyla ilgili olarak şunları aktarır: «İşte o yıl Agarinai'lerde âdet olduğu üzere, çocukların toplanması için hükümdar tarafından ferman salındı. İki, üç ya da on çocuğu olanların ellerinden birisi, üstelik zorla alındı.»[262]

Bu rapor kronolojik açıdan eski Osmanlı kronikleri ile uyum gösteriyor. Populia ise, 1501'den itibaren II. Bayezid'in onun ölümünden sonra ise I. Selim'in sarayında yaşamış olan Kürt İdris Bitlisi'nin Heşt Bihişt (Sekiz Cennet)ine değiniyor:[263] İdris, yeniçeri ve devşirmelerin Orhan'a kadar geri gittiğini belirtir. Papulia, onun resmî belgelerden yararlandığı inancında olduğu için, Aşıkpaşazade, Uruğ ve erken Osmanlı kroniklerine oranla ona öncelik tanır ve güvenir. Ayrıca 1333'de Attalya (Antalya)'yı ziyareti sırasında, kentin Emirine hizmet eden bir Memluk bölüğünü gözlemleyen İbn Batuta'yı tanık olarak ileri sürer. Batuta benzeri bölüklere Kastamonu, Sinop ve Kayseri'de rastlamıştır.[264] Papulia'nın yorumu şöyle: «Bu veri, Küçük-Asyalı bir diğer

---

(259) Konstantin von Ostrovica XIII, S. 31.

(260) Vryonis, Sp., Isidor Glabes, S. 438.

(261) A.g.y., S. 438. Klasik İslam hukukunda kâfirlerin «kan borcu» ödemesi gereği yoktur. Osmanlılar, silah bırakışması sonunda da halkın bir bölümünü köleleştirmek gerektiğini, çünkü savaş durumunun sona ermediğini savunuyorlardı. Papoulia, B. D. **Ursprung**, S. 52.

(262) Papoulia, S. 82.

(263) Babinger, F., **Geschichtsschreiber**, S. 45-49.

(264) Ibn Batuta, S. 307, 309, 310, 317.

Emirin 1333 yılında bu türden bir bölüğe sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginç. Öyleyse aynı şeyin Osmanlılar için de geçerli olduğunu düşünmemek için —neden var mıdır, diye sorulabilir— hele ki, önemli bir kaynak (İdris Bitlisî - E.W.) da bunu savunur iken.»[265] Sp. Vryonis yazarın bir hatanın kurbanı olduğunu gösteriyor: Kendisi çoktan beri bilinen köle birliklerini ve gulamları yeniçeriler ile karıştırmaktadır. Muhtemelen Orhan ve hatta Osman bile onların hizmetlerinden yararlanmışlardı.[266] Bu itiraz ne denli haklı ise, **iğdişlerle devşirmeleri** aynı şey olarak kabul etmek de o denli yanlıştır[267]. Eğer Selçuklu iğdişlerinin gulamlarla biraz ilgisi olsa bile, zımni çocuklarında olduğu gibi **zorla** toparlanmazlar, o bakımdan devşirmeliklerle olan benzerlikleri ortadan kalkar.[268]

Yeni bir çözüm yolunu I. Beldiceanu-Steinherr sunar: İlk Osmanlı beyleri zamanında gaziler oldukça bağımsız* şekilde hareket ettiklerinden ve diğer beyliklerin emirleri de gazilik peşinde olduklarından, Osman da Trakya'yı fethetmeyi düşünmediği sırada bunlar oralarda kendi başlarına buyruk hale gelmişlerdir. Bu nedenle 1369'da Adrianapolis'in (Edirne) 1369'da fethi aslında Murad'a değil, bu beylere atfedilmelidir. Çünkü Murad, o sıralarda daha çok Anadolu'daki kardeşleri ve doğudaki düşmanlarıyla uğraşmak zorundaydı. Daha sonra, Savoy Kontu Amadeo 1366'da Gelibolu'yu aldığında, Murad filosu olmadığından Çanakkale Boğazı'nı geçemedi. Ancak 1376/77'de III. Andronikos Gelibolu'yu elden çıkardıktan sonradır ki, Murad Avrupa'da etkin olabildi. Trakya Beyleri bundan böyle —kendi taktığı adla— «Hüdavendigâr»a boyun eğip, bunun belirtisi olarak **pençik** ödemeye başladılar.

(*) (Y.Ö.) Gazilerin fetret devrine yol açan başıboşluğu ve terörü veya devşirmelere uyguladıkları köleleştirici terörist tavır, Grek-Ortodoks geleneğinin sağlam olduğu Makedonya'da Slav alfabesini yaratan Krillos ve kardeşi gibi önemli tanrıbilimcilerin yetiştiği bir döneme raslar. Bizans'ın Slavları Grek-Ortodokslaştırma siyaseti de aynı dönemin ürünüdür. Gazi fetihleri, aslında yerel Grek feodallerinin direnişi ötesinde, Grek halkının dinci pasif direnişiyle karşılaşmıştır. Halkın direnişini kırmak, onları ancak üretici güçlerinden ve bunların kullanımından yoksun bırakarak mümkün olabilirdi ki bu da şöyle oldu: (1) Büyük İskender fetihlerinin (İ.Ö. 330) putperest-hellenist-pers âdetlerinden kalma **gulam** kullanma geleneğini Balkanlar'a taşımakla ve (2) Grek üretici güçlerini **rehin** alma biçiminde... O zaman sormak gerekir: Bu gerçekler hangi üretim tarzının **determinantlarıdır?** Öyle ya, determinantlar (belirleyiciler) daima ve hiç değilse ideolojide yeniden üretilmezler mi? O halde, yazar, Osmanlılar'a «feodalizm» kalıbını yakıştırıyorsa soralım: Bu belirleyiciler feodal düzeyde yeniden -üretildiler mi hiç ve nerede?

(265) Popuulia, **Ursprung**, S. 79.

(266) Rezension in den «Balkan Studies» 5, 1964, S. 152.

(267) A.g.e., S. 149.

(268) Ménage, V. L., **Some notes on the Devshirme. BOAS, XXIX**, 1966. S. 65.

Murad bu gazilerin âdetlerini de devraldı ve yeniçeri birliklerini kurdu. Daha sonradan, aşağı yukarı 1395'den itibaren düzenli şekilde oğlan devşirme yoluna gidildi.[269]

Yeniçeri birliklerinin ve pençiğin kronolojik olarak tarihlendirilmesi tatmin edici görünmesine rağmen, bu mantık, Trakya'daki «fetret» (Y.Ö. İktidar boşluğu) açısından sorun yaratıyor. Oysa R. Mantran, buna karşılık Beylerin 1362/1377'den sonra da I. Murad'a pekâlâ bağlı kaldıklarını çünkü kadı ve subaşı otoritesinin varlığını sürdürmesinin bunun kanıtı olduğunu öne sürüyor. Ne bir Grek ne de bir Türk kaynağı bunların bağımsızlaştığından söz etmiyor. Süleyman'ın ölümünden sonra Osmanlı savaşçılarına kumanda yetkisine Hacı İlbey ve Evrenos sahip olmuşlardır. Bizanslılar ve Savoylu Amadeo Trakya'daki Türkler'e ilişmemişlerdir. Son olarak da Beldiceanu-Steinherr, Murad'ın 15 yıllık bir yokluktan sonra, kendi hesaplarına savaşmış olan beyleri nasıl olup da öyle kolayca otoritesi altına aldığını mantıklı biçimde açıklayamamaktadır.[270]

Kölelere* gelince, onlardan tüm İslâm âlemi yararlanırdı. Araplarda aşiret yasası çözülüp Halife onların himayesinden yoksun kalınca köleler aranır hale gelmişlerdi. Köle kullanımı haliyle bir anlamda kendisini perdeleyecek yeni bir «aşiret» oluşturma olanağı veriyordu. Kendi iktidarını genişletebilmek için hiçbir bağı ve bağımlılığı olmayan insanlara** gereksinme duyuyordu. Papoulia, bu kurumu, göçebe-İslâm halkların yeni bir gelişme düzeyine uyum çabası, çözülen aşiretlerin devlet kurmaya geçiş aşaması olarak değerlendirmek gerektiğini çok iyi farketmiştir.[271]

Bu süreci Osmanlılar ilk Beyler döneminde yaşadılar. Bu nedenle her köşede, (Y.Ö. durumunu tamamlamış) eski ile oluşmakta-olanı birarada buluyoruz. Tıpkı akıncı, yaya ve müsellemlerde olduğu gibi. Bunlar, bir yandan Uruğ ben Adil'in kroniğinde geçen Ali Paşa'nın konuşmasının gösterdiği gibi, hâlâ boy ve aşirete ve halk tipi dervişliğe bağlıyken, öte yandan da maaş ve her türden serbestlikler sayesinde

---

(*) (Y.Ö.) Asimilasyona uğratılacak rehine.

(**) (Y.Ö.) Bunları «köle» kavramı altında sınıflandırmak nasıl mümkün ki? Romalılar'ın üretim alanında zorla ve kontrol altında çalıştırdıkları gerçek kölelere benziyor mu bunlar?!

(269) Beldiceanu-Steinherr, Recherches sur les actes, S. 46-48, 116, 206; A.g.y., Rezension meiner 1. Auflage in RI XXXVI. 1968, S. 174. A.g.y. En Marge, S. 37, 40, 42.

(270) Mantran, R., «Revue historique» 497 içinde, 1971, S. 206.

(271) Papoulia, Ursprung, S. 34.

yeni hanedanla bütünleşiyorlardı. Onların yanısıra feodal savaşçılık, yani sipahiler biçimlenmeye başlıyor ve köleler, örgütlü devşirme usülüyle derin bir değişime uğruyordu. Cl. Cahen iki temel özelliğe değinir:

1. Askerî açıdan, klâsik İslâm devletlerinde ancak ikincil bir rol oynayan ve genellikle serbest unsurlardan oluşan piyadelerin önceliği.

2. Toplumsal açıdan, eski kölelikten farklı olarak bunların artık* yabancı bölgelerden ithal edilmeyip teb'anın bir kan öşürü ile yükümlü tutulması.

Cl. Cahen, kan öşürünün Moğollar'da ve hatta Bizanslılar'da bulunduğunu ve Osmanlılar'ın yalnızca bu genel yönelişe uyduklarını tahmin ediyor.[273]

İbn Batuta gibi çağdaş bir yazar, Osmanoğulları ile Karaman ya da Germiyan beylikleri arasında hiçbir farklılık tespit edemezken ve hatta gelecekteki zaferi daha çok bu ikincilerin elde edeceği kehanetinde bulunurken, geriye doğru bakan tarihçi, olanakları ve yeterlilik koşullarını ex **eventu**, çok daha açık seçik görebilir. Osmanlı beyliği askerî demokrasiden sınıf egemenliğine geçişini göreceli olarak çabuk atlattı, burada donup bir tür aşiret feodalizmine saplanıp kalmadı. Anadolu'daki çıkış üssünün pekiştirilmesine daha erken zamanlardan itibaren başladı. Orhan, 1355'de Arslan Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgaları çıkınca küçük Karasi Beyliği'ni kendi Emirliği içine soktu.[274] Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'da çevresinden soyutlanmasını engelleyip bir büyük güç konumuna yükselmesini sağlayan iç ve dış faktörler ve etkileri şöyle sıralanabilir:

1. Sangarios (Sakarya)'un Marmara Denizi'ne en çok yaklaştığı noktadaki coğrafî konum.

2. Bizans'a yakınlıktan kaynaklanan jeopolitik konum, beyliğin genişlemesini yavaşlattı ve Cl. Cahen'in belirttiği gibi Balkan devletleri ve Grek imparatorluğu ile hızlı bir sinsimbiyoz yerine,[275] Osman, Or-

---

(*) (Y.Ö.) Klasik köleci üretim tarzında veya üretken-köleliğin üretimde egemen olduğu toplumsal formasyonlarda, tipik örneğiyle Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi ya da Roma'nın köle kaynakları bulmak amacıyla fethettiği ülkelerden...

(272) N. Filipoviç, bunların yaya Türkmen köylü ailelerden geldiğini belirtiyor. **Princ Musa**, S. 266.

(273) Cahen, Cl., **Note sur l'eselavage musulman et le devchirme ottoman.** Apropos de travaux récents. JESO XII. 1970, S. 211-128.

(274) Qoğa Hüsejn, 1. 47a (29); Mordtmann, J., Misya'daki Karasi Türk beyliğinin soyu. Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akad. d. Wiss. Phil. -hist. Kl. I. 1911, S. 6.

(275) Cahen, Cl. **Turkey**, S. 360.

han ve Murad'ı fetihleri istikrara kavuşturacak bir dizi askerî reform ve yönetsel önlemleri gerçekleştirmeye zorladı.[276]

3. Gazilere ve göçerlere karşı bir denge oluşturmak üzere «ulemalaşmış» öğelerin zamanında devreye sokulması ve böylece Selçuklu devleti idealiyle* uyum.

4. Komşu beyliklerin Hıristiyan ülkelere karşı genişleme olanaklarının sınırlılığı ve gazilerin, Osmanlılar'ın askerî potansiyelinin küçük bir alanda birdenbire şişmesine yol açan sürekli akışı.

5. Batı sınırındaki Türkmen baskısının emilmesi ve göçerlerin toprak fetihlerinin askerî planlamanın parçası haline getirilmesi; böylelikle Türkler'in, Rumelinin fethindeki belirleyici anlar açısından ikmal üslerini güvence altına almış olmaları. Osmanlılar için, Anadolu yalnızca gelecekteki imparatorlukların tarihsel bir ön-sahnesi değildi- bu teze Cl. Cahen de karşı çıkar[278] çünkü ardında Anadolu vilâyetleri olmasaydı devlet biyolojik açıdan yaşayamazdı, Rumeli hiç olmazdı.

6. Çiftçi-göçerlerin toprak işgali ve devlet futuhatının dervişlerin halk tipi İslâmiyeti ile organik bağları ve bunların yayılma, kolonileşme ve kitleleri etkileme faaliyetlerine dahil edilmeleri.

7. Hıristiyanlıktan dönenlerin orduda bilinçle örgütlendirilmesi ve massedilmesi, ayrıca feodal aristokrasinin ve çiftçilerin maddesel ve toplumsal avantajlar sağlanarak kazanılması.

Bizans'ın karşısındaki bu yeni iktidar yapısına nasıl tavır alacağı, direnmeye ve halkını korumaya istekli ve güçlü olup olmadığı sorusu, işte otomatik olarak bu son noktaya gelip dayanıyor.

(*) **(Y.Ö.)** Bu ideal, Selçuklular'ın feodalleşme süreçine müdahale eden Türkmen gelenekçisi güçlerin bir yandan askerî demokrasiyi canlandırıcı, öte yandan komünal özgürlükçü baskılarıyla gerçekleşmedi.

(276) «Küçük-Asya'nın Balkanlarla birlikte bir tek hükümdarın egemenliği altına alınması gerektiği» yolundaki jeopolitik görüş, T. Gökbilgin; **L'empire**, S. 559.

(277) Taeschner, F., **Der Weg**, S. 210; Vaughan, D. M., S. 7.

(278) Cahen, Cl. **Turkey**, S. 361.

IV. BİZANS VE TÜRKLER

Bizanslılar'ın Türklerle ve Osmanlılarla olan ilişkisi ötedenberi araştırmacılara esin kaynağı olmuştur. Yabancı fatihlerin Anadolu ve Balkanlarda ilerlemesinin nedenleri araştırıldı, hükümdarların tek tek suçluluk ya da suçsuzluğu sorgulandı ve Türk yayılmasının Grekler ve Balkan Slavları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde fikirler yürütüldü.

Balkanlar'daki Osmanlı iktidarını, onlardan önce hüküm süren kaotik duruma oranla bir ilerleme olarak niteleyen ve Osmanlıları, Slavlara kültürlerini koruyabilmelerini, barışı ve huzuru garanti eden ve Güney Avrupa'nın bir düzen faktörü olarak gören,[1] M. Braun'unki türünden ekstrem bakış açıları, bugün artık ancak, egemenlikleri altındaki halka iyilik, adalet ve güvenlik getirmek gibi şeylerden söz eden Türk Tarih Yazımı[2] tarafından savunulacaktır. Güneydoğu Avrupa tarihinin büyük ustası Franz Babinger böylesi tarihçileri «terribles simpflicatuers» olarak nitelendirir. Ona göre, bu tarihçiler Balkan ülkelerinin ekonomik ve sosyal tarihi konusunda her türlü bilgiden olduğu gibi, başka araştırmacıların görüşlerine karşı saygı ve dürüstlük gösterme yeteneğinden de yoksundurlar.[3]

Bu katı hüküm bugün artık ancak kısmen geçerlidir, çünkü pek çok Türk araştırmacı da artık daha ayrıntılı bir tablo oluşturma ve toplumsal tarihe ilişkin kaynaklardan yararlanma çabası içinde. Her

(1) Braun, M., **Türkenherrschaft und Türkenkampf bei den Balkanslaven.** Welt als Geschichte 3/4, 1940, S. 126, 128.

(2) Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Tarihi**, S. XX; Gökbilgin, T., S. L'empire 559; İnalcık, H., **L'Empire**, S. 84.

(3) Babinger, F., **Die Osmanen**, S. 199.

halde fenomenin tümünü değerlendirirken kendimizi tek yanlı yorumlardan korumamız ve 14. ve 15. yüzyıl Güneydoğu Avrupa tarihinin karşımıza hâlâ kimi bilmeceler çıkaracağını hesaplamamız gerekiyor.[4]

Bu bölümde Rumeli'nin fethinin etkileri üzerine henüz eğilmeyeceğiz. Yapacağımız, yalnızca Osmanlılar'ın nasıl olup da burada bu denli hızla tutunabildiklerini açıklamaya çalışmak olacak.

1. İmparator, Feodal Aristokrasi ve Küçük-Asya Türkleri

Bizanslılar'ın gözünde Türkler başlangıçta aynen Peçenekler, Alanlar ya da Avarlar gibi, diplomatik araçlarla dizginlenmesi ve askerî potansiyellerinin imparatorluk hesabına kullanılması arzulanan bir takım barbarlardı. Malazgirt faciasının üzerinden daha 10 yıl geçmemişti ki, İmparator I. Alexios (1081-1118) paralı asker bölüklerinin saflarını onlarla doldurdu.[5]

Nikeia (İznik) devleti 1204'den sonra Konya Sultanlığı ile iyi ilişkiler kurma peşinde olduğundan Anadolu'daki güç dengeleri de yerine oturmaya başlıyordu. Laskaris hanedanı, öncelikle de Dukas Vatatzes (1222-1254) ve II. Theodor (1254-1258), yeni devleti «Anadolululaştırmaya», yani Konstantinopel evrenselciliğine daima uzak kalmış olan Küçük Asya halkı içinde sağlam temeller edinme çabasına girdiler. Halkın gözünde Bizans devletinin tümü teb'asını korumaktan çok, yalnızca sömüren, adaletsiz ve yoz bir kurum niteliğindeydi: Başkentin düşmesi de bu anlamda hakedilmiş bir ceza ve ders olmuştu. Taşrada köylüler devletin, feodaller ve kilisenin topraklarına el koymuş, Konstantinopel'de ise «halk» Haçlılar'ın yağmalamalarına katılmıştı.[6] Laskaris yönetiminin ülkeyi sistemli biçimde imar etmeye başladıkları, sınırlarda küçük kentler ve kaleler inşa ettikleri, yollar döşedikleri, dokuma sanayiini teşvik edip tarımı kalkındırdıkları Nikeie devletinde ise durum elbette çok farklıydı. Bu nedenledir ki, H. Ahrweiler'e göre, Nikeia, yeni ve «helenist» bir ulusun beşiği olabilirdi.[7] II. Theodor devrinin kuşağı artık Konstantinopel'in her ne pahasına olursa olsun yeniden ele geçirilmesini düşünmüyordu bile. Bu kuşak, evrenselcilik iddialarını, bunlara sürgün koşullarına özgü yeni bir anlam kazandırmak suretiyle «millileştirdi.» «Helen» sözcüğü «Romalı» ile karşılaş-

(4) A.g.y., **Aufsätze und Abhandlungen I**, S. 77. Bulgar, Yugoslav ve Balkanistik çalışmaları son 20 yılda bu dönemi aydınlatacak önemli katkılarda bulundu.

(5) Ostrogorsky, G., **Geschichte**, S. 306.

(6) Ahrweiler, H., **L'idéologie**, S. 94-100.

(7) A.g.e. S. 36.

tırılarak kültürel, dilsel ve etnik açıdan kesin sınırlara kavuşturuldu, yani artık merkezleri Nikeia'da oldan «safkan» Grekler söz konusuydu.[8] Ama bu «Helenizm», «milliyetçiliğin», en önemli yönünü değil, ençok yönlerinden birini oluşturuyordu. Daha önemli ve tipik Ortaçağlı olan yönü ise dinsel yönü, yani Ortadoksluktu. Grek rahipler sınıfı ona özgün damgasını vurarak hedef ve yönünü belirledi: Lâtinlerden nefret. Böylelikle halkı zehirliyor ve kilise çıkarlarını devletinkilerin üstüne yerleştiriyordu. Daha baştan batıdaki **Oikumene (Y.Ö. toplumlar dünyası)** ile her türlü alışverişi önledi ve basileusların tüm diplomatik çabalarını mahkûm etti.[9] Bağlılık Andına uymayarak son Laskaris'i saf dışı bırakan Paleologlar sülâlesini tahta çıkaran ve 1261'de başkent Bizans'ı yeniden ele geçiren VIII. Michael (1259-1262) Nikeia'daki seleflerinin eserini tümden yıktı. Oysa kendisi 1204'de Konstantinopel'i en tez yoldan terkedip Küçük-Asya'da sığınak arayan aristokrat çevrelerin çocuğu idi. Bu çevreler, taşra halkını, hayalperest bir «büyük devlet» politikasının finansmanında yararlanılacak saf bir sömürü nesnesi olarak görüyorlardı. 1261'de de aynen 1204'de bıraktıkları yerden devam ettiler. İmparatorluğun yeniden Konstantinopellileştirilmesi sanki Laskaris hanedanının bir önceki dönemdeki «Anadolululaştırma» politikasına karşı Aristokrasinin bir yanıtı niteliğindeydi.[10] Mikhail'in, dışpolitika ve hareket serbestliği açısından içerde arkasını dayamak amacıyla giriştiği ittifak pazarlıkları ise, Küçük-Asyalı Grekleri ondan tümüyle uzaklaştırdı ve onlardaki her türlü devlet bilincini yok ederek kadercilik ve bozgunculuk kapıları sonuna dek açtı.[11]

Doğudaki düşmana karşı direniş arzusunun kırılması, yeniden canlandırılan evrenselci ve emperyalist politikaların kaçınılmaz sonucuydu. V. I. Lenin, Ekim 1917'de emperyalist savaşların köleci zemin üzerinde olduğu kadar Orta Çağ'da da ortaya çıkmış olduğunu yazıyordu: «Savaşan kampların yabancı ülkeleri ya da halkları ezdiği ve —kimin daha fazla ezebileceği ve yağmalayabileceğinin söz konusu— olduğu, ganimet paylaşım savaşlarının tümü emperyalist olarak adlandırılmalıdır.»[12] Mikhael'in, Balkanlar'daki Latin ve Grek devlet artıklarına karşı güttüğü «yeniden tepelerine çöreklenici» politika, aslında

(8) Angold, M., **Byzantin «Nationalism» and the Nicean Empire. Byzantine and Modern Greek Studies I**, 1975, S. 67; Irmscher, J., **Nikäa als Zentrum des griechischen Patriotismus. RESEE 8**, 1970, S. 33-47.

(9) Ahrweiler, H., **L'expérience**, S. 25, 39.

(10) A.g.e. S. 37.

(11) A.g.e. S. 36.

(12) Lenin, W. I., **Zur Revision des Parteiprogramms. Werke**, C. 26, Berlin 1961, S. 148.

yalnız batıya —Sicilya— ve kuzeye —Bulgaristan— yönelik ilerki geniş kapsamlı girişimleri için bir çıkış noktası niteliğindeydi. Bunun karşılığında feda ettiği ise Türklük içinde eriyen Küçük-Asya'daki etnik özdü. A. Bryer haklı olarak kendi kendine sorar: Batı Anadolu'daki Helenler Türkmen seli altında silinip giderken Ermeniler, Gürcüler ve Trabzon Grekleri, Türkmen selini nasıl olup da atlatabildiler? Verdiği cevap: Merkezî bir devletin yokluğunda iradeyi yerel aristokratlara dayanarak ortaya koyabildiklerinden. Bu nedenle Türkmenler onları ezip geçememişti.[13] Eğer D. Obolensky, Pontus, havzası ve Frigya'daki sık ormanların Trapezunt ve Nikeia'yı göçerlerden koruduğunu sanıyorsa,[14] aldanıyor. Halkın mücadele arzusu olmayınca ne en yüksek dağların yararı vardır, ne de en sık ormanların.

VIII. Mikhael 1261'de Nymphaion'da Cenovalılarla, onlara Smyrna (İzmir) kenti ve limanında önemli haklar tanıyan bir anlaşma imzaladı. Köylü ve kentliler kendilerini yalnızca Türkler karşısında yüzüstü bırakılmış değil, aynı zamanda da nefret ettikleri Latinler'in ellerine terkedilmiş hissettiler. Misya'daki bir ayaklanma, hükümete halkın gidişattan memnuniyetsizliğini gösterdi. Despot IoharnesPaleologos, Moğol baskısıyla karşı karşıya bulunan (Türk, Ç.N.) uçlar(ın)a komşu imparatorluk topraklarını tutmak üzere Lidya'ya ve Karya kıyılarına doğru paralı askerlerle ilerledi. Müstakbel imparator II. Andronikon (1282-1328) 1278'de Meander (Menderes) vadisinde kesin sonuç betirmeyen birtakım başarılar elde etti. Donanmanın 1284'de çözülmesi, Türkler'e kıyının yolunu açmakla tüm taşra vilayetleri için ölümcül bir tehdit oluşturdu.[15] Bölge komutanı Tarkhaneiotes 1298/99'da kendi güçleriyle Anadolu'da etkin olmaya çalıştı. Arsen sülâlesinin yandaşı Patrik XII. Ioannes (1294-1303) ise müdahale ederek onu kovaladı. F. Tinnefeld planlanan girişimin başarısızlığa uğramasını, Bizans'ın İtalyan deniz cumhuriyetleri, büyük toprak sahipleri ve pronoia sahiplerince sürüklendiği rezil malî durumuyla açıklar: Bizans giderek daha çok muhtaç kaldığı paralı askerlerinin maaşlarını ödeyemez duruma gelmişti. Küçük-Asyalı Tarkhanei ailesi ise ordunun vurucu gücünü güvence altına alacak bir toplumsal ve malî reform planlamıştı. Tarkhaneiotes'in düşmesi ise yalnızca Andronikos'un savunma politikasını tavsatmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlılar'ın zaferler kazanarak

(13) Bryer, A., Greeks and Türkmens. The Pontic Exception DOP 29, 1975, S. 115.
(14) Obolensky, D., Byzantine frontier zones and cultural exchanges, Actes XIV. S. 306.
(15) Ahrweiler, H., Byzance, IV. S. 9, 34.

ilerlemesini de mümkün kılmıştı.[16] Ancak doğudaki mücadeleyi paralı askerlerle yürütme reçetesi tam da Grek savunma gücünün dağılması sonucunu vermişti: İmparatorluk politikası taşrada otoritesini ve halkın güvenini bütünüyle yitirdiğinden bu durum halkı kendi güçlerini, harekete geçirmekten alıkoydu. Paralı asker çeteleri artık yalnızca hükümete malî açıdan ayak bağı olmakla kalmıyor, yerli halk için de giderek tam bir felâket halini alıyordu.

VIII. Mikhael Latinler'in bir yıl önce terketmek zorunda kaldıkları Mora'da önemli bir askerî ve ticarî üs olan Monemvasia'ya güçlü bir Türk garnizonu yerleştirdi. Kenti askerî bir üsse dönüştürürken amacı, buradan hareketle kiralık Türk askerlerini kullanarak tüm Mora'yı yeniden ele geçirmekti.[17] II. Andronikos da selâmetin paralı askerlerde olduğuna inanıyordu: Roger de Flor önderliğindeki ünlü Katalan taburunu, Roger'e sanki bir Sezar imişçesine övgüler düzerek ve genç ve güzel yeğenini sunmak suretiyle hizmetine aldı. Katalanlar 1304'de Türkler'i Filadelfia'da vurarak kuşatmayı kaldırmaya zorladılar. Grekler için ise bu «zafer» ancak yeni acılar doğuracaktı, çünkü Katalanlar yağma hırsı içinde dost ile düşmanı ayırdetmesini pek bilmiyorlardı. Nikeforas Gregoras şöyle yakınır: «Erkek ve kadınlar köle olarak, aile mülkleri ise özel amaçlar için kullanıldı; bunları en aşağılık küfürler izledi. Elde ettikleri ise, bunca korkunç haksızlıklara uğratılan yoksulun yoksulu insanların döktüğü gözyaşları oldu.»[18]

Andronikos Roger'i öldürterek ortadan kaldırınca, taburundan arta kalanlar iki Türk çetesiyle birleşerek 1305 ile 1311 arasında Makedonya ve Selânik yöresinde öylesine yağmaya giriştiler ki, sonunda bu topraklarda horoz ötmez oldu.[19] 1311'de Atina Dukasını yenerek Teb kentini işgal ve kısa zamanda da tüm dükalığı fethettiler. Daha 1304/1305 kışında, yani henüz Roger'in sağlığında, bağımsız Türk yağmacılarıyla birlikte çalışıyorlardı. Sonraki komutanları Alfonso Fadrique (1317/1330) yönetiminde Güney Euböa üzerinde hak iddia ederek Negroponte'ye kadar ilerlediler. Bu arada 1318-1325 arasında Anadolu Türk çeteleriyle yeniden işbirliği yaptılar. Frank egemenliğindeki Mora'da ele geçirdikleri Hıristiyan esirleri savaş yoldaşlarına sattılar ve onların Euböa ve Naksos'a giriştikleri saldırılarda yardımcı oldu-

(16) Tinnefeld, F., **Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen.** BZ 64, 1971, S. 48, 54. **Zur Familie der Tarchaneiotes,** Ahrweiler, H., **Byzance** IV, S. 177.

(17) Wittek, P., **The Castle of Violets. From Greek Monemvasia to Turkish Menekshe.** BOAS XX, 1957, S. 602.

(18) Gregoras, Nikephoros, C. 1, VII, 3. S. 221.

(19) A.g.e. VII, 6. S. 246.

lar. Venedikliler bazı küçük yenilgilere rağmen Euböa adasını kontrol altına almayı ve Peleponnes ve Pheteleon'da üsler kurmayı başardılar (1322). Türk - Katalan başarıları, Venedik'in Ege'deki konumunun yine de ilk bakışta göründüğü kadar sağlam olmadığını kanıtlıyor. Senato belli noktaların savunmasının bütün yükünü genellikle Romanya'daki memurlarının üstüne yıkıyordu. 1327'de dükalığın meşru varisleri Katalanlar'ı Atina'dan kovmak istediklerinde Türklerle olan ittifakları parçalandı. 1331'de son dükün oğlu II. Gautier de Brienne komutasındaki bir şövalye birliği Leukas, Bonitsa ve Arta'yı işgal etti. Her ne kadar Gautier bir yıl sonra planlarını gerçekleştiremeden geri çekilmek zorunda kaldıysa da Alfonso, Venedik ile arasını düzeltti. Cumhuriyetle Türk tehlikesine karşı ittifakı da içeren bir anlaşma imzaladı. Böylelikle Senato 1331'de en azından taburu yansızlaştırmayı başarmış ve böylelikle kendini tümüyle 1332'de eyleme geçecek olan bir anti-Türk ittifakın oluşturulması için gerekli askerî ve diplomatik hazırlıklara verebilmişti.[20]

Katalanlar'ın 1305'den başlayarak Makedonya'da yarattığı yıkımlar, hissedilir bir nüfus gerilemesine yol açmıştı. Kendilerini beslemek ve kışlık erzaklarını önceden sağlamak için köyleri acımasızca soymuşlardı. Korku içindeki köylüler dağlara ya da ormanlara sığınmış ya da sığırlarını emniyetli kastra'lara götürmüşlerdi. Katalan ve Türk maceraperestleri 1307'de Athos'da huzursuzluk yaratmışlar ve büyük Khilandar manastırını kuşatmışlardı. Nereye adımlarını attılarsa insan mevcudu yüzde 25 ilâ 45 azalmış ve bu azalmanın sonuçları aradan on yıl geçtikten sonra bile giderilememişti.[21]

14. yüzyılın ilk yarısında, imparatorluğun Avrupa'daki bölümlerinin demografik eğrisinde bir düşüş gözlemleniyor. H. Antoniadis-Bibicou, Ksenofon Manastırı'na vergi ödemekle yükümlü olan 22 haneli Stomion köyünde 1318 yılında ancak 15 evli çiftin bulunduğunu hesaplamıştır. Bunlardan altısının hiç çocuğu yoktur. 7'sinin tek, ikisininse çift çocuğu vardır. Kalan yedi ocakta ise yalnızca bekâr ve dullar oturmaktadır. Stomion'un aile başına nüfus ortalaması 1300'de

(20) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 117; Jacoby, D., **Catalans, Tures et Vénitiens en Romanie (1305-1332): un nouveau témoignage de Marino Sanuda Torsello.** Studi medioval XV, 1974, S. 230-261; Koder, J., S. 73-75. Die wichtige Studie von Raymond - J. Loenertz, **Les Ghisi, Dynates vénitiens dans l'Archipel 1207-1390.** Fondazione Giorgio Cini. Firenze 1975.

(21) Kars, Setton, K. M., **Catalan Domination of Athens 1311-1388.** Cambridge (Mass.) 1948, S. 18; Jacoby, D., S. 179; Ditten, H., **Beziehungen zwischen Spanien und dem byzantinischen Bereich im Mittelalter (6. - 15. Jahrhundert). Byzantinische Beiträge,** Yayınlayan: J. Irmscher, Berlin 1964, S. 272-277. Koutoulas, J., **Les Catalans en Thessalie et en Phtiotide (1309-1363).** Atina 1959'u ben göremedim.

4,16; 1318'de 2,77 olup, 1320'de 2,70 ve 1338'de ancak 2,63'dür. Burada yalnızca uç bir örnekte söz konusu olsa bile, genel eğilim konusunda aslında iyi bir fikir verir.[22] İktisadî gerileme, güvensizlik ve artan sömürü nüfusun düşmesine yolaçmıştı.

İmparator II. Andronikos uzadıkça daha çok içine gömüldüğü berbat bir duruma düşmüştü. Çünkü gerek Türkler, gerekse Cenovalılardan kazığı yemiş ve yeni paralı asker kaynaklarını da yitirmişti. Torunu genç Andronikos büyükbabasını tahttan indirmek için demogoji ve entrikayla bu durumdan yararlandı. 1327'de büyükbabasından, kendisine başkente girme izni vermesini ya da senatonun, boule'nin kilisenin ve halkın eğitilmiş kesiminin temsilcilerini, planlarını kamuoyuna duyurabilmesi için kendisine yollamasını talep etti. Yaşlı Basileus istenen temsilcileri yolladı, torun ise onlara, derdinin büyükbabasının ihmal ettiği imparatorluğu kurtarmak olduğunu bildirdi. Sürekli yetkilerini çiğneyen vergi memurlarının adaletsizce vergi toplamalarını ve yaptıkları vahşeti önleyerek, yasalarca tespit edilmiş vergi gelirlerini düşmanlarla savaşacak bir ordu için kullanacaktı. Büyükbabası Küçük-Asya'nın fethine seyirci kalıyordu, oysa kendi hükümeti ile bütün bunlar değişecekti.[23] Yaşlı Andronikos'un Mayıs 1328'de tahtı bırakmaya zorlanmasıyla, III. Andronikos (1328-1341) dümeni ele aldı. İlk önce feodal aristokrasinin gücünü sınırlandırmakla uğraştı. Bu amaçla Kilise'nin himmetine başvurdu ve olumlu da karşılık buldu. Rebus ecclesiae (kilise içi mücadeleler)'de piskoposları özgür bırakarak güvenilir müttefikler kazandı. XIV. Iohannes Kalekas'ı (1334-1347) 1334'de imparatoriçe Anna'nın baş muhafızı ve oğlunun velisi olarak atadı. İki din adamı ve iki laikos'dan oluşan ve aristokratlardan etkilenmeksizin karar alabilen mahkemenin (katolikoi kritai) yardımıyla, saray aristokrasisine ve magnat'lara cepheden saldırdı.[24] Büyük Domestikos Iohannes Kantakuzenos, «Historia»sında devletin sağlamlaştırılması yönündeki tüm enerjik önlemleri kendi aklının ürünü gibi göstermek çabasındadır. Aynı zamanda imparatorun kendisine daha 1329'da Didymoteikhos'ta ortak hükümdarlık pâyesini verdiğini savunur. İmparatoriçe Anna ve babası Andronikos Asen, bu payeyi alması için kendisine ısrar etmiş, ancak o reddetmiştir. 1330'da ise Basileus, Kantakuzenos'un henüz doğmamış çocuğunun velisi ve naibi

(22) Antoniadis-Bibicou, H., **Villages**, S. 378.

(23) Gregoras, Nikephoros, C. 1, IX, 2.5.387, 403-407. Kyrris, C. P. **The political organisation**, S. 23; Angelov, D., **Kvoprosu**, S. 451. Eflaklar Rodoplarda Sırbanos partisi içinde genç Andronikos'dan yana çıkıp 1332'de eski imparatora karşı ayaklandılar. Karş.: Asdracha, C., **Les Rhodopes au XIV, siècle Révue des études byzantines**, 34, 1976, S. 206.

(24) Bosch, U. V., **Kaiser Andronikos III**, S. 174; Matschke, Fortschritt, S. 129.

olacağını bildirmiştir. D. M. Nicol'e göre bu gözyaşartıcı öykü Kantakuzenos tarafından ancak kendi kendini inandırmak için uydurulmuştur.[25] Gerçek hedefi başındanberi tahttır. «Öbür tüm demagoglar gibi o da, daha sonra bu kisveden yararlanarak iktidarı ele geçirmek için, salt erdem uğruna mücadele etti... O, mevki peşinde, şeytani, adî herifin tekiydi.»[26] Batıdaki rakiplerini baskı altında tutabilmek için III. Andronikos 1328'de Kantakuzenos'la birlikte Eski-Fokeia (Foça)'ya gitti. O zamanlar henüz Grek olan kentte Umur Paşa'nın babası Mehmed'le buluştu. Umur ile (Büyük Domestikos) ilk kez Yeni Fokeia'da buluştular. Bundan böyle sıkı bir çıkar birliği bu iki adamı birbirine bağlayacaktı.

C P. Kyrris, Smyrna'nın 1329'da Aydın Türkleri tarafından fethinin bu iki adam tarafından planlandığını, çünkü bunda her ikisinin de çıkarları olduğunu yazar: «... Umur'a deniz korsanlığı için bir üs, Kantakuzenos'a ise Cenovalılar'a ve içerdeki —hatta imparator dahil olmak üzere— düşmanlarına karşı bir istihkam kazandırdı.»[27] Gelecekteki bu gaspçı ve zorbanın temel güdülerinden bir tanesi daha burada gözlemlenebilir: İtalyan deniz cumhuriyetlerinin iktisadî baskısına karşı koyabilmek için Türk emirlikleriyle işbirliği. Elinin altında bir donanma bulunmadığından, iktisadî açıdan Bizansla rekabet edecek durumunda olmayan ve bu nedenle de ona zararsız görünen Türk Korsanlarının yardımına başvurdu.[28] III. Andronikos salt bu nedenle, Selânik bölgesini tehdit eden Latinler'e Yunanistan'da karşı çıkmak amacıyla Umur'la bir anlaşma imzaladı. Kafasındaki muhtemelen, taktik bir ittifak olmaktan çok bir asker kiralama antlaşmasıydı. Kendisi ve karısının çevresi batının imparatorluk yararına müdahalesini sağlamaya çalışıyorlardı. Barlaam'ın Avignon'daki girişimi bu amaca hizmet edecekti. Ancak bir Haçlı seferi, Büyük Domestikos'un tüm planlarını altüst edecek ve onun doğu politikasına zarar verecek olduğundan bu girişim ve sefere Domestik kendisi karşı çıktı.[29]

Kantakuzenos, anti-Latin politikasıyla kaldıraçın uzun kolu üstüne oturduğunu pek iyi fark ediyordu. Ona, ilk olarak 1335/36'da imparatorun kendi çıkarlarına kararlı bir şekilde aykırı davranmasından

(25) Nicol, D. M., **The Byzantine Family of Kantakouzenos** (Cantecuzenus) ca. 1100-1460. Dumbarton Oaks Studies XI, Washington 1968, S. 41.

(26) Bosch, U. K., **Kaiser Andronikos III.**, S. 184.

(27) Kyrris, C. P., **John Cantacuzenus**, S. 20.

(28) A.g.y., **The causes**, S. 370; Frances, E., **Quelques aspects**, S. 169.

(29) Bosch, U. K., **Kaiser Andronikos II**, S. 136, 145; Kyrris, C. P., **The causes**, S. 371, 378.

rahatsız olan taşralı magnatlar (Y.Ö. ağalar ve soylular) katıldı.[30] Ancak birleşme pazarlıkları kiliseyi ve halkı galeyana getirdi. Barlaam, Papa XII. Benedikt (1334-1342)'e, Andronikos'un böyle bir birleşmeyi açıkça ilan ederse ölümden kurtulamayacağını bilirdi.[31] Kantakuzenos, Aristokrasi ile Kilise ve kentli tabakaların desteğini aradı. 1334'de «düşmanları dost etmek amacıyla»[32] Filadelfia kentindeki Hıristiyan halkın vergilerini kaldırması için Umur Bey'e müdahalede bulundu. Andronikos ise Cenovalılar'a karşı el altında bulundurmak amacıyla Saruhan beyliğinden yardımcı güçler aldı. Bu iş için baskı aracı olarak Saruhanoğullar'ından aldığı ve sarayında yaşayan rehinelerden yararlandı. Fokeia ve Mitylene (Midilli) kuşatmaları için askere ivedilikle ihtiyacı vardı. Emir, imparatorun isteğine pek canı gönülden olmasa da «oğullarının aşkına»[33] yanıt verdi.

Andronikos 1337'de 2000 Aydın Türk'ü ile Teselya (Selânik yöresi)'da ticaret kervanlarına saldırıp soyan Arnavutlar üzerine sefere çıktı. Türkler hafif silâhları ve hareket kabiliyetleri nedeniyle dağ savaşına özellikle yatkın görünüyorlardı. Bunlar Arnavutları dağıtıp, kadın ve çocuklarını esir alarak imparatora sattılar.[34]

Andronikos, Küçük-Asya emirliklerini anlaşmalar yoluyla kendine daha bağımlı kılmayı ve böylelikle de Kantakuzenos'u köşeye sıkıştırıp partisini zayıflatmayı amaçlamış olabilir. Özellikle paralı asker kaynaklarını karşısındakinin elinden almak içerdeki iktidar mücadelesi içinde belirleyici bir faktördü.[35]

III. Andronikos'un 26 Ekim 1341'de ölümünden sonra kendini imparator ilân ettiren Büyük Domestikos için Türklerle ittifak, bir var-olma sorunu haline gelmişti. L. - P. Raybaud, bu gasıpın eli altındaki güç potansiyelinin zayıflığına dikkati çeker. İki subayının 1342'de yalnızca 1000 adamı vardı. 1345'de Kontakuzenos yalnızca 5000 yaya ve

(30) Kyrris, C. P., **The causes**, S. 376.

(31) **«Videlicet, quia imperator non audet manifestare se, quod velit uniri vobiscum; quoniam, si manifestasset, se, multi ex principibus suis, etiam ex populo, timentes, ne forte si ipse vellet... quaererent opportunitatem interficiendi illum.»** Barlaami Oratio pro unione. Migne PG 151, col. 1341.

(32) Kantakuzenos, John., C. 1, II, 30, S. 483.

(33) A.g.e. C. 1, II, 29, S. 480: **Sarkanis de mi ekson oti dran,** C. 1, II. 29. S. 480.

(34) A.g.e., II, S. 495-497; III. 64, S. 397 Lemerle, P., **L'émirat,** S. 111. Arnavut çobanları 1330'dan beri Berat, Kamina ve Valona yörelerini zorladılar. Basileus, Epirus despotu ve Sırplar arasındaki mücadeleler yüzünden köylünün bırakıp gittiği bu topraklar onların sürekli tehdidi altındaydı. Karş.: Thalloczy, L.V./Jirecek, J.K., **Kuzey Arnavutluk'tan İki Belge.** İllirya-Arnavut Araştırmaları I, Münih-Leipzig 1961, S. 132.

(35) Kyrris, C. P., **John Cantacuzenus**, S. 19.

300 süvariyi biraraya toparlayabiliyordu. 1348'de **Matthias Kantakuzenos'un** emrinde yalnızca 500 yaya ve 300 süvari vardı. 1349'da ise tüm Bizans ordusu, o da bir kaç yüz Türk tarafından desteklenen ve düşmanla ilk karşılaşmada tabanları yağlayacak 3000 kişiden oluşmaktaydı.[36] Kantakuzenos hareketini başlangıçta tümüyle Aydın Emirliği'ne ve Umur Paşa'ya göre ayarladı. Anılarında Bey'in, kendisinin arkadaşı iken kölesi olduğundan sözeder. «Ona (Kantakuzenos'a - E.W.) kendisi bizzat gelmedikçe yardım yollamazdı. Onun davası için kendi davası imişçesine savaşırdı.»[37] İmparatorun rakipleri de aynı izlenimi edinmişlerdir. Nikeforas Gregoras şöyle diyor: «... Bu Umur şimdi Kantokuzenos'a derin bir dostlukla bağlandı; ona ve kendine halef tayin edeceği çocuklarına hayatı boyunca hizmet edeceğine ve dost kalacağına gönüllü olarak (autaireton) söz verdi.»[38]

1342'deki Selânik kuşatması sırasında Paşa'nın attan inip İmparator'u ayaklarına kapanarak selamladığı rivayet edilir.[39] Türk akıncıları Greklere de zarar vermemişlerdir. Ancak (İmparator - Ç.N.) yine de köylülere esir edilme tehlikesine karşı korunaklı yerlere çekilmelerini salık verir.[40] Türkleri, imparatorluğun düşmanı olmaktan çok, satın alınabilir ve istendiği gibi yönlendirilebilir nitelikte askerî bir kitle olarak görme eğilimindeydi, onlardan gerektikçe yararlanılabilirdi.[41]

Büyük Domestikos'un anti-Lâtin tavrına daha önce değinmiştik. 1335'deki Fokeia kuşatması sırasında Cenovalı ve Osmanlılar'a karşı bir Bizans - Türk ittifakı oluşturmaya çalışmıştı ki, bu da onun ne denli üstün bir siyaset taktikçisi olduğunu gösterir.[42] Ancak daha o zamandan Cenovalılarla aşık atabilmek için Venedik'in dümen suyuna girmek zorunda kalmıştı. Orhan ise daha 1352'de Venediklilere ve üvey babasına karşı Cenovalıları destekliyordu.[43] İç savaşta (İmparatorun - Ç.N.) düşmanları üstünlüğü az zamanda ele geçirdiler, artık tek dayanağı Aydın idi. Yalnızca imparatorun dul karısı, Megas Duks Apo-

(36) Raybaud, L., P., **Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues** (1258-1354). Société d'histoire du droit. Paris 1968, S. 248.

(37) ... nuni de ouketi filos einai basileo alla doulos... Kantakuzenos, C. 2, III, 64, S. 398.

(38) Gregoras, N., C. 1, XII, 7. S. 597.

(39) tou ippou apobas o Amaur, Kantakuzenos, C. 2, III, 64. S. 393.

(40) A.g.e., S. 391.

(41) Runciman'da da aynı. St. Historiens, S. 273.

(42) Alexandrescu-Dersca, **L'expédition**, S. 6.

(43) Kyrris, C. P., **John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354)**. Byzantina 4, Thassaloniki 1972, S. 343.

kaukos ve Patrik Iohannes Kalekas değil, aynı zamanda anti-feodal bir tavır almak suretiyle kentlerdeki iç savaşı büyük bir sınıf savaşına dönüştüren halk partisi de onu ve Magnatları köşeye sıkıştırdı. Apokaukos, Bulgaristan Kralı İvan Aleksander ve Sırp Kralı Stefan Duşan'ı bu sonradan-görmeye karşı bir koalisyona kazandı. Umur'un birliklerinin müdahalesi olmasaydı Didimoteikhos'taki hareket merkezi daha 1344'de düşmüş ve Berrhoia'ya kaçışı başarısız kalmış olacaktır.

Bir Latin Haçlı filosunun saldırısına uğrayan ve Smyrna limanını onlara kaptıran[45] Aydın Beyliğinin kritik durumuna rağmen Umur, müttefikine destek sağlamaya devam etti. 1346'da imparatoriçe, Saruhan Beyini bu gasıp'ın topraklarına yönelik bir sefere ikna ettiğinde Umur, Saruhanlıların ya saf değiştirmelerini sağlamak ya da yollarını kesmek amacıyla iki kumandanını 200 adamla birlikte Trakya'ya yolladı[46]. Gregoras'ın anlattıklarına bakılırsa, imparatoriçenin generali Vatatzes artık paralı askerler birliklerini dizginleyemez oldu, çünkü Kantakuzenos adamlarıyla birlikte sağlam kalelere çekilmiş ve yağma canlısı Türkler de, önlerinde ne insan ne hayvan bulamamışlardı. Başta Kantakuzenos'un yanında iken, Apokaukos'un ölümünden sonra saf değiştirmiş olan Vatatzes'i öldüren paralı askerler, gasıp'ın bu kez tarafına geçtiler[47]. Haçlıların kazandığı Imbros deniz zaferi, Kantakuzenos'u Eylül 1347'de Avignon'a yolladığı elçiye özel bir talimat vermeye zorladı. Bu talimatta, Kantakuzenos, Papanın üstünlüğünü tanımaya ve Türklere, yani Aydın'a, karşı girişilecek operasyonlara katılmaya hazır olduğunu bildiriyordu. VI. Clemeas'e, inanç düşmanlarıyla ittifaka özel bir düşkünlüğü olmadığını, tersine ivedi durum nedeniyle ve kendi çıkarları doğrultusunda bu yola başvurduğunu temin etti[48]. An-

(44) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 158.

(45) Efes'in 1304'te düşmesinden sonra İzmir kısa bir süre Trakya teması komutanının karargâhı ve Katalanların donanma üssü oldu. Ama 1300'den beri Türkler kenti çember içine almışlardı ve 1317 yılına kalmadan Akpropolis'e girdiler. Kentte yalnız kilise yetkilileri kaldı ve Aydın Emiri ile uzlaştılar. 1329'da kentin kıyı kesimine de indiler. Ibn Batuta 1333'de kentin yıkıntı halinde olduğunu anlatır. Umur Bey zamanında liman onun korsanlarının barınağı oldu: Ahrweiler, H., **Byzance**, IV, S. 41. Haçlı gemicileri 28.10.1344'te limana girip kaleye yerleştiler, kıyıyı duvarlarla tahkim ettiler. Kentin tepeleri Türklerin elinde kaldı. Üç yıl sonra Imbros (İmroz)daki birleşik Latin donanması Umur'un korsanlarını yeniden geriye püskürttü: Lemerle, P., **L'émirat**, S. 190-202. Bu ufak çaplı başarılar Avrupa'da çok abartıldı. Herkes yeni bir haçlılar dönemin başladığına inanıyordu. Rahipler bütün kiliselerde ayinlere başladılar, halk ikinci bir Godfried von Bouillon'un çıkmasını bekliyordu vb. Karş.: Atiya, A. S., S. 301.

(46) Kantakuzenos, C. 2, III, 96, S. 591.

(47) Gregoras, Nikephoras, C. 2, XIV, 11., S. 741-743.

(48) Dölger, F., **Regesten 5, Nr. 2930** (22.9.1347).

cak daha 1348 baharına kalmadan, Umur ve Orhan'ı Sırplar karşısında kendisine yardım etmeye çağırıyordu[49].

Latinlerin Küçük-Asya ve Ege'de girişecekleri bir operasyondan, elindeki siyasal programıyla Kantakuzenos'un hiçbir çıkarı olamazdı. Ayrıca 1204'ün deneyimlerinden sonra her türlü Haçlı seferi onun gözünde daha baştan kuşku yaratıyordu. Batıda bir takım prensler hâlâ Grek imparatorluk tacının hayali içindeydiler. Örneğin Montferrat, bölgesinin sınır kontu II. Johannes, kendi sülâlesinin **Emperium Graecarum** üzerindeki «hakkını» yazılı olarak saptamış ve Papa XI. Gregor'dan henüz reşit olmayan bir oğluna Selânik Krallığı ve Bizans İmparatorluğunu tımar toprağı olarak vermesini talep etmişti[50].

Böylesi koşullar altında, Anadolu Türkleri taht gasıpı açısından daha tehlikesiz ve işe yarayabilir müttefikler olarak görünüyorlardı. Umur, Mayıs 1348'de öldü. Halefi Hıdır Bey (1348-1360) haçlılarla uzlaşmaya gitmek zorundaydı. Bu uzlaşma, onu Smyrna'yı bırakmaya, Altologo kalesinin ve Aydın vilâyeti kıyısındaki bazı pazarların gümrük gelirlerinin yarısını hıristiyan müttefik kuvvetlerine peşinen devretmeye, hıristiyanlara kilise âyinlerini açmaya, korsanlığı bırakmaya ve hatta elinde kalan gemileri yakmaya zorluyordu. Bunu, kısa süre sonra Emirliğin siyasal ve iktisadî çöküşü izledi[51], böylelikle Kantakuzenos açısından askerî bir güç olarak gündemden çıktı.

Umur Paşa'nın çabaları, beyliğinin Osmanlı örneğine göre düzenlenmesi ve istikrara kavuşturulması üzerinde yoğunlaşmıştı. Başlangıçta at ihracatı ve köle yakalama yoluyla iktidarının temellerini sağlamlaştıracak malî kaynaklar yaratmaya çalışmıştı. Kantakuzenos ile anlaşması, ona imparatorluğun Avrupa'daki topraklarından insan kaçırıp satarak kazanç edinme olanağı sağlıyordu. Aynı zamanda Venedikliler tarafından işgal edilmiş bulunan adaları kapsayacak bir Türk deniz-eli'nin yaratılmasına çalıştı. 1332'nin başında bir donanma kurdu ve bununla kuzey Sporadları, Phtiotika sahilini ve Euböa'yı dolaşarak Bodonitsa sınır kontuna ve Negroponte bailo'suna boyun eğdirerek haraca bağladı. 1339-40'da bu kez Pireus üzerine sefere çıktı, Attika sahilini ve Peloponnes'in kimi yörelerini yağmaladıktan sonra, Smyrna'ya dönüşünde bazı Ege adalarına da saldırdı. Venedik'in 1346-47 yıllarında haçlı seferine kalkışma nedenleri böylelikle kolayca anlaşılır[52].

(49) A.g.e., Nr. 2934 ve 2936.

(50) Bosch, U.V., Ein «Testament» des Kaisers Andronikos II. Paläologos? Zbornik radova Vizantoloskog Instituta SAN XII, Belgrad 1970, S. 59.

(51) Akın, H., S. 97.

(52) Lemerle, P., S. 75-88, 116-128; Frances, E., Quelques aspects, S. 170; Koder, J., S. 75.

Umur, Adalı Grekler ve Basileus sessiz kaldığı sürece hedefine varmayı umabilirdi. Paşa'nın, İmparator'a kölece bağlı kalması gibi bir durum asla sözkonusu değildi. Umur Kantakuzenos'u bir «baba» gibi sayardı. Ayağına kapanma bunun delili olsa gerektir. Bu ve benzeri tavırlar, Türklerde eskiden beri ne alçaltıcı ne de onur kırıcı, yalnızca özel bir saygıyı dile getiren ifade biçimleri olarak varolagelmişti. Oğuzların başkanı **Yinalcık**'ın 920'de bir arap elçisine tavrı da bunu kanıtlar[53].

E. Frances, Türklere Avrupa'nın yolunu açmaktan tümüyle Kantakuzenos'u sorumlu tutar[54]. Daha önceki dönemler bir yana, bilindiği gibi, meşrutiyetçiler de Türk birliklerinden yararlandılar. Kantakuzenos ise, Apokaukos'un 1343'de Türk paralı askerler kullanmasına değinerek, Megas duks'u Trakta halkına kölelik, ölüm ve sefalet getiren yolu ilk kez açmış olmakla suçlar. Böylece ona, kendisinden «barbar istilâsı» nedeniyle şikâyetçi olma hakkını tanımaz. Kendisi ise Romalı ve «Pers»lere karşı aynı anda savaşamayacağından, aynı yöntemleri kullanmak zorunda kalmıştır[55]. Türk kozunu daima daha fazla ilerleyemediği, ama rakibini bastırmak istediği anlarda oyuna sokmuştur. 1351 yazında Konstantinopel'e, V. Johannes'in eline geçtiği takdirde kenti Türk dostlarının öfkesine terkedeceği tehdidini savurdu[56]. Meşrutiyetçilerin Türklere yönelmesi kuşkusuz, kentlerde onların en sadık destekçisi olan ekonomik zorluklarla ilgiliydi. 1342'den beri tahıl ve balık kıtlığı çekiyorlardı. İaşe açıkları o zamana kadar Kırım'dan yapılan ithalatla kapatılmıştı. Kantakuzenos ülkenin geniş bölgelerini denetiminde tuttuğundan, bu duruma bir de, Cenova ile Venedik arasındaki sürekli rekabet eklenince önemli tıkanıklıklar ortaya çıkıyordu. Venedikliler, II. Andronikos döneminden beri imparatorluğa iktisadî hiçbir taviz vermedikleri gibi, ayrıcalıklarını korumakta direniyorlar ve Venedikli erkeklerin Grek kadınlarla evliliklerinden olma **gasmuli**'ler aracılığıyla kendilerine sağlam bir toplumsal taban oluşturmaya çalışıyorlardı[57]. Bu yüzden naipliğin bu yandan da umacağı pek bir şey kalmıyor ve başka kaynaklara yöneltmeye zorlanıyordu. Türklerin elinde bulunan Batı Anadolu tahıl ve et sevkiyatçısı olarak sözkonusu ola-

(53) Togan, V.A.Z., **Ibn Fadlan**, 28, S. 26. Ama G. Vismara «**Historia**» da (Kantakuzenos, C. 1, III, 64) anlatılanları kabul ederek kölelerin çalıştırıldığını savunuyor: **Le relazioni dell'imparo con gli emirati selginchidi nel corso del secolo decimoquarto**, Byzantinische Forschungen III, 1968, S. 220.

(54) Frances, E., **La féodalité**, S. 72, 774.

(55) «**kai touton elege tou kakou ouk ekeinon arktai proton...**» Kantakuzenos, C. 2, III, 64, S. 396.

(56) Dölger, F., **Regesten 5, Nr. 2996.**

(57) Chrysostomides, J., S. 274. 276.

bilirdi, ancak burada da Umur'un Kantakuzenos ile ittifakı ticaret yollarını bloke etmekteydi[58]. Krizin doruğa ulaştığı 1345 yılında Apokaukos, Karasi Beyi Süleyman'a Kantakuzenos'a karşı bir çizgide anlaşmak için elçiler yolladıysa da, bey bunları kabul etmedi[59]. Aynı yıl Orhan'ın söz verdiği silâh yardımı da gerçekleşmedi[60]. Ayrıca Karya (Menteşe - ÇN) ve Saruhan beylerine yollanan hediyeler de etkili olamadı[61]. Bunun üzerine acz bir erdem haline getirildi, daha başarılı olan rakibin Türklerden elde ettiği silâh yardımı vatana hıyanet olarak gösterildi.

E. Frances'in öne sürdüğü şu ihanet iddiasını kanıtlamadığımız sürece bu meseleyi daha fazla tartışmak, bulunduğumuz yerde dönüp durmak anlamına gelecektir: Feodal parti gelirlerini tehlikede görmüş ve tüm umutlarını merkezî bir Türk-Grek devletinin kurulmasına bağlayarak bilinçli şekilde ihanet etmiştir[62].

Hükümetin, daha dördüncü Haçlı seferinin arifesinde, büyük toprak sahibi sınıfın giderek yaygınlaşan ayrıcalıklarına karşı ölesiye bir mücadele verdiği tartışmasız doğrudur.[63] Başkentin geri alınmasından sonra VIII. Mikhael, partisinin taraftarlarına geniş çapta bağışlar yapmak zorunda kalmış, bunlar ise kısa zamanda babadan oğula geçer hale gelmişti.[64] «Geç Bizans'ın toplumsal tarihinde en çok göze batan oluşum, muhakkak ki görece küçük bir feodal toprak sahibi kesimin, çeşitli büyük manastırlarla da ilişkileri sayesinde toprağın ve feodal yükümlülükler altındaki köylülüğün önemli bir bölümü denetimleri altına alarak genişlemesidir.» Bu kesim, aynı zamanda meta-para ilişkilerini de denetleyip onlardan yararlanırken kendi egemenlik alanlarının doğal-ekonomik temellerine halel getirmeksizin, toprak alımları ve tefecilik sayesinde muazzam servetler biriktirdiler, toprak üzerindeki egemenliklerini pekiştirdiler.[65] Basileuslar her ne kadar feodal parçalanmanın önünü almaya çalıştılarsa da, güçlü Magnat (Y.Ö. toprak ağaları veya feodaller) ların direnişi karşısında başarısızlığa uğradılar. Apakaukoa ve Patrik Kalekas kentli halk hareketlerinin de yardımıyla, im-

(58) Kyrris, John Cantacuzenos, S. 32.

(59) Dölger, F., **Regesten** 5, Nr. 2903; Gasıp imparatorun askeri başarıları ve tüccarlara bindirilen ağır vergiler yüzünden 1345'te patlak veren bunalım. Matschke, **Fortschritt**, S. 164-168.

(60) Dölger, F., **Regesten** 5, No: 2904.

(61) A.g.e., No: 2906.

(62) Frances, E., **Klassovaya pozişia**, S. 95.

(63) Karş.: Lemerle, P., **IV. Haçlı Seferi Öncesinde Bizanstaki Yönetim Üzerine Notlar.** Revue des études byzantines 19, 1961, S. 271.

(64) Charanis, P., **On the social structure**, S. 105.

(65) Matschke, **Fortschritt**, S. 38; Werner, E., **Gesellschaft**, S. 94.

paratorluğa sıkı bir iç ve aktif bir dış politika uygulama yeteneğini kazandıracak sağlam bir temel kazandırma amacıyla devlet mekanizmasını merkezileştirmeye çalıştılar. Yüksek aristokrasi bu çabalara, özerk egemenlik yapıları oluşturma girişimleriyle karşılık verdi. Kötüleyen dış durum, imparatorluğun önemli bölgelerinin kaybedilmesi, feodal rant uğruna çekişmeler ve Türk akınları bu süreci yavaşlattı.[67] 1341 sonrasındaki iç savaşı aristokrasi önce mutlu bir zenginleşme fırsatı olarak karşıladı. Köyleri ve küçük kentleri fırsat buldukça yağmaladılar. Zaten Kantakuzenos da bu konuda onlardan geri kalmadı. Onun Didimoteikhos'daki birlikleri ovada aynen barbarlar gibi davranmışlardı[68]. Bu durum tarımı bir dönem için rant getirir olmaktan çıkardı, hatta bunu tümüyle olanaksız kıldı. Magnatlar rantın azalmasını hayvan yetiştiriciliğini* genişleterek dengeleme yoluna gittiler, çünkü sürüler Türklerin akın ettiği ya da parti kavgalarının en çok kızıştığı yaz aylarında emniyetli dağ otlaklarına pekâlâ çıkarılabiliyordu[69]. Aynı reaksiyon İspanya'da Arap işgali sırasında da gözlemlenebilir. Düşmanın önünden hızla kaçarken emniyete alınabilen hayvan sürüleri ve mücevherat, toprak sahipliğinden daha geçerliydi**. Hayvancılık zıraatten daha kârlıydı[70]. Kantakuzenos'un tasarrufu altında 500 kadar çiftlik ve dev sürüler bulunuyordu. «Historia»sında, ayaklanan köylülerin —muhtemelen G. Weiss'ın sayılarını 1900 olarak tahmin ettiği toprak işçileri[71]— 1341'de doğu Trakya'da 1000 sığır, 1500 at, 200 deve, 300 katır, 400 eşek, 50.000 domuz ve 70.000 koyununu çaldıklarından yakınır[72]. E. Frances yerel feodallerin Smyrna yakınlarındaki Lemiotiossa ma-

(*) **(Y.Ö.)** Bu tür koşulları, Orta-Asya halklarını sürü (fief) sahipliğine dayalı bir üretim tarzına itmiş bulunan önemli bir neden olarak hatırlatmakta yarar vardır.

(**) **(Y.Ö.)** Otlak sahipliğinin kolayca yerleşemediği geniş ülkelerde, hareketli üretim-araçlarıyla üretim yapan göçer halkın özgür dinamiği, örneğin Türkmen Özgürlükçülüğü ve halk dini bu hareket esnekliğinden kaynaklanıyor ve yerleşik toprak sahipliğine dayanan Selçuklu feodalleşmesine karşı çıkıyordu.

(66) Sjuzjumov, M., **K voprosu ob osobennostria genezia i pavzitiya feodalizma v Bizantii.** BB XVII, 1960, S. 15.

(67) Matschke, **Fortschritt**, S. 42.

(68) Asdracha, C., **Formes de brigandage pendant la deuxième guerre civile byzantine au XIV siecle.** EB VIII, 1971, S. 119, 121.

(69) **Historija naroda Jugoslavije I**, S. 459; Antoniadis-Bibicou, H., **Villages**, S. 378; Frances, E., **Klassovaya pozişia**, S. 96.

(70) Konetzke, R., **Probleme der Beziehungen zwischen Islam und Christentum im spanischen Mittelalter. Antike und Orient im Mittelalter. Miscellanea mediaevalia 1.** Berlin 1962, S. 225.

(71) Weiss, G., Johannes **Kantakuzenos**, S. 21.

(72) Kantakuzenos, C. 2, III, 30. S. 185.

nastırına 1278 ile 1394 arasında yapılan büyük çaptaki toprak bağışlamalarını aynı şekilde tarımın çöküşüne bağlar[73].

Manastır arazileri, daha —keşişlerin ve kilisenin desteğine ihtiyaç duyan— VIII. Mikhael'in döneminde ister imparatorun bağışlaması yoluyla, ister işleyenlerin görülmemiş ölçüde yoksullaşmaları yüzünden artık ellerinde tutamadıkları paroika topraklarının satın alınması yoluyla olsun, birdenbire artmıştı*. III. Andronikos devrinde keşişler ve köylüler arasında kavgalar hiç de nadir değildi[75]. Athos manastırının bazı faaliyetlerinin yeniden incelenmesi, metokh'ların (yabancılar - ÇN.) Selânik ya da Serrhes gibi kentlere sistemli olarak sızdıklarını ve yöredeki vergi muafiyetlerinden sonuna kadar yararlanarak buraları birer ticaret üssü olarak kullandıklarını gösterir. Örneğin Prodromos manastırı, Serrhes çevresindeki arazilerini 1309 ile 1345 arasında, 1432 modi'den 6410 modi'ye çıkarmış ya da başka bir deyişle %448 artırmıştı. Keşişlerin kentlerdeki ticari faaliyetlerinin çapı hakkında Laura manastırından keşiş Methon'un 1342 tarihli Khrysobullos logos'u yeterli bir kanıt sayılır. Buna göre, keşişin Konstantinopel'deki taşınmaz malları arasında 20 sarraf tezgâhı, 3 merhemci dükkânı, 4 bakkal, Vaftizci Johannes kapısı dışında tahıl anbarı olarak kullanılan evler, 3 sarraf dükkanı ve atölyeye dönüştürülmüş daha başka evler bulunuyordu[76]. Manastır çiftçileri ağır vergiler ödemekle yükümlüydüler. Sömürü oranı, 14. yüzyılın ortasına kadar belirgin şekilde yükseldi. Zographou manastırının gelirleri 1294 ile 1300 arasında 19 hiperpira'dan 46 hiperpira'ya yükseldi ve daha 1320'de 139 1/6 hiperpira'ya ulaştı. Bu sırada arazi miktarı 13. yüzyıl sonundaki 716 modi'ye karşılık 3598 modi'ye erişmişti[77]. İşgününün kıtlığı nedeniyle Manastırlar «özgür» çiftçileri (elevteroi) kendi topraklarına çekmeye çalışıyorlardı. 1321

(*) (Y.Ö.) Selçuklu döneminin Babaî isyanları karşısında, ortodoks (sünnî) kesimin servet birikimini, toprak sahipl'ğini, hatta mütevellilik yoluyla mülkiyetçiliğini somutlayan vakıf arazilerinde böyle bir artış oldu mu? Sanıyoruz ki olmadı, çünkü kilisenin siyasal mekanizmaya rakip ve ondan bağımsızlaşabilen daha kalıcı bir örgütlenmişl'ği vardı, ama islâmda kilise ortodoksluğuna paralel bir sünnî sınıfın üretim ilişkilerini temsil eden vakıflar için böyle b:r örgütlenme, Osmanlı toplumunda bile anılmaya değer boyutlara ulaşamadı. Çünkü Osmanlı için birikimi yaratan mübadele değerinin önemi yoktu, kullanım değeri olan nesneler önemliydi. Kısaca vakıflar, rant (devlete ulaşmayan vergi) birikim'nin önemli odakları haline gelemedi —yani kilise de olduğu gibi— feodaller için örneğin prekapitalizme açılan bir hazine olamadı.

(73) Frances, E., **La féodalité**, S. 86.

(74) Charan's, P., **On the social structure**, S. 113, 115.

(75) Dölger, F., **Aus den Schatzkammern**, S. 114.

(76) Belege bei Werner, E., **Gesellschaft**, S. 95.

(77) Ostrogorsky, G., **Padolivo**, S. 69.

yılında Kutulmuş'la II. Andronikos arasındaki bir **chrysosbullon**'la buna izin verildi[78]. Ksenophon manastırına bağlı bir aile 1300'de yıllık 5 hyperıyra öderken, 1518'de 7 ve 13338'de 17 hiperpira'ya yükümlü kılınmıştı[79]. Kilisenin «hassa çiftlikleri» üzerinde yaşayan paroika'lar angarya çalışmayı ve topraktan ayrılmamayı göze almak zorundaydılar. Çiftçilerin iktisadî dayanakları, örneğin Kseropotamou'da olduğu gibi pek mütevazi idi. Genel durum, 30'lu yıllarda olduğu gibi biraz kötüleyince, hayat standardı hemen asgarî geçim düzeyinin altına düşüyordu[80]. Ama Manastır egemenliğindeki araziler, yine de, ayrıcalıkları ve barbarlarla anlaşabilme yetenekleri nedeniyle iç savaşın ve Türk akınlarının yarattığı huzursuzluk zamanında aciz duruma düşen pek çok çiftçi için kaçılacak bir sığınak niteliğindeydi[81].

Taç sahipleri, keşişlerin iktisadî güçleri ve kitleler üzerindeki etkileri nedeniyle, onlarla aralarını iyi tutmaya bakıyordu. Sırp Çarı Stefan Duşan, Athos manastırlarına kârlı bir takım ayrıcalıklar sağlamıştı. Kantakuzenos da bunlara daha başından beri benzer kolaylıklar sağlayarak, desteklerini garantiye almaya çalışmıştı[82]. Özellikle de Hezikhast'ların önderi Gregor Palamas, gasıp imparatorun partisi için çalışmıştı. C. P. Kyrris onu pek çok durumda İmparatorun «alter ego»su (Lat. «öteki-ben», «sağkolu» - Ç.N.) olarak niteler[83]. H. G. Beck ise bu iki adamın bağlantısını tümüyle raslantı olarak niteler: «Tartışmaya yolaçacak politik ya da sosyo/politik herhangi bir çelişkiden bahsedilemez»[84]. Buna karşılık, O. Tafralı, daha 1912'de hezikhast keşişleriyle Dinatoi'nin, siyasal ve toplumsal nedenlerle birlikte davrandıklarına ve kentli halk hareketlerine, Barlaamcıların aydın teolojisine karşı aynı cephede yeraldıklarına dikkati çekmişti[85]. G. Weise ise, Barlaam'ın başlangıçta Kantakuzenos'un adamı olduğunu ve gasıp imparatorun yaygın etkiye sahip Athos keşişlerini kendi tarafına çekmek amacıyla ancak 1341 yazında Palamas'a meylettiğini yazar. Keşişlerin okumuş kesimleri arasında Palamascılığa karşı muhalefet vardı; başlangıçta bir takım soylu aileler de onu reddettiler[86]. D. Engelov ve ben, Hezikhast'ların halkın siyasal faaliyet yerine mistik içe-kapanma öneren niteli-

(78) Actes Kutlumus, No: 10.
(79) Ostrogorsky, G., **Padolivo**, S. 70.
(80) Werner, B., **Gesellschaft**, S. 96.
(81) Antoniadis-Bibicou, **Villages**, S. 380.
(82) Ostrogorsky, G., **Padolivo**, S. 75.
(83) Kyrris, **John Cantacuzenos**, S. 22.
(84) Beck, H. G., **Humanismus**, S. 71.
(85) Tafrali, O., **Thessalonique au quatorzième siècle**. Paris 1912, S. 201-203.
(86) Weiss, G., **Joannes Kantakuzenos**, S. 104, 112, 130.

ğiyle sınıf savaşında gerici rol oynadıklarını vurguladık[87]. G.M. Prochorov bu görüşü görecelleştirerek hezikhast hareketinin Latinler ile Grekler arasındaki çelişkinin keskinleşmesine dayandığını ileri sürdü: Palamas ve yandaşları öncelikle Grek, Bulgar, Sırp ve Ruslar'ı ortak bir çatı altında toplayan ortodoks yaşam biçiminin kültürel ve ruhanî temellerini kurtarmak amacını gütmüşlerdi[88]. Palamas Katoliklerle de diyaloga geçebilme yolunu aradı. Eserlerini Rodostaki Hospitalit'lerin büyük ustasına yolladı ve 1355'de teolojisini Papalık temsilcisine de açıklamaya çalıştı[89]. Aynı şekilde, özgür teolojik tartışma ortamı içinde Birliğin hazırlanmasını üstlenecek bir Konsil'in toplanmasını da onayladı[90]. Ancak bunlar hezikhast akımının bir fanatizm ve cisimsel dünyanın düşmanı olan bir doğmatizm yaymış olmasını yine de dıştalamıyor[91]. Hezikhastlar her türlü akılcılığa düşmandı ve Barlaam gibi insanlara yaşamı zehir etmesini bilmişti. Palamas, Tanrı yolunda bir engel oluşturduğu gerekçesiyle dünyevî bilimlere karşı kesin bir tavır almıştı. J. Meyendorff'a göre Palamas, Barlaam'ın «diyalektik» hümanizmine karşı Hıristiyan merkezciliği ve törensel yanı ağır basan dahası sözde-Dionysios'çu mistik spekülasyonlarla zenginleştirilmiş bir dinselliği piyasaya sürmüş, Barlaam da bu tavrı tutarsızlıkla suçlamıştı[92]. Barlaam, Latin teologlarla Palamasçı bir terminoloji temelinde sürdürülecek tartışmaların hiçbir sonu getirmeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle de, salt yöntemsel düzeyde de olsa, bir tartışmaya girerken işe yarayabilecek dayanak noktaları arıyordu[93]. Papa'dan bir konsil toplamasını istemek ona ancak bu koşullar altında anlamlı görünüyordu[94]. Vahiyin ancak inanç yoluyla kavranabileceği konusunda Palamas'la hemfikir olmakla birlikte, bu kadarla da yetinmiyordu. Vahye vakıf olunduğu andan itibaren, bunun bir postüla olarak değerlendirilip, bir «kıyasın» ilk terimi veya öncülleri olarak kullanılabileceğini söylüyordu. Palamas bu tavırda otoritelere karşı güvensizlik kokusu aldı, çünkü, ona göre, vahiylerin kıyasların içine yerleştirilebileceğini savunmak va-

(87) Angelov, D., **Der Bogomilismus auf dem Gebiete des byzantinischen Reiches. - Ursprung, Wesen und Geschichte.** T. II. Sofia 1950, S. 31.

(88) Prochorov, G.M., S. 325.

(89) Meyendorff, J., **Introduction**, S. 122.

(90) A.g.y. **Society and Culture in the 14. Century. Religious problems** Actes XIV, S. 118.

(91) Bölger, F., **Der Anteil des mittelalterlichen Griechentums an der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit.** Historisches Jahrbuch 74, 1955, S. 155.

(92) Meyendorff, J., **Les débuts**, S. 114, 119.

(93) Barlaam vor Calabrien, **Epistole**, S. 99.

(94) Beck, H.-G., **Die byzantinische Kirche: Das Zeitalter des Palamismus.** Handbuch der Kirchengeschichte, Yayınlayan H. Jedin, C. III, 2, Freiburg-Basel-Wien 1966, S. 594.

hiyè inanmayı inkâr etmek demekti[95]. Barlaam, «nûr» mistiğini reddettiği ve hafif yollu alaya aldığı içir[96], Palamas onu Ateizm'le suçluyordu, çünkü ona göre Tanrının varlığının tek kanıtı yaratılmamış bir nur'un insana görünmesiydi. Barlaam için tanrının varlığını ya kişisel ve dolaysız mistik bir deneyim ile ya da insanın ortaya çıkardığı öncül ilkelerden mantıksal bir kıyasla mümkündü. Bu bilgi deneyime dayanmadığı için mantıksal nitelikteydi. İnsanın, kendi cismini bulmak için tanrıya katılan bir yaratık olduğu biçimindeki inancı, yani tanrı-baba tasarımını bir kenara bıraktı. Tanrısal olarak nitelendirdiği gerçeği mistikçilikte değil, Grek felsefesinde aradı[98]. Barlaam'ın agnostisist ve rasyonalist hümanizmi, inayetin zekâ üzerinde doğrudan etkisini teolojinin dışına atarken, Palamascılığın savunduğu hıristiyan-merkezli ve kutsalcı ruhanilikle arasına bir mesafe koyuyordu[99]. J. Meyendorff, onun Tomizme ve Latinlere karşı yayınladığı 1333/1334 tarihli yazılara dikkati çekerek, onun Latin Skolastiğinin etkisine yenik düştüğü iddiasını reddeder[100]. Ancak bu olgu, yine de onun yöntemsel düzeyde ve hatta giderek tüm düşünsel tavrında batı düşüncesine Grek düşüncesinden daha yakın olmasını dıştalamaz; kuşkusuz katolikliğe dönmesi de yalnızca Bizans'ta mahkûm edilmesine bir tepki değildi[101]. Ona göre imparatorluğu Türk işgalinden koruyabilecek tek güç batılı monarşilerdi. Bu nedenle 1339'da Konstantinopol'daki bir toplantıda gizli bir birlik planını savundu. Her iki taraf için de kabul edilebilir bir **modus** (tarz) bulmak amacıyla, iki kez Avignon'daki XII. Benedikt'e gittiğini görmüştük. Papa'ya, o ana kadarki tüm birlik çabalarını önleyen şeyin doğmalar arasındaki çelişkiler değil, Latinlerin Grekleri aşağılaması ve onlara haksız davranması olduğunu anlatmaya çalışmıştı. «Greklerin kalplerini sana (XII. Benedikt - E.W.) karşı katılaştıran şey dogmatik sorunlardaki farklılıklar değil, Greklerin latinlerden çeşitli zamanlarda gördükleri ve halâ da görüyor oldukları kötülükler karşısında, onların

(95) Barlaam von Calabrien, **Epistole**, S. 106.

(96) Palamas'a 1335'de yazdığı b r mektupta şöyle diyordu: Bizim için karanlık görünen şeyleri senin görebilmeni sağlayan bunca parlak ışınların ortasında sen üstelik çok daha övgüye layıksın. A.g.y., Ep. I, S. 229.

(97) «Barlaam'ın Tanrıbilimi tanrısal ışıktan öyle uzak, tanrının o gizli sohbetinden öylesine farklı ki... Tanrıdan söz etmek tanrıyla yüzyüze gelmekle aynı şey değil». Podkalsky, G., Tanrı düşüncesi ve Tanrının Cisimleşmesi. Gregorios Palamas'ta tanrısal kurtuluş düşünces nin tarihi konusunda Orientalia Christiana Periodica 35, 1969, S. 22.

(98) Meyendorff, J., **Le Christ dans la théologie byzantine.** Édition du Cerf, Paris 1969, S. 278ff.

(99) A g y. **Les débuts**, S. 119.

(100) A g.e. S. 103.

(101) R. Weiss, onu Kalabriyalı Greklerle İtalyan erken-Hümanistleri arasında ilk bağlantı halkası olarak adlandırıyor: **The Greek Culture of South Italy in the Later Middle Ages.** Proceedings of the British Academy. Londra 1951, S. 47.

Latinler hakkındaki tüm düşünüşlerine egemen olan nefrettir. Bu nefret ortadan kaldırılmadıkça sizin birlikçe girişiminiz başarılı olamayacak»[102].

Barlaam, saptanacak bir yerde Romalı Papalık temsilcisi ile dört Patriğin eşit haklarla katılacakları ve aynı ruh ve karşılıklı sevgiyle ortak bir platform oluşturacakları bir dizi görüşme önerdi. Bu koşullarda, imparator, halk ve Patrik hazırlıklar için her yükün altına girerlerdi[103]. Ancak geniş çaplı bir onayı güvence altına almak için birlikten önce askerî yardım gelmeliydi. O zaman İmparator ve birlikten yana olanlar şöyle haykırabileceklerdi: «Videte, quomodo Latini sunt beni homines et qunerunt nos fructuosis operibus et gratiosis verbis...»*[104]. Latinler, Türklerin Greklere haça taptıkları için saldırdığını gözönüne almalıydı. Eğer Türklere bu nedenle karşı çıkarlarsa Greklerin değil, tüm hıristiyanların ortak selâmetinin simgesi olan Haç'ın yardımına koşmuş olacaklardı[105]. Askerî harekatın başlamasından önce tüm Grek kölelerinin azad edilmesini ve bundan sonra da her türlü köleleştirmenin** de yasaklanmasını öğütlüyordu[106]. Venedikli senyör Sanudo,

(102) Acta Benedicti XII, No: 43, S. 90.

(103) A.g.e. No: 43. S. 88.

(104) A.g.e. No: 43. S. 89.

(105) A.g.e. S. 89.

(106) Mandalari, G., **Fra Barlaamo clabrese, mzestro del Petrarca.** Roma 1888, S. 91.

(*) «Bakın, Latinler ne kadar iyi insanlar, bize ne kadar cömert davranıyorlar.»-Ç.N.

(**) (Y.Ö.) Grek-ortodoks çocuklarının «devşirilme»si olgusuna «köleleştirme» olarak bakarken yazar, bunun aslında klasik Roma kölecil'ği bağlamında «üretken-köleleştirme» olmadığını bir türlü söyleyemiyor. Tam tersine, **islamlaştırmayı köleleştirme ile özdeş sayıyor.** Olayın maddesel gerçeği ise, bu grek serflerinin veya çocuklarının kilise feodalizminin elinden koparılmış olması, bunların kilisenin feodal-mülkiyet çıkarlarını tehdit eden karşıt bir ideoloji altında yetiştirilmeleri —burada helenist-pers dönemine özgü ve Büyük İskender sonrası keskinleşen gulam geleneğinin iğrenç kalıntılarını elbette görmezlikten gelemeyiz— ve Bizans ruhanî feodalizmini bu kez fiziksel olarak işgüçleriyle ekonomik tabanda tehdit edebilecek bir potansiyel haline getirilmeleridir. Toprağın **mutlak mülkiyetini** tanımayan bir sosyo-ekonomik düzen olarak islamlığın karşısında kilise ve de dünyevî toprak feodalleri, bu mülkiyetsizci mutlaklığın yayılmasına elbette ki her yola başvurarak karşı çıkacaktı. Mülkiyetçi gelişme yolunda serf olarak kullandığı işgücünün elinden alınma olgusunu herhalde **köleleştirme** olarak yorumlayıp öyle yayacaktı. Yazar da böyle yorumluyor ve de Marksist olarak?!

Besbelli ki Osmanlıların «gûya» feodalizmi, nesnel tabanından, yani toprağın mutlak mülkiyetinden yoksundur. Has tımarların, daha erken-Osmanlı döneminde kaybolan malikâne divanilerin ve mutlak mülkiyete doğru çıkış arayışları [bak **Ö. L. Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, S. 256:** Mihaloğlu Ali bey ve Edirneli Kasım Paşa örnekleri] büyük çapta engellenen vakıfların çok sınırlı istisnası dışında, bu yoksunluk genel bir doğrudur. Kısacası üretim-ilişkilerinin altındaki maddesel temel, yani **toprak** «özel kişilere birikim veya rant sağlayıcı bir emek nesnesi» olarak genelde **mutlak bir mülk değildir!**

Osmanlı ekonomisi, tabanı denizin dibine ulaşmayan buzdağına benzemektedir. Öyle bir buzdağı ki, mutlak mülkiyetin olanaksızlığı denen bir **boşluk** üzerinde yüzmektedir. O bakımdan tüm buzdağı yalnız **pseudo-feodal** veya salt biçim olarak feodal ilişkilerden oluşuyor. Bu dağ piramidinin su altında kalan bölümü, tahmin edileceği gibi, serflerin mülkiyetindeki işgücü ve bazı üretim-âletlerinden meydana geliyor. Piramidin su üstündeki bölümü ise, sipahi mülkiyetindeki rantlardan ve üretim âletlerinden... Kısacası buzdağı, feodal ilişkilerle çalışan bir bütün, ama dayandığı maddesel taban bu ilişkiler bütününün yapısı içinde değil, yani boşlukta.. Sünnî ortodoksluğa göre, bu taban tanrının elinde, oysa şamanist-budist gelenekli Türkmen göçerlerin özgürlükçü ideolojisi açısından herkesin elinde!..

Bu mülkiyetsizci-mutlaklık, Bizansın hem dünyevî toprak feodallerini hem de kilisenin mistikçi toprak feodallerini ürkütüyordu, yoksa **akıncı ve gazî** terörü değil! Bu terörün bir araç, mülkiyet ilkesindeki yıkımın bir aracı olduğunu biliyorlardı.

Öyle ya.. Akıncıların çoğu, yazarın da belgelerden saptadığı üzere dinci (kilise) ve dünyevî feodaller altında yoksullaşmış **paroikiler**, yani gönüllü serflerdi. Peki, bu paroiki-akıncıların yarattığı hayal kırıklığı daha taptaze iken (1320 sonraları), kilise ve dünyevî feodalizmin ideolojisi kendi dinamik işgüçlerinin elinden alınışını, yani **devşirme** olayını başka nasıl yorumlayabilirdi ki?

Özetlersek, Bizans feodal kesimlerinin, ister kilise ister dünyevî kökenli olsun, mülkiyetsizci-mutlaklık karşısında çöküşü söz konusudur. Ve bu, mutlak mülkiyete doğru malikâne divanî ve vakıflarıyla yol alan ve batılı tipteki feodalizme büyük bir hızla yaklaşan Selçuklu feodalizminin, **babaî-türkmen** ideolojisi ve isyanları karşısında d zçöküşünü andırmıyor mu? Üstelik feodalist tepki orada çok daha kanlı olmadı mı?

Peki, Osmanlıların mülkiyetsizci-mutlaklık ideolojisi nereden doğdu? Öyle ya, Arap-İslamlığında yatan feodalleşme **[bak. Ö. L. Barkan, Toprak Meselesi,** S. 243, Maverdi'den alıntı v.b.] eğilimlerinin, Osmanlı-Türkmen ideolojisine egemen olduğunu, fetihlerde toprakları tanrı adına kazanmak gibi bir «cihad» düşüncesinin Türkmen ideolojisinde var olduğunu söyleyebilir miyiz? Türklere Bizans'ın egemen feodal ideolojisinden gelen tepki Osmanlıların feodalleşme eğilimine gelen bir tepki miydi, kısacası kilise ve sivil Bizans egemenleri ile Osmanlı egemenleri arasındaki mücadele salt feodalizmalar arası bir rekabet miydi?

Her şeyden önce bunun Bizanslı halk ile Osmanlı-Türkmen göçer halkları arasında bir mücadele olmadığını biliyoruz.

Öte yandan (1) Osmanlı halkının arkasında Türkmen-Babaî isyanlarının mutlak (toprak) mülkiyetsizci pratiği vardı ve Selçuklu-İslam ideolojisi buna yenik düşmüştü, dolayısıyla Osmanlı egemenlerinin, tımar mülkiyetçiliğine uzanan Selçuklu pratiğini yeniden denemeleri imkânsızdı. (2) Ayrıca Anadolu, ardı arkası kesilmeyen mülkiyetsizci Türkmen akınlarının etkisi altındaydı, dolayısıyla toprağı Arap-İslamlığı ölçeğinde, Büyük Selçuklularda olduğu gibi, sipahiler yararına hızla iktalaştırmak hatta mülkiyeti vakıflar biçiminde mutlaklaştırmak yeni göçerleri boğacaktı. Ve sonuç işte o zaman batıda olduğu gibi, tabanı yere basan bir feodalizm olurdu, yoksa Aysberg gibi tabanından kopuk bir feodalizm değil.

Osmanlı, akıp gelen kitlelerin yaşama mücadelesini, bu mücadele içinde mutlak-mülkiyetli bir sınıfın oluşmasını, yani gerek kitlenin gerekse böyle bir sınıfın üzerinde yaşadıkları emek nesnesinin (toprağın) mülkiyetini ve mülkiyet ilişkilerini şöyle kontrol ediyordu: Bu nesneyi onların altından kategorik olarak çekip almakla! Ama ilişkiler, tabandaki nesnesinden yoksun kalınca, feodal ilişkiler de ancak ve sadece yüzeyde, biçimsel düzeyde yaşadı.

9 yıl önce Ostia Kardinal'ine yazdığı bir mektupta, Latin yardımı çabucak yetişmediği için Pelaponnes'in Türk akınları nedeniyle karşılaştığı tehlikeleri anlatır. Özellikle korsanlık ve Türklerin denizlerde görünmeleri huzursuzluk kaynağı idi[107].

Kantakuzenos, o sırada İmparatora karşı konumunu pekiştirmekle meşgul olduğundan 1339'da birlik yolunda girişilecek her türlü pazarlığa karşı kesin reddedici bir tavır içindeydi. Barlaam bu misyonu imparator değil, kendi adına yerine getirdi[108]. Daha sonra Büyük Demestikos'un maiyetinden ayrılarak onun planlarını alt-üst etti. Eğer birliğin geniş çapta olumlu bir yankı uyandırması isteniyorsa, Latin dogmalarına karşı sınırların çizilmesi zorunluydu. Palamas ve Kantakuzenos, halk arasındaki gerek İtalyan tacirlere gerekse Papalığın önderlik iddialarına karşı çıkan anti-Latin havadan yararlandılar ve siyasetlerini «batılı» olan herşeye karşı nefret ve aşağılama duygusunun yaygınlaştırılması üzerine kurdular[109]. Barlaam ve Patrik Kalekas bu yolda önlerinde birer engeldi. Palamas, Patriği tarafsızlaştırdıktan sonra Barlaam'a cepheden saldırdı. Ancak Barlaam kadar yetenekli olmadığını bildiği için onunla kamuoyu önünde tartışmaktan titizlikle kaçındı; o nedenle teolojik tartışmaları siyasal platforma çekti ve Kilisenin bölünmesini göze alamayan Patrik Kalekas'ı arkadaşını (Barlaam'ı-Ç.N.) feda etmeye zorlayıp kitaplarını yaktırdı; çünkü tomos hagioritikos ile 1341'de başarıya ulaşmıştı[110]. Barlaam yeniden mücadele sahnesine çıkabilmek için kendini Latin-severlik suçlamasından temize çıkarmak zorundaydı, ancak sonunda Kantakuzenos'un Palamascılarla işbirliği yapması nedeniyle tümden yenildi.

Palamas ile Kantakuzenos birbirleri için birer birer biçilmiş kaftandı. Gasıp imparatorun hezikhastlara olan eğilimi siyasal niyetlerinden kaynaklanıyordu. Davasını Athos keşişlerinin yardımıyla güvence altına almak istiyordu. Çabaları semeresini verdi, çünkü Palamasçı gruplar Konstantinopel'i onun ellerine teslim ettiler[111]. Kendini gasıp imparatora adayan ve ona imparatorluk tacını giydiren İsidor (1347-

(107) «... **habens gravissima nova de Turchis... videlicet quod ipsi habebant inter galeas et ligna armata, tam parva quam magna, plura quam centum viginti et continue, quantum ad navigiorum et hominum multitudinem augmentantur, et jam gravissime dampnificaverant insulam Nigropontis et aliarum partinum Romanise»** Kunstmann, F., S. 778.

(108) Karş.: Giannelli, C., **Un procetto di Barlaam Calabro pe l'unione delle chiese.** Studi e Testi 123, C. III, Città del Vaticano 1946, S. 173.

(109) Sjuzjumov, BB XXIII içinde, 1963, S. 267.

(110) Barlaam von Calabrien, **Epistole**, S. 207, 210.

(111) Weiss, G., **Joannes Kantakuzenos**, S. 112, 131.

1349/50) türünden yaratıklar hezikhastların imparatorluk sınırları içindeki zaferine yardımcı oldular. Pratik, vasiyetnamesinde Kantakuzenos'u, Tanrı onu kutsal dogmaların savunucusu ve hakemi seçtiği için en yüksek perdeden övmekten geri durmaz[112]. Palamascılığı Ortodoksluk mertebesine yükselten 1351 tarihli, **Tomos,** yalnızca dinsel-dogmatik bir zarar değil, öncelikle İmparator Iohannes Kantakuzenos'un zaferinin bir belgesiydi[113].

Bu işbirliğinden, sıkı bir çıkarbirliğinin varolduğu sonucunu çıkarsayabilir miyiz? M. Ja. Sjuzjumov bu soruya olumlu yanıt verir. Kanıt olarak, Palamas'ın Bursa'da Osmanlılar elinde tutsak kaldığı dönemi anlatırken Türk egemenliğini övdüğü mektubunu verir. Bu mektupta hoşgörülü din politikasından oldukça etkilenmiş görünür ve Osmanlı Beyliğindeki devlet düzenini över. Türk Müslümanların Hıristiyan Grekler üzerindeki muhtemel bir zaferi onun için artık dehşet verici bir olasılık olmaktan çıkmış, hatta onda Türkleri hıristiyanlığa döndürmek umudu doğurmuştu[114]. Selânik başpiskoposu İsidor Glabas öteki kilise uluları ile birlikte kentin 1386'da Türkler tarafından kuşatılması sırasında tanrısal iradeye* boyun eğilmesi, yani kentin düşmanlara teslim edilmesi yolunda dua etti. Türklere karşı savaşı Tanrı'ya karşı savaş olarak görüyorlardı[115]. Sjuzjumov böylesi bir tavrı teslimiyet ideolojisi olarak tanımlar[116].

Kantakuzenos ve Magnatlar bu tavrı paylaşmakta mıydı ve Palamas, C. Kyrris'in belirttiği gibi her zaman İmparator'un «alter ego»su (sağ kolu) muydu?

E. Frances, Feodal Aristokrasinin kapitülasyon politikasını kanıtladığını gösteren pek çok örnek verir. Daha 1366'da Türk-sever klik, planlanmış bir Macar müdahalesini engellemeyi ve Osmanlılara karşı bir Balkan birliği için propaganda yapan Patrik Kallistos'u 1363'de zehirletmeyi başarmıştı. III. Andronikos 1340'da Apokaukos'u donanma komutanlığına atayıp, onu Umur'a karşı bir sefere yollamaya çalıştığında, Kantakuzenos rakibinin başarısını ve Umur'un zor duruma düş-

---

(*) (Y.Ö.) Feodalizmi, tarihsel gerçekliğiyle savunan bir ordu yenik düşerken.

(112) Helfer, W., **Das Testament des Patriarchen Isidoros (1347-1348/50). JÖG XVII,** 1968, S. 73-84.

(113) Meyendorff, J., **Introduction,** S. 149.

(114) Arnakis, C., Gregory Palamas, S. 106-108.

(115) Vacalopoulos, A.E., **History,** S. 60.

(116) Sjuzjumov, S. 265.

(117) Frances, E., **La féodalité,** S. 74.

(118) Dölger, F., Regesten No: 2842.

mesini engellemek için mücadele etti[119]. Z. V. Udalcova da aynı konuda 15. yüzyıla ilişkin olgular toparlamıştır[120].

Malzemenin analizi, teslimiyetçi girişimlerin İmparator'un 1354'de geri çekilmesinden sonraya rastladığını gösteriyor. Onun, müttefiki Umur'a yardımları karşılığında herhangi bir kale, kent ya da köyü vaad ya da teslim etmiş olduğuna işaret eden hiçbir veri yok. Tam tersine, III. Andronikos'un ölümü arifesinde onu harekete sevk eden çok daha farklı plan ve güdüler mevcuttu. Savaş meclisinde şu programı savunmuş olmalı: «Eğer Tanrının yardımıyla Peloponnes'de oturan Latinleri imparatorluğa tâbi kılabilirsek, o zaman zorunlu olarak Attika ve Böotia'da yaşayan Katalanlar da, ister gönüllü ister zorla, bize katılacaklardır. O zaman Romalıların iktidarı, eski zamanlarda olduğu gibi, Palepomnes'ten Byzantion'a kadar yayılacak ve Sırplardan ve diğer komşu barbar kavimlerinden bize bu kadar zamandır ettikleri hakaretin hesabını sormak kolaylaşacaktır»[121] Bu programın gerçekleştirilmesinde Aydın Türkleri ona dolgun maaşlı askerler olarak hizmet edeceklerdi. Planlarını tehdit edenler bunlar değil, Sırp ve Latinlerdi. Anadolu Beylikleri önünde diz çökmek onun siyasal ufkunun tümüyle dışındaydı.

G. Weiss, bir ihanet politikasının söz konusu olmadığını, ama «iç mücadelelerden tarafların Bizans devletinin geleceğini düşünmeksizin dış yardıma başvurma geleneğinin yol açtığı giderilmesi olanaksız etkiler»den sözedilmesi gerektiğini belirterek benim anlayışımı onaylıyor[122]. E. Frances de ölümünden az önce «ihanet tezi»ni değiştirerek Cenova etkisinin kırılmasının, Kantakuzenos'un dış politikasındaki temel çizgiyi oluşturduğunu belirtti. Türklerle yapılan ittifaklar, ara çözümlere yönelik oportünist düşüncelerden ileri gelmekte olup devletin çöküşünü yine de engelleyememişlerdi[123].

Peki feodal aristokrasinin durumu neydi? Osmanlıların Rumeli'deki nihaî yerleşmelerinden önce, kafalarında zayıf bir basileus idaresinde gevşek bir federatif devlet vardı, asla bir Sultan yönetiminde merkezî bir despotluk değil. 1341 ile 1354 arasında kentlerdeki halk iktidarları her ne kadar magnat'ları fena halde korkutmuş ve Selânik ve Edirne'deki tüyü teleği yolunmuş dinatoi «güçlü bir adam»ı bekler

(119) Bosch, U. V., **Kaiser Andronikos III.** S. 184.
(120) Udal'cova, Z. V., BB VII içinde, 1953, S. 109.
(121) Kantakuzenos, C. 1, II. S. 80.
(122) Weiss, G., **Joannes Kantakuzenos**, S. 68.
(123) Frances, E., **Quelques aspects**, S. 176.

hale gelmişlerse de[124], Kantakuzenos yalnızca bir **primus inter pares** (eşitler arasında birinci) olduğunu gösterip halk hareketlerini bastırmayı ya da nötrleştirmeyi başararak onlara çıkarlarının korunacağı güvencesini vermişti. Yüksek aristokrasinin görüşünce imparatorluğun nasıl yapılandırılması gerektiğini Selânik'li Arkont'ların özgürlüklerinden anlayabiliriz. Mikhael Gabrielopoulos tarafından Phanar (Fener - İstanbul) için düzenlenen haziran 1343 tarihli bir belgede, hükümdar onlara toprakları üzerinde özgürce tasarruf hakkı tanıyor, vergi ve zorunlu ikametten muaf tutuyor ve askerî yükümlülüklerinin sınırını kesinkes saptıyordu. Ayrıca, kendi mahkemelerini kurabiliyordu ve birinin ihaneti halinde ötekiler sorumlu tutulmuyordu. Belge aynen devletlerarası bir antlaşma biçiminde düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Thesselia'lı dinatoi Gabrielopoulos'un ölümünden sonra Kantakuzenos'a elçiler yollayarak hemen hemen aynı özgürlükleri içeren ve bir chrysos bullon biçiminde ifadesini bulan yeni bir anlaşma kopardılar. Gasıp imparatora olan bağımlılıkları ve askerî yükümlülükleri dışında, Arkontlar artık özgürdüler. Ülkenin Stephan Duşan tarafından işgali de anlaşmalar temelinde olmuş olmalı. Çar 1342 ve 1343 tarihli özgürlük fermanlarını tanımak zorunda kalmıştı[125]. Epirus Arkontlarının 1339/40'taki ayaklanmaları da aynı hedefi güdüyordu: Kendilerine özerklik tanınması. Kantakuzenos ile imparatorun dul karısı arasındaki bir yakınlaşmadan zararlı çıkabileceğini hesaplayan aristokratlar partisinin bir bölümü gasıp imparatorun oğlu Mattheus'u merkezden ayrılıp Adrianopel (Edirne) ve Didimoteikhos'da (Gümülcine) bağımsız bir despotluk kurması için ikna etmeye çalıştı[126]. Mazaris, 15. yüzyılın başında imparator II. Manuel (1391-1425) Peloponneste içlerinden herbirinin kendi tiranlıklarını kurmak niyetinde olmadığını yazar[127]. 14. yüzyılın ortasında beliren ve imparatorluğun birliğini daha da gevşeterek çözen Apanage* sistemi de buna işaret eder. Kantakuzenos en küçük oğlu Manuel'e Mora'yı Apanage olarak verdi. Ancak bu kötü alışkanlık yalnızca Mora'da yerleşmedi. Thessalonike (Selânik) çevresinde, Marmara kıyılarında ve Trakya kıyıları boyunca uzanan adalarda da görüldü. Apanage beyleri tam özerkliğe sahip olarak iç ve dış meselelere ilişkin

(*) Apanage (Frans.) Soylu ailelerin miras hakkına sahip olmayan çocuklarına toprak verilmesi - Ç.N.

(124) Meşruluktan yana olan ve hükümdarı destekleyen başkentte bile, tüm tarım arazilerinin ortak mülk haline getirilmesini isteyen vaizler türedi. Bunlar, kentin işsesini, yalnız köylü, zanaatçı ya da gemici gibi yoksul insanların sağladığını vurguluyorlardı. O nedenle zenginlerin yaşamı bu insanların çalışmasına bağımlıydı. Oysa zenginler devleti zor duruma itiyor, kamu düzenini bozuyor ve sefaleti yaygınlaştırıyorlardı. Şevçenko, I., **The Zealot Revolution**, S. 617, A., 69.

(125) Solovjev, A. V., **Tessalikie arhantiye v XIV veke.** ES IV, 1932, S. 164-66.

kararlar alırlardı. B. Ferjancic, bunları 14. yüzyıl için genel olarak kabul edilenden çok daha geniş çaptaki bir feodalleşmenin devlete yansıması olarak görür[128]. J. W. Barker Bizans Apanage sistemini Fransanınkiyle karşılaştırarak, bunun Fransa'daki kralın iktidarını güçlendirirken, Bizans'takinin merkezî iktidarın güçten düşmesinin belirtisi olduğu sonucuna varır[129]. Feodal çerçevedeki bu kendi başına buyruklaşmaya hiçbir Sultan asla izin vermezdi. Belli ki Magnat'lar da böylesi bir yanılsamaya kapılmadılar. Tek çabaları Türk askeri gücünden kendi çıkarları doğrultusunda olabildiğince yararlanmaktı, yoksa asla beyin birini Konstantinopol'de tahta oturtmak değil. Ancak baş düşmanlarını da Türkler olarak görmüyorlardı. Peki, öyleyse Bizansta egemen sınıfın tehlikenin boyutlarını kavrayabilen temsilcileri var mıydı?

E. Frances yalnızca saray aristokratlarına anti-Türk bir bilinç tanır, çünkü bunların henüz devletten çıkarları vardır[130]. İmparator I. Andronikos zamanında işgören Theodor Metokhites, ne de olsa Nikoialı olduğundan, kendi deneyimlerinden tanıdığı Türklerin ne denli tehlikeli olduklarına işaret etmiştir. Resmî dünya görüşünün iyimserliğine bilinçli şekilde karşı çıkan ve «stoacı bir kahramanlık ile kaderci bir hareketsizliğe» eğilim gösteren felsefesi, imparatorluğun maddi-manevî tüm rezervlerini barbarlara karşı harekete geçirmek için pek de uygun değildi[131]. En sevgili öğrencisi tarihçi Nikephoras Gregoras, Türklerden veba gibi nefret ederdi. Onların 1340'ta Trakya'yı 8000 adamla nasıl alt-üst ettiklerini, gece gündüz demeden yağmalayıp ölü ve canlı ganimetlerini Anadolu'ya nasıl taşıdıklarını, «onlara karşı koyacak kimse bulunmadığından» acılar içinde tasvir eder[132]. Gasıp imparatoru, bu sürüleri müttefik sıfatıyla ülkeye soktuğu için acımasızca eleştirir. Gregoras'ın kafasında Bizanslı tüm partilerin oluşturacağı bir ortak direniş cephesi var olmuşa benzer. Kentsel demokrasiye ve halk hareketlerine ise aynen öğretmeni Metokhites gibi son derece sevimsiz yaklaştı. Metokhites açısından, her türlü demokrasi özü gereği bir hastalık demekti. Antik Atina da bunu en iyi biçimde kanıtlamıyor muydu: Orada halk anarşiye düşmüş, devrimcilik taslamış, her şeyi ifradına vardırmış ve sonunda her şeyi kaybetmişti.[133] Buna karşın Gregoras,

(126) Kyrris, C. P., **John Cantacuzenus**, S. 29, 42.

(127) Dräseke, J., S. 365.

(128) Ferjançiç, B., S. 127, 130, 135-140.

(129) Barker, J. W., **The problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologan period.** Byzantinat t. III, 1971, S. 120.

(130) Frances, E., **La féodalité**, S. 85.

(131) Beck, H. G., **Theodoros Metochites**, S. 7, 114.

(132) Gregoras, N., C. 1, XI, 7, S. 548: «... ote mindena ton enautiosomenon ekontes.»

(133) Beck, H G., **Theodoros Metochites**, S. 71.

Thessalonike'deki Zelot'lar hareketine karşı Kantakuzenos kadar nefret dolu bir tavır takınmamış ve oluşturdukları hareketi özgün bir devlet biçimi, «ilginç bir oklokrati» (Ayak takımı iktidarı - Ç.N.) olarak kavrama çabası göstermiştir.[134] Ancak bu güçleri anti-Türk direniş cephesiyle bütünleştirmeyi pek aklına getirmedi.

II. Andronikos'un sarayında basileus'un en etkili danışmanlarından biri olan devlet adamı ve hümanist Nikephoros Khumnos özgüçlerinin bilincine varılması konusunda daha ciddî fikirler yürüttü. Bizanslıların Anadolu'daki savaşımını, Antik çağda Persler'in geri püskürtülmesine benzeyen kültürel bir misyon olarak kavradı. Her sıradan çatışmayı hemen Salamis ya da Termofilon savaşıyla kıyasladı veya biraz ön plana çıkan her Bizanslı subay onun gözünde bir yeni Themistokles oldu. Geçmişe dönüşten beklediği şey gelecek konusunda iyimserlik üretmesiydi. Khumnos, Katalan yardımını küçümsedi ve imparatorun Roger de Flor ile yaptığı anlaşmayı mahkûm etti. Ancak kendini ve kendine benzeyenler tarafından yeniden canlandırılan, yeni Grekliğin tüm öteki ulus ve devletlere manevî üstünlüğü fikrinin askerî açıdan nasıl gerçekleştirileceğini söylemeyi pek beceremedi.[135]

Kantakuzenos, Umur'un ölümüne kadar şeytan Beelzebub'la (Şeytanın bir başka adı - Ç.N.) kovma biçiminde özetlenebilecek geleneksel Bizans reçetesine sadık kaldı. Türk beyi ona tam da istediği şeyi, savaş tecrübeleri olan askerleri sunuyordu. Buna karşın fiyatını yüksek tutuyor, kendi kendi hesabına köleler yakalıyor, deniz beyliğini geliştiriyor, ama aynı zamanda da Grek dostuna koltuk değneği oluyordu. Ama bu arada imparatorluk topraklarına pek hâlel gelmedi; o bakımdan ihanet ve teslimiyetçilik tezi de böylelikle düşer.

2. İlk Türk Fetihleri Döneminde Osmanlılar ve Bizans

Latin birliklerince kendi beyliği etrafında çepeçevre kuşatılan Umur Bey, Smyrna Limanı uğruna verdiği savaşta hayatını kaybedince koşullar temelinden değişti ve Kantakuzenos da kendine Anadolu'da yeni müttefikler aramak zorunda kaldı.

Bundan böyle Türk emirlerinin en güçlüsü olan Orhan'a yöneldi. Onunla da Aydınoğlu ile yaptığına benzer bir anlaşmaya varabilmek umudundaydı. Onu bu davaya kazanabilmek için kızı Theodora'yı gelin verdi. Nikephoros Gregoras Bizans diplomasi tarihinde benzeri gö-

(134) Verpeaux, J., S. 186.
(135) Werner, E., Narodnaia eres, BB XVII, 1960, S. 173.

rülmemiş bu adamı şöyle yorumlar: «(Kontekuzenos - E.W.) Bizans'a en yakın oturan ve gücü daha o zamandan tüm öteki Türk Satraplarından daha üstün olan (persikouz iperairon satrapaz) Orhan'ın Bizans'ı en çok sarsabilecek kişi olduğunu görmüştü. Bu nedenle kızını vermek suretiyle onu damatlığa kazanmayı istiyordu. Zaten Orhan da Theodora için çoktandır yanıp tutuşuyordu...»[136]

Gregoras'ın (Orhan) Bey'in gücünü böylesine vurgulaması ilginçtir, çünkü kendisi daha 1341'de aşağıdaki sözlerle Umur'u «satrapların» en güçlüsü olarak tanımlamıştı:

«Çünkü o Iyonya ve Lidya'nın efendisi idi ve denizi gemileriyle doldurmuyordu. Devleti kısa zamanda yalnızca Ege adalarına değil, aynı zamanda da Euböa, Peleponnes, Kreta, Rhodos ve Thessalia'dan Bizans'a kadar tüm kıyı bölgelerine korku salar oldu.»[137]

Orhan'ın gücünün boyutları Kantokuzenos üzerinde de etkisiz kalmadı. Rakibi Apokaukos ise 1345'de zengin hediyeler yüklü elçiler yollamak suretiyle onu kendi saflarına kazanmaya çalıştı.[138] İmparatorun dul karısı Anna 1346'da 6000 Saruhan Türk'ü ile olayların akışını tersine çevirmeye çalıştı.[139] Ancak bunda başarısızlığa uğradı ve gasıp imparator muzaffer olarak Konstantinopol'e girdi. Ne var ki, saray muhafızlarının ve halkın alt tabakalarının direnişi Orhan'la işbirliğine gidilmesi halinde onun için tehlikeli olabilirdi. Buna bir de kuzeyden gelen dış tehlike, yani Sırp yayılması eklendi. 1345 sonunda Stephan Duşan kendini Sırp ve Grekler'in çarı ilân etmiş ve Konstantinopel üzerinde sembolik olarak hak iddiasında bulunmuştu. 16.4.1346'da Skoplje (Üsküp)'deki Sırp patriğinin elinden taç giydiği törende yalnızca Slav ruhban sınıfının değil, fethedilmiş bölgelerdeki Grek ruhban sınıfının da üyeleri ve ayrıca Athos'ların **higümen** konseyi başkanı Protos —ki 1312'den beri artık Basileus'a değil doğrudan doğruya Konstantinopel patriğine bağlıydı— ve «kutsaldağ» keşişlerinden bir grup hazır bulunmuştu.[140] Stephan, verdiği hediye ve ayrıcalıklarla Athos keşişlerinin sevgisini kazanmış ve böylelikle de Ortodoks dünyasındaki saygınlığını yükseltmişti[141]. Dionysiou gibi bazı manastırlar kısa süre için

(136) Gregoras, N., C. 2, XV, 5, S. 763. Theodora Bursa'ya yerleştikten sonra yoksul Grekler ve Hıristiyan esirlerine elinden geldiğince yardım etti: Vryonis, Jr., **The Decline**, S. 440.

(137) Gregoras, N., C. 1, XII, 7, S. 557.

(138) Kantakuzenos, C. 2, III, 82, S. 507; Dukas, VIII, S. 31.

(139) Dölger, F., **Regesten 5, No: 2912.**

(140) Vasiliev, A. A., **History**, S. 619.

(141) Ostrogorsky, G., **Pour l'histoire**, S. 206. Aynı yazar, **Padolivo**, S. 74.

Sırp etkisi altına girmişlerdi. Yönetim mekanizması ve öncelikle de büyük önem taşıyan Protos'luk makamı Sırplar'ın eline geçti. Protoi (Y.Ö. Protog yandaşları) Sırp Patrikliğini kayırdılar ve Konstantinopel'den bağımsızlaştılar. Slav vilayetlerinden gelme keşişlerin sayısı arttı ve Protaton'a bağlı **Kellia**'nın çocuğu ekonomik çıkarları nedeniyle manastırlara el koydu.[142]

Çar kendi başına buyruk bir tavırla çevresindeki adamlara despotluklar dağıttı, oysa bu, yalnızca Basileus'a tanınmış bir haktı; despotluk da, toprak ve mevki verme yetkisi olmasa bile, yine de hiyerarşideki konumu yüksek bir pâye idi. Stephan, İtalyan deniz cumhuriyetlerinin saldırılarına karşı direnebilmek amacıyla Orhan'la bir modus vivendi* aradı.

Bu açıdan Türklerle arasını iyi tutmak Kantokuzenos'un da işine geldi; ne de olsa aşırı güçlü iki düşmanın birden kıskacında kalmak hiç hoş olmayacaktı. Çabuk davranarak Çar ile Bey arasındaki yakınlaşmayı önledi.[143]

R. Mantran'ın, Saruhan ve Aydın beyliklerinin donanmaları nedeniyle, Osmanlılar'dan daha büyük bir tehdit oluşturdukları ve yeni ittifakın da bu nedenle ortaya çıktığı yollu açıklaması bana pek inandırıcı görünmüyor.[144] Tam tersi söz konusu olmalı: Smyrna'nın 1344'de Haçlılarca alınmasından sonra Aydın'ın zayıflaması Kantokuzenos'u da etkilediğinden Anadolu'da yeni bir müttefik aramak durumundaydı. Ayrıca önce Umur'la da fikir alışverişinde bulunmuş ve onun onayını almıştı.[145]

Görünüm başlangıçta gasıp imparatorun önemli bir diplomatik zafer kazandığı yolundaydı. Ancak Stephan Duşan onu 1347'de fena halde sıkıştırıp, Konstatinopel yönünde bir Sırp seferi ufukta güçlü bir olasılık olarak belirmeye başlayınca, kayınpederi (**Y.Ö. Orhan Bey**) ona 10.000 askerle oğlu Süleyman'ı gönderdi. Ancak bu ivedi yardımın yarattığı sevinç pek uzun sürmeyip yerini hızla hüsrana bıraktı. Sırp-Bizans meselesine fazlaca ilgi duymayan vahşî gazîler müttefiklerinin ülkesinde, sanki düşman toprağında imişçesine yağma ve öldürmeye giriştiler. Grek birliklerinin kumandanı Mattheus Kontakuzenos kendi canını kurtardığına şükretmeliydi. Ortak askerî operas-

(*) Modus vivendi (Lat.): Karşılıklı ödün ve tahammüle dayalı birlikte yaşama. - (Ç.N.)

(142) Actes Dionysiou, S. 9.

(143) Vasiliev, A. A., **History**, S. 624.

(144) Mantran, R., S. 35.

(145) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 237.

yonlara girişmenin bu koşullarda pek bir anlamı olmayacaktı. Müsellem ve yayalar Bithynia'ya ganimet yüklü döndüler.[146] Dukas, halkın çekmek zorunda kaldığı acıları anlatır: Erkek ve kadınları, çocuk ve gençleri, papaz ve keşişleri zincire vurup satışa arzettiler. Hemen bir alıcı çıkmadığında, «mallarını» elden çabuk ve uygun koşullarla çıkarmak için esirlerini Grekler'in gözü önünde dövdüler[147].

Ancak bu gaza, Osmanlılar'ın kendi başlarına girişecekleri çok daha tehlikeli bir dizi operasyona yalnızca bir başlangıç niteliğindeydi. Ne Orhan bir Umur'du, ne de Osmanlılar Aydın ya da Saruhan-Türk'ü. Onlar için önemli olan, yalnızca ganimet ya da asker maaşı değil, Avrupa'da girişilecek sürekli futuhattı.

Bulgar Çarı Ivan Alexander'e (1331-1371) Tırnova'ya yolladığı bir elçi aracılığıyla Kantakuzenos, Osmanlılar'ı Bulgarlar üzerine kışkırttığı suçlamalarını reddetti. Çünkü 1349'da Süleyman 20.000 askerle Güney-Bulgaristan'ı birdenbire basmış ve dehşet saçmıştı. Ganimeti binlerce tutsak ve yaygın sığır sürülerinden oluşuyordu. Bunu 1350 ve 51'den başka iki baskın daha izledi.[148]

Kantakuzenos, İvan'a Türkler'in çok güçlü olduğunu ve yağma ve soygunları kendi içgüdüleriyle yaptıklarını açıkladı. Kendisi onları yalnızca Grek tema ve kentlerini işgal eden Sırplar'ı kovması için çağırmıştı. Çar'a, Türkler'in Avrupa'ya geçişlerini engelleyecek bir file kurabilmesi için kendisine para göndermesini önerdi. Gasıp imparatorun olayı betimleyişine göre, Tırnova halkı her ne kadar yollara dökülüp Çar'dan söz konusu para yardımını göndermesini istemişse de, Çar bunun nefret ettikleri Grekler'e gönüllü vergi ödemekten başka bir şey olamayacağı, gerekçesiyle reddetmiştir[149]. Stephan Duşan cephesi de pek farklı görünmüyordu; o da tıpkı selefi Stephan Uroş Milutin (1282-1321) gibi Bizans'a karşı savaşa feodal aristokrasi tarafından itilmişti. Duşan'ın Balkanlar'daki hegemonya arayışı ve Çar unvanı, yeni egemenlik alanları ve etkin devlet görevleri peşinde olan feodal aristokrasinin futuhat politikası biçiminde somutlaştı. Örneğin Kral Milutin, II. Andronikos ile barışa yattığında, koşullar Sırbistan açısından alışılmadık ölçüde olumlu olmasına rağmen, feodal beyler buna direnmişlerdi. Bizans heyetine eşlik eden Theodor Metokhites, basileusa (imparatora) yazdığı mektupta aristokrasinin ganimet elde etme

(146) Kantakuzenos, C. 3, IV, S. 32.

(147) Dukas, VIII, S. 32.

(148) Nikov, P., S. 118.

(149) Atanasov, St. vb. **Vilgerskogo voenno izkirsgvo prez feodalizma**, Sofya 1958, S. 241. Angelov, D., **Kvoprosi**, S. 454-56. **Türkler'in Bulgaristanı Tehdidi.**

amacıyla savaşa devam niyetinde olduğunu belirtmişti. Aynı şekilde 1342'de Duşan, Kantakuzenos'un desteklenmesini öneren aynı güçlere boyun eğdi. İşgal edilen bölgelerde ise dünyevî ve ruhban aristokrasi palazlanıyor, Grek pronoia sahiplerini ve piskoposlarını sürerek yönetim mekanizmasının tepesine kendileri oturuyordu[150]. Kantakuzenos, bu nedenle, Çar'a yönelteceği herhangi bir yardım çağrısının giderek kendisinden yeni toprak taleplerine yolaçmasından korkuyordu.

Güney-Doğu Avrupa'ya yönelik Türk akınlarının dönüm noktası 1352'de Gelibolu yarımadasındaki küçük Tzympe kalesinin Süleyman tarafından işgaliyle başlar. Böylelikle önemli bir köprübaşı Osmanlıların eline geçmiş olur. Orhan 1352/53'de Venedik ve Bizansla savaş halinde bulunan Cenovalılarla işbirliğine gider. Cenovalılar ona savaş malzemesi sağlar ve (Orhan'ın) vurucu güçlerini Venediğin elindeki Mora'ya yöneltirler. Ölen Umur'un kardeşi Hıdır Bey onlarla birlikte davranır. Süleyman ise bu arada akıncı ve yayalarla Trakya'yı çöle çevirmiştir[151]. İçsavaşın ve Türk akınlarının ağırlığı altında büyük acılar çeken ülke, üstüne üstlük bir de 1347/48 yıllarında insan-hayvan ayırdetmeksizin kırıp geçiren bir veba salgınına sahne olur[152].

1354 baharında kıyı kentleri şiddetli bir deprem geçirdi. «Yalnızca evler yıkılıp, sâkinleri enkaz altında kalmadı, aynı zamanda kent surları da temelden çöktü. (eks auton kripidon) Kendini kurtarabilen, ancak surları onarmanın da olanaksızlığını gören ve barbarların ellerine düşmeyi de istemeyenler, kadın ve çocuklarıyla kentin felaketten korunabilmiş öteki bölgesine doğru gece vakti sislerin içinden geçerek yola koyuldular. Kar, yağmur ve korkunç bir don pek çoklarının, özel-

---

(*) **(Y.Ö.)** Bu durum, egemen Grek feodalizmiyle yeni gelişen sırp feodalizmi arasındaki rekabet ve egemenlik mücadelesiydi. Oysa erken-Osmanlılar açısından Balkan fetihleri öyle değildi. Tam tersine, mutlak mülkiyetçiliğe yönelik tüm Bizans feodalizmi ile Osmanlı-Türkmenler'in mutlak mülkiyetsizciliğe veya ortak mülkiyetçiliğe yönelik ideolojisi arasındaki savaş söz konusuydu. Erken-Osmanlılar Avrupa'ya, oradaki üretim ilişkilerinin feodalist gelişmesini altüst eden toprakçı mutlak mülkiyetsizlik ideolojisiyle giriyorlardı ve bu ideoloji Balkanlar'daki **paroikiler** arasında kendilerine büyük yandaş kitleleri kazandıracaktı. Avrupa feodalizminin ilk dönemlerindeki cermen komünlerinin ortak-toprak mülkiyetçiliği sanki yeniden canlandırılıyordu. Üretim ilişkilerinin temel nesnesi olan toprağın mülkiyeti, yani ilişkilerin altındaki zemin kayıyordu. Osmanlılar, artık bu ilkeden genelde hiçbir zaman ayrılmayacak olan bir **irreel** veya **pseudo** feodalizme doğru gideceklerdi. Gerçekten de Osmanlılar'ın halk düzeyinde **anti feodalist**, siyasal düzeyde ise **böl-yönetici**, yani **feodalist** uygulamaları ortaya ayakları yere basmayan bir **aysberg-feodalizmi** çıkarıyordu.

(150) Ostrogorsky, G., **Dusan**, S. 152. 155, 157.

(151) Jorga, N., **Latins**, S. 211.

(152) Gregoras; köpekleri, atları, kuş ve fareleri sayıyor, XVI, 1, S. 798.

likle de kadın ve çocukların ölümüne yol açtı»[153]. Gallipoli'nin harabeye dönmüş duvarları kent sâkinlerine artık Türklerden korunma olanağı sağlamıyordu[154].

Afet haberi daha Bursa sarayına ulaşır ulaşmaz, yorulmak nedir bilmez Süleyman ayağa kalkıp, boydaşlarının (omofilon) çoğunu çoluk çocuk toparladı ve Trakya'ya kolonist olarak yerleştirdi. Bu arada Gallipoli'ye özel dikkat gösterdi. «Surlarını tamir ve eskisinden daha sağlam inşa ettirdi. Saygın kimselerin (ton epifanon) pek çoğunu burada yerleşmeye zorladı»[155] Bu girişimden Osmanlı kaynakları da sözederler. Aşıkpaşazade, kaynaklarından ona ulaşan hikâyeyi, Süleyman'ın bunu babası Orhan'dan rica ettiği şekline sokar: «Kabul edilmelidir ki, eğer burada ele geçirilen kaleler ve bölgeler iyi bir duruma getirilmek isteniyorsa, buralarda iskân edilmek üzere İslâm milletinden pek çok kişiye ihtiyaç vardır... (Orhan - E.W.) Karasi ülkesine gelmiş bulunan pek çok gezginci Arap çobanını götürüp Rumeli'ne yerleştirdi»[156]. Bundan böyle bir tür «Kent kurma hastalığı» her yanı saracaktı. İnsansız bölgeler Türklerle iskân edildi, köyler ve müstahkem mevkiler kuruldu, köprüler yeniden inşa edildi[157]. Batı Anadolu üzerinde (Y.Ö. Türkmen akınının) yoğun bir nüfus baskısı olduğuna daha önce değinmiştik. Bu baskı şimdi bir boşaltma sübapına kavuşmuş oluyordu. Kolonileşme basbayağı gönüllü biçimde, zorunlu iskân olmaksızın gerçekleşti[158]. Burada toprakların gerçek anlamda fethi ya da kazanımı söz konusudur. Bektaşî'ler ve öteki dervişler bitmez tükenmez bir etkinlik alanına kavuşmuşlardı. Terkedilmiş ıssız yerleşim merkezlerini nüfuslandırdılar. Benedik ve Sistersiyen rahiplerinin Batı Avrupa'da toprakların ıslahında oynadıkları rolü onlar Balkanlarda oynadılar[159].

Bunlara evlenme yasağı yoktu, fethedilmiş bölgelere aileleriyle birlikte yerleşmiş, kervansaray ve konakyeri işlevi gören, tacir ve hacılara barınma ve bakım hizmeti sunan tekkeler kurmuşlardı. Gerek Orhan ve I. Murad, gerekse Süleyman, Rumeli'de dervişlere dinsel amaçlara, aynı zamanda pratik ekonomik ve toplumsal hedeflere de yönelik sayısız vakıf* dağıttılar. Yeni göçmenlere barınak sağlamak, ayrıca

(153) Kantakuzenos, C. 3, IV, 38, S. 277.

(154) Jorga, N., Latins, S. 214.

(155) Kantakuzenos, C. 3, IV, 38, S. 278.

(156) Aşıkpaşazade, 40. S. 78. «Eski Osmanlı Takvimi» Gelibolu'nun elegeçirilişini 1354 olarak tarihlendiriyor: Takvimler I, S. 69, No: 75.

(*) (Y.Ö.) Vakıf, batıda feodal şatoların burçları dibindeki zanaatçı-tüccar sitesine tekabül eden bir siteyi de içermektedir. Vakıf topraklarının rantlarını olduğu gibi, bu sitedeki ticari gelirleri de mülkiyetsizci dervişler kontrol eder. «Aysberg feodalizmi»

köprü bakım hizmetlerini üstlenmek ve nehir ulaşımını düzenlemek onların görevleri arasındaydı[161]. Bu anlamda açıkça Rumeli'nin Türkleştirilmesi çabasına yönelmişlerdi[162].

Süleyman-Orhan'la başlayan ve Bayezid'e kadar yoğun biçimde süren Türk kolonileşmesini Bizans kronikleri de doğrular. Laonikos Khalkokondiles, Makedonya, Zagora çevresi ve Philippopolis'den (Filibe) sözeder. Khersones'e Süleyman daha kendi zamanında kolonistler yerleştirmiştir. Selânik ve Üsküp çevresine, Bulgaristan'da ise Philippopel'den Haemus'a ve Serdica'ya kadar I. Bayezid devrinde Anadolu'dan Türkler gelip oturmuştur[163] Gallipoli'nin işgali ardından gelen göçerlerin çoğu tarımsal düzene geçmişlerdir[164]. Yine Aşıkpaşazade'nin sözünü ettiği göçebe Arap çobanlarını Neşrî, Gallipoli çevresinde tespit eder[165]. Demetrius Kidones 1366 yılında yaptığı bir konuşmada, Türklerin artık Thrakia'da Bizanslılardan daha büyük bir güvenlik içinde yaşadıklarını ve eyaletin bir Türk ülkesine dönüştüğünü üzülerek belirtir[166]. Sultan I. Bayezid devrinde onun merkezileştirme siyasetine karşı koyan Saruhan Türkleri, direnişlerinin kırılması için Plovdiv (Filibe) çevresine zorunlu iskan edilir. Ayrıca Kırım'da Timur'un önünden kaçan pek çok Tatar da buraya sığınmıştır[167]. Makedonya'nın 1371'de başlayan kolonileşmesi Serrhes, Skoplje ve Bitolia gibi kentsel yerleşmeleri ve sonra da Thessalonike'nin hinterlandına kadar tüm Vardar vadilerini kapsadı*. Ağırlık merkezini, D. Angelov'un vurguladığı gibi, Sırbistan, Bosna, Macaristan ve Galiçya'ya karşı bir saldırı üssü olarak hizmet görecek olan Skoplje (Üsküp) oluşturdu. Türk kolonistleri, aynı şekilde akıncı olarak 15. yüzyılın ortalarında Kuzey-doğu Bulgaristan'a kadar sokulup Silistria ve Kalarovgrad, Sumen- (Y.Ö. Şumnu) arasındaki bölgede bir yandan küçük toprak parsellerini ekip biçerken; öte yandan da cengâverlik zanaatlarını icra ettiler[170]. Göç

---

olarak tanımladığımız bu sui generis, yani biçimsel Osmanlı feodalizmi çerçevesinde, toprağın mutlak mülkiyeti söz konusu olmadığından, toprak rantı genelde vakıftaki bu ticaret sitesine akmaktadır. Topraktaki mutlak-mülkiyetsizliğe dayanarak gelişen bu ticarî odaklar, Müslüman olmayan serfler (paroiki'ler) için hiç kuşkusuz **ekonomik ve siyasal özgürlüğün de kaynakları** oldular. Topraksızlığa rağmen gelişen bu ekonomik-politik özgürlük, o çağın Avrupa feodalizminde serfler düzeyinde henüz tanık olunmayan bir olgudur, dersek abartmış olmayız.

(*) (Y.Ö.) Her biri birer zanaat- ticaret odağı haline gelen bu kolonilerin.

(157) Aktepe, M. M., S. 300.

(158) Barkan, Ö. L., Les déportations, S. 105.

(159) A.g.y. Les fondations, S. 60.

(160) A.g.e. S. 63.

(161) Mutafçieva, V. P., Agrarnite otnoşenia, S. 123.

(162) Köprülü, M. F., L'institution, S. 36.

men akımı 1402'den (Y.Ö. Ankara yenilgisinden) sonra durduruldu. Bundan böyle Sultanlar, istisnalar dıştalanacak olursa, yalnızca önemli noktalara ve kalelere Türk garnizonları yerleştirdiler. Bu nedenle Balkanların, Ö. L. Barkan ya da H. İnalcık'ın belirttiği gibi, derin biçimde Türkleşmişliğinden sözetmek pek kolay olmayacaktır[171]. D. Angelov, Grek ve Slav nüfusun, inancını değiştirdiği bölgelerde bile etnik karakterini koruduğunu kanıtlayan 15. ve 16. yüzyıllardan kalma pek çok seyahatname gösterir[172]. Franz Babinger de aynı sonuca varır: «Anadolu'dan göçler, Balkanların 14. ve 15. yüzyıllarda tümüyle Türkleşmiş olduğu sonucuna götürmemelidir. Hıristiyan nüfus, kuşkusuz ağırlığı oluşturmaktaydı»[173]. Anadolu'nun 1071 sonrasında Türkleşmesi ile Osmanlıların Rumelinde toprak (Y.Ö. islâh ve imar ederek) kazanmaları arasında bir ayrım vardır. Anadolu, Güney-doğu Avrupa'nın fethedilmesi için çıkış üssü ve insan kaynağı rolünü oynadı ama bu kaynağın gücü Avrupa'daki vilâyetlerini tümden kolonileştirmeye ve Türkleştirmeye yetemezdi. Ortodoks kilisesi yerel halkın içsel direnişini güçlendirdi. Bu halk, fethedenlere iktisadî, toplumsal ve kültürel açıdan üstündü* ve ne yeni bir milliyet ne de yeni bir din içinde eridi[174].

Yine de bu itiraz açısından toprak kazanımı ne inkâr edilmek ne de küçümsenmek isteniyor. Doğu Thrakia ve Kuzey-doğu Bulgaristan' da hatırı sayılır bir bölgede uzun vadede yaşayabilecek ve Rumeli'nin fethine etnik bir dayanak sağlayabilecek yetenekte bir kolonileşme ger-

---

(*) (Y.Ö.) **Balkanlar**'daki gerek dünyevi gerekse kiliseci feodalizmin baskıcı yapısı sonucunda, Hıristiyan köylülerin serflikten kurtulmalarının zorluğu ve derviş vakıflarının, hem Angelov hem de yazar tarafından belgelendiği üzere, giderek yaygınlaştığı meydanda iken, üstelik bu vakıflardaki zanaat-ticaret odakları Hıristiyan serfler için birer ekonomik-siyasal **özgürlük** kaynağı haline gelirken, hâlâ «bu halkın ekonomik ve sosyal üstünlüğünü» savunmak, herhalde Slav şovenizmini belgeleyen ilginç bir iddia sayılabilir. Üstelik kilise feodalleri bu nesnel ve siyasal ekonomik koşullar altında etnik bir ayrılıkçılığı ne ölçüde körükleyebilirlerdi ki? Yazarın iddiaları, Türk azınlıklarına yönelik olarak (1985) Bulgar yönetimince körüklenen Bulgarlılık ve Bulgarlaştırma siyaseti için «tarih-dışı» bir destek midir? Yazar bu eğilimini aşağıda düzeltmeye çalışıyor.

(163) Chalkokondyles, **Laonikos**, C. 1, II, S. 94.
(164) A.g.y., I. S. 22.
(165) Barkan, Ö. L., **Le déportations**, S. 105.
(166) Kydones, D., **De subsidio Latinorum**. J.-P. Migne, PG 154, col. 965.
(167) Barkan, **Les déportations**, S. 111, 119.
(168) Chalkokondyles, C. 1, II, S. 94; Barkan, **Les déportations**, S. 110.
(169) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 266.
(170) Löwenklau, J., VI, S. 311.
(171) Barkan, Ö. L., **Les fondations**, S. 60; İnalcık, H., **Ottoman methodes**, S. 127.
(172) Angelov, D., **Certains aspects**, S. 269.

çekleşmiştir. Türkleşme buralarda 14. yüzyılın sonuna doğru o boyutlara varmıştı ki, Sultan yeni göçmenlerden büyükçe bir ordu toparlayabiliyordu[175]. 1402'ye dek süren imar ve iskan dönemi Rumeli Türkiye'sini krize dayanıklı hale getirdi, öyle ki Sultanların Ankara felâketinden sonraki restorasyon politikası Sırp ya da Bizans saldırısından etkilenmeksizin sağlam bir temel üzerinde gerçekleşebildi. Trakya, Makedonya ve Kuzey-doğu Bulgaristan gibi kolonileştirilip türkleştirilen bölgeler, sonradan Osmanlı Rumelisinin iç kuşağını oluştururken, Bosna, Arnavutluk ve Girit ise islâmlaştırılmış —dolayısıyla da millî özelliklerini kaybetmiş— ve bir anlamda dış kuşağı oluşturmuşlardır[176].

Osmanlı futuhatı Güney-doğu Avrupa tarihinde bir dönüm noktası oluşturdu. Böylelikle Türkler, Balkan hükümdarlarının paralı asker deposu rolünü terkedip Konstantinopol ve Buda arasındaki egemenlik mücadelesinin baş aktörü konumuna yükseldiler.

Kantakuzenos 1353 sonrasında siyasal sahnede ortaya çıkan değişimi göremeyecek denli kör ve dünyadan uzak değildi. Ona en çok dokunan da Gallipoli'nin fethi oldu. Az zaman içinde gerçekleşecek bir saldırıdan korkan başkent ahalisini ise panik sardı[177]. İmparator halk arasındaki sevilgenliğini yitirmişti. Bu nedenle üvey oğluna, devlet kasasının tam takır olmasına rağmen —iddiaya göre kendi özel hazinesinden— sırf Gallipoli'yi yeniden temizlemesi için oldukça yüksek paralar ödedi[178]. Ancak Gelibolu'yu bırakmak ne Süleyman ne de Orhan açısından sözkonusu bile edilemezdi. Tam tersine Tzympes'deki garnizonun 1352'de 300 kişi olan mevcudunu 1354'de 3000'e yükselttiler[179]. Kantakuzenos'un durumu vahimleşiyordu. Cenovalı bir korsanının müdahalesi yetti. Francesco Gattilusio iki çektiri ile onu tahttan kovdu; V. Iohannes'ten Lesbos adasını ve kızkardeşi Maria'yı alıp onu tahta oturttu[180]. Konstantinopel halkı gasıp imparator Kontakuzenos yandaşlarının evlerine saldırı ve donanmanın silâh depolarına el koydu.

---

(173) Babinger, F., **Die Osmanen**, S. 204.

(174) Krş. Cahen, Cl., **Le problème ethnique**, S. 361.

(175) Nikov, P., S. 125. Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi açısından önemli belirleyici faktörün göçer yığınlarının oluşturduğu insan deposu olduğunu belirtir: Göçerler yalnız Anadolu'da değil, Rumeli'de de Türkleştirmenin başlıca etkeni olmuşlardır: **Le röle des tribus turques dens l'Empire ottoman**, Brüksel 1952, S. 671, 674.

(176) Mladonoviç, M., S. 167.

(177) Kydones, **De subsidio Letinorum**, Migne, PG 154, col. 1013.

(178) Kantakuzenos, C. 3. IV, 38, S. 278.

(179) Seadeddin, **Chronica dell' origine et progressi della casa ottomana... parte prima tradotta da Vincenzo Brattuti.** Viyana 1649, S. 62; Angelov, D., **Certains aspects**, S. 263, A. 198.

(180) Ostrogorsky, G., **Geschichte**, S. 438.

Hâlâ bir takım çıkış yolları arayan yeni basileus'u görevini terke zorladı. Ayaklananların, iktidara gelmesine yardımcı oldukları yeni imparator hakkında hayale kapıldıkları pek söylenemez. Ayaklanma hareketinin hiçbir siyasal programı yoktu, sadece durumun umutsuzluğundan kaynaklanıyordu. V. Johannes de isyanı hemen boğmak için elinden geleni yaptı[181].

Bir keşiş hücresinde, İslamın ilerleyişini ve Hıristiyanlığın başarısızlıklarını inceleyen eseri «Logoi»yi kaleme alan sabık imparator Batı'yı ancak şimdi bir ultima ratio (son çare (lat) - Ç.N.) olarak kavrıyordu. Batı'nın Muhammed'in öğretisini ve onu yaymakta olan Türkleri güçlü hükümdarıyla geriletip yeneceğini umuyordu[182].

Bu arada devletinin elden gideceğini sezen Sırp Çarı Stephan Duşan'ı da korku sarmıştı. 1354'de Roma'nın öncüllüğünü baştan kabul ederek, Osmanlılara karşı askerî-malî yardım talebiyle (Papa) VI. Innosens'e (1352-1362) başvurdu[183]. Gerçi B. Krekiç, onun Türk tehlikesini erkenden sezen ve Batılı güçlerle bir koalisyon arayan ilk devlet adamlarından biri olduğunu, hatta Papa tarafından birleşik hıristiyan ordularının capitanus'luğuna getirilmesini istediğini savunuyor. Ama Duşan, Bizans'ı arkadan vurup Konstantinopel'i tehdit ettikten sonra, ondan ne üstün bir politikacı ne de Balkanların Osmanlılardan muhtemel kurtarıcısı olarak sözetmenin anlamı yoktur[184], olsa olsa Osmanlıların ilerlemesini zorlaştırmaktansa kolaylaştırdığı söylenebilir.

Latin dünyasına, özellikle de Papalığa ve İtalyan deniz Cumhuriyetlerine bağlanan umutların gerçekleşme şansı var mıydı, bunlar batan gemiyi kurtarmaya hazır ve muktedir miydiler?

Papaların Türk tehlikesi bağlamında gördükleri durum, doğu kilisesini tekrar kendi avuçlarına alma ve aradaki ayrılığı kendi anlayışları doğrultusunda sonuçlandırma olanağının doğmuş olmasıydı. Bu iş için para ve haçlı seferi çağrısında bulundular. V. Clemens (1305-1314) 300.000 altın guldenlik muazzam meblağı bir haçlı seferi girişimine yatırdı ve Smyrna'ya karşı deniz harekatını örgütleyen VI. Clemens donanma yapımı için paralar tahsis etti[185]. Yıllık bütçelerinin ancak XI. Gregor (1370-1378) devrinde 40.000 (herhalde 400.000 olacak)

(181) Frances, E., **Narodnie dvijeniz oseniu 1354**, BB XXV, 1964, S. 144.

(182) Beck, H., **Vorsehung**, S 57.

(183) Angelov, D., **K voprosu**, S. 456.

(184) Krekiç, B., **La serbie entre Byzance et l'Occident au XIVe siècle**. Proceedings XIII, S. 63.

(185) Atiya, A. S., S. 13; Gay, J., **Le pape Clèment VI et les affaires d'Orient (1342-1352)**. Paris 1904, S. 35.

gulden sınırını aştığı gözönüne alınırsa Avignon'lu papaların malî sıkıntıları anlaşılır. Selefleri daha mütevazi gelirlerle yetinmek zorunda kalmışlardı. G. Guillemain'e göre gelirlerinin tutarı:

XXII. Johannes	döneminde	228.000	Gulden
VI. Clemens	»	166.000	»
XII. Benedikt	»	188.000	»
VI. İnnosens	»	252.000	»
V. Urban	»	260.000	»
XI. Gregor	»	481.000	»

Saray yaşamı bu meblağların yüzde 12 ile 18'ini savaş harcamaları ise yüzde 50'sini götürüyordu[186]. Bu nedenle, XII. Benedikt'in kendisine başvuran Barlaam'a, kilisenin birliğinin, Batının her türlü yardımından önce gelmesi gerektiğini açıklaması, aksi takdirde Greklerin sırtlarını katolik kilisesine dönüp onu hüsrana uğratacaklarını belirtmesi boşuna değildir. Bu ihtiyat ve kuşku yalnızca birlik tartışmalarından edinilen kötü deneyiminin değil, aynı zamanda da XXII. Johann (1316-1334)ın yorucu, fakat sonuçta başarısız çabalarının bir sonucuydu. 1334'de Türk korsanlarına haddini bildirmek için Avignon'da biraraya gelen anti-Türk cephenin [Venedik, Hospitalitler, Kıbrıs kralı, Fransa kralı VI. Philipp ve Papa] 40 kalyon donatması tümüyle onun çabalarıyla mümkün olmuştu. Aynı yılın mayısında filo toplanmış ve sonbahara kadar Ege'yi tutmuştu. Eylül'de Saruhanoğlu'nun gemilerini denizin dibine yollamakla birlikte, Papa'nın aralık 1334'deki ölümünden sonra Batı ligi dağılmış ve Menteşe ve Aydın denizlerdeki soygunculuğuna* kaygusuzca devam edebilmişlerdi[188].

(*) (Y.Ö.) Mutlak mülkiyetini edinemediği toprağın, (teknik) verimliliğini artırma yolunda da hiçbir çaba harcamayan tımar, baştina, hatta vakıf sahipleri, zanaatçı kesiminde de böyle verimlilik ve üretkenlik artırıcı isteklerin doğmasını ister istemez engellemiş oldular. Sonuçta, toprak rantları toprağa yönelik üretim-aletleri imalâtına yönelemediği gibi, deniz araçlarına ve açık deniz ticaretine kalıcı biçimde hiç yönelemeyecekti. Teknolojinin, gelişemeyen ticarî sermayenin kısırlığı sonucu gerilediği koşullarda faaliyet gösteren, dolayısıyla sadece deniz yağmacılığı düzeyinde ayakta durabilen bir denizcilik söz konusuydu: Ülkesinin kendi rantlarından yoksun bir denizcilik.

(186) Guillemain, G., **La cour pontificale d'Avignon (1309-1376). Étude d'une société.** Bibliothéque des École françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 201, Paris 1962, S. 107.

(187) «... **quia, si fortificati ditati, exaltati et confortati per sedem Apostolicam, reges, principes et populos Catholicos ante reunionem praedictam, postea terga et non faciem verterent Romenae ecclesiase memoratae, sicut alias, dum credebantur reuniri...** Acta Benedicti XII, No: 42, S. 83. aus einem Brief an Philipp VI. von Frankreich vom 5.9.1339. Norden, W., S. 698. A. 1.

(188) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 101.

VI. Clemen, Smyrna limanının alınması ve 1347'de Umur'a karşı kazanılan Imbros deniz zaferiyle birlikte doğu sorununun çözüldüğü yanılsamasına kapıldı. Aydın'ın en tehlikeli Beylik olmadığını, Venedik-Cenova çelişkisindeki uzlaşmaz niteliğin ve Balkanlardaki durumun giderek vahimleştiğini göremedi. Böylece Trakya'daki Osmanlı ilerlemesine ve Tzympe'nin işgaline ister istemez seyirci kaldı. Artık hiçbir çözüm yolu göremiyordu. 1352'de Philadelphia'dan bir Grek elçi heyeti ona doğru yola çıktı. Ancak Avignon'daki Papa artık hayatta değildi ve (hazır gelmişken) halefi VI. İnnosens'e başvurarak Türklere karşı ivedi yardım isteğinde bulundular. Kuşatma altındaki kent ahalisi, Papanın ve ona bağlı «latinlerin» kendisine 1344'de Smyrna halkına olduğu şekilde destek verecekleri umudundaydı. Limanın kurtarılması Anadolu halkında yeniden güven uyandırmıştı. Ancak elçi heyeti, «Dünyevîliğini» (Temporalia) Innosens'e törenle sunarken «ruhanîliğini» (Spiritualia) kendine sakladı. Ortodoks kült ve inanışlarını hiçbir kısıtlamaya bağlı olmaksızın savunmak niyetindeydiler. Bu ise Kutsal Peder'in keyfini elbette kaçırıyordu. Cevabı da keyifsizliğine uygun oldu; en iyisi bölücülüğü bırakıp Roma'nın öncüllüğünü kabul etsinler, böylece de ebedî cezalardan kurtulsunlardı. Umulurdu ki manevî selametlerini, dünyevî sıkıntıların üstünde tutmaktaydılar, zaten Tanrı da onlara o zaman 1000 Türkle birden başedecek gücü bahşedecekti.

Bu bilgiler Papalığın tavrı konusunda oldukça açıklayıcıdır: Tehlikenin boyutlarını kavrayamamış ve «bölücüler» konusundaki eski inanışlara saplanıp kalmış bir tavır. Kült ve inanç sorunlarında hiç bir tavize yanaşmadığından grek-ortodoks halkın güvenini kazanmayı bilememiştir. Papalığın Avignon dönemini, doğu kilisesi ve hatta genelde doğu sorununa karşı anlayışsızlığın doruk noktası olarak niteleyen W. de Vries'e hak vermemek elde değil[190]. Papalığın bölücü tutumu, Levant sorununu daha da karmaşık hale getirecekti ve bu tutum Hospitalitler gibi vurucu gücü son derece yüksek bir müfrezenin Rhodos'a müdahalesini engelledi. Hospitalistler 1379'dan beri zor bir durumda bulunuyorlardı ve VII. Clemans, onlara tahıl ve diğer yiyecek maddelerini Türklerden satın alma konusunda izin vermek zorunda kalmıştı[191].

Latinlerin başarısızlığının tüm suçunu Papalığa yıkmak elbette ki haksızlık olur. Her ikisi de hatırı sayılır birer filo'ya sahip olan ve Türklerin Levant'taki genişlemesinden doğrudan etkilenen İtalyan kent

(189) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 236.

(190) de Vries, W., **Die Päpste von Avignon und der christliche Osten.** Orientalia Christiana Periodica 30. 1964, S. 127.

(191) Lutrell, A., **Intrigue, Schism and Violence among the Hospitallers of Rhodos: 1377-1384.** Speculum XLI, 1966, S. 35.

Cumhuriyetleri, yani Venedik ve Cenova, ivedi görevin ne olduğunu farkedemeyip bulanık suda balık avlama sevdasına düşmüşler, dağılmakta olan Bizans imparatorluğundan toprak ve ayrıcalıklar koparmaya çalışmaktaydılar. Kader yılı olan 1352'de Cenova, Venedik ve Arragon gemileri birbirleriyle Bosphorus'ta savaşmakla meşguldüler. Orhan, Pera'daki Cenovalılara yiyecek yolladı, Venedik ve Arragon gemilerinin çekilmesinden sonra Konstantinopel'i ablukaya almalarına destek oldu ve böylece Kantokuzenos teslim olmaya zorlandı. Orhan, Cenova Amirali Doria'yı düşmanının tüm narekatından haberdar etme karşılığında değerli hediyeleri cebe indirdi. 1352'de kesin bir sonuç alınmaksızın sonuçlanan harekât ne Cenova ne de Venedik açısından masrafına değmedi. Cenovalılar 16 çektiri kaybetmişti. Korsanlık ve yağma yoluyla masrafların %87'sini karşıladılar, ama bankalardan alınan kredilerin geri ödenmesini ve Khios'lu tüccarlardan zorla alınan ve günün birinde ödenmek zorunda olunan borçları da hesaba katınca kazançları masraflarının artık ancak %59'unu örtebildi. Tüm bunların sonucunda elde edilen neydi? Kantokuzenos yenilmiş, Pera güçlenmiş ve genişlemişti. Venedik'in ise gücü kırılmamıştı, yeni bir çatışmaya ve Cenova'nın Karadeniz'deki üstünlüğünü çökertmeye hazırdı[192]. Her iki tarafı da tüketip bitiren savaşlar 1355'e kadar sürdü. İnsanlar ve malzeme Anadolu Beyliklerine karşı kullanılacağına anlamsızca harcanmıştı.

1352'den sonra Venedik Osmanlıların Doğu'da artık bir büyük güç haline dönüştüklerini görmezlik edemezdi. Ancak, Cenova ile yürüttüğü korsanlık savaşı ve Milano ve Floransa'ya karşı kapattıkları toprakları (terra ferma) tutma mücadelesi, yardım almaksızın harekata girişmelerini önledi. Levant'taki imparatorluğunu ayakta tutabilmek amacıyla korsanlarla mücadele etti ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağladı. Bu arada Girit, küçük-Asya'nın batı kıyısındaki Emirliklerle, özellikle Aydın ile korumakta diretiyordu, çünkü onlardan bez, kalay ve cam karşılığında keten, şap, at, tahıl ve köle alıyorlardı. 1352'de Aydınlı Hıdır barışa yattığında Giritli Venedikliler, gerek bu kârlı ticareti sürdürmek gerekse Cenovalılara karşı üstünlük elde etmek için bu barışa evet dediler[193]. Korsanlıktan ve başka bir takım yükümlülüklerinden çok çeken ada, Beyliklerle savaşa yolaçabilecek çatışmalardan kaçınılması için metropole sık sık baskı yapıyordu[194]. Feodal Beyler 1346 ya da 1347'deki Türk savaşlarında olduğu gibi, yüklenmek zorunda kaldık-

(192) Ballard, M., S. 432, 444, 449, 453, 459.

(193) Thiriet, F., **Délibérations I**, No: 596, 602.

(194) A.g.y., **Las relations entre la Crète et les émirats turcs d'Asie Mineure au XIVe siècle (vers 1348-1360)**. Actes du XIIe Congrès international des études byzantin 1961. t. II. Belgrad 1964, S. 213-221.

ları yüksek harcamalar yüzünden sık sık Serenissima (Kent yöneticisi - Y.N.) nezdinde şikayetçi oldular; o zaman «ad opussancti passagii»* 3000 hiperper bulmak zorunda kalmışlardı. Bu türden katkılar adadaki sınıf mücadelesini keskinleştiriyordu, çünkü grek paroikoi (Y.Ö. pronoia serfleri) amansız sömürü karşısında beylerinden kaçıyor ve ülkeye güvensizlik ve anarşi getiriyorlardı. Kısa zamanda feodal çiftliklerde işgücü açığı belirdi ve Beyliklerin sunduğu köleler aranır oldu[196]. Ancak deniz cumhuriyetinin Anadolu Türkleriyle anlaşması pek de kolay olmadı, çünkü Venedik'in niyeti Cenova, Arragon ve Katalonia'nın aksine sıkı-düzen bir kolonyal imparatorluk oluşturmaktı. Dalmaçya ve Ragusa'yı kaybettikten sonra, tuz zenginliği iktisadi açıdan, coğrafi konumu ise stratejik açıdan avantajlar vaat eden İyonya Adalarına sarıldı[197]. Osmanlı iktidarının Rumelinde yayılmasıyla birlikte 15. yüzyılda bir karşılıklı yıpratma savaşına dönüşecek olan çatışmalar kaçınılmaz duruma gelmişti.

Latin monarşilerine gelince, kendi sorunlarıyla fazlasıyla meşguldüler ve 100 yıl savaşı Güney-Doğu'da ciddi bir yükümlülüğe giremeyecek kadar ellerini kollarını bağlamıştı. 14. yüzyılın ortasına kadar Avrupalı hükümdarlar açısından tehlike, Macaristan için bile pek de görünürde değildi. Askeri bir müdahale durumunda herkes, Papa, İtalyanlar ya da basileus tarafından üç kağıda getirilmekten korkuyordu. Böylece dayanışma bildirileriyle ya da Bizanslıların çaresizliği karşısında gizlenemeyen sevinç çığlıklarıyla yetinildi, çünkü «bölücü Greklere karşı düşmanlık, İslâm'a karşı olandan daha az değildi. Seyyah, hacı ve tüccarlara ait tüm Seyahatname ve hikâyeler Greklere karşı canlı bir güvensizlikten söz eder... Bertrandon de la Broquière ticarette Türkleri Greklere tercih ettiğini dobra dobra belirtir»[198].

Böylelikle, 100 yıl sonra batının Türkleri sürüp atmayı ciddi bir şekilde düşünmediği kanısına yol açacak olan gelişme daha 14. yüzyılda başlıyordu. Demetrios Kidones, 1364'de Cassano Piskopos'u Atumanos'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Papa'nın şimdi ne yapacağını tanrı bilir. Ben de tüm bu haçlı seferi teranesinin sırf muhabbet olsun diye yıl be yıl tekrarlandığı yollu ve çok kişinin paylaştığı görüşe inanmakla kendimi tehlikeye atıyorum ya... Ortaya boş sözlerden

(*) Kutsal yolcular için. - Ç.N.

(195) A.g.y. **Délibérations** I, No: 527, 534.

(196) A.g.y., **La condition paysanne et les problèmes de l'Exploitation rurale en Romanie grécovénitien.** Studi veneziani IX, 1967, S. 47, 53, 64.

(197) A.g.y. **Quelques réflexions sur les entreprises vénitiennes dans les pays du sud-est européennes.** RESEE VI, 1968, S. 405.

(198) Heers, J., **L'Occident**, S. 368.

başka hiç birşeyin çıkmadığını da biliyoruz»[199]. Latinlerin Haçlı seferi söylentileri, hatta Türklerde bile alaycı sorulara yol açtı[200]. İtalyan deniz cumhuriyetleri Beyler ve Sultanlarla anlaşarak en doğru işi yapacakları inancındaydılar.[201]

Kantakuzenos daha geri çekilmek zorunda bırakılmadan önce siyasetinin başarısızlığını kabul zorunda kalmıştı. Ancak Nikephoras Gregoras'ın savunduğu gibi, imparatorluğu son dakikada Orhan'a teklif etmiş olması kuşku götürür, çünkü bu onun tüm devlet anlayışına ters düşerdi[202]; keşiş olduğu zaman da siyaseti bırakmadı, yalnızca teoloji aracılığıyla sürdürdü. 1367 ile 1370 arasında o ve Patrik Philotheos (1364-1372), hezikhastların ve böylelikle de keşişliğin ve kilisenin ülkedeki konumunu güçlendirdiler. Her ikisi de Paleolog hanedanını, devlet aldığı önlemlerle kendilerine zarar vermediği sürece desteklediler.[203]

Kantakuzenos, Paleolog Partisi'ni alaşağı etmek ve İtalyanları sürmek için Türk kozunu oynamıştı. Kariyerinin sonunda ise, Paleologlar'ın taht, İtalyanlar'ın ise kendi konumlarını koruyup pekiştirmiş olduklarını şöyle ya da böyle kabul etmek zorunda kalmıştı. Cenova'ya karşı aldığı iktisadî önlemler, koyduğu yüksek ithal vergileri ülke içindeki yiyecek fiyatlarının yükselmesine yol açmakla birlikte, Ligurya metropolüne diz çöktürememişti. 1354'de tüm Cenova mallarına yeniden gümrük bağışıklığı tanıdı. Venedik de tahılını Bizans'ta uygun fiyata satmayı başardı. İmparatorun iktisat politikasının iç nedenleri de vardı. Kentler daha başından beri onun partisine karşı tavır içindeydiler. İktisadî-siyasî açıdan dinatoi'den bağımsızlaşmak istiyorlardı ve bunun için dinatoi'den meşruiyetçilik sloganı altında kurtulma fırsatından yararlandılar. Kantakuzenos, Anna ve V. Ioannes arasındaki anlaşmadan sonra, kentler, Selânik'teki Zelot'lar gibi, Stephan Duşan'la ittifak kurmayı umdular.[204] Yeni imparator kentlerde önderliği elinde tutan ticarî çevrelerine, öncelikle yüksek Aristokrasiye verilecek bir hediye anlamı taşıyan, ama tam takır durumdaki devlet kasasını da doldurması beklenen, bir vergi reformuyla hitap etmek istedi. Öte yandan tacirler, girişimciler ve tayfalar Cenovalıları altedebilmek için bir

(199) Loenertz, R.-J., **Démétrius Cydonès. Correspondance I.** Studi e Testi 186, Città del Vaticano 1956, Brief No: 93.

(200) Eszer, A. K., S. 26.

(201) Krekiç, B., **Uçeşye**, S. 157

(202) Gregoras, N., C. 1, III, S. 181.

(203) Prochorov, G. M., S. 323, 327.

(204) Werner, E., Narodnaia eres, BB XVII, 1960, S. 179.

donanma inşasında diretiyordu ve bu uğurda büyük mali fedakârlıklar yapmaya hazırdılar. İtalyanlar'ın iç savaştaki tek derdinin imparatorluğun kendi çıkarları doğrultusunda zayıflaması ve savaşan partilerin güçlerinin dengelenmesi olduğunu açıkça kavramışlardı.[205] Başkentteki çevrelerin Lâtinlere karşı alınacak tavır konusunda bu denli bölünmüş olmaları, hatta «mümkün tüm siyasal olanakların beklendiğinden daha zayıf bir tonda ortaya konabilmiş olması»[206] kuşkusuz donanmanın 1349 güzünde uğradığı felaketin o kadar basit bir nedeni değildi.

Venedikli ve Cenovalılar daha 1341'den beri tüm büyükçe kentlere girmişler ve pazarları egemenlikleri altına almışlardı. 15. yüzyılın başında İtalyanlar Konstantinopol'de eskiden ülke tarımı tarafından üretilen şarap ve zeytinyağından büyük miktarlarda satıyorlardı. Venedikliler ellerindeki arazileri o denli genişlettiler ki, Kantakuzenos 1350'de anlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle sert bir dille artık bu işi bırakmaları çağrısında bulundu. Serenissima ise çağrıyı geri çevirerek imparatorun durumdan rahatsızlık duyması için bir nedeni bulunmadığını, bunun yalnızca ülkedeki refahı artırdığını ukalâca bildirdi. Venedikliler'in başkentte vergisiz şarap sattıkları tezgahları vardı. 1363'de yabancı şarapları toptan ve perakende ithal etme ve dağıtma hakkını elde ettiler.[207] Daha 14. yüzyılın ilk yarısında Venedik'in tarımsal ürün ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan Thessalonike, 1349/50'de halkın Sırp işgali altında açlık çekmesi nedeniyle senatodan tahıl yüklü gemiler yollaması talebinde bulundu. İç savaş ve Sırp yayılması kenti yiyecek kaynaklarından, Bulgaristan sınırındaki verimli ovalardan koparmıştı.[208]

Kantakuzenos'un 1341'de tasarladığı cesur plan ve projelerden geriye ancak solgun müsveddeler kalmıştı. 1354'de devletin iktisadî ve toplumsal varlığı 13 yıl öncesine göre azalmış, dış siyasal konumu zayıflamıştı.

Ancak «Mutlakiyetçi»lerin siyaseti de tutmadı. Apokaukos ve Kalekas, Magnatlar'ı saf dışı etmek için saray aristokrasisi ve kentli halk partisinin yeterli olacağını düşünmüş olabilirler. Bu hesap, (Magnatlar'ın - Ç.N.) ellerindeki malî kaynaklara dayanarak paralı asker top-

(205) Frances, E., **La féodalité**, S. 84. Matschke, **Fortschritt**, S. 207. zur Rolle Genuas im Bürgerkrieg Şevçenko, I., **The Zealot Revolution**, S. 617.

(206) Matschke, S. 206.

(207) Chrysostomides, S. 292, 302.

(208) Thiriet, F., **Les vénitiens a Thessalonique dans la premiére moitié du XIVe siècle**. Byzantion XXII, 1952, S. 330.

layabilmeleri ve Aydın Türkleriyle işbirliği yapmaları sonunda tutmadı. Kantakuzenos karşıtı direnişin ruhunu temsil eden Kalekas 1341'de gasıp imparatorun yandaşlarına karşı radikal tavır alınması yolunda bastırırken, haklarında şu temennide bulunuyordu: «Yeryüzü onlardan meyvelerini, güneş ışınlarını esirgesin, başlarına yıldırımlar yağsın, silahlar parçalasın onları, kanları yeryüzünü kızıla boyasın!»[209] Konuşmasında en az onbir kez «Romalı»lara birleşme çağrısında bulundu. Bu «yurtseverliği» ile Barlaam'a karşı muhtemelen Palamas yanında tavır alarak, birliğin teolojik ayrılıklarla zedelenmemesine çalıştıysa da kısa zaman Palamas'ın o Kalabriyalıyı safdışı bırakmaktan öte niyetleri olduğunu anladı. Bu nedenle birden bire kesin tavır alarak Hezikhastları defterden sildi ve sözcülerini içeri attı. Oysa ki, **megas duks** aslında sert önlemlere pek eğilimli değildi, ne de olsa Palamas'ı bu yüzden aziz mertebesine yükseltmek istemiyordu.

Apokaukos Konstantinopel'deki girişimci tabakaya son derece mütevazi koşullardan yükselmişti. İşlerini yürütürken vicdanının rahatsız olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur. Tuz tekelini öylesine acımasızca kullanmıştı ki, Patrik 1300'de sürekli yeni zamlardan ötürü imparator nezdinde şikâyetçi olmuştu.[211] Bürokrasi içinde çabucak bir yer edindi ve Aristokrasi'nin ticaret ve para işlerine yönelen kesiminin temsilciliğini üstlendi. Kent valiliği görevini, öncelikle başkenti finans ve girişimci çevrelerinin çıkarları çizgisinde davranan önemli bir iktidar aygıtı durumuna getirdi.[212] Apokaukos, III. Andronikos'un ölümünden sonra, ticaret ve finansman gruplarından kurduğu diktatörlük içinde hep orta sınıfların temsilcileri yer aldı. Ancak Magnatlar'a karşı kurulan bu muhalefet siyasal düzeyde pek az etki sağlayabildi. K. P. Matschke, orta tabakaların siyasal parçalanmışlığı nedeniyle Konstantinopol'de bu grupların istekleri doğrultusunda çalışabilecek bir burjuva muhalefet partisinin olamayacağını kanıtlar. Apokaukos her ne kadar bir baskı aracı olarak aşağı tabakalardan yararlandı ise de, onlara siyaseti üzerinde doğrudan etkide bulunma hakkı tanımadı.[213]

Aleksios Makrembolites Konstantinopel'de 1343 yılı sonunda kaleme aldığı «Bir Zengin ile Bir Yoksul Arasında Diyalog» adlı yazıların-

(209) Joannou, P., **Johannes XIV. Kalekas**, S. 39.

(210) Barlaam, **Epistole**, S. 213. Patriğin, Barlaam'ın safdışı bırakılmasında ve daha sonra hiçbir politik etki altında kalmayıp yalnız dinsel vicdanına göre davrandığı yolunda Joannou'nun ileri sürdüğü fikre katılamıyorum.

(211) Matschke, **Fortschritt**, S. 134.

(212) Matschke, K.-P., **Rolle und Aufgaben des Gouverneurs von konstantinopel in der Palaiologenzeit. Byzantinobulgarica II**, Sofya 1970, S. 88.

(213) Matschke, **Fortschritt**, S. 156.

da kentin toplumsal yapısındaki çarpıklıkları yansıtır. Yazar Halk Partisi'nin toplumsal görüşlerini savunmuştur: Hükümdar ve ruhban sınıfının yüksek üyelerini, Ahd-i Atik'te kendi sürülerini kestikleri için, Tanrı tarafından cezalandırıldığı anlatılan zebanilere benzetir. Zenginlerin günahları yoksullara daima felâket getirmiştir. Ama cennet onlara yani «penites»e el sallarken, zenginler cehennemin tehdidi altındadır. Makrembolites* mülkün ortaklığını talep eder: «Her şey ortak olursa, dünyanın ve ürünlerin de ortak olması gerektiği açıktır, doymak bilmez hırs ve soyguncu tiranlık bunun çoğuna el koymuş olsa bile...»[214] Ancak 1346 yılı sonunda Kantakuzenos ve Palamas'ın safına geçti. Artık yoksullara, zenginlere karşı zor kullanarak ayaklanmamalarını ve egemen koşulların değişmesini istememelerini öğütlüyordu. Zengin ve yoksul arasındaki toplumsal çelişki evlenme yoluyla aşılacaktı. Darlık ve yokluğun tanrı tarafından arzulanmış olduğu yolunda ruhban sınıfının eskiden beri ileri sürdüğü inançları yeniden saygınlığa kavuşturdu. «Yokluk, tıpkı ilk elementler gibi evrenin yapısal ve zorunlu bir parçasıdır, evrenin kendisi kadar zengindir. Refah ise buna karşın nadirdir, çünkü iyi olan her şey üzerinde yıkıcı etkisi vardır.[215] M. A. Poljakovskaja, «Diyalog»un zenginlerini girişimcilerle, fakirleri ise kentli ücretli işçilerle özdeşler. Zenginlerin arkasında muhtemelen müsadereler yoluyla palazlanan «mesai»ler yatmaktadır. Yazarın kaypak tutumu, intelijansiyanın toplumsal gerçeklik karşısındaki karamsar zihniyetini yansıtır.[216]

Elbette ki ne Apokaukos ne de Kalekas, egemen sınıfların devrilmesi ya da «zengin»lerin paroikoi ve penetes yararına mülksüzleştirilmesini düşünüyorlardı. Meşruiyetçiler zafer kazanmış olsalardı kentli Halk Partisi'yle ittifaklarının ne kadar sürebileceğini söylemek güç. Selânikli Zelotlar örneğinde ise, burjuva çevrelerin memnuniyetsizliğini dile getiren karmaşık bir toplumsal hareket söz konusuydu. Tüm tabakalar, feodal aristokrasi iktidarının sınırlandırılması gerektiğinde birleşiyordu. Daha küçük bir grup oluşturan Zelotlar Partisi köklü

(*) **(Y.Ö.)** Balkan, özellikle Yunan kentlerindeki feodal-tüccar-zanaatçı tabakalar arasındaki çelişkilerin su yüzüne çıkmasını, Trakya'da vakıflardaki zanaat-ticaret sitelerinin Balkan serf ve köylülüğü için birer özgürleşme odağı haline gelme süreci izler. Makrembolites'in bu Grek süreçi içinde ileri sürdüğü düşüncelerin, toprağı mutlak-mülkiyetsizleştiren **Türkmen** ve de **İslam** geleneğinden etkilenmemesi olanaksızdır. Üstelik Hıristiyan kentlerindeki burjuva **özgürleşme** süreçi ve hemen ardından Türkler'in Hıristiyan toprak serflerine özgürlük sağlayan **vakıf** siteleri kurma süreçi, ayrıca şu olguyu da yansıtır: Grek halkının üretim ilişkileri açısından **kentliler** (feodaller, kilise, tüccar ve zanaatçılar) ile **paroiki-serfler** arasındaki çelişki.

(214) Sevçenko, I., **Alexios Makrombolites**, S. 197-199.

(215) A.g.e, S. 226, 213... epeiper anagkaia... 28-30.

(216) Poljakovskaja, M. A., **K voprosu o soçialnyih**, Sverdlevsk 1972 S. 100-103.

önlemlere ancak 1345'deki gibi bir komplo tehlikesi gündeme geldiğinde başvurdu ki o zaman da gücünü iktidarı ancak bir kaç gün elde tutabilen kentli yoksullardan almıştı. Bu, bir dünyevileşme anlamına gelmese de Zelot eylemi, örneğin halk meclislerini feodal aristokrasinin bir aracı olmaktan kurtarıp karar almaya muktedir demokratik birer danışma aygıtına dönüştürmesi belirgin demokratik çizgiler taşıyordu. Sonuçta her türlü ayrıcalığa karşı çıkıp, yasalar önünde tüm vatandaşların eşitliğini talep ettiler.[217] 1344 ile 1347 arasını Thessalonike'de geçiren Nikolaos Kabasilas üzerinde çok tartışılan «Logos»unu 1371'de Konstantinopel'de yazmış olmalı. Genel olarak, siyasal toplumsal krizi, dünyevî veya kilise emlâkinin müsaderesi yoluyla çözmek ve tabuları kırarak kutsal kurumlara el uzatmak isteyen bazı çağdaşlarının düşüncelerini mahkûm etti.[218] Kentlerdeki halk egemenliğinin, mülkiyet ve iktidar ilişkilerini dönüştürmeyi ve temel yasalarda değişiklikler yapılmasını başarabilecek durumda olduğunu savunuyordu.[219] Demetrios Kidones geriye dönüp baktığında bu konuda şunları yazıyor: «Thenalonike, öteki kent halklarının gözünde aristokratlara karşı başlatılan isyanının hocası durumundaydı.»[220] Yazar, 1372/73'de imparator V. Ioannes'i uyarır ve insafsızca sömürülerek ezilen, alınyazgıları düzelmediği takdirde, kentlerde ülke düşmanlarıyla işbirliği yapabilecek olan yoksullardan çekinmesini söyler: O zaman hükümeti devirip kentleri yağmalar ve efendilerini öldürürler. Bunları derken, gözünün önünde açıkça Thenalonike'deki Zelot hareketini canlandırıyordu.[221]

Thessalonike (Selânik), Adrianopel (Edirne)'deki benzeri ayaklanmalar ve Konstantinopel'deki anti-aristokratik eylemlere rağmen imparatorluk içinde oldukça yalnızdı. «Bu, neredeyse benzeri olmayan bir büyük kentin kaderidir.»[222] Berrhoia ya da Serrhes gibi sınırlı özerklik peşindeki kentler, İtalya'daki kardeşlerinin 12. yüzyıldaki konumuna bile erişemediler. Onlarda eksik olan şey, kent topluluğunun özgürlüğü ve yerel özyönetim aygıtlarıydı.[223] Gerçi **boulai**, iç savaş sırasında tüm tabakaların temsilcilerinden oluşuyor ve feodal kent yönetiminin aldığı malî önlemleri ve önemlice siyasal kararları onaylı-

(217) Werner, E., **Gesellschaft**, S. 104-107.

(218) Charanis, P., **Observations on the «Anti-Zealot» discourse of Cabasilas**. RESEE IX, 1971, S. 374-376.

(219) Weiss, G., **Joannes Kantakuzenos**, S. 85.

(220) Loenertz, R.-J., Démétrius Cydonès. Correspondance I, ep. 77, S. 110.

(221) Loenertz, R.-J., ep. 114, S. 152.

(222) Kirsten, E., **Die byzantinische Stadt**. Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress, Münih 1958, V. 3, S. 39.

(223) Schmid, H. F., **Die byzantinische Stadt**. Diskussionsbeiträge zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress, Münih 1961, S. 100.

yordu, ama senatonun, imparator ve onun görevlilerinin kendilerine saklı tuttukları yasama erkine asla sahip bulunmuyordu. Boulai'nin başkanlığını bir soylu yapıyordu. Kural olarak sahneye demagoglar hakimdi. Sık sık toplantı çağrısı olmazdı. Bunlarda herkes söz alabilir, ancak kimse senato ya da hükümet görevlisince önceden hazırlanmış kararlara karşı çıkamazdı, kısacası düşünce özgürlüğü **fiilen** yoktu.[224] Zelotlar halk meclislerinde alanı soylu olmayan kesimlere açarken Apokaukos eski oligarşik ilkeye geri dönüyordu. Nedir ki Thessalonike örneği, Konstantinopel için bir kıvılcım oldu. 1347 yılında boulai'deki tüccar, zanaatkâr ve küçük soylular ordu ve donanma vergisine karşı çıktılar. Bu toplantıyı iç savaşın sürdürülmesi olarak değerlendirdiler. Ancak ne Zelotlar, ne mesoi, veya penites kendi silahlı güçlerini oluşturmadıklarından, eylemleri boşa gitti.[225]

Bizans'taki kentsel gelişmenin Batı ve Orta Avrupa'dan farklılığının nedenleri üzerine burada gidilemeyecek. Ancak tüccar ve zanaatkârların, 12. yüzyılın ekonomik canlanmasından pay sahibi olmadıklarına ve daha saflarını pekiştiremeden eritilip gittiklerine dikkat çekilebilir.[226] 14. yüzyılda önlerinde gerçek bir burjuvazi oluşturma şansı belirdi, ancak ekonomik ve toplumsal taban çok dar, feodal boğma harekatı çok vahşî, dış rekabet çok üstündü ve bütün bunlar olasılıkların gerçeğe dönüşmesini engelledi. Grek kentleri daha 14. yüzyılda artık Konstantinopel için bir hinterland olma işlevini yerine getirmez olmuşlardı; daha çok Venedik'in birer iktisadî eyaleti olarak iş görüyorlardı. İtalyan ticarî sermayesinin ağırlığı* zenginleşmelerini önlemişti, devlet ise ihracattan ancak küçük bir kazanç elde edebiliyordu.[227] Bunlar Saray Partisi'ne askerî bir zafer için yetmiyordu. O ne-

(224) Kyrris, C. P., **The political organisation**, S. 27-29.

(225) A.g.y., **Gouvernés et gouvernants a Byzance pendant la revolution de Zelotes** (1341-1350). Gouvernés et gouvernants. Brüksel 1968, S. 315, 325.

(226) Zakythinos, D. A., La synthèse byzantine dans l'antithèse Orient-Occident. ACİCB, S. 113. Poljakovskaja burjuvazinin zayıflığından öncelikle rahipleri ekonomik ve siyasal planda öne geçmesini sorumlu tutuyor. Selanik ve Serez kentleri yöresinde manastırların toprak mülkü 1309-45 arasında %448 artmıştı: Post monastirski vladenie 1966, S. 10.

(*) (Y.Ö.) İtalyan sermayesinin ağırlığı kuşkusuz ki göreceldir. Yerel Grek sermayesinin daralması, Grek feodallerinin kendi toprak rantlarını, Türk-Sırp-Bulgar tehditleri karşısında kentlerdeki ticarî dolaşımın içinden çekmesi olgusuna dayanır. Hatta Grek feodalleri bu rant kökenli sermayeyi İtalyan tüccarlarıyla birlikte işletmişlerdi. Bizans'ı İtalyan ticaret cumhuriyetlerinin elinde oyuncak haline getiren ve feodalleri, Aydın Birliği ile bu cumhuriyetlerin de katıldığı ekonomik bir «üçleme» içinde Bizans'ı içinden siyasal parçalanmaya sürükleyen **işbirlikçilik** bu değil miydi? Aynı şekilde, Vakıf ve gizlenen tımar rantlarından oluşan Selçuklu ve Osmanlı ticaret sermayesinin birbirine benzer beylikler arasında **primus inter pares** olan Osmanlı beyliğine ve met-

(227) Horochova, V., S. 92-94.

denle saraycılar da Kantakuzenos'un yaptığı gibi etraftan paralı askerler bulmaya çalıştılar.

E. Frances, M. Ja. Sjuzjumov ve Z. V. Udalcova bunda bir bütün olarak egemen sınıfın iflâsını görürler.* Egemenler, sınıf olarak varlıklarını kurtarmak için basbayağı vatana ihanet etmiştir. Hedefe ulaşabilmek için devleti barbarlara teslim etmeye hazırdılar.

Ancak böyle bir ihanet Osmanlı futuhatının birinci dönemi bağlamında kanıtlanamaz. Bizzat Türkler'in Khersones üzerinde yerleşmelerine izin verilmesi bile —ki Frances bunu feodal partinin günâh hanesine yazar— yüzyıllardan beri uygulanan ve yüzyıllardır örneğine raslanan bir pratikten başka bir şey değildi. Ne Magnatlar, ne de Kantakuzenos devleti barbarlara devretmeyi düşünmüyorlardı. Devlete kendi ideallerine göre hâkim olmak ve hükmetmek niyetindeydiler. Ancak **objektif** olarak Türkler'in Avrupa'ya geçişini **kolaylaştırmış** oldukları tartışılmaz bile. Bizans'ın tarihsel trajedisi içerdeki krizin dış tehditle çakışmasıydı. Üç ayrı gelişme eğiliminin —Federalizm, Mutlakiyetçilik, Kentsel Cumhuriyetleşme— çatışması Türkler'in batıya ilerlemesi** ve Sırplar'ın büyük devlet kurmasıyla aynı zamana rasladı.

---

ropolüne akması dolayısıyla Osmanlıyı ister istemez **merkeziyetçiliğe** veya **sermaye bekçiliğine itmesi,** bu sermayenin ancak Müslüman olmayan kesimler aracılığıyla gizli olarak ticarî dolaşıma sürülebilmesi, Osmanlıda cumhuriyete kadar uzanan kaçınılmaz işbirlikçiliğin temelini oluşturacaktır! Denizlere açılamayan sermayenin —kaçak ve cılız bir sermaye olması bir yana— giderek gayrî müslimlerin eline düşmesini, şoven marksistlerin ve millî burjuva devrimcilerinin yaptıkları gibi, batı merkantilist emperyalistleşmesinin gücü olarak değil, sünnî (ilmiye) ideolojisi ve tabakalarının, Anadolu'daki vakıf kökenli Türkmen erken-burjuva sınıfının (ki uzantıları son yıllarda MSP altında partileşti) doğumunu engelleme mücadelesi olarak yorumlamak daha doğru olur. Anadolu gizli sermayesinin metropoldaki sünnî kesimden kaçırılarak İslam-dışı kesime «emanet» ve örtbas edilmesi Osmanlı sömürgeleşmesinin işbirlikçilerini de yaratacaktı.

(*) **(Y.Ö.)** İşte bu iflasla birlikte patlak veren sosyal ve siyasal güvensizlik, Grek-Slav toprak serflerini, yazarın deyimiyle «köleleşme»ye, ama aslında ya **mavrolosluk'a** veya yaygın derviş vakıflarının zanaatçı-tüccar sitelerinde **özgürleşme'ye** ya da **devşirilme'ye** itecekti. Büyük kitlenin feodalizm'in yıkıntıları ardından kırsal boyutlarda parçalanışı böyle oldu. Ve Hinterland'ından, tüm insan güçleriyle birlikte yoksun kalan bu Grek-Slav kentlerindeki tüccar-zanaatçı sınıf kendi feodallerine karşı kentlerde verdiği mücadelede boğuldu ve yeni fatihler yanında daha **özgürdü.**

(**) **(Y.Ö.)** Yazar, feodalizmin batıda geçirdiği evrime paralel bir şemayı burada arıyor, ancak batıda feodalizm, o döneme kadar karşıt hemen hemen hiçbir ideolojiyle sarsılmaksızın, kısacası «sakata gelmeden» kendi doğal gelişiminde yürüdü. Erken-Osmanlılarda olduğu gibi mutlak-mülkiyetsizci derviş-bektaşî ideolojisiyle hiç karşılaşmadı. Hatta tam tersine, feodalizm, Batı-Roma'nın, Orta-Avrupa'daki uçlarının jandarmalığını üstlenen Cermen akıncılarının Latifundia beyleriyle bütünleşmesi sonunda filizlendi. Tüm Avrupa bu bütünleşmeyi bir Lâtin (Roma) - Cermen sentezi olarak selâmlar.

Bizans'ta ve Balkan devletlerinde egemen sınıfın tüm fraksiyonlarıyla birlikte durumu yanlış değerlendirdiği tartışmasız doğrudur.* Ancak Osmanlılar «davetsiz de Avrupa'nın yolunu bulurlardı.»[229] Ama Balkan devletlerinin iç zayıflıkları olmaksızın bu işi o kadar da kolay beceremezlerdi.[230] Yine de tarihin akışında dışsal faktörler dıştalanamaz ya da ağırlıkları küçümsenemez, aksi takdirde şematikleştirilmiş, raslantılardan «arındırılmış» bir tablo çizme tehlikesiyle yüzyüze gelinir. İç ve dış faktörler arasındaki ilişki sabit değil, değişken bir büyüklüktür ve ancak somut tarihsel olaylar bağlamında ölçülebilir. V.A. Smetanin buradan Bizans için belirleyici olanın dışsal faktör olduğu sonucuna varıyor, her ne kadar 1282'den sonra başka hiçbir Avrupa devletinin görmediği türden sürekli bir içsavaşla cebelleşmiş olsa da.[231]

Yine de iç ve dış krizi çözme olanaklarının bulunup bulunmadığı sorusu sorulabilir. C. P. Kyrris bunu olumsuzluyor, ne politik ustalık ne de manevra sanatı tehlikeyi savuşturamazdı. Eksik olan şey, sorunu halledebilecek nitelikte sağlam bir sınıftı.[232] B. Angelov daha farklı düşünüyor. Ona göre çözüm, halk kitlelerinin silâhlandırılmasıydı** ki, bu, daha 13. yüzyıl sonunda Batı Küçük-Asya'nın işgalini bile önlerdi.[233]

Gerçekte ise kırsal halkın askerî insiyatifi konusunda pek çok örnek verilebilir. II. Andronikos'un hükümdarlık döneminin başlarında Anadolu'da, kendine Bulgar köylü Çarı (1278/79) adını takan İvajlo diye birisi çıktı. Paroiki'leri örgütleyip silâhlandırarak Türk çetelerine karşı savaştı. Bu işi pek tekin bulmayan ve köylü birliklerinin saf değiştirmesinden korkan imparator, İvajlo'yu hile ile tutuklattı, adamları da dağıldı.[234] 1306'da ise bu kez eski bir domuz çobanı olan İvan

---

(*) (Y.Ö.) Yazar, İtalyan cumhuriyetlerin'n, daha katı bir feodalizm'n toprak rantları üzerinde geliştiğini ve Doğu-Akdeniz'deki insan emeğinin ucuzluğunu iyi değerlendirerek Bizans feodallerine ve kent soylu sermayesine üstünlük sağladığını, buna karşılık erken-Osmanlı'nın komünal (anti-feodal) ya da mülkiyetsizci Türkmen ideolojisiyle geldiğini unutuyor.

(**) (Y.Ö.) Bu güldüresiye karşı-tarihsel çözümü önermeden önce Angelov'un, bu silâhların ilkin «kime karşı yöneltileceğini» düşünmesi gerekmez miydi?

(228) Frances, E., **Klassovaya pozişia**, S. 75.

(229) Ostrogorsky. G., **Geschichte**, 2. Aufl. 1952, S. 413.

(230) Dujçev, I., **Contribution**, S. 92.

(231) Smetanın, V. A., **O spesifike permanentnoy voyni v Bizantii v 1282-1453**. Sverdlovsk 1973, S. 99.

(232) Kyrris, **John Cantacuzenus**, S. 48.

(233) Angelov, D., **K voprosu**, S. 451.

(234) Pachymeres, G., III. 10. S. 188-190.

şansını denedi: 300 yoldaşıyla birlikte Türklerle savaşmak için Bulgaristan'dan Anadolu'ya geldi. Burada imparator unvanını paylaşan IX. Mikhael'e rastlayarak planlarını açtı. Mikhael ise «askerî meselelerde deneyimsiz olan bu köylülerin talihsiz bir girişimini engellemek amacıyla» onu esir aldı.[235] Çok geçmeden Peripleptos manastırından keşiş Hilarion Türk akıncılarına karşı halk direnişini örgütledi ve Elegmi Kastron'unu kurtarmayı başardı. Yüksek ruhban kesimi ve Magnatlar onun girişimini onayladılar; sonunda ceza almaksızın paçayı kurtardığına şükretmeliydi.[236] Philadelphis gerek Germiyan ve Aydın, gerekse de Osmanlı Türklerinin baskısına 1322'den 1390'a dek karşı koyarken yalnızca kalın surlarına güvenmedi, aynı zamanda Beylikleri birbirlerine karşı ustaca kullandı. Kenti savunanlar 1364'de keşişleri ve kent ruhban sınıfını soydular, ama para ve değerli madenleri nasıl kullandıklarına ilişkin hiçbir şey bilinmiyor[237]. II. Andronikos devrinde ortaya çıkan Belizar adlı bir türküde ozan, hem imparatora, hem Aristokrasiye karşı tavır alır. Basileus halkın değil kıskanç saraybabalarının sesine kulak verdiği sürece tehlikededir. Yalnızca halk, en zor durumlarda bile sağduyusunu korur ve doğru adamı içinden çıkarır. Türkünün tümü kahramana Belizar'ın ruhuyla devleti kurtarmak için yazılmış bir birlik çağrısıydı.[238] 14. yüzyılda halk devletin içişlerini kalıcı biçimde belirleyebiliyordu. İşte Türk istilasını etkin biçimde önlemenin gerçekleşme umudu da burada yatıyordu. 100 yıl sonra Yanoş Hunyadi Macar köylü ve zanaatkârlarını örgütleyip silâhlandırmak hatırı sayılır başarılar elde etti.[239] Ancak bir savunma savaşında başarı kazanabilmek için kumandanlık ve hükümet tarafından meşrulaştırılmak gerekliydi. Türkler gibi aşiret savaşçıları ve fanatik* gazilerle meydana çıkan bir rakip, savaşmaya hazır olsalar bile talimsiz ve tecrübesiz köylülerle geri püskürtülemezdi.[240]

Kendinden başka dayanağı olmayan köylü topluluklarının, bizzat küçük akıncı gruplarına karşı bile ancak nasıl bir sonuç alabileceklerini 100 yıl sonraki 1478 Kaernten [Bugünkü Avusturya'da kalan bir

(*) (Y.Ö.) Yazar, «fanatik» deyimini çok kolay, yani toplumlar arasında üretim ilişkileri düzeyindeki antagonizmalara hiç değinmeden, bir aşırı yanılsama'nın göstergesi anlamında kullanıyor. Oysa Selçuklu feodal gelişmesini engelleyen Babaî-Türkmenler de mi aşırı veya transandant bir yanılsama içindeydiler, onlar da mı fanatik idi?

(235) ... me laos agrioi kos te apolemos... Frances, E., **Klassovaya pozişia**, S. 73.

(236) Yok!

(237) Schreiner, P., **Philadelphia**, S. 39, 410, 412.

(238) Beck, H.-G., **Volksliteratur**, S. 153.

(239) Cvetkova, B., **Bitka**, S. 172.

(240) Burnov, A., **Les problèmes de la conquête de la peninsule des Balkans par les Turcs. Études historiques.** Sofya 1960, S. 138.

feodal prenslik - Ç.N.] olayı açıkça gösterir. 1476 akınlarını önleyemeyen «efendilerinin» savunma önlemlerine güvenleri kalmayan köylüler bir birlik oluşturdular. Aynı zamanda da 1525'de Almanya'da da ortaya çıkan, ortak toprakların yalnız kendileri tarafından kullanılması, dünyevî ve ruhban mahkemelerinin kendi birliklerine bağlı kılınması rahipleri atama yetkisi... vb. türden bir dizi istekler öne sürdüler. Temmuzda akıncılar ilerlemeye başlayınca, köylüler 3000 adamı hazır ettiler. Ancak bunlardan 2600'ü daha düşmanı görmeden tüydü. Geriye kalan 400 kişi Drau kıyısındaki sınıfdaşlarına yardım çağrısında bulundu. Bunlar da 70 çoban ve 130 köylü gönderdiler. Türkler bir tepenin üstünde siperlenen yığının etrafından dolanarak tümünü yokettiler.[242] Bizans'ta olduğu gibi, Kärnten aristokrasisi de eylemi baştan kuşkuyla izledi ve yenilgiden sonra, Türk baskınını çiftçilerin itaatsizliği ve «puntnus»una karşılık tanrının verdiği bir ceza olarak yorumladı.[243]

Silahlanmış çiftçilerin toplumsal ve iktisadî istekleri karşısında düşülen dehşet, 14. yüzyıl Bizans'ında, 15. yüzyıl Kärnten'dekinden daha az olmasa gerektir. Geleneksel araçlarla, yani paralı askerler ve devletlerarası anlaşmalarla tehlikenin üstesinden gelinebileceği umudu devam ettiği sürece, halkın kendi içindeki her türlü yardımlaşması kararlılıkla reddedildi. K. P. Matschke, bu bağlamda Magnatların sırtında, yalnızca halk tabakalarının kendilerini dış düşmana karşı etkin bir biçimde korumalarını engellemiş olma günâhının değil, aynı zamanda kendi sınıflarının bölünmesi* yüzünden Türkler'in ilerlemesini de kolaylaştırmış olma suçunun bulunduğunu vurgular. «Egemen Magnat güçlerini parçalamakta olması değil, aynı zamanda öteki sınıf ve tabakaların da direnme gücünü yoketmesidir.»[244]

Buna bir nokta daha eklenebilir. Z. V. Udalcova, halk içinde Türksever eğilimlerin bulunmadığını, bu nedenle de halkın aslında yabancı egemenliği tehdidini savuşturacak nitelikte, tutarlı ve taviz vermeyen

---

(*) **(Y.Ö.)** Aynı şekilde yazar, Bizans'taki kent direnişinin çözülmesini de, kentteki değişik tabakaların burjuvalaşma süreçinde bütünleşememelerine bağlıyor, ama söz konusu idealin gerçekleşmesi için Fransız ihtilâline kadar beklemesi gerekmiyor mu? Ayrıca feodalizmin köylülük ile kentli sınıflar arasında yol açtığı çelişkinin ilkin Selçuklu'ya karşı Babaî İsyanları'yla, üstelik gerçek bir antagonizma çerçevesinde patlak verdiğini göremiyor. Yukarda verdiği Macar ve Avusturya köylü örneklerinde, geleceğin yerel burjuvazisine ters düşecek bir öz olduğunu sanmıyorum.

(241) Unrest, Jakob, cap. 68, S. 67; cap. 90, S. 93.

(242) A.g.e. cap. 93, S. 96.

(243) A.g.e, cap. 94, S. 99. Soylular örgüte katılanları kovuşturuyordu. Bunların elebaşıları tutuklanıyor, ya işkence ediliyor ya da öldürülüyordu: URe, J., S. 37.

(244) Matschke, **Fortschritt**, S. 253.

bir güç oluşturmaya aday olmuş olduğunu belirtir.[245] Yaygın bir anti-Türk hava kanıtlanamaz: Akıncılar ve Martolos'lar en geç Orhan zamanında vardı. Yurtseverliği bir çekirdek olarak ilkin 14. yüzyılda nüve olarak Kalekas gibi entelektüellerde ve 15. yüzyılda Gemisthos Plethon'da buluyoruz. Halk inanışı ise her felâketi Moira'lara (Kader tanrıçaları . Ç.N.) yükleyen bir kaderciliğe yatkındı. Bunlar, tümüyle kişileşmiş biçimde tasavvur ediliyor ve insanların hayatını yönetiyordu. Cin ve şeytan inanışları da bunun yanısıra küçümsenmemesi gereken bir rol oynuyordu.[246] Demetrios Kidones ve Nikolaos Kabesilas'ın çağdaşı olan keşiş Joseph Bryennios —Girit ve Konstantinopel'de ahlakcı vaazlar vermiş ve bir süre «Studi» manastırında yaşamıştı— bu konuda yazdığı «49 bölümlü» vaaz derlemesinde şunları söylüyor: «Kendimizi falcılığa adıyor ve ondan insanların selâmeti konusunda cevap bekliyoruz. Evcil kuşların seslenmelerine, karganın gaklaması ve uçmasına dikkat ediyor ve bunları birer alâmet olarak değerlendiriyoruz. Astrologlarla birlikte biz de varlığımızın günde sekiz vakit ettiğimiz dualar ve kader tanrıları tarafından belirlendiğine inanıyoruz... Kimisi yeni ay'a tapıyor ve onu sayıyor... evimizi mayıs çiçekleriyle süslüyor... hıdırellez ateşi üzerinden atlıyor... her gün büyücü, falcı, çingene ve cadılara danışıyoruz. Her hastalıkta hemen okuyup üflemeye başlıyoruz.»[247] Patrik Neilos'u (1380-1388) en çok kaygulandıran, ona emanet edilen cemaatin kiliseyi ziyaret konusundaki boşvermişliği idi. «Hiç olmazsa gelin de, bari boş sıralara vaaz vermeyeyim!» Bir keresinde de müminlerin uğramaması nedeniyle vaaz faaliyetini uzunca bir süre için durdurmak zorunda kaldı. Bunun üzerine gittiği agora'da kendini, ağır hastaları ayaklarına gitmek suretiyle muayene eden bir hekime benzetmişti.[248] Aşağı ruhban kesim ve keşişliğin yaşam tarzı da pek mükemmel sayılmazdı. Örneğin 1348'de keşiş Teodosios Fudules, Sinod Mahkemesi'ne bundan böyle köyü ile uğraşmayacağına dair söz vermek zorunda kalmıştı. Başka bir takım ehl-i cübbe de ayyaşlık, meyhane ve fuhuş düşkünlüğünü bırakacaklarını vaadetmiş-

(245) *Udalcova*, **O Vnutrennik priçinak**, S. 114.

(246) Beck, H., **Vosehung**, S. 262.

(247) Oecomos, L., **L'état intellectual et moral des byzantins vers le milieu du XIVe siècle d'aprés une page de Joseph Bryennios.** Mélanges Charles Diehl, t. I, Paris 1930, S. 229. Zum Verfasser Beck, H. G., Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, Münih 1959, S. 749. Dölger, F., ve Praraspora, Ettal 1961, S. 380.

(248) Hennenphof, H., **Das Homilar des Patriarchen Neilos und die chrysostomische Traditien.** Ein Beitrag zur Quellengeschichte der spätbyzantinischen Homiletik. Leiden 1963, S. 17.

lerdi.[249] Yarı paroikoi yarı rahip olarak da çalışabilen pek çok taşra rahibinin acıklı maddi durumu, onları oldukça sert, acılı ve yoksul bir yaşam sürmeye zorladı ve bu da onların ahlakî durumları üzerinde etkisini gösterdi. Magnatlar'ın malikâne topraklarında yaşayan ve iktisadî açıdan bakılacak olursa kölelerden hiçbir farkı olmayan **paroikoi, eleutheroi** ve **douleutoparoikpi**'nin durumu çok daha berbattı[251]. Sefil yaşamları dışında kaybedecek hiçbir şeyleri yoktu. Barbarlardan kendi Grek efendilerinden korktukları kadar korkmazlardı. Kidones bunu farkettiğinden, imparatordan ülkedeki fukaranın yazgısını kısa zamanda düzeltmesi çağrısında bulundu.

Kentli ve çiftçi halkın Türk düşmanı tavrından genelde Balkanlarda sözedilebilir. Ancak bu, silâhlı bir direnişe koşulsuzca hazır olma anlamına da gelmiyordu. Paralı asker beslenmesiyle doğrudan ilintili olan malî yükümlülüklere karşı direnen Thessalonike'li tüccar ve zanaatkârlar, imparator II. Manuel'in devletin düşmanlarına karşı saldırı ve savunma savaşı yürütmekte işini çok güçleştirdi. Yüksek vergiler vatanseverliğin soluğunu çabuk kesti.[252]

Ulahlar kavramı altında topladığımız göçebe ve yarı-göçebelere gelince, bunların Osmanlılarla bir çıkar birliği mevcuttu. Bu durum yarattığı olumsuz sonuçlar açısından dinatoi'nin paralı asker toplaması kadar vahimdi.

Kısacası kentli ve çiftçi tabakaların askerî bir harekâta girişme olanağından yola çıkarsak, bunun gerek imparator ve feodal aristokrasinin sınıfsal önyargıları, gerekse halk kitleleri içindeki çelişen çıkarlar nedeniyle gerçekleşememiş olduğu sonucuna varırız. Kadercilik ve karanlık güçlere tutsaklık duygusu, yani Palamas ve Hezikhastlar'ın ektiği tohumlar bir yandan halkı Türkler'in zaferine hazırlarken, öte yandan İslâmiyetin örneklerine hiç de az sayıdaki raslanmayacak ölçüde kabulüne yolaçıyordu. Ancak Palamas, bunu asla kabullenmek istemediği gibi, üstelik bu dönmelerle mücadeleye girişiyordu. «...tüm zaferlerini savaş ve kılıçla kazanmış olmasına ve yine de evrenin bir bölümünü bile tümüyle fethedememiş olmasına rağmen» ruhlarını bu

(249) Darrouzès, J., **Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIVe siècle. Étude paléographique et diplomatique.** Archives de l'Orient chrétien 12, Paris 1971, No: 327, S. 147, 346; S. 147; 362, S. 147; 377, S. 148; 416, S. 149.

(250) Hermann, E., **Die kirchlichen Einkünfte des byzantinischen Niederklerus. Orientalia Christiana Periodica VII,** 1942, S. 430. Piskoposlar taşra papazlarını kendi kolonları gibi görüyorlardı. Ayrıca bakınız: Beck, H. - G., Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz. Revue des études byzantines XXIV, 1966, S. 22.

(251) Charanis, P., **On the social structure.** S. 144.

(252) Dennis, G. T., **The reign,** S. 70.

yalancı peygambere, Muhammed'e teslim etmişlerdi.[253] İslâmiyetin ilerlemesi Palamas'a kaçınılmaz görünüyordu,* ancak Hıristiyanlığın sonu demek değildi. Tam tersine Türkler'in Haçlı dinine kazanılması şansını doğuruyordu. Böylelikle Hezikhastlar daha 14. yüzyılda kendilerini Osmanlılarla ödeşme fikrine alıştırmış ve Gennadius Scholarius aşamasına hazırlanıyorlardı.

Nedir ki, bundan sonra artık Tırnova Patriği Eutimios'un Aziz İvan Rilski'ye savaşçı ruhu pompalayıp onu halkın hamisi ve Bulgaristan'ın çarı ilan etmesi ya da Azize Petka Epivatska'yı yardıma çağırıp onun Bulgarlar için aynı zamanda hem güzellik timsali, hem dava vekili ve hem de koruyucu olduğunu açıklaması,[254] hayır artık, bunların hiçbirisi kâr etmeyecekti. Ortodoks kilisesi, yıllar boyu sabır ve tanrının planına itaat aşıladığı kitleleri harekete geçirip, onlara son dakikada «inanç uğruna savaş» ülküsünü aşılayabilecek durumda değildi.

Paleologların devleti 14. yüzyılın ikinci yarısında halk üzerindeki iktidarını ve otoritesini kaybetmişti. Ortodoks kilisesi ve Türkler bunların her ikisini de sahiplendiler. «Osmanlı devletine artık yalnızca bu durumun hukuksal düzeyde tespiti kalmıştı.»

(*) **(Y.Ö.)** Büyücülüğün, cin ve şeytan inanışlarının v.b. Grek halkına bizzat feodaller ve ardındaki kilise tarafından sömürüyü perdelemek amacıyla bir **yanılsatma** olarak empoze edildiğine kuşku var mıdır? Oysa erken-Osmanlılar, Türkmen özgürlükçü deneyiminin karşıt etkisi sonucu Ortodoks (sünni) ideolojisinin etkisi altında bile, böyle yoğun bir yanılsatmadan kesinlikle uzak durmuşlardır. İslâmlaştırma aslında Türkmenler'in yanılsamaya olanak tanımayan, somut ve doğrudan komünal yaşam pratiğinden yararlandı. O bakımdan İslâmlaştırma olayını, ocurtulduğu başaşağı konumundan kaldırıp derviş-Türkmen özgürlükçülüğü üzerine oturtmak daha doğru olur.

(253) Papoulia, B. D., **Ursprung**, S. 103.

(254) Angelov, D., Svetogledit, S. 288-89. Zur kulturallen Bedeutung der Schule des Patriarchen, Dinekov, P., **L'école littéraire de Tarnovo**. ÉB VIII/2, 1972, s. 5-14.

(255) Prochorov, G. M., S. 327.

V. DEVLETİ FEODALLEŞTİRME MÜCADELELERİ: I. MURAD VE I. BEYAZID

1. İçerde Sağlamlaştırma ve Hegemonyanın Dış Yayılımı

Orhan'ın oğlu Murad 1362'de tek başına iktidara geldi. Babasının ve kardeşi Süleyman'ın eserini kararlı ve enerjik bir şekilde kaldığı yerden devam ettirdi.

Sivas hükümdarının sarayında yaşayan İranlı edebiyatçı **Aziz ibn Ardaşir Astarabadî** yazdığı «Bazn u Razm» (Cümbüş ve Cenk) adlı eserinde onu «kafası bilgi ve bilgelikle bulanmamış» bir inanç savaşçısı gibi çalışan basit bir Moğol olarak niteler[1]. Laonikos Khalkokondiles ondan kana susamış bir cengâver olarak sözeder: «Onu savaşa çeken hiçbir zaman ganimet arzusu değil, doğrudan doğruya savaşma tutkusuydu; kan ne denli akarsa aksın asla yeterli görmezdi»[2]. Yine de boyun eğdirdiği hıristiyan hükümdarlarına iyi davranır: «Kambises»in oğlu Kiros (Y.Ö. Ahameniş sülâlesinden ünlü pers hükümdarı)'un ılımlı karakterini benimsedi; Bulgarların ve Misya'lıların ve Greklerin prenslerine ölçülü ve soylu davrandı»[3]. Bey'in ilk bakışta çelişkili gibi görünen bu tutumunun ardında kendisinin «hükümet programı» yatar. Kendi boyu tarafından başlatılan fetihleri bir gazî olarak sürdürür, ancak ele geçirdiği bölgeleri de Selçuklu örneğine ve ulema anlayışına uyarlı bir biçimde yeniden düzenler. Gaziliğin yüksek islam devlet idealiyle böylesine dengelenmesi özellikle **ünvanlarda** yansımasını bulur.

---

(1) Giesecke, H. H., S. 79. Kaleme alındığı dönem 1396 ile 1398 yılları arasındadır: S. 11, 122.

(2) Me metiestai ton polemion makiz..., Chalkokondyles, I., S. 51.

(3) A.g.y., S. 35.

Murad'ın tuğra[4]sında Han nitelemesi göze çarpar. Bu ünvanın kökeni Oğuz geleneğindedir: Anadolu Türklüğü açısından ise hükümdarlık simgesi niteliğindeydi ve sahibini, neredeyse dinsel bir yüceltmeye fırsat tanıyacak ölçüde kutsal bir ayla ve efsanevî bir saygınlıkla mücehhez kalıyordu[5]. Oğuzlar daha önceleri Han mertebesini tanımazlardı. Şefleri kendilerini **yabgu** ya da **gabgu** olarak adlandırırdı[6]. Bu sıfatların her ikisi de gerek doğu gerekse batı Türk-Eli bağlamında kanıtlanabilir[7]. Selçuklular İslâm geleneğindeki Sultan ve perslerin Şahanşah (Krallar kralı) ünvanlarını devraldılar[8]. Timuçin'den başlayarak Han ünvanı tüm Asyalı göçerler için en yüksek iktidar ve saygınlık kavramının simgesi oldu. İznik'teki 1381 ila 1385 tarihli bir kitâbede Murad, Kağan ve Sultan olarak belirir. Onun devlet ideali burada anıtsal biçimde dışavurmaktadır. Anadolu Beylerinin yetersiz ünvanını bir kenara koymuş ve doğulu egemenlerin iktidar simgesini devralmıştır[9]. Hükümet döneminin sonuna doğru, kendini Osmanoğulları arasında ilk kez büyük bey, Hüdavendigâr, biçiminde adlandıran Osmanlı beyinin o olduğu söylenirse de kesin olarak bu ünvanı yalnızca I. Beyazid'in taşıdığı bilinmektedir[10]. Üstelik o, Sultan ünvanını Kahire'deki Halifeye de onaylatmıştır. Murad ise kendi egemenlik bölgesinde yalnızca Han ve Sultan olarak kabul ediliyordu. Moğollarda olduğu gibi Osmanlı erken-feodalizminde de askerî yön ağır basmakta ve Sultan'ın konumu adım adım pekişmekteydi[11].

Murad Selçuklu devrinden kalma **kadıaskerlik** makamını yeniden canlandırdı. O güne dek en yüksek askerî hukuk mercii Bursa kadısıydı. Fütühatla birlikte yargıcın görevleri sürekli arttığından ve kendisi de sürekli Sultanın yanında bulunmak zorunda olduğundan bir kadıaskerlik makamı oluşturmak gerekli hale gelmişti. Makama atanan ilk

---

(4) Tuğra, yalnız Oğuzlarca değil, öteki Türk boylarınca da kullanılıyordu, aslında boyaya batırılmış elin baskı izidir. 14. yüzyıl sonunda I. Beyazıd zamanında Osmanlılarca egemenlik sembolü haline getirildi. Bkz., Babinger, **Aufsätze und Abhandlungen II**, S. 100-103.

(5) Wittek, P., **Notes sur la Thughra ottomane.** Byzantion 20, 1950, S. 270, 281.

(6) Bartoldd, II, S. 559.

(7) von Gabain, A., **Alttürkische Grammatik. Porta linguarum orientalium** Yayınlayan R. Hartmann, t. XXIII, Leipzig 1950, Glossar 1950, Glossar S. 336, 350. A. Ateş **mit philologischen und historischen Argumenten: Yabgulular Meselesi.** Belleten XXIX, 1965, S. 517-225.

(8) Bartold, II, 1, S. 573.

(9) Taeschner, F., **Epigraphik**, S. 131.

(10) Beldiceanu-Steinherr, I., **Recherches sur les actes**, S. 116.

(11) Poouha, I., **Die Geheime Geschicte der Mongolen als Geschichtsquelle und Literaturdenkmal. Ein Beitrag zu ihrer Erklärung.** Prag 1956, S. 163.

askerî yargıç ünlü Kara Halil Hayreddin Paşa oldu[12]. Murad aynı şekilde bir de ordu başkumandanlığı ve tüm beyleri temsil edecek bir beylerbeylik makamı oluşturdu. 1371'de ise devlet yönetimini veziri, eski kadıasker, Kara Halil'e bıraktı. Beylerbeyine böylelikle yalnızca askerî önderlik kaldı. 1385'de Rumeline de bir beylerbeyi atanmasıyla birlikte savaş komutanlığı iki beylerbeyi tarafından üstlenildi[13]. Beyliliğin yayılmasıyla birlikte yönetsel bölgelere ayrılması zorunlu oldu. Orhan tarafından kurulan sancaklar devletin asıl yönetsel ve askerî birimlerini oluşturuyordu. Bunlar sipahilere komuta eden özel birtakım beylere bağlıydı; görevleri tımarlı sipahilere önderlik etmek, düzen ve asayişi gözetmek ve Sultanın bildirilerini, fermanları duyurmaktı. Sancaklar, herbirinin başında birer subaşı bulunan iki ile dört vilâyet'ten oluşurdu[14]. Rumelindeki en eski sancak Gelibolu idi. Bunu Edirne, Çirmen, Vize ve Kırkkilise, ardından 1384'de Sofya, 1393'den sonra Nikopolis (Niğbolu) ve Ohrid, 1394'de Kyustendil (Köstence) ve 1396'da Vidin izledi. Rumeli beylerbeyinin makamı Edirne'deydi[15].

Murad 1377'de başkenti Bursa'dan Adrianopel (Edirne)a taşıdı, çünkü artık onun için «gavûr»larla savaşın temel alanı Rumeliydi. Bu kent kısa süre sonra Sultan haralarını da barındıracak ve Osmanlı süvariliğinin ana kaynağını oluşturacak bir at yetiştirme merkezi olacaktı[16].

Bu nedenle Osmanlı hükümdarları daha uzun süre kentlileşmeyi düşünmediler. İspanyol seyyahı Pero Tafur, II. Murad'ın bile «uyrukları» ile birlikte yalnız yazları değil, kışları da açık havada çadırda yaşadığını anlatır. Yakındaki kentler o da ancak arasıra, elçi kabulü hamamda yıkanma veya yargılama gibi amaçlarla kullanılırdı[17].

Timar dağıtımına ilişkin 1368 tarihli yasal düzenlemeyle feodalleşme süreci mesafe almış oldu. Savaşta yararlık gösteren her savaşçı ya doğrudan doğruya sultandan ya da beylerbeyinden bir timar elde edebiliyor, buna karşın tüm seferlerde, atı ve tımarının çapına göre, bir

(12) Uzunçarşılı, **Çandarlı**, S. 462.

(13) A.g.y. S. 467; Šabanoviç, H., **Bosanski Pašaluk**, S. 21; A.g.y. **Vojno uredenje**, S. 175.

(14) İnalcık, H., **Ottoman methodes**, S. 108.

(15) Šabanoviç, H., **Bosanski Pašaluk**, S. 23.

(16) Vaughan, D. M., S. 21 mit falscher Jareszahl. Beldiceanu-Steinherr, I. **La conquête d'Adrinople par les Tures: La pénetration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes. Travaux et Mémoires I.** Paris 1965, S. 451, 458. Gallipoli kentinin Türkler tarafından fethedilişinin doğru tarihini yerel tarih 1369 yılı olarak belirtir. Schreiner, P., **Studien**, S. 202.

(17) Pero Tafur, S. 127.

ile iki cebeli'siyle birlikte hazır olmakla yükümlü tutuluyordu. Getirdiği rantın akçe üzerinden tutarına göre hesap edilen timar büyükleriyle ilgili olarak 14. yüzyıl bağlamında kesin hiçbir şey bilmiyoruz. V. P. Mutafçieva, gelirini sipahi ile hazinenin bölüştüğü küçük parsellerin sözkonusu olduğu tezini savunur: Timarlar yerel birimler oluşturmayıp, bütünüyle köyleri değil, tek tek çiftlikleri kapsıyor, kesin saptanmış sınırları bulunmuyordu. II. Mehmed'e kadar veraset güvencesi sözkonusu değildi. Sipahinin elinde fiilen yalnızca miktarı kesin saptanmış bir ranta devlet adına reayadan el koyma hakkı vardı. Buna göre, kendisi bir toprak beyi değildi. Ne angarya çiftliğe (Y.Ö. mutlak mülkiyeti edinilemeyen çiftlik) ne de Has'ı (Allodium'u) (Y.Ö. mutlak mülk; yani özel kişilerce miras bırakılabilen mülk) vardı[18]. Buna karşın A. S. Tveritinova, defter ve kanunnameler üzerinde yaptığı derinlemesine incelemeler sonucunda timarların kesin belirlenmiş sınırlara sahip olduğu, yani vergisel birimler oluşturduğu ve sipahinin, kesinlikle basit bir vergi toplayıcı değil, köylüsü üzerinde egemen ve tasarrufta bulunan gerçek bir toprak beyi olduğu sonucuna vardı. **Sahib-i timar**, aynı zamanda herbir köylünün payına düşen toprak parçasını düzenleyen ve denetleyen bir **sahib-i raiyyet** idi: Toprakların işlenmesini ve rant getirmesini kollardı[19]. Ancak kullandığı kaynaklar her ne kadar 15. ve 16. yüzyıllara ait ise de Tveritinova, bunlara benzer düzenlemelerin, daha önceden de var olduğu ve **has** elde etme ve ekonomik faaliyette bulunma çabalarının başlangıç dönemlerine kadar uzandığı sonucuna varılabileceği inancında[20]. Bu görüş, sultanların köylülerden yasal olarak saptanmış olandan fazla rant alınmasını sık sık yasaklamaları olgusuyla da desteklenir. Yine de reaya, timarın erken döneminde bile, beylerine özellikle de Has topraklarında pekçok hizmet sunmakla yükümlüydü ki bu da bize, sipahinin basit bir vergi toplayıcısı değil, **feodal bir toprak beyi** olduğunu gösterir[21]. Ekonomik temeli genişletme arzusu, sipahileri sultanların fetihlerine ana destek olmak üzere kullandıkları her zaman aç haydutlara[22] çevirdi. Timarlı savaşçılardan oluşan bu yeni tabaka hem eski boy kökenli birliklere veda etmek, hem de

---

(18) Mutafçieva, V. P., **Za Sistoaneto**, S. 35; A.g.y. **Agrarnite otnoşenia**, 57, 60, 69, 72.

(19) Tveritinova, A. S., **Problemi**, S. 163-64.

(20) A.g.y., S. 167, 169.

(21) İnalcık, H., **Common traits of economic and social development of Balkan and South-East European peoples under the Ottoman Empire. Rapport, IIIe Congrès international d'études du sud-est européen.** Bükreş 1974, S. 8. M. Mladenoviç de sipahiyi, yalnız devlet maliyesine rantların teslimiyle sorumlu vergi toplayıcısı gibi göstərme yanılgısına düşüyor.

(22) Mutafçieva, **Agrarnite otnoşenia**, S. 87.

yaya ve müsellemlerin statülerini alçaltma yolunda atılan ilk adım anlamına geliyordu.

Daha üçüncü bölümde değindiğimiz üzere, yeniçeri birliklerinin kurulması da aynı düzlemde yeralır. Yeniçeri piyadeleri etnik ya da boy temeline ilişkin koşulları tanımadıklarından, sipahilere oranla türkmen aşiret savaşçılığından çok daha keskin bir kopuşu temsil ederler[23]. Buna göre, Aşıkpaşazade'nin onları Hacı Bektaş ile herhangi bir ilişki içinde göstermemesi raslantı olmamalıdır[24]. Babailer işte bu «yeni» birlikler tarafından kendini köşeye kıstırılmış hissetmesi gereken aşiret savaşçıları içine sızarak onları örgütlediler*. Dışsal özellikler ise ikincil önemdedir. Keşişçe yaşam tarzı tasavvufun etkilerinden çok, sıkı bir disiplinin bir sonucuydu**. Evlenmeme olgusu ise Ahi ve Bektaşilerde olduğu gibi dinsel bir ideal durumuna gelmedi. Meseleyi genişten alıp Bizans etkilerine bağlamak ise yanıltıcıdır. Köle birlikleri, Osmanlı ordusuna yalnızca dış düşmanlar önünde her an savaşa hazır, disiplinli ve fanatik bir saf kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda içerde de aşiret aristokrasisine, aşiret savaşçılarına ve akıncı beylerine karşı mili-

(*) (Y.Ö.) Erken-Osmanlı askerinin, Selçuklu feodalleşmesini yıkan komünal mülkiyetçi veya göçerlere özgü mutlak toprak mülkiyetsizcilik çizgisini ve babaî-bektaşî özgürlükçü eğilimini sürdürmesi böyle mümkün oldu. Öte yandan Anadoluya yönelik göçlerini aralıksız sürdüren türkmen kitlelerinin, buralara gelir gelmez gazîlere merkezden dağıtılan bu tımar topraklarında hemencecik **serf** [ki türkmenlerde birey olarak serf değil, ancak **komün** halinde serf söz konusu olabilir] olarak çalışmayı benimsediklerini düşünmek, dolayısıyla bunların tımarlar için korkunç bir serf-komünler deposu oluşturduklarını kabul etmek, kısacası göçer veya obalaşmış türkmenlerin sanki hiçbir gelenek ve deneyimleri yokmuş veya gökten zembille inmiş gibi, feodal üretim ilişkilerini bir çırpıda kabullendiklerini tasarlamak, ancak şemacı ve kolay tarihçilere, mekanikçi Marksistlere yakışıyor.

Üstelik hiçbir belge, tımarların yeni gelen halka boş tarım toprakları ve otlaklar bırakmayacak kadar yaygınlaştığını kanıtlıyamaz, çünkü **miri** toprakların nüfusa oranla ne korkunç bir rezerv oluşturduğunu yüzyıllar sonra 19. yüzyıla ait Osmanlı kanunnamelerinden görüyoruz.

(**) (Y.Ö.) Tasavvuf mistiği, kökenindeki **autizm** veya ben-tanrısalcılık nedeniyle kitle insanı veya kitlesel davranış psikolojisine ters düşer ve hiçbir askerî kitle disiplini içinde yer alamaz. Ayrıca o dönemin askerî kitle disiplinini, bugünkü gibi salt biçim standartlaştırması olarak anlamak yanlıştır. Tam tersine bu disiplin, dışarıya standart biçim ve davranış olarak vuran görünümü ardında, her zaman belli bir üretim ilişkisini (örneğin türkmenlerde komünal-kollektif), bu ilişkiye özgü deneyimi içermektedir. Başka bir deyişle, bu disiplin, «belli ilişkileri yeniden-üretme olasılığı» dediğimiz deneyimi- örneğin toprağın kişisel mutlak mülkiyetine gerek duymamış veya böyle bir mülkiyetin gerektirdiği koşullara uyamamış bir pratiği ve bu pratiği aynen sürdürme potansiyelini bir bakıma **sınıf bilincini** içermektedir. O nedenle, türkmenlerden ve içine sızarak örgütledikleri yeniçeri birliklerinden, disiplin adına —bugünden geriye bakar gibi— sadece davranış standardı beklemek ve sınıf bilincini gözardı etmek tipik bir yanılsama sayılır.

(23) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 316.

(24) Giese, F., **Das Problem**, S. 265.

tan bir denge unsuru* oluşturdu[25]. Devşirilen oğlanların, eski aile ve memleketleriyle bağlantılarını koparmayan akrabalarını da müslümanlığa sürükledikleri veya onlara arpası bol makamlar sağladıkları[26] durumlarda bile, sultana bağlılıkları hiçbir şekilde gevşemedi. M. Akdağ'ın yeniçerilerin (öneminin) abartılmasına ilişkin kuşkuculuğu kendisi bunu belirtmek amacıyla, I. Selim dönemine kadar yeniçerilerin 10.000 dolayında seyreden sayısının azlığını örnek verir[27] -haklı değildir. Kendisi, bunların devletin feodalleşmesindeki** rolünü ve geleneksel paralı ve atlı ordulara oranla, vuruculuk ve harekata hazır olma açısından, katbekat üstün disiplinli bir piyade birliği olarak askerî değerini görmezlikten geliyor.

15. yüzyıl kayıt ve kadastroları, Trakya'da Osmanlı hesabına işgören akıncı beylerinin köle birliklerini daha Murad'dan önce savaşa sürdükleri çıkarsamasına dayanak sağlıyor[28]. İsa Bey İshakoviç'in 1455 tarihli defterinde, beyin hepsi de birer timar sahibi olan*** gulam (köle)

(*) (Y.Ö.) Türkmen göçerlerin ve obalarının, sınıf bilincini erken-Osmanlı askerî örgütü içinde aynen koruyamamaları için bir neden yoktur, çünkü onlar fiili üretimden bir kez kopmuşlardı ve yeni bir üretim ilişkisi içine fiilen girmeleri olanaksızdı. Fiilen girdikleri zaman ise üretim ilişkilerini askerden önce bıraktıkları yerden başlayarak sürdürmekten başka çareleri yoktu. Böyle olunca, göçerlerin sınıf bilinci ile göçer aristokrasisinin feodalleşme eğilimi arasındaki çelişki sürdü. Aynı çelişki, Selçuklu yerleşik feodalizmine karşı birlikte savaştıkları babaî isyanları döneminde de vardı. İşte Osmanlı otoritesi süregelen bu çelişkiyi gerek askerî gerek türkmen halka dayalı anti-feodal gücüyle dengelemek istiyordu.

(**) (Y.Ö.) Devletin artık feodalleşme içinde değil, yani yazarın iddiasının tersine, türkmen aşiret aristokrasisinin feodalleşme sürecine karşı bir anti-feodalleşme süreci içinde olduğu ve bu sürecin, Fatih Sultan döneminde patlama noktasına varacağı yukarki notlarımızdan açıkca ortaya çıkar.

(***) (Y.Ö.) Bunlar ne biçim «köleler» idi ki «hepsinin birer timarı var»? Yazar, tarihsel gerçekliğini daha antik pers ve helenist üretim ilişkilerinde yitirmiş olan gulam (köle) teriminin, Osmanlı gerçeğinde sadece «hizmet-görevi» veya «sadakatle yükümlü» anlamında, dolayısıyla batıdaki vasal'e veya kâhyaya paralel düzeyde yer aldığını kavrıyamıyor [Bu terimin **kul** kavramıyla bağıntısına başka bir yerde değineceğiz]. Osmanlılar, köle'yi Marksist anlamdaki **üretken köle** olarak kullanmadı ve gulam (köle, hatta kul) sözcüğü biçimini korurken, içeriğini değiştirdi. Yazar, biçimin yanında içeriğin de korunduğu, yani «tarihsel gerçekliğin belirli sözcüklerle birebir temsil edildiği» yollu, cüretli olduğu kadar da fahiş yanıltıcı bir varsayıma saplanmış olma izlenimini veriyor ve bunu tüm tarih yorumu boyunca ne yazık ki sürdürüyor.

(25) Papoulia, B. D., **Ursprung**, S. 36, 39.

(26) Majer, H. G., **Herkunft und Volkzugehörigkeit muslimischer Amtsträger als historisches Problem in der Osmanistik. Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa.** Yayınlayan K. - D. Grothusen, Göttingen 1974, S. 49.

(27) Akdağ, M., **Die Auflösung der Janitscharenorganisation.** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi, C. V, 1947, S. 311.

(28) İnalcık. H., **Fatih Devri**, S. 57, A. 13; Gökbilgin, M. T., **XV-XVI Asırlarda**, S. 276.

larından (Y.Ö. kullar) söz ediliyor. Hoşkadem[29], Jeleç subaşısı İskender[30], Ali Atmaca[31], Saruca[32] ve üç hizmetçi[33] diye anılan bu köleler, bizi gerilere, 14. yüzyıldaki fetih yoluyla toprak kazanım ve islâhı dönemine yöneltiyor. Bilindiği üzere Büyük Bey, 1377'de örfleri merkezileştirmek ve devşirmeleri kendi konumunu pekiştirmekte kullanmak amacıyla, çete başlarının, yakaladıkları on ile onyedi yaş arasındaki tüm oğlanları kendisine göndermelerini istemişti[34].

Murad bütün bu önlemleri alırken son derece dikkatli davrandı. Acele atılmış adımlardan daima kaçınmakla birlikte, Orhan'ın mirasını da son derece tutarlı bir şekilde geliştirdi. Eski Osmanlı kronikleri, ne Türkleri ne de Hıristiyanları ezmediğini iddia ettikleri hükümeti idealleştirirler: «O zamanlar haraç azdı; gavûrları ezmeyecek kadardı; esvaplarını ya da öküzlerini ya da oğullarını ya da kızlarını satmak ya da rehin vermek zorunda kalacakları kadar alınmazdı. O zamanlar Padişahların da gözünü para hırsı bürümemişti. Ellerine geçeni yine hemen dağıtırlardı. Devlet hazinesi nedir bilmezlerdi»[35].

Hüdavendigâr aynı şekilde Anadolu beyleri ve azımsanmayacak sayıda hıristiyan dönmesini kendine çekti; böylelikle yukarıdan bir muhalefeti önlemek isteğindeydi. Bey ve Emirler, Anadolu'daki konumlarını unutacak ve yeni hanedanın hizmetinde Rumelinde şan ve zenginlik peşinde koşacaklardı[36]. Murad zamanında Evrenos, Mihal, Malkoç, Turahan, Çandarlı ve Paşa Yiğit gibi etkin ve güçlü aileler yükseldi[37]. Mihal, Malkoç ve Evrenos grek kökenli olmalı[38]. Bunlar Anadolulu mülk sahipleriyle birlikte devletin yüksek aristokrasisini oluşturdular[39].

Evrenos ve tüm yakınları, 1386 tarihli sahte bir fermanla Karaça nehri kıyısındaki Dumulcina kentini, Manastır'a kadar Serez'i, Biglişta ve Kurupişta'yı elde etmişti: «Bütün buraları ve ayrıca kılıcıyla kazanacağı yerleri, on kere yüzbin akçe kaldıracağı bir sancak gibi görsün. Seni bu topraklar üzerinde gazilere ve savaşçılara komutan tayin ettim

(29) Krajiste Isa-Bega, No: 28, S. 32.
(30) A.g.e., No: 40, S. 36.
(31) A.g.e., No: 45, S. 37.
(32) A.g.e., No: 53 - 54, S. 39.
(33) A.g.e., No: 55 - 56 - 57, S. 40 ve No: 25 - 27, S. 32. ve No: 33 - 36, S. 34 ve No: 41, S. 36, No: 50 - 51.
(34) Beldiceanu-Steinherr, I., **En marge**, S. 36, 41.
(35) Altosmanische Chroniken, S. 35.
(36) Shaw, St., J., S. 64.
(37) Mutafçieva, V.P., **Agrarnite otnoşenia**, 106.
(38) Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen**, I, S. 358.
(39) A.g.y., 107.

ve adîl bir şekilde hükümet etmeni buyuruyorum... Ancak toprakların ilk önce yüce Tanrıya ve onun peygamberine ait olduğunu da bil! Yüce Tanrının, Peygamberinin ve onun vekilinin buyrukları üzerine bunu sana hediye ettim.»[40] Bu sahte belge, ailenin 14. ve 15. yüzyıllar boyunca elkoyduğu toprakların sahipliğini meşrulaştıracaktı. Bu arada resmî bir ağızın kullanıldığı dikkati çekiyor. Son cümle ise özellikle anlamlıdır: Kuranda olduğu gibi, tüm toprağın Tanrıya ve Peygambere ait olduğu anlayışına dayanıyor. İslam hükümdarları kendilerini tanrı mülkünün kâhyası olarak görürlerdi. Buna göre tüm topraklar, ama özellikle de fethedilmiş olanlar, devlet toprağı olup, bunların bağış veya dağıtımını ancak sultan yapabilirdi. Bu durum, sonradan has (**Y.Ö. mutlat mülk**) statüsüne geçen fethedilmiş topraklar* için de geçerliydi. Söz konusu bağışlamalar fütuhata devam yükümlülüğünü birlikte getiriyordu: «Saloniki şehrini fethetmeye bak. Gavurların ülkesini sürekli yağmalayasın»[41]. Sultan, fermanda ayrıca sancaklarda yönetsel bir yapının da oluşturulmasını buyurmakta ki bu, kuşkusuz gerçek hukuksal düzenlemelerden alınmış bir nokta: «Bilesin ki, sana verilen vilâyetin köyleri, kasabaları birbirlerinden uzakçadır. Yönetmek ve hükmetmek için pekçok ehl-i seyf ve ehl-i kalem'e ihtiyacın olacak»[42]. Ulemanın etkisi ise kendini hıristiyan köyü ve müslüman kolonilere nasıl davranılması gerektiğine ilişkin düzenlemelerde gösteriyor: «Taşrada görevlendireceğin memurların âdil olmalı ki, reaya hoş tutulsun. Beyler reayaya yol gösteren ışıktır. Işık (çırağı) itaatli olursa iyi olur. Bölgende yaşayan müslümanların evlilik durumlarını gözetmelisin. Ancak geri kalan reayayı da hoş tutmalı ve onlara zorbalık etmemeli, yük olmamalı, tedirgin etmemelisin... Devletimizin yoksullarıyla ilgilenmelisin»[43].

Fatih devletinin iç örgütlenmesi I. Murad ve I. Beyazıd'ın baş sorunu olmuşa benziyor. 1455 tarihli bir Rumeli defterinden, sahib-i mülk'ün kendilerine verilen topraklarda köyler kurmaya yükümlü kılındıkları anlaşılıyor. Burada dervişlerin kendiliğinden başlattıkları kolonileşme**

(40) Elezoviç, G., I. 1. No: 3, S. 9.

(41) A.g.e., S. 12.

(42) A.g.e., S. 10.

(43) A.g.e., S. 11.

(*) (**Y.Ö.**) Fethedilen topraklar, peygamberin ilk dört halifesi dönemindeki pratiğe göre, dinsel otoritenin güvenilirliğine, sonradan yararlık gösteren kul'lara **işletme-kullanma**, Osmanlılarca üstelik islâh kaydıyla ve belirli rant toplama hakkıyla birlikte **haraç** (bir defalık veya periyodik) karşılığı emanet edilen tarım toprakları olarak kabul edilirdi.

(**) (**Y.Ö.**) Türkmenlerin göçer ve oba deneyimli dervişleri de mi, acaba kolonistleri ya da birbirlerini serfleştiriyor (yazarın deyimiyle «köleleştiriyor») ve sömürüyordu? Yeni yerleşim odaklarının, özellikle dervişler tarafından açılmasında ve bu yerleşim odaklarının, özellikle dervişler tarafından açılmasında ve bu faaliyetin Sırbistan içlerine kadar

hareketinin devlete ilişkin yönüyle karşılaşıyoruz. Evrenoslar gibi, Osmanlılarla aynı düzeyde bulunan başka birtakım aileler de kent ve vilâyetler elde ettiler, örneğin **Lâla Şahin Paşa** hinterlandıyla birlikte Filibe'yi; Mihal'ler ise Plevne ve Nikopolis'i (Niğbolu). Turahan'lar Rumelinin en büyük dört toprak sahibinden biriydi; sözkonusu toprakları 1386 tarihli sahte fermandaki koşullara benzer koşullar karşılığında elde etmişlerdi[44].

Murad ve Beyazıd yaya kumandanlarını tımarlar dağıtmak suretiyle kendilerine daha sıkıca bağladılar ve Yayabaşıların çiftliklerini zaman zaman tımara çevirdiler[45]. Yeni tımarlı sınıf, Sultanları özellikle kaygılandırıyordu: «Ödül ve hediyelerin yolunu sipahilere açasın. İsraf ve hasislikten ise kaçınasın. Sipahinin mevkiini tanımazlık etme ve rızası olmaksızın elinden hiçbir şey alma. Cesaret ve kahramanlıklarıyla övünmektense kılıçlarını bileyip atlarına baksınlar»[46].

Murad ve Beyazıd'ın gönlünde yatan düşünce, ordunun tüm birimlerinin vurucu gücünün artırılması ve her an harekete geçebilir durumda bulundurulmasıydı. En az bunun kadar önem verdikleri bir başka konu ise, yüksek islâm geleneğine uyarlı biçimde sürdürdükleri futuhat devletinin örgütlenmesi işiydi. **P. Wittek** bunu «orta tabakanın ulemalaşması» terimiyle açıklar. O sırada uçlarda ise gaziler ve unutmamak

---

sürdürülmesinde, dervişlerin mutlak mülkiyetsizci veya komünal mülkiyetçi özgürlük deneyimi değil de, serflik mi belirleyicidir? Evet, yazarın feodal şema arayışı, savaşan tabakanın mülklendirilmesiyle sınırlı kalıyor. Ayrıca mutlak mülk edinmenin, vakıf ve tımarların çok sınırlı sayıdaki bazı kesimlerinde, o da gizlice mümkün olduğu (bak **Ö. L. Barkan**, Toprak Meselesi, S. 256: Plevne ve Edirne Malikane divanilerinde mutlak mülkleştirmeler) biliniyor. Üstelik sipahilere bağışlanan toprağın, fethedilen toprakların büyük bölümünü kaplayarak böylece nüfusun büyük bölümünün **serfleştirildiğini** savunmak, şemacıların derslerine pek iyi çalışmadıklarını da kanıtlıyor. Çünkü serfleşme veya serfleşmenin yaygınlık ölçüsü, tımar topraklarının yüzölçümü gibi soyut bir ölçekle değil, tımarlardaki üretimin örgütlenme biçimiyle belirlidir. Çünkü buralarda tek tek bireylerin değil, Türkmen obalarında olduğu gibi, **kollektif serfleştirilme** söz konusudur. Oysa kollektifin içindeki birey içeriye doğru **özgür**, dışarıya doğru ise **direnişçidir.** Ayrıca merkezin toprağın verimli kullanımına ilişkin şer'i yaptırımları dışında, hiçbir sipahinin —batıdaki senyörün tersine— merkeze ve kadılara danışmadan vergi zabıtası gibi hane hane yaptırım yetkisi yoktur. Kısaca feodal illişkiden çok, **komünal** (komünlerle) **devlet** ilişkileri sözkonusudur, ki bu da bugünkü «sosyalist» devlet yapılanmasını andırıyor. Üstelik, vergi ödeyemeyen köy hanelerinin, komünü atomize edercesine tımar dışına çıkarılması komünü parçalamaktadır ve tımar sahibinin kendi yandaşlarından oluşan bir cemaatin doğmasına, onun güçlenmesine yol açmaktadır ki sipahilerin bu yoldan güçlenmeleri merkezden engellenmektedir. Sipahilerin Celali isyanlarına katılmasının ardında bu kontrol yatar.

(44) Aktepe, M. M., S. 308, 311; Beldiceanu-Steinherr, I., **Reeherches des actes**, S. 208, 233; A.g.y., **En marge**, S. 28-30.

(45) Gökbilgin M. T., **XV ve XVI. Asırlarda**, S. 77.

(46) Elezoviç, G., S. 12.

gerekirse, türkmenler, yayalar, müsellemler ve akıncılar duruma hâkimdi[47]. 12. yüzyılda Anadolu'da olanlar başka bir düzeyde yinelenmekteydi.

Murad dışarda, Balkan devletleri ve Anadolu beyliklerine karşı, ayrı yöntemlerle de olsa, iki cepheli bir mücadele yürütüyordu. Doğuda, Kastamonu örneğinde olduğu gibi, beyliklerin taht kavgalarına karışarak nüfuz kazanmaya çalışıyordu. Oranın beyi Beyazıd, Sivas Sultanı Ahmet'e hasım olmuş, sonra da yenilmişti, ama Osmanlılara karşı konumunu koruyabilmek kaygısından hasmıyla barışmak yoluna gitmişti. Oğlu Süleyman ise onu devirip Murad'a bağlanmayı yeğledi. Murad onu esir aldıysa da sonradan kaçmasını engelleyemedi ve Beyliğin silâhlı kuvvetlerinin baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. İlk girişimde Kastamonu'yu alamadıysa da birtakım stratejik noktaları tuttu ve bunları oğlu Beyazid'e devretti. Anadolu beyliklerine boyun eğdirme sürecinin ilk aşamasında bir vasî olarak beylerarası üstünlük durumunun tanınması ona yeterli gelmiş olmalı. En büyük oğlu Beyazıd'ın düğününe Karaman, Hamid, Menteşe, Saruhan ve Kastamonu beylerini çağırdığı zaman yaptığı gibi her fırsatta onlara gücünü kanıtlama çabası içindeydi[49]. Anadolu politikasının uzun vadeli hedef ve emelleri hususunda hiçbir kuşkuya yer olmamakla birlikte, tedbir ve sabır bu politikanın temel direklerini oluşturmaktaydı. Koruyucu ellerini güneydoğu Anadolu üzerinde tutmakta olan Memlukların muhtemel bir müdahalesinden çekiniyordu. Bu nedenle 1386'da Karamanoğluna karşı sefere çıkmadan önce Mısır Sultanının onayını garantiye aldı[50].

Avrupa'da ise bambaşka biçimde davranmaktaydı. Burada kendini dizginlemek zorunda değildi, güçler dengesi dışında kararları etkileyecek bir faktör yoktu. Yalnız Bizans'ı istila değil, aynı zamanda öteki güneydoğu Avrupa devletlerini savaş ve boyuneğdirme tehdidi altında tutuyordu.1363'de Philippopolis (Filibe), 1369'da da Adrianopolis (Edirne) düştü. Bulgar çarı yine de Bizans ile işbirliği fikrine pık ısınamadı ve Türklere yaranmayı tercih etti ki, bu da 1364'de Bulgaristan ile Bizans arasında silahlı çatışmaya varan bir mesele çıkmasına yolaçtı[51]. V. Ioannes daha 1355 yılında Papa VI. Innosens'den 3 kalyon, 40 şövalye, 100 atlı veya 1000 yaya asker yollamasını rica etmişti ve böylece, Bizansı Türklere karşı savunma karşılığında, tebaası ile birlikte Katolik kili-

(47) Wittek, P., **Deux chapitres**, S. 316.
(48) Giesecke, H. H., S. 81.
(49) Löwenklau, J., S. 236.
(50) Flemming, B., S. 102.
(51) Ostrogorsky, G., **Geschichte**, S. 428.

sesinin kucağına dönmeye hazırdı[52]. Pazarlıklar yine her zamanki gibi, Papalığın anlayışı uyarınca, her türlü yardımdan önce gelmesi gereken kiliseleri birleştirme tartışması nedeniyle başarısızlığa uğradı.

Bizans'ın 70'li yıllardaki güçlü Türk yayılmasına rağmen Tuna bölgesinde gerek siyasal gerekse de iktisadî açıdan oldukça iyi tutunması şaşırtıcıdır. Tuna deltasındaki Vicina'da grek tüccar kolonisi, siyasal egemenliğin kaybedilmesinden sonra da ticarî nüfuzunu sürdürmesini bildi. Cenovalı noter Antonio Podenzolo'nun kayıtlarından anlaşıldığı üzere, 1360/1361'de Tuna havzası Konstantinopolis'in tahıl ambarı konumundaydı[53]. İmparator V. İoannes'in oğlu Mikhael Paleologos'un, Varna bölgesinde 1347'den itibaren kendine bir devlet kuran Dobrotica despotuyla girdiği ilişki önemsiz sayılamayacak sonuçlar doğuracaktı. Mikhael 1367'den sonra Despot'un kızıyla evlendi ve bölgeyi babasından «Apanaj» (Y.Ö. hanedanın siyasal iktidarda hakkı olmayan mensuplarına arpalık olarak verilen malikâne) olarak aldı. Böylelikle Bizans Batı Karadeniz bölgesindeki kentlerde egemenlik iddialarını sürdürdü[54]. Eflak (Valahya) deki Bizans ticari etkinliği E. Stanescu tarafından, tekil ya da raslantı oldukları iddia edilemeyecek denli yoğun belgelenmiştir[55].

Bizans dış politika konusunda ise «batı rotası»nda diretti, yani Latinlerden yardım aradı ve diplomasi yoluyla yeni bir Haçlı Seferi başlatmaya çalıştı[56]. Bu nedenle 1371'de Meriç kıyısındaki Cernomen'de yapılan ve Hacı İlbey'in Sırpları yendiği kader savaşında (Sırp Sındığı) Bizans birlikleri yer almadı. Bu esnada V. İoannes ricacı olarak Venedik'te eyleşmekte, oğlu Adronikos ise başkentte babasına fesat kurmaktaydı. Niyetlerine alet etmek istediği Murad'ın desteğini güvenceye almak düşüncesiyle, Sırpları yalnız bırakmış olması ihtimali dıştalanmamalı. Kendisi ve sarayı, Sırp Çarına boyun eğdirilmesine ve Makedonya'nın elinden alınmasına sevinmemiş olamazlar. Ancak 1371 sonrasında artık kimse ne başını kuma sokabilir, ne de yaklaşan tehlikeyi önemsiz gösterebilirdi. Demetrios Kidones tüm anti-Türk güçlerin birliği çağrısında bulunanlardandı. Papa ve ilk ağızda Türk baskısına boyun eğ-

(52) Raybaud, L. - P., S. 249.

(53) Matschke, K. - P., **Zum Charakter des byzantinischen Schwarzmeerhandels im 13. bis 15. Jahrhundert.** Wiss. Zschr. der Karl-Marx-Universität, Gesellschaft-und sprachwissenschaftl. Reihe, 19. J. Leipzig 1970, S. 448.

(54) Schreiner, P., **Studien**, S. 149, 153.

(54) Schreiner, P., **Studien**, S. 149, 153.

(55) Stanescu, E., S. 228.

(56) Medvedev, J. P., **K voprosu o principak vizantyiskoy diplomatii nakanuia padenia imperii.** BB 33, 1972, S. 133.

mek korkusundaki bir dizi hükümdar 1.10.1373 günü Thebai'de toplanan bir kongrede biraraya geldiler. Ancak Macar tahtının temsilcileri gelmediğinden ve Ulah Voyvodası ile Bulgar Çarı İvan Straşimir'in ittifakına kimileri yan gözle baktıklarından etkili bir sonuç alamadan dağıldılar[57].

Murad şaşkın düşmanlarının tüm planlarını altüst etti. V. İoannes'i vasal statüsüne indirgeyerek askeri yükümlülük altına aldı. Aynı sırada Straşimir de Osmanlı hükümranlığını tanımak zorunda kalıyordu[58]. Türk gemileri Khalkidike yarımadası önlerinde seyrediyor, Athos manastırlarına ve bunların mülklerine saldırıyor, buralarda soygun ve kıyım yapıyorlardı. 3 Venedik gemisi sıkışmış durumdaki keşişlerin yardımına koşarak bir koyda üslendi[59]. Daha 14. yüzyılın ilk yarısında pek çok manastır korsan saldırısına uğramıştı. Korsanlar Atos için sürekli bir tehdit unsuru oluşturuyorlardı. Pek çok kellia boşalmış, keşişler de daha büyük manastırlara sığınmışlardı. Kimileri de daha uzaklara kaçıp kıyıdan uzaktaki kesimlerde, bu arada Gregor Sianites'ın yaptığı (1346) gibi Suzopolis yöresinde yeni Kellia'lar kuruyorlardı[60]. Bu yetmiyormuş gibi, hizipleşmeler Bizans'taki imparator ailesini birbirine düşürdü. 1373'de daha tahta çıkmadan veliahtlıktan uzaklaştırılan kısa görüşlü beceriksiz Andronikos 1376'da babasını ve kardeşi Manuel'i iktidardan düşürüp Tenedos'u (Bozcaada) Cenovalılara, ayrıca 1366'da Savoya'lı Amodeo'nun geri aldığı Gelibolu'yu da Murad'a teslim etti[61]. Murad, kendisine rahat durması için verilen bu değerli hediyeye rağmen, Venediklilerin Ioannes ve Manuel'i serbest bırakmalarına hiç aldırmadı bile. Bu son ikisi 1379'da tahta yeniden çıkacaklardı. Murad, ordusunu ve kendisine ödenen haracı meşruluğunun tanınmış olması için yeterli görüyordu[62]. Sultanın baskıları karşısında, imparator Selimbria (Selimpaşa) Herakleia (Marmara Ereğlisi), Rhaidestos'u IV. Andronikos'a bırakmak zorunda kaldı. Konstantinapel'deki durumun acıklı bir tablosunu Kidones bize şöyle aktarıyor: «Açlık, bulaşıcı hastalıklar, cinayet ve ihanetler, kentten kaçışanlar, bütün bunlar hergün olan şeylerdi. Türklerin yarattığı sinir bozucu tehdit tüm

(57) Stanescu, E., S. 226.

(58) Charanis, P., **The Strife**, S. 292. Ostrogorsky, G., **La prise de Serrés par les Turcs.** Byzantion XXXV, 1965, S. 321.

(59) Oi toiautoi İsmailutai stiksan stolon megan ploion... Vie de Saint Niphon 18, S. 24.

(60) Actes Dionysiou, S. 7.

(61) Charanis, P., **The Strife**, S. 298. Loenertz, R. J., **Les recueils de lettres de Démetrius Cydonès.** Studi e Testi 131, 1974, S. 114.

(62) Fenster, E., S. 228.

ticaret ve toplum hayatını felce uğratmıştı». Mora yarımadasının Bizans'ın öbür devlet parçasıyla bağları, imparator I. Theodor'un üçüncü oğlu olan Mistra despotu yüzünden gevşemişti[63]. Murad'ın Rumeli'deki siyasal amaçları «Böl ve yönet» ilkesi altında gerçekleşiyordu:

Haraç ödemekle yükümlü uydu devletçikler kurmak, Türk birliklerinin Macar sınırlarına ulaşacağı günler uzakta değildi. Daha 1369'da Valahya (Eflâk) prensi Vladislav Vlaicu (1364-1377) ile ilk cebelleşme patlak verdi ve 1389'da, Murad'ın öldüğü yıl, akıncılar ve sipahiler, prensliğin **Tuna**'nın yukarı kıyılarına raslayan topraklarını işgal ettiler[64]. İmparatorluğun ikinci büyük kenti olan **Selanik**, iyi yürekliliğini beklediği **Sultan**'a 1387'de kapılarını sonuna kadar açtı[65]. O zaman **Kidones** şöyle yazıyordu: «Kent halkı düşmandan yana koşuyordu, hatta doğruyu söylemek gerekirse, böyle yapmak zorunda bırakılmıştı». Kentin yukarı tabakaları, detetizm'ini daha 1385'de tanrının iradesine karşı silahlanıp savaşmaya çağırır. Ama bu karmakarışık durumda kendisi de kararsızlığa düşer, hiçbir çare, hiçbir umut ışığı görmez[66]. Selânik halkı, teslimiyetçiliği yüzünden Murad'ın herşeyden önce yalnız haraç almakla yetinmesini sağlamıştı.

Batı da artık kiliselerin tam bütünleşmesi sağlanır da, Yunanistan'ı kurtarırız hülyalarından uyanmaya başlamıştı. V. Ioannes 1366'da Macaristan'a, 1369'da Roma'ya gidip yalvarılarda bulunmuş, ama eli boş döndürülmüştü, ancak Meriç muharebesinden sonra taktik değiştiriliyordu. Papa XI. Gregor (1370-78) Macar kralı Ludwig'e ve Venedik Dog'una kişisel olarak başvurup bir haçlı seferine önayak olmak istiyordu. Gregor, Türklerin Adriyatik kıyılarını vuracakları telaşı içindeydi, İtalya için tehlike çanları çalıyordu[67]. 1373'de Macar piskoposlarından, hıristiyan haçını Türklere karşı korumak için dua etmelerini ve hoşgörülü davranma vaadinde bulunmalarını istedi[68].

Ludwig'in Osmanlıların eline düşmesi halinde, haçlı seferinin başına geçmesini dilediği imparator IV. Karl'a da bir mektup yazarak aynı şeyleri ondan da istedi[69].

Demetrios Kidones batılıların bu girişimlerini selâmlamakta, kurtuluş yolunun Bizans'ın ancak Roma ile birleşmesi halinde açılacağına

---

(63) Ostrogorsky, G., S. 448.

(64) Florescu, G. G., S. 139.

(65) Bakalopoulos, A., S. 287.

(66) Dujçev, J., **Contribution**, S. 86, 88.

(67) «... intendunt venire ad maritima et portus obtinere maris Adriaticae.» Mollat, G., I. No: 745, S. 104.

(68) A.g.e., I. No: 1610, S. 226.

(69) A.g.e., I. No: 1651. S. 232.

inanmaktadır. Eğer Türkler bu birleşmeyi duyacak olsalar paniğe kapılıp kaçacaklardı, çünkü eski kehânetlere göre Konstantinopel'ın kurtarıcılara Alplerin ötesinden, denizin öte kıyısından geleceklerdi. Kidones Eski-Roma'nın öncüllüğünü tanıyor ve Bizans'ın tekelcilik iddiasını olumsuz buluyor, böylece imparatorluğun resmî ideolojisinin temellerini sarsıyordu. «(Y.Ö. Kiliselerin birliği açısından) Mutlak Gerçekleşme yerini sadece ilişkilere bıraktı, Roma Bizans'ın yanında ve önünde belirdi»[70]. Bütün bunlar kaba gerçeklik karşısında hiçbir başarıya ulaşamıyacaktı.

Yazışmalar, karşılıklı çağrılar ortalıklarda dolanıp durdu, ama çoğu kez olduğu gibi, elle tutulur bir şey ortaya çıkmadı. Muhtemel bir haçlı seferinden pek umutlu olmayan Venedik, Murad'ı her şeyden önce denizlerden uzak tutmak için bir güvenlik kuşağı oluşturma çabasındaydı. Bu amaçla, 1381'de küçük adaları ve Orta-Yunanistan ile Peloponnes bölgesindeki limanlara işgale girişti. Ancak bu planlar Bizans'ın savunma önlemleriyle çatıştığı için, yalnız Euboa bölgesindeki egemenliğini yaymak ve Arkipel adalarının prensleri üzerindeki koruyucu gücünü pekiştirdi[71]. Venedik Cumhuriyeti'nin başlıca kaygısı Ege bölgesini üsleriyle güvence altına almaktı. Bu amaçla serbest hareket edebilmek için küçük lâtin ve grek tiranlıklarını adım adım sindirmek istiyordu[72]. Gerçi grek köylüleri ve zanaatçıları bu politikaya karşı çıkmadılar, ama tüccar ve feodal beyler karşısına dikildiler. Lâtinlerden çok Martoloslar ve Türk akıncılardan çekiniyorlardı. Ortodoks Kilisesiyle arayı bozmamak için (Y.Ö. Venedikli) Serennisima, papazlara ve keşişlere ayrıcalık tanıdı. Euboa yöresinde greklerin, âyinlerini yılda 50 hiperpira (Y.Ö. haraç) karşılığı katolik piskoposluğunda yapmalarına izin verildi.

Batılılar arasındaki bölünmüşlük, greklerin iki papaya birden ödeme yapmaları yüzünden malî güçlerini zorluyor, Venedik Senatosu da onları böylece korumuş oluyordu[73], ancak Venedik'in elinde yapacak başka bir şey de yoktu. Osmanlıların karşısına tek başına dikilmeye ne askerî ne de siyasal güçleri yetiyordu. Türklerin ilerleyişini durdurmaya dolaylı yollardan çaba gösteriyor, Murad'ın düşmanlarını gizliden gizliye destekliyordu. Buna karşılık Sultan'la ve sarayla ilişkilerini Venedik resmî düzeyde dostça tutuyor ve Türk birliklerinin kendi böl-

(70) Fenster, E., S. 233.

(71) Thiriet, F., **La Romanie**, S. 359.

(72) Cessi, R., S. 250.

(73) Thiriet, F./Wirth, P., **La politique religieuse de Venise à Négrepont à la fin du XIVe siècle.** BZ 56, 1963, S. 300-302.

gesinden geçmesine 1384'de olduğu gibi izin veriyordu[74]. Murad'ın ise bu Markus (Y.Ö. Venedik) Cumhuriyetine karşı açıkça cephe almakta hiçbir çıkarı yoktu. O 1388'de daha çok Sırbistan ve Bosna'da kesin sonuçlu bir savaş vermeyi tasarlıyordu. İlk darbe Bulgaristan'a rasladı, çünkü Bulgar çarı, Uroş'un 1371'de ölümünden sonra bu ülkeye el koyan Sırp despotu Lazar'la cebelleşiyordu.

Osmanlı birlikleri 15.6.1389 günü Kosova Polje (Amselfeld) de birleşik Sırp-Bosna ordusuyla karşılaştılar. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği çok kanlı bir cenk oldu. Gerçi Sultan Sırp kahramanı Miloş Kobiliç tarafından hançerlendi ve Türk ordusunun sol kanadı yok edildi, ama Şehzade Murat ve Yeniçeriler zafere ulaştılar. Despot prens Lazar ve maiyeti idam edildi. Sırbistan haraca bağlandı, asker vermek zorunda bırakıldı[75]. Öte yanda, Tırnova ve Vidin çarları arasındaki kavgalar, onların Türklere karşı savunma savaşına katılmalarını çoktan engellemiş bulunuyordu. Vidin devletinin özerkliği daha Murad hayatta iken elden gitmişti[76].

Türk inanç savaşçılığı açısından Murad Gazî (Y.Ö. şehit) olarak ölmüştür. Ahmedî'nin İskendernamesi bundan şöyle söz eder:

«Ordunun büyükçe bir bölümü düşmanı kovalıyordu
Ve hükümar bir yerde tek başına durup kaldı;
Çevresinde saraydan birkaç kişi vardı.
Ordusun geri dönmesini beklerken
Komutanlarından birini gördü.
Ama oracıkta baştan aşağı kana bulanmış bir kâfir
Ölülerin arasına saklanmış yiğit hanı iyice görebiliyordu.
Kader böyle imiş, yerinden kalktığı gibi
Hançeriyle hükümdara saldırıp saplayıverdi
Ne mutlu o gazî Sultan'a ki anında şehit oluverdi.
O bir kahramandı, öldüyse şehit olarak
Ölümü sevap ve adildir[77].

Murad'ın ölümüyle birlikte yüksek islâm ve gazîlik arasında denge de kayboldu. Kuvvetler dengesi açık bir şekilde yüksek islâmdan yana kaydı. Yıldırım I. Beyazıd[78] boy ve soy ilişkilerini, gazîlik ve beylikliği bırakak ve «İmparatorluğu fırtına hızıyla kemâle erdirmek...» istiyor-

(74) Cessi, R., S. 251.

(75) Muharebenin ayrıntıları için, Chalkokondyles, L. L., C. 1, S. 40, II, S. 56 ve Rakojçiç, N., am Kosova Polje, a.g.y., S. 247-251.

(76) Petrov, P. X., Torgovye svyazi mejdu bolgariye i dubrovnkom v XIV veka. AIESEE I, S. 367.

(77) Basagiç, S., Najastarija turska vijest o Kosovskom boju. GZMS 36, 1924, S. 98.

(78) Chalkokondyles tarafından doğru çevirilişi: O leilaf, C. 2, VI., S. 85.

du. «Ulema'yı tercih etti, çevresini onların incelikli ve neredeyse modası geçmiş kültürüyle doldurdu ve bu, koşulların bunca basitliğine rağmen, kamuoyunda hiç dengesini bulamayacak olan kuşkulu ikilemlere yol açtı»[79].

Bir Osmanlı elçi heyeti, 1394'de Kahire'deki Halife I. **El Mütevekkil**'den, Sultan **Barkuk**'un da onayıyla, Osmanlı hükümdarının Sultan ünvanı kabul ettiklerine ilişkin fermanı aldı, oysa **Memluklar** açısından yalnızca bir tek meşru sultan olabilirdi. Herhalde Barkuk, doğudan yaklaşan —Timur— tehlikesi karşısında pireleniyor ve bir uzlaşma arıyordu[80]. Ayrıca Beyazıd da Mısır'ın nüfuz alanı içinde kalan Güney-Anadolu kıyılarına yönelmekte tereddütlü davranmıyor değildi[81].

Nedir ki onun açıkça ortaya koyduğu hedef Konstantinopel idi. V. Ioannes ve onu izleyen imparator Manuel'i fırsat buldukça aşağılıyordu. Ama bu ikisinin, G. Vismara'nın ileri sürdüğü gibi, Küçük-Asya' daki son grek kalesi olan Filadelphia'yı bir ara işgal ettiklerine ilişkin bir kanıt yoktur[82]. Her iki imparator da, 1390 yıllarında Cenova ya da Lemnos (Limni) da oyalanıyorlardı[83]. Aslında imparator, kent halkını teslim olmaya çağırmış ve bir Türk garnizonunun şehirde konaklamasına ses çıkarmamalarını istemişti[84]. Manuel, Murad'ın diretmesi üzerine 1387'de Bursa'ya gitmişti ki bunun, ilerde tahta çıkacak biri için ne büyük bir aşağılanma olduğunu kabul etmek gerekir. Gördüğü iyi kabule rağmen Manuel bütün direnme planlarını bırakıp Bizans'ın avutma politikasının boşa çıktığını itiraf zorunda kaldı.

Selanik'i aldıktan sonra hükümdar, Manuel karşısında bir başka zafer daha kazanmış oluyordu[85]. Murad, Bizans'ı bir uydu-devlet haline sokmuş olmakla yetinirken, Beyazıd bu politikayı bıraktı ve bunu ilk kez, Mora despotu Theodor I. Paleologos'a karşı aldığı tutumla gösterdi.

Oysa Paleologos 1387'de Evrenos Bey'le birlikte Lâtinlere karşı ittifak kurmuş, 1338'de Murad'ı hükümdar olarak tanıyıp ona uydukrallık yemini etmişti, ancak bütün bunlar Beyazıd için yeterli değildi. 1392'de II. Manuel'i (1391-1425) herkesin önünde rezil etmek için,

(79) Taeschner, F., **Der Weg**, S. 212.
(80) Wittek, P., **Le Sultan**, S. 381.
(81) Flemming, B., S. 105.
(82) **Vismara**, G., S. 72.
(83) Schreiner, F., **Philadelphia**, S. 409.
(84) Dölger, F., Regesten, 5. No: 3191 a.
(85) Barker, J. W., **Manuel II**, S. 62.

bir Türk filosuna komuta etmeye zorladı[86]. Aynı yıl Venedik, Mora' daki faaliyetlerini yoğunlaştırıp Rhodos, Khios ve Kıbrıs'ı Yıldırım'a karşı bir ittifak içine almaya çalıştı. Amiral Dandalo'ya Egedeki Osmanlı teknelere saldırma emri verildi. Beyazıd Anadolu harekâtını tamamlar tamamlamaz Rumeli'ye yöneldi. H. İnalcık'a göre, Beyazıd Nisan 1394'de Selanik'e doğrudan Osmanlı yönetimini getirmiş ve kaleyi basmıştır[87]. 1393/94 kışında, Paleolog'a Serez'de kurduğu otağa aileleriyle birlikte gelmesini emretmişti; onları öldürüp Konstantinopel'de tahta geçmeyi planlıyordu[88]. Patrik Kanabi'ındaki yazıcı Ioannes Khortasmenos, Beyazıd'ın Manuel'i kör edip Serez'e gelen tüm Slav vasalları celladın eline teslim edeceğini duyduğunu anlatıyor[89]. Ancak Hayreddin Paşanın oğlu Ali Paşa hükümdarın bu evrini yerine getirmemiştir. Beyazıd, I. Theodor'u kale komutanlarına mektup yazıp kalelerini, özellikle Argos'u Türklere savaşmadan teslim etmeye zorlamıştı. Bundan sonra imparator'un ailesiyle birlikte Peloponnes gitmiş kentler ve kaleler fethedip Theodor'a, onu serbest bırakmayı söz vermişse de tutmamıştır. Ancak Manuel ve maiyetiyle kaçmayı başaran Theodor, Korinth yöresini savunmaya girişmişti. O sırada Sultan, Barkuk'un kendisini uyarıp Timur'un yaklaştığını bildirmesi üzerine Mora'dan ayrılmıştır[90].

Bu olaylar sırasında Ali Paşa'nın tutumu dikkate değer. O da babası gibi kadı asker görevini üstlenmiş, Başvezirliğe doğru ilerliyordu. 1388'de Bulgaristan'ın ele geçirilmesinde yararlılıklar göstermiş ve Kosova savaşının kesin sonucunu hazırlamıştı. O da I. Murad'ın emellerini paylaşıyor, yeni Rumeli'de Türk protektoryası altında bir uydu (vasal) krallıklar sistemi düşünüyordu. O nedenle grek imparatorluk ailesinin kökünü kazımaya ve Konstantinopel'in fethine karşı çıkıyordu. Ali Paşa'nın anlayışına göre, imparator greklere hükmetmek için bir alet işlevini görecekti. Bunda belki, doğudan Timur kılığında gelen bir tehlikenin de rolü vardı. İki büyük gücün çatışmasının kaçınılmaz olduğunu önceden görmesi, Vezir'in uzakgörüşlülüğünü kanıtlıyor[91]. O bakımdan Rumeli'yi güvenceye alıp Osmanlıların sırtını barışçı bir dün-

(86) Loenertz, R., S. 171.

(87) H. İnalcık burada Neşrî'ye gönderme yapıyor. J. W. Barker, S. 277 A. Bakalopulos (S. 290) ve A. E. Vacalopoulos (**Oistory**, S. 65-67). ise Dukas'a dayanarak kentin 1391 tarihinde ve haraç ödemediği için zorla alındığında diretiyorlar. Ancak olayların genel bağlamı İnalcık'ın tezini haklı çıkarıyor.

(88) Loenertz, R., S. 174; Charanis, P., **The Strife**, S. 313 Zum Datum und den Teilnehmern, İnalcık, H., **Bayezid I. The Encyclopaedia of Islam**, n.e.t. I. 1960, S. 1118.

(89) Hunger, H., **Zeitgeschichte**, S .158.

(90) Loenertz. R., S. 177, 179; Zakythinos, D. A., **Le despotat**, I. S. 154.

(91) Uzunçarşılı, İ. H., **Ali Paşa**, S. 325.

yaya dayamasını istiyordu. Onun bu devlet fikrine karşı öbür ordu komutanlarından ters sesler geliyordu. Bunlar Balkanlardaki gazi harekâtının Konstantinopel'e yapılacak saldırıyla doruğuna vardırılmasını amaçlıyorlardı. Onların sözcüsü yılmaz savaşçı Timurtaş'tı. Kenarda köşede kalan grek devletçiklerini fethetmekle Bizans ile Macaristan arasında muhtemel bir ittifakın önü alınmış olacaktı[92].

Hükümdar bu gruptan yanaydı, ama tamamıyle farklı nedenlerle... Cihad fikri kafasından çoktandır silinip gitmişti. Onun hayalinde Mısır ve Suriye'deki Memluk Devletlerine benzer bir doğrulu feodal devlet modeli vardı, ama bunu Balkanlardaki hıristiyan hanedanları köstekliyordu. Hıristiyan tebanın herhangi meşru bazı muhalefet şansını önceden kırmak için o hanedanları saf dışı bırakmak gerekiyordu. 1393' de Turnovo'yu aldıktan sonra bu tasarımını Bulgar çarı Şişman'ın ailesine uyguladı, ailenin bireyleri ya ortadan kayboldu ya da İslam'a döndürülüp Anadolu'da küçük mevkilere getirildiler[93]. Rumeli'deki bu «kasırga»ya kimsenin karşı duracak hali yoktu. 1394'de Rovina'da ve 1395'de Turnu-Magurele'de Sultan'ın karşısına dikilmeye kalkışan Valahya (Eflâk) prensi ihtiyar Mircea (1386-1418) bile kesin sonuçlu bir savaşa girmeden sık ormanların içinde kayboldu[94], sonunda barışı haraç ödeyerek satın almaktan başka çıkar yol görmedi[95].

1392-95 arasındaki askeri harekat lâtin dünyasını alarma geçirdi ama Macaristan bile artık doğrudan tehdit altına girmişti. 1387'den beri Macar kralı olan Sigismuna, aceleyle Roma, Paris ve Venedik'e başvurarak bir haçlı seferine kalkışılmasını istedi. Oysa Venedik'in durumu kritikti; cumhuriyet olarak bir anti-türk cepheye katılamıyordu, üstelik Beyazıd ile ticari ilişkiler kurma peşindeydi. 6.3.1390'da elçisi Fr. Querini'yi Sultan'a gönderip Türk limanları üzerinden Venedik ve Romanya'ya tahıl sevk etme dileğinde bulundu. Sultan'a Modius (333 litre) başına 1 hiperpiron gümrük ödenecekti. Levant kolonilerine tahıl ulaştırmak Markus cumhuriyeti için yaşamsal bir sorundu. Tahıl

(92) Alexandrescu-Dersca, M. M., **La campagne**, S. 8.

(93) Tırnovo'nun işgali ve oturanların Küçük-Asya'ya sürgün edilmesine ilişkin ayrıntıları Gregor Camblak aktarıyor. Son Bulgar Patriği Euthymios'un öğrencisi olan bu kişi de sürgünler arasındaydı ve kentin işgal nedenini Türklerin askerî gücüne değil, «gizli Tanrısal takdir»e bağlıyordu. İvanov, J., S. 55-65.

(94) Florescu, G. G., S. 139.

(95) Thiriet, F.; Régestes I. No: 768, S. 184. Girit'in ekonomik önemi açısından Venedik'in önerdiği yüksek meblağa şaşmamak gerekir. Tahıl, üzüm, şekerkamışı ve pamuktan elde edilen gelirler büyük miktarlar tutuyordu. Ormanların kesilmesiyle geniş otlaklara yayılan hayvan sürüleri Venediklilerin peynirden büyük kazanç elde etmesini sağladı. Thiriet, F., **Quelques réflexions**, S. 403.

tüccarları çoktandır Osmanlı kontrolu altında bulunuyordu, dolayısıyla senatonun Sultan'a başvurmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ayrıca Türk Anadolu bir işgücü deposuydu ve 1390'daki veba salgını Girit'te çok sayıda ölümlere yol açınca işgücü kitlesi doğmuştu. Senato 1393'te ihtiyaç duyduğu tarım işçisi köleler için 3000 hiperpira ödemeye hazırdı[96]. Daha ucuz köleleri başka nereden bulabilirdi ki?

Serenissima 1392'de Beyazıd'ın ürkütüp bazı ayrıcalıklar koparmak umuduyla bir «deniz birliği» oluşturmayı tasarladı. Böylece Venedik, yalnız Peloponnes kıyısındaki mevkilerini değil, İyonya adalarını da güvenceye almış olacaktı. Çünkü bu adalardaki tuzlalar Dubrovnik (Ragusa) ve Dalmaçya'nın elden gitmesinden sonra Venedik için olağanüstü önem kazanmıştı. Aranan bir meta olan tuz, Ragusa'ya ve başkentlere özellikle Korfu ve Leukas'tan sevk ediliyordu.[97] Nedir ki Venedik, 1395/96'da Türklere karşı bir haçlı seferine katılmaya yine de cesaret bulamadı. Tüccar cumhuriyeti, sınırlı harekat ve ufak tefek çıkar açmazlarıyla yetinmek istiyor, uzun vadeli ve hiç ulaşılamayan hedeflere yönelik ağır aksak şövalye savaşlarıyla kazanacağı şeylerden daha fazlasını elde edebileceğine inanıyordu. Sigismund ve Papa IX. Bonifas'ın (1389-1404) sıkıştırması sonunda Venedik 1395 aralığında şu açıklamayı yaptı: Deniz birliğine katılmamız daha etkili olur, çünkü karada pek gücümüz yok, oysa denizlerde Türklere karşı sürekli savaş verebiliriz. Üstelik yan tutmadıkları sürece, Bizans'a yiyecek maddesi sevkini bile sürdürebilirlerdi. O bakımdan Türkleri korkutacak bir donanma kurmaya daima hazırdılar.[98]

Venedik'in ileri sürdüğü bu gerekçeler pek de haksız değildi. O güne dek batılı egemenlere hiç güveni olmamış, sonunda hep kendi başının çaresine bakmak zorunda kalmıştı. 90'lı yıllarda senato, Bizans başkentinin savunulmasını baş görev sayıyordu. Donanmaları 1393'den bu yana her ablukayı kırıp Çanakkale Boğazı'nı ve Karadeniz yolunu açık tutmuştu.[99] 1395'de Beyazıd'ın Hıristiyan gemilerine karşı koyduğu tahıl ambargosu yoğunlaştı. Girit, Modon ve Koron açlıktan kırılıyor, merkezden ekmek bekleniyordu.[100] Ayrıca bir Türk-Bizans ittifakından ve Venedik kolonilerinin temizlenmesinden de korkuluyordu.[101] II. Manuel, Beyazıd ve Pera'lı Cenovalıların aralarında tek tek

(96) Thiriet, F., Régestes I, No: 828, S. 197.

(97) A.g.y., Les interventions Vénitiennes.. au XIV, siècle. Triton Panionion Synedrion Praktike Atinai. 1967, S. 337-384.

(98) A.g.y., Régestes I. No: 892, S. 210.

(99) A.g.y. **La Romanie**, S. 364.

(100) Silberschmidt, M., S. 160.

(101) A.g.y., S. 97.

barış yapmaları olasılığı, 1395'den beri senatonun tepesinde bir karabasan gibi dolaşıyordu.[102]

Sigismund, tüm enerjisini kullanarak karşı saldırıya geçmek, Macaristan üzerindeki baskıyı savuşturmak, Hırvatistan ve Bosna'da egemenliğini pekiştirmek ve sonunda Osmanlıları Çanakkale Boğazı üzerinden kovalamak peşindeydi. Hatta 1396'da Macar, Fransız ve Almanlardan oluşan büyük bir haçlı ordusunu harekete geçirmeye başardı. Amaç yalnız Türklerle savaşmak değil, batıdaki ayrılıkçıları da cezalandırmaktı. O nedenle, tanrının şövalyeleri Türk boyunduruğu altında yaşayan ortodoks halka akla gelmedik eziyetler çektirdiler, Türk akıncıların yaptıkları solda sıfır kaldı. Haçlıların geçtikleri yollar, yağma, yangın ve yıkıntılarla dolup taştı.[103] Nikopolis (Niğbolu) da uğradıkları çökertici yenilginin acısını, sanki tanrının yargıçları gibi, yalnız Osmanlılardan değil, doğu Hıristiyanlarından da aldılar.[104] Lâtinlerle birleşme yanlısı olmayan Grekler dehşetli bir şamar yediler. W. Norden bunlardan şu sonuca varıyor: II. Manuel bile artık hiçbir siyasal etkinliği kalmayan kiliseler-birliği idealinden koptu.[105] W. Barker ise daha inandırıcıdır: Manuel, Serez'de başına gelenlerden sonra politikasını batıdan gelecek silâhlı yardım doğrultusundan saptırmamış, hatta Bizans'ın kendini tehdit eden kaderden ancak lâtin müdahalesiyle kurtulabileceğine, Niğbolu felâketinden sonra iyice inanmıştır.[106]

Konstantinopolis'i kıskıvrak çevreleyen kuşatma ancak dışardan yapılacak bir yardımla kırılabilirdi. Oysa halk bambaşka düşünüyordu. Beyazıd 1398'de çıktığı intikam seferinde Buda önlerine gelip[107] binlerce esirle döndüğü zaman, başkentin sıkıntılara alışan ahalisinde hiçbir acıma duygusu belirmemişti.

Bütün bu olayların getirdiği ağır sonuç, ortodoks manastırlarının Türklerle barışmaya başlaması oldu. Bunun nedenleri, Osmanlıların

---

(102) Thiriet, F., Régestes I., No: 931, S. 218.

(103) Atya, A. S., S. 443.

(104) Rosetti, R., **The battle of Nikopolis (Niğbolu)** 1396. The Slavoniç Review 15, 1937, S. 629-40. H. J. Kissing, Türklerin yenilmezlik şanı Lâtin dünyasında o zaman ortaya çıktı derken: «Niğbolu'yu Türk korkusu sarmıştı» 15./16. yüzyılda Türk korkusu ve Türklere beslenen ümit konusunda, Bkz.: **Südost Forschungen** (Güney-Doğu Araştırmaları) Kitaplığı XXIII, 1964, S. 6.

(105) Norden, W., S. 711.

(106) Barker, J. W., **Manuel II**, S. 122, 149.

(107) «... ita et hic usque ad Budam urbem pervastans, magnaque cum victoria inde reversus et... multitudinem captivorum nudis pedibus et ligatis manibus incedentem prae se pellans...» Bogdan, J., Ein Beitrag zur Bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung. Archiv für slavische Philologie 13, 1891, S. 540.

toprak açıcı fetihleri sonunda, uğradıkları ekonomik kayıpları kapamak isteyen feodal soyluların rahiplerin arazilerine elkoymak istemeleriydi. Bizans'ta daha 1340'lı yıllarda Güney Makedonya'da toprak hacizleri başlamış, Stefan Duşan, feodallere yeni bağışlarda bulunarak bunu engellemeye çabalamıştı[108] İmparator V. Ioannes 1367'de Patrik Filotheos'a (1364-76) ricada bulunup Konstantinopolis ile Selimbria (Silivri) arasındaki kilise topraklarının, buraya askerleri yerleştirmek için sınırlı bir süre devlete bırakılmasını istemişti. Ancak patrik ve Sinod Meclisi bunu geri çevirdiler. Ama 1371 Meriç Savaşı'ndan sonra Basileus (imparator) tüm manastır mülkünün yarısına elkoyup bunları pronoia'ya* dönüştürdü.[109]

(*) (Y.Ö.) Pronoia'lar, İran ve Anadolu Selçuklularının ikta'ları, Osmanlıların sipahi tımarları gibi birer «asker-besleme» çiftlikleri iken, kilise ve manastır çiftlikleri ise birer «rahip besleme» çiftliğiydi. Asker besleme çiftliklerindeki doğrudan-üreticiler istenen zamanda çağrılmaya hazır **virtüel** ya da potansiyel bir asker sayılırlardı. (1) Üreticiler pronoia'larda feodalin yargı yetkisine bağlı iken, ikta ve tımarlarda bu yetki kadılarındı. (2) Ve yine pronoialarda üreticiler, Roma-tipi klasik kölelikten geliyorlardı —burada, Roma-emperyalizminin sonu ile Cermen-Roma feodal sentezinin arifesi arasında kölelerin yarı-özgür köylüler haline geldiği dönemi gözönüne almanın anlamı yok— İkta ve tımarlarda ise, üreticiler kökende köle değildir, yani Orta-Asya'da yaşanmış bir kölelikleri yoktu. Onlar toprağın özel-mülkiyetsizleri veya mutlak-mülkiyetsizleri olarak komünal mülkiyeti tanıyorlardı. Ve üstelik güçlü sürü-feodallerinden kaçan küçük sürü sahipleri ve de toprak mülkiyetsizleri olarak gelmişlerdi. Kısaca komünal yaşamlı özgür insanlardı.

Roma-köleliğinden köklenen ve komünal örgütlenme ve yaşamdan yüzyıllar önce kopmuş paroiki (pronoia üreticileri) için kendini yeniden-üretme amacıyla sosyal örgütlenme olanağı kalmamıştı! Böyle bir örgütlenme olanağını, ancak **senyör'e**, onun koruyuculuğuna sığınmakla, dolayısıyla **bağımlılaşarak** bulabilirdi. Oysa Osmanlı reayası için eski komünal üretim ve yaşam biçimi kendini yeniden-üretme amacı açısından hiç de yabancı bir örgütlenme biçimi değildi ve bu biçim Anadolu'da **yeniden-üretildi.** Babai isyanları yeniden-üretilen bu komünal özgürlüğün belirtisiydi. Buna karşılık batılı serflerin (paroikiler v.b.) bağımlılaşmaksızın yeniden-üretecekleri bir sosyal örgütlenme ve özgürlük biçimi artık yoktu. Böyle olunca batılı serfin bağımlılığı toplu biçimde değil, **bireysel** biçimde gerçekleşti.

Osmanlı Türkmen reayasının sosyal örgütlenmesi geleneksel biçimde, yani kendi pratiğinden kaynaklanan bir bağımsızlıkla gerçekleşirken tüm örgütün **bağımlılaşması** da mümkündü. Ve bu da devlete, cihadçı ideolojiye, ama sipahinin ekonomik kontrolu altında bağımlılaşmaktı. Ancak **özgürlüğün tarihsel dönemle koşullanmış olduğu ilkesinden hareket edersek,** bu bağımlılık, **özgürlüğün** —yani tercih edilen bir sosyal normu yeniden-üretme olasılığının— gerçekleşmesi karşısında zayıflıyordu. Özgürlük nasıl mı gerçekleşiyordu: İki karşıt sosyal normun birbiriyle sürekli hesaplaşması veya mübadele edilmesi, yani (1) Her üreticinin devlet ve ortodokluktan yana, **potansiyel bir şehit veya ganimetçi** olması ve (2) Aynı zamanda sipahiye (devlete) karşı **komününün di-**

(108) Naumov, E. P., **Sekuparijaçia v feodalnom razvitii balkanskıh stran** v XIV-XV. vv AIESEE I, S. 395.

Ama bu arada manastırlar yalnız toprakların yarısını değil, ellerinde kalan topraklardaki rantlarının çoğunu yitirdiler, yani pronoia sahiplerine verdiler ki bu da onları çökertti. Özellikle Athos rahipleri, kopardıkları rantlara rağmen, ordunun gücünü artıramayan pronoia sahiplerinden nefret ediyorlardı. Böyle, kendilerini savunacağı bile belli olmayan bir tabakanın yerine Türkler yeniden gelip otursa çok daha iyiydi.[110]

Sırp feodalleri de aynı şeyi yaptılar. Ünlü Deçanski manastırı da 1356/57 aynı şekilde arazilerinin çoğunu, dul çariçe Ellena'nın hizmetinde çalışan Kinyas İvoje'ye kaptırdı. Bu adam, bir kharistikarios gibi hareket ederek manastırın, giderek kendi voçina'sı olarak gördüğü topraklarının tüm gelirlerine elkoydu.

Deçanski manastırı bir istisna değildi. 1357'de Milet Benediktin manastırı da dünyevîleştirildi[111]. 1390'lı yıllarda haciz dalgası artık hemen tüm manastırları ezdi. 1400'e kadar manastır ve kilise mülklerinin yüzde yirmiden fazlası feodallerin eline geçti[112].

Rahipler artık destek ve güvenceyi Osmanlılarda arıyorlardı. Serez'deki Prodromos manastırı 1372'de Anadolu'ya Murad'a bir heyet yollayıp rahiplere can güvenliği sağlanmasını, gazî'ler tarafından köleleştirilmenin önlenmesini istediler. Sultan bu dileklerini kabul etti ve böylece din adamları arasındaki saygınlığını artırmış oldu[113]. Athos'daki Esfigmenou türk egemenliği altındaki 1383-1403 yılları arasında eski refahına yeniden ulaştı. Aynı şekilde Paryakos manastırı, topraklarını geri aldı ve 1393'de Akhinos'un yarısını elde etti. İlişkilerini yalnız sultanlarla değil, vezir İbrahim ve Ali Paşa ile de iyi tuttu[114]. Osmanlı yönetimi rahiplerden yalnızca haraç istemekle yetindi, Ama ra-

---

reniş potansiyelini temsil etmesi biçiminde! Bu göreceli özgürlük batılı serfin (cihad yolunda şehadet veya ganimet gibi) artık hiç tanımadığı ve (komünal direniş gibi) çoktandır gerisinde bıraktığı işte bu iki karşıt momente ve birbirlerinin alternatifi olmalarına dayanıyordu.

Bu iki momentin, birbirinin yerini alabilmesi ya da alternatifliliği, —ama bu alternatiflilik zayıfladığı sırada— aralarındaki gerilimin isyanlar halinde sık sık patlak vermesi şunu kanıtlıyordu: «Bugünkü içeriğinden, dolayısıyla yeniden-üretim konusu ettiği sosyal normlardan farklı, kısacası dönemle koşullanmış, ama batıdaki feodalizmde olmayan» bir özgürlüğün varlığını!

(109) Ostrogorsky, G., **Pour l'histoire**, S. 160.
(110) A.g.y., S. 169, 173-175.
(111) Naumov, E. P., 137, 142, 154, 147.
(112) A.g.y. 397-398.
(113) Zachariadou, E. A., S. 11.
(114) Actes Esphigménou, S. 27.

hipler, 1402'den sonra, bu haraçın üçte birini Bizans'a, toprak kayıpları geri verilmediği halde, ödemek zorunda kaldılar[115].

1383'te Selânik başpiskoposu İsidor Glabas, bizans askerî bütçesi için yapılan elkoymaları eleştiriyor, kentin Türk kuşatması altında olduğunu vurguluyor, kent halkının gerçek gücünü tanrıya güveninden aldığını söylüyordu. Eğer ellerindekini alacak olurlarsa düşmanla ittifak yapacaklardı. Merkezin sömürüsünü protesto etmek amacıyla 1384 ilkbaharında kenti bırakıp Bizans'a geldi. Tek başlarına çaresiz bıraktığı Selânik halkı Türklere çoktan teslim olduğu halde, 1387'de, onlara imanlarını korumalarını ve Aziz Paulus'un öğütlerine uyarak yeni efendilerine itaat ve saygı göstermelerini belirtiyordu[116]. Halkın, rahipleri birer mucize yaratıcısı sandıkları, onları hastaları iyileştiren, ölüleri diriltip kötü ruhları kovan ecinli kişiler olarak belledikleri halde, türkleri tercih etmeleri, Beyazıd için* hiç de küçümsenemeyecek olumlu bir puandı.

Sultanın amacı, devlet yapısını elverdiğince homojen bir sınıfa dayalı olarak oluşturmak, yani asker tabakası dışında kalanlardan eşit vergi almaktı. Tebâsı yalnız savaşçılardan değil, pâye veya liyâkat sahipleri, yönetim görevlileri ve ailelerinden oluşacaktı[118]. Hıristiyan ve müslüman reaya[119] daha I. Murad zamanında bir sınıf olarak kabul ediliyordu. Koyun resmi daha o zamanlar müslüman ve hıristiyanlardan eşit olarak alınıyordu. Beyazıd her iki kesimden de ayrıca bir koyun parası almaya başladı ki bu, sabit bir fiyata göre alınan aynî ödeme şeklindeydi[120].

(*) (Y.Ö.) Bu tercihin nedeni, adı üzerinde, Türk davranış biçimleri miydi, yoksa Beyazıd'ın kişiliği mi? Yazarın Türkmen geleneğinden, macera düşkünü martolos ve ulah'lar paralelinde söz ederken, Türkleri, birdenbire halka davranışları açısından tercih edilen bir egemen topluluk olarak görmesi, herhalde buradaki mekanikçi şema çerçevesinde değil, ancak ilerdeki sosyal tarih araştırmaları düzeyinde çözülmesi gereken bir çelişkidir.

(115) Dölger, F., Regesten, 5, No: 3301 (29.9.1404); Ayrıca Ostrogorsky, G., **Byzance, état tributaire de l'Empire Turc. Zbornik radova Vizantoloski Institut**, knj. 5. Belgrad 1958, S. 56, 58.

(116) Dennis, G. T., S. 95, 156.

(117) Charanis, P., **The Monk**, S. 74.

(118) İnalcık, H., **Ottoman methodes**, S. 112, 114.

(119) **Raya** veya **reaya** terimi, etnik kökenden bağımsız olarak tüm köylüyü kapsar.

(120) Duda, H. W., Balkantürkische Studien, Österr. Akad. d. Wissenschaften, Sitzungsberichte 226. Abh. d. Phil.-Hist. Kl. Viyana 1949, S. 92.

Bunu, köylü toprağının büyüklüğüyle orantılı olup çift resmi denen toprak vergisi izledi[121].

İmparatorun veliahdını öldürme girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra Sultan, taktiğini değiştirmişti ve hıristiyanları tebalaştırmakla yetiniyordu. Yalnız Bizans imparatoru ve Bulgar Çarı gibi en tehlikeli saydığı hükümdarları safdışı bırakmayı amaçlıyordu. Sırp despotlukları gibi küçük hanedanları ise kendine ve yeni devlete zincirleyip bağlamak çabasındaydı. Georgios Sfrantzes onun cömertliğini över. Kendine bağlı prenslere akla gelmedik iyiliklerde bulunmuş, birlikte oturup kalkmış, sohbetlerde bulunmuş[122]. Kosova muharebesinden sonraSırbistanda türksever bir soylular partisi oluşmuş, saray ve hanedan mensuplarının katıldığı bu gruba, Lazar'ın küçük oğlu Vuk öncülük etmiştir. Beyazıd, Vuk'un, babasının mirasını ağabeyi Stefan ile bölüşmesini sağlamıştı[123]. Sırp soyluları, Türklerden kendi mülkiyetlerinin onayını ve yeni topraklar edinmelerine izin vermelerini bekliyordu[124]. Ancak Beyazıd'ın hıristiyanlara tımar bağışladığı yollu kaynak belgeler yoktur. Bu konuya ilişkin en eski bilgiler 15. yüzyıl ilk yarısından kaynaklanıyor. Ama onun yönetimi sırasında, askerî tımarlarla ilgili tımar, dirlik, sipahi gibi bir yığın terimlerin ortaya çıktığını biliyoruz.

1390'lı yılların Osmanlı ordusu genellikle sipahilerden oluşuyordu[125]. Niğbolu muharebesine 11.000 tımar askeri katıldı[126]. Tımar sisteminin yayılması devletin feodalleşmesi ve merkezî gücün artmasıyla aynı bağlamdadır. B. Curciev (Djurdjev) iki ayrı tımar sisteminden söz ediyor. Biri hizmetliler aristokrasisi, ötekisi ise mülk sahibi statüsündeki ordu komutanları, beyler, emirler ve yüksek görevliler[127]. Beyazıd her iki sistemi de devlet hizmetine almaya ve hiçbirine, kendisi için tehlikeli olabilecek, bir öncelik tanımamaya çalışıyordu. O bakımdan yeniçerilere olanaklar tanımakla kalmıyor, doğunun kul sistemini de benimsiyordu. Bu sonuncular, Sultan tarafından çeşitli askerî ve sivil pozisyonlara getirilen kölelerdi, bunlar tımar ve vilayetlere atandılar.

---

(121) İnalcık, H., **Common traits of economic and social development of Balkan and South-East European peoples under the Ottoman Empire. Rapport.** IIIe Congrés international d'études sud-est européen. Bükreş 1974, S. 9.

(122) Sutestion kai sunomilon, Sphrantaes, 6. I. 25, S. 81.

(123) Stanojeviç, St., **Die Biographie Stefan Lazareviç's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle. Archih für slavische Philologie 18,** 1896, S. 439

(124) Djurdjev, B., **Prilog,** S. 110.

(125) Dostjan, J. S., **Borba,** S. 37.

(126) Atya, A. S. S. 445.

(127) Djurdjev, B., S. 125.

Görevleri, büyük feodal bey haline gelen beyleri, türkmen boy başkanlarını ve başarılı ordu komutanlarının zenginleşen ailelerini kontrol etmekti[128].

Ulema denen ilâhiyat bilginleri maliyeyi ve vergi gelirlerini denetliyor, sünnî ortodoksluğun yazlaşmamasını sağlamayı çalışıyordu. Bu kontrol önlem ve örgütleri, giderek titizlikten uzak bir biçimde baştansavma yürütülmeye başlayınca birçok tabakaların tepkisiyle karşılaştı. Dervişlerin kaleme aldıkları kroniklerde Sultanları eleştirmekten geri kalmamaları bir raslantı değildir. Önceleri olduğu gibi, sonraları da meçhul kalan bu eleştirilerde Murad dönemi Beyazıd döneminin koşullarıyla karşılaştırılmakta, «gerçek» Türkün yozlaşmaya ve hoşnutsuzluğa nasıl itildiğine değinilmektedir. «O zamanlar padişahlar öyle mal düşkünü değillerdi. Ellerine geçeni hemen dağıtırlardı. Devlet hazinesi nedir bilmezlerdi»[129], Ganimetin eşitsiz dağıtımı ve sarayın maliye anlayışından söz edildiği açıkça bellidir. Dervişlere kalırsa bu illetin kökü ne olabilirdi? «Bu ülkede baskı ve irtikâbın başı ulemâdır. Bütün bunlara sebep onlardır»[130]. Kronik yazarı daha sonraki bir cümlede daha da açık konuşuyor: «Ne zaman ki İranlı ve Karamanlılar Osmanlı hanedan beylerine danışman oldular, beylerin işlemedikleri günâh kalmadı... Önceleri defter, kayut kuyut bilinmezdi. Onlar gelince paraları istif etmek ve devlet hazinesine yatırmak âdet oldu»[131].

Burada iran-selçuklularının mirasına ve dolayısıyla islâm ûlemasına karşı alınan tavır tipiktir. Müslümanlardan, özellikle kolonistlerden vergi alınması büyük haksızlıktır. Kronikçilerin ideali, feodalizm-öncesi eski ataerkil koşulların egemen olduğu «kahramanlar çağı»dır, yani ölçek budur. Oysa ganimet ve yağma, yalnız derviş kökenli gazilerin ihtiyaçlarına karşılık olmalıydı. «Yiyip içmek için ne istersen var»[132]. Ayrıca Beyazıd'ın saray yönetimi de, yalın ve örflere uygun yaşayan babasının dönemine oranla savaşçı ve komutanları tepkilendiriyordu. Dukas, onun Bursa'daki debdebeli yaşamını şu sözlerle mahkûm eder: «O orada yaşayıp duruyor, oğlanlarla kızlarla edepsiz ilişkiler kurup kendini sonsuza dek sevişme zevkine adamış»[133]. Muharebeye girişmeden önce oruç tutup ölümsüz yaşama kavuşmak için nefsini her türlü zevkten alıkoyan bir Umur Paşa'ya hiç benzemiyor. Anlaşılıyor ki Beyazıd

(128) İnalcık, H., **Ottoman methodes**, S. 122.
(129) Altosmanische Chroniken, S. 35.
(130) A.g.e., S. 35.
(131) A.g.e., S. 42.
(132) A.g.e., S. 42.
(133) Dukas, XV., S. 57.

eski gazî geleneğinden kopup debdebe aşığı bir doğu despotu olup çıkmıştı ve Aziz İbn Ardeşir şöyle kınıyordu onu: «Ekmek ve tuz yiyenlerin ve kardeşliğin hakkını hiçe sayarak» dostu düşmandan, iyiyi kötüden ayırt edemiyordu[134]. Kendi devlet tasarımını gerçekleştirmek için Anadolunun özel konumunu gözardı edecekti. Babası gibi «benzerleri arasında birinci» olmakla yetinmek istemiyor, Avrupaya yayılmaya hevesli olan maiyetini emrinde tutmak için, tüm beyliklerin başına kendisi efendi olmayı amaçlıyordu. Bu amacına ulaşmak için her türlü hile ve şiddetle beylerin üzerine yürüdü.

1380'de Aydın Beyliğine boyun eğdirdi. İsa Bey ona bağlılık yemini ettikten sonra yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Hemen ardından Saruhan'ı[135] işgal etti. Saruhan Beyini Germiyanoğlunun kızlarından biriyle evlenmek üzere iken düğün şenliği sırasında zehirletti[136]. Menteşeoğlu Mehmed Beyin sonu da farklı olmadı. Mehmed, babası Orhan Bey'in 1354'de ölümünden sonra, yurdunu kardeşleri Musa ve Ahmed ile bölüşmüş, başkenti Palatiya'ya yerleşmişti ve oracıkta Beyazıd'a yenilince Kastamonu'da İsfendiyar Beye sığındı[137].

Beyazıd'ın kayınpederi Germiyanoğlu II. Yakup Beyin kaderi de belli olmuştu. Taht değişikliğinden yararlanarak 1389'da birkaç Osmanlı kentini işgal etmişti, ama genç Sultan çabuk davranıp onu esir aldı, Rumelideki İpsala kalesine sürdü. Ancak Yakup Bey 1399'da oradan kaçmayı başardı[138].

1392'de Timurtaş, Selçukluların eski başkenti Konya üzerine yürüdü ve Anadolunun en güçlü beyi olan Karamanlı Alaüddin'i yere serdi. Cellâdın kılıcından kurtulamayan Alaüddin'in oğulları Mehmed ve Ali ise Bursa'ya tutuklu gittiler[139].

Aynı yıl Yıldırım, Kastamonuya yürüdü. Beylikte ortak hükümdar olan Süleyman Paşa'nın Osmanlılarla arası önceleri iyiydi. Murad'ı desteklemek için Avrupaya birlikler göndermiş, Beyazıd'a da Karaman, Saruhan, Aydın, Menteş ve Germiyan'a karşı yürürken ayrıca yardım etmişti. Ancak Sultan'ın kendisini araç olarak kullandığını, eşit haklara dayalı bir ittifak yapmaktan yana hiçbir zaman olmadığını anladı. Ve Sivaslı Kadı Burhaneddin Ahmet'ten yardım istedi, ama Beyazıd bir-

(135) A.g.e., S. 82.

(136) «Bibebat inter ceteros vinum Saru Chan, ideoque prima statim nocte vitam cum morte commutauit.» Löwenklau, Joh., VI. S. 312.

(137) Uzunçarşılı, İ. H., **Anadolu Beylikleri**, S. 20.

(138) A.g.e., S. 11.

(139) A.g.e., S. 5. Tarihî Takvimler, 35, 51, S. 19. 1389 yılı takvimleri I, Konya Sivas ve Niğde'nin ele geçiriliş tarihlerini sıralıyor: No: 147, S. 101.

denbire saldırınca muharebede can verdi. Kastamonu bölgesini işgal eden Beyazıd, Ahmed'in birliklerinden ardarda iki küçük şamar yiyince durdu[140]. Muharebeler kesin bir sonuç vermeyince Kadı Ahmet, Ali Beyin ölümünden sonra hemen Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri yörelerine yerleşti ve kendine vezir ünvanını taktı.

Nedir ki Beyazıd, stratejik önem taşıyan Doğu Anadolu bölgesini elinden öyle kolayca kaçırmak niyetinde değildi. 1396'da Nikopolis (Niğbolu) zaferinden hemen sonra, doğuya geçip yeni bir saldırıya kalktı. Ahmet dağlara çekilmek zorunda kalınca, Akkoyunluların reisi Kara Osman tarafından 1396'da yakalanıp öldürüldü[141].

Artık Anadolu Beyazıd'ın avucundaydı. Altı yılda bu işi başarmış görünüyordu, ama hesapları hiç de sandığı gibi çıkmayacaktı. Beylikler Anadoluda öylesine sağlam kök salmıştı ki daha ilk hamlede yere serilecek kadar köhnemiş hiç değillerdi. Beyazıd, Anadolu ile Rumeli arasında ekonomik ve sosyal farklılığı görememişti. Güneydoğu Anadoludaki gelişkin feodalizme karşılık Küçükasyada ilkel boy feodalizmi yanında askerî bir demokrasi egemendi. Batıdaki harekât Türkler açısından gazî eylemleri sayılırken doğuda kardeş kavgası ve zorbalık sayılıyordu. Rumelideki erken-feodal merkeziyetçiliği doğudaki beyliklerin boy ve soy geleneğine uygulamaya kalkışmak karşıt güçleri harekete geçiriyordu, üstelik bu güçler Osmanlı ordusunun içinde de yuvalanmıştı. Hatta iç ve dış politikaya bağlı bir gerilim sırasında Sultan'ın karşısına öldürücü bir tehdit olarak çıkabilirlerdi. İşte Timur önderliğindeki moğolların büyük bir islâm gücü olarak doğu sınırlarında belirmesiyle korkulan şey de başa gelmiş oluyordu*.

(*) (Y.Ö.) Timur'un Anadolu'yu yağmalamak için bu koşulları bekleyip kollamış olması doğaldır. Ancak Yıldırım Beyazıd'ın, yazarın da belirttiği üzere, Türkmen yaşamlı Anadolu ile Bizans-feodal yaşamlı Rumeli arasında, (Beyazıt'ın) görememiş olduğu sosyal ve ekonomik farklılık yalnızca şunu kanıtlar: Roma-tipi klasik kölelikten gelmeyen, dolayısıyla böyle bir kölelikten kurtulması söz konusu olmayan ve işte bu nedenle **biat ve servitum** ilişkilerine girmemiş olan —Türkmen-Şaman-Babaî-Bektaşî gelenekli ve komün pratikli— bir halkın üzerine batı-tipi Biat gömleğinin, dolayısıyla klasik feodal cübbesinin geçirilemeyeceği! Öyle ya, bu halk, Pers-Helen tipi gulam (köle) geleneğini tanımış bulunan İran-Selçuklu halkının uzantısı veya kalıntısı değildi ki... Kuzey-İran'dan ve en sonunda oradaki feodalist (Sancar dönemi) eğilimlerinden kaçarak sürekli ve taze dalgalarla Anadolu'yu dolduran ve biat tanımaz geleneğiyle Konya Selçuklularını çökerten bir halktı.

(140) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, S. 25. Giesecke, H. H., S. 87. Aziz olayları 1391 yılına kaydırıyor.

(141) Koca Hüseyin, d. 89. a, S. 34. Yıl olarak 1391/92 doğru olamaz. Ahmed'in dostlarından biri olan Aziz, ölüm yılı olarak 1396'yı belirtiyor, oysa eski Osmanlı takvimleri 1397 olarak vermekte, yönetime geliş yılını 1381'e tarihlemektedir: Takvimler I. No: 66; S. 17, No: 118, S. 23. Yayıncı Adsız S. 55'de yanlışlığı düzeltir.

İktidarlarından edilen beyler ve sülâleleri kaçarak Gürkan'a sığınıp ondan yardım dilediler. Anadolu emirlerinin moğollarla bağları eskiydi. El Umarî şöyle yazıyor: «Coğrafî ve askerî bakımdan konumları uygun olduğu için moğollardan uzaklarda olmalarına rağmen onlara değerli armağanlar yollarlardı. Moğol orduları içinde her birinin çıkarlarını koruyacak birer temsilcileri vardı»[142]. Cengiz egemenliğinin restorasyonu sırasında bu bağlar yeniden canlandı. Öldürülen beylerin oğul ve kardeşleri Timur'a kaçtılar: **Deploratis miseriis suis, Baisasitem accusarent, qui vitam omnibus eripere niteretur, et patribus suis hauriendum venenum praebuisset.**

Germiyanoğlu İpsala'dan kaçmış, Menteş ve Aydın Oğulları da ona sığınmışlardı[143]. Hepsi kendi hükümdarlıklarını geri almak için, Beyazıd'a karşı birlikte savaşmaya hazır olduklarını bildirdiler[144]. Ancak Timur, Anadoluya gerçekten girip beyler yararına müdahale etmek yanlısı mıydı acaba? Asıl sorun da buydu!

2. Timur ve Beyazıd

Çağatay devletinin göçer soyluları arasındaki amansız mücadeleler içinden sivrilerek gelmekte olan Timur kendisinden 200 yıl önceki Temuçin'i andırıyordu. A. P. Novolcev bu bitimsiz dalaşma ve çatışmaların tarihsel nedeni olarak tarım köylüsü ile hayvan yetiştiricileri arasında 14. yüzyıla kadar sarkan mücadeleleri görüyor. Zamanın tanıklarından biri, Timur'daki sınırsız Cengiz hayranlığını şöyle anlatıyor: «O prensin (Timur'un-E. W.) tüm aklı fikri, hakanın anısının, güneş ve ay gibi, dünyanın sonuna kadar canlı kalmasını, o dönemlerin krallara ve sultanlara örnek olmasını sağlamaktı»[145]. Cengiz'in soyundan gelmediği için kendisine **han** ünvanını yakıştırmak istemiyordu. Ancak 1370'de Çağatay hanedanının son hükümdarı Kazan Han'ın kızını haremine aldığında, kendine «gürkhan», yani hanın damadı adını taktı[146]. Moğolların dünya egemenliği hayali onu herşeyden önce büyülemiş olmalı, çünkü aynı fikir Temuçin'i de peşinden koşturmuştu[147]. Han moğolların

(142) Şehabeddin, S. 376.

(143) Löwenklau, Joh., VI. S. 314, VII. S. 343.

(144) Novoselçiv, A. P., S. 10.

(145) Tac-üs Salmanî, S. 17.

(146) Jakubovskij, S. 71; Bertold, V. V., Soçinenia II, 1. S. 58.

(147) Baltold, Soçinenia I. S. 528. Gökkürenin dört doğrultusuyla ilişkilendirilen dünya egemenliği fikri, daha 10. yüzyılda Oğuz Boylarınca biliniyordu; Karş.: Togan, **V. Z. V. Ibn Fadlan**, S. 157. D. Painter, **Cengiz** sözcüğünün Moğol dilinde Deniz ya da Evren anlamına geldiğine işaret eder. Timuçin'in (Kaba Demirci(1206 kurultayında «Cengiz Han» olarak ilân edilmesi de onun evrensel hakanlığa yükseltilmesi demektir:

gözünde tanrının oğluydu. «Coelum coeli Domino terram autem»[148]. Hanların dünya egemenliği savları da buradan kaynaklanıyordu[149].

Şaman (Gökçe veya Teb-Tengi)lardan biri, Temuçin'e yalnız cengiz ünvanını devretmekle kalmamış, aynı zamanda onun dünya egemenliğine ulaşacağını müjdelemişti. Çünkü o, insan biçimindeki ana-babadan değil, göksel ışıktan yaratılmıştı[150]. Mengü Han (1251-1259) Fransa kralına yazdığı bir mektupta, Wilhelm Rubruk'un aktardığına göre, «ölümsüz tanrı öyle istedi: Gökte tek tanrı olacak, yeryüzünde de tek egemen, yani tanrının oğlu Cengiz Han»[151]. Timur da bu kehânet ve inanca bağlı kaldı. Egemenlik ve yönetim hakkı yalnız Yüce Han'ın takdir ve yasalarıyla belirlenmişti. Karaçu, yani sıradan halkın söyleyeceği hiçbir söz yoktu. Timur kendini yalnız tanrısal kehânet ve kararların gerçekleşmesi olarak görüyordu[152]. O nedenle İran, Hindistan ve İrak'taki yozlaşmış müslümanları cezalandıracak ve Cengiz Hanın dünya devletini yeniden kuracaktı.

Timur'un sloganı şuydu: Gökte nasıl tek tanrı varsa, yeryüzünde de ancak tek egemen olmalı[153]. Gerçi B. Lewis, Timur'un didine bağlı bir müslüman olduğuna inanıyor, ama bu yanlış[154]. Timur için din bir siyasetti. Onun inançlı görevi, komutasındaki asker sürüsünün camileri dünyevileştirip müslümanlara işkence yapmasını engellemiyordu. Kendinde olduğu gibi, savaşçılarında da eski şamanist ruh yaşamakta devam ediyordu. Dış belirtiler bunu kanıtlıyor. At eti yeniyor, şarap ve kımız (mayalanmış kısrak sütü) içiliyor, kehânetlerden umar bekleniyordu. Timur'un şamanist gök tasarımıyla ilişkisini kuş sesleri ve bir «melek»

Historia Tartarorum, S. 62. A. 7. Yeni hakanlar hakanını elçileri komşu ülkelere şöyle duyurdular: «Gök bize dünyanın tüm yüzünü gösterdi, güneşin doğuşundan batışına kadar... Kim boyun eğmek istemeyip direnmeye kalkarsa çocukları, kadınları, ana-baba ve akrabalarıyla birlikte yok olup gider» Kotwicz, W., **Les Mongols, pocznik orientalistiyczny XVI**, Krakow 1950. S. 428.

(148) Vincenz von Boauvais, cap., 75, S. 138.

(149) «...supra modum gloriantes, et ad totius mundi dominium in brevi se venturos praesumentes, ita adeo desipiunt, ut maiorem Domino suo Cham neminem in mundo fore credant...» A.g.e. cap. 74. S. 138.

(150) Turan, O., **The ideal**, S. 81; Boyle, J. A., **Turkish and Mongol Shamanism in the Middle-Ages**. Folklore 83, 1972, S. 181.

(151) Wilhelm von Rubruk, **Reise zu den Mongolen 1253- 255**, Çeviri: F. Risch. Leipzig 1934, XLVIII, S. 292.

(152) Aubin, J., S. 87.

(153) Bu cümlenin Türkçe çevirisi A. Dersca, M. M.'da var. **La Campagne**, S. 32. **A. A.**

(154) Lewis, B. S. 60.

sağlıyordu. Şamanların ikiyüzlülük yeteneği bunların arkasında gizleniyordu[155].

Ortodoks islâm açısından haksızlık sayılan eylemlerin kefareti olarak Timur bir «dinsizler savaşı» başlattı. Tah-as Salmanî bu cezalandırmayı şöyle anlatıyor: «Hükümdarda, tanrının inayetiyle daha çok ülkeye, daha çok insana boyun eğdirirken, bunun yapılan haksızlıkları onarmak için kâfirlere karşı düzenlenen bir sefer olduğu inancı vardı. Ülkeye baş eğdirirken hanedanın askerleri, inançsızların, eziyet edenlerin ve rafızîlerin yok edilmesine, köklerinin kazınmasına yol açabilirlerdi. Bir yığın yaratık felâket ve cehalete kurban gidebilirdi. Hükümdarın çabası yeryüzünde bir yanda hep egemen iken, öteki dünyanın mutluluğuna da ermekti ve yüce tanrı hükümdara hep zafer ve başarı nasip eyledi»[156].

Bozkır soyluları hep yoketme taktiğinden yola çıktılar. Kuzey Çindeki kesin sonuçlu bir savaş sırasında komutanlarından biri Cengiz Hana bu yeni çinli tebayı, hiçbir işe yaramayacağı için, kökünden kazımak önerisinde bulunmuştu. Bunların toprakları otlaklara dönüştürülür, süvari birliklerine verilebilirdi. Han, alacakları haraçtan yoksun kalmamak için bu planı geri çevirdi[157]. Onun hedefi, dünyanın tüm ülkelerini istilâ etmek, halklarına hiçbir anlaşmaya yanaşmaksızın, kayıtsız koşulsuz boyun eğdirmekti[158]. Soyluların yok edilip yalnız köylülerin sağ bırakılmasını buyurdu. Timur da bundan farklı davranmadı. Cengizliler gibi, o da moğol-olmayan tüm toplulukları aşağılık görüyordu. Pek çoğunu vaatlerde bulunarak tavlamış, ama sonradan insanlık dışı eziyetlere uğratmıştı[159]. Nüfusun bir bölümü bir yandan köleleştirilirken bir bölümü yok ediliyordu, kısacası terör havası estiriliyordu. Kafataslarından oluşan tepeler bu sistemin tüyler ürpertici tanıklarıydı[160].

Ortodoks müslümanlar açısından Gürkhan yasa tanımaz bir gaddardı. Aziz İbn Ardeşir'in özellikle vurguladığı gibi, şeriat ve dinden

---

(155) Aubin, J. S. 85, 88.

(156) Tac üs Salmanî, S. 22.

(157) Grousset, R., S. 315.

(158) «Item statuit ut omnes terras mundi subiugarent et cum nullis pacem facerent nisi simpliciter se e:s redderent sine pacto, et tunc precepit quod omnes nobiliores interficiantur rusticis reservatis». **Historia Tartarorum** 41. S. 89.

(159) «Inter homines aliarum nacionum sunt latissimi contemptores... Item nullam veritatem servant alienis. Sunt enim multa bona in principio promittentes sed ad ultimum infinitas crudelitates inhumaniter exercentes» A.g.e., 53, S. 97.

(160) Kafatası piramitlerine Herat'ta 1340'da Timur'dan önce de raslandı. Çağatay Moğollarının kafalarından oluşan benzer bir piramidi Malik Hüseyin Kart, Fahreddin Razi'nin mezarı başına diktirdi. Bu dehşet verici görüntüyü Timur'un oğullarından Muran Şah da Herat'ı işgal ettiğinde 1383'de tekrarladı. Aubin, J., S. 89.

sapmıştı: «Zorbalıklarıyla ün salmış, insanları diri diri yaktığı her yanda söylenir olmuştu»[161].

Ama kimi dervişler onu tutuyor ve haklı buluyorlardı. Göksel dünya ile ilişkileri onu ermiş pâyesine yüceltiyordu ki, bu pâyeyi dervişler de benimsiyor ve sayıyordu[162]. Timur'un kendisi de şeyhlere büyük saygı gösteriyor ve bu tutumuyla ilişkili olarak resmî Safevî propagandasının da katıldığı bir yığın efsaneler uyduruluyordu. Bunlardan birine göre, Timur Hoca Ali'yi Erdebil'deki kendi kulübesinde ziyaret edip bu kenti köyleriyle birlikte ona bağışlamıştır[163].

F. Babinger, Gürkhan'ın bir tasavvuf tarikatına mensup olduğunu ve Anadolu dervişlerince tutulmasının da bu nedene dayandığını tahmin ediyor[164]. Ama bu, yine de onun islâm ortodokslarıyla iyi bağlar kurmasına engel olmamıştır. Kendi amaçlarına uygun düştüğü sürece kâh sünnîleri kâh şiîleri tutmuştur[165]. Nedir ki bütün bunlar onun dinselliği konusunda hiçbir şey söylemiyor. İbn Haldun, akıllı bir filozof ve tarihçi olarak, Timur'un bu yönüne ilişkin konularda söylenebilecek ne varsa hepsini kısa çizgilerle söylemiş bulunuyor: Timur adındaki bu melik en büyük, en güçlü hükümdarlardan biridir. Kimileri ona bilge diyorlar, kimileri de Ali sülâlesini tercih ettiği için rafızî, kimileri de büyücülükle uğraştığını söylüyor. Aslında hiçbiri doğru değil. O çok zeki ve keskin görüşlü ve neyi bilip neyi bilmediği konusunda cin gibi»[166]. Onun açısından din bir politikaydı ve değerlendirmesini de biliyordu. Onu islâm bilginlerine yakınlaştıran şey dinsel bağlılığı değil, politikasıydı ki bu da, onun kehânet ve şamanist pratiğe kulak vermesine engel değildi. F. Tauer, Temuçin ile Timur arasında kültürel ve dinsel bir fark olduğunun saptanabileceğine inanıyor. Temuçin, putperestliğe karşı çıkmazken Timur gençliğinden beri sünnî idi. Gerçi genelde bir savaşçı, ordular komutanı ve istilâcı olarak yaşadı, ama kültürel şeylerden, örneğin İran mimarîsi ve el zanaatlarından da zevk alıyordu[167]. Tauer,

(161) Giesecke, H. H., S. 94.

(162) Aubin, J. S. 89.

(163) Hinz, W., **İran's Aufstieg**, S. 15, bu öykülere inanıyor. Horst, H. bir 17. yüzyıl belgesindeki sahteciliğe değinerek Safevîlerin peygamber ailesinden geldikleri izleniminin uyandırılmak istendiğini belirtiyor: Timur ve Hoca Ali. Aslında Safevî tarihi için bkz. Mainz Bilim ve Edebiyat Akademisi yayınları, 1958, No: 2, S. 44-47.

(164) Babinger, F., **Aufsätze und Abhandlungen I.**, S. 61.

(165) Jakubovskij, A., S. 72. Baltold V. V., Soçinenia II/1. S. 158, 159.

(166) Ibn Khaldun, at-Ta'rîf bi Ibn Khaldun... (Autobiographie). Ed. Muhammed Tawit at-Tanji. Kahire 1952, S. 382. Çeviri: Fischel. W. J., Ibn Khaldun's sources for the history of Jenhiz Khan an the Tatars. Journal of the American Oriental Society 76, 1956, S. 99.

(167) Tauer, F., Timurlular Devrinde Tarihçilik. Belleten XXIX, 1965, S. 49.

bu kültürel ilginin sadece bir badana, kendi güç ve egemenlik gösterisini gizleyen bir maske, ama gerçek bir ihtiyaç olmadığını gözardı ediyor. A. P. Novoselcev onun bilimle ilişkisini araştırırken, bu merakın pratik savaşçı amaçlarından ileri gitmediğini, bilgi açlığı ve gerçeği arama duygusuyla ilişkisi olmadığını saptamıştır[168]. İstilâ edilen ülkelerden gelen binlerce zanaatçı ve sanatçının yaptığı yapılar ve konutlara rağmen, Maveraünnehir bölgesi ekonomi ve kültür alanında çöküşten kurtulamadı. Timur'un eylemi, politikası ve hedefleri tıpkı hayran olup taptığı selefi Cengiz Hanınkiler gibi reaksiyonerdi[169].

Aslında Timur Beyazıd'la çatışmayı aklından geçirmiyordu. Onun istediği, eskiden beri kavgalı bir bölge olarak Hülagû hanedanını çok uğraştırmış olan Suriye'den Memlûkları kovmaktı.

Sultan Barkuk ve oğlu Farah (1399-1411) Beyazıd'la ittifak kurmaya ilkin yanaşmadılar. Çünkü Malatya ve Diyarbakır bölgesine girmekle Beyazıd Mısırlıların Anadoludaki çıkar dünyasına adım atmış oluyordu. Hatta Timur Doğu Anadolu'ya girmekle Yıldırım'ı tehdit etmemiş olsaydı, onunla Memlûklar savaşa tutuşacaktı. Yukarda belirttiğimiz üzere, Sultan'ın Peloponnes'deki seferini 1394'de yarıda kesmesinin nedeni, Gürkhan'ın son harekâtından dehşete kapılan Barkuk'un kendisine yazdığı uyarıcı mektuptu. Aynı nedenle Beyazıd 1400'de, kendisine Hospitalistlerin despotluğunu satmak isteyen I. Theodor ile uzlaştı. Gerçekten de Theodor Türklerle başa çıkamayacağını kestirmişti. Oysa Beyazıd Hospitalitleri Mora'dan sürüp gönderirse, kendisiyle barış ve dostluk kuracağına söz veriyordu. Elindeki tüm güçleri doğuda peydahlanan düşmana karşı seferber etmeliydi.

Bu arada Memlûklarla görüşmeler uzayıp gidiyor, Kahire Osmanlılara güvenmiyordu. Ancak Moğolların Suriyedeki 1401 zaferi ve Şam'a girip kenti yakıp yıkmaları üzerine bir anlaşmaya varıldı. Beyazıd Güney Anadoludaki bir bölgeyi Farah'a biçimsel olarak bırakıyordu[170]. Timur, Beyazıd'ı «davasını Muhammed'in din düşmanlarına karşı kuvvetle yürüttüğü için»[171] bir gazî olarak görüyordu. Sultan'ın Asyadaki egemenliğiyle yetinip huzursuzluk çıkarmamasını istiyordu ve bunu, ona elçiler aracılığıyla iletmişti[172]. Sultan'a bir sürü hediye, bu arada pek değerli bir elbise de göndermişti. Ona «oğul» diye hitap ediyordu. «Tanrının sana verdikleriyle ve kâfirlerden kopardıklarınla hoşnut ol» diyor

(168) Novoselçev, A. P., S. 13.

(169) A.g.y. S. 14, 20.

(170) Flemming, B., S. 110.

(171) Temiris (Timur) de teos men Paiaz'ti (Beyazıd) pros polimious sfon diapolimounti kai agonizomeno... Chalkokondyles, L., I, II, S. 95.

(172) A.g.e., S. 96.

Beyazıd'ı yerinden ettiği beyleri yeniden tanımaya çağırıyordu: «Öteki hükümdarlardan çaldığın eyaletleri, tanrının inayetini diliyorsan, hemen geri ver... yoksa tanrının yardımıyla gelir, onların intikamını alırım»[173]. Beyazıd hediyelere çok kızdı, kendini aşağılanmış hissediyordu, elçileri geri savdı, onları tersledi, uğradığı hakareti içine sindiremiyordu[174]. Elçilerin sakallarını kazıtıp bağırdı: «Gidin ve efendinize söyleyin ki, onu bekliyorum, çabuk gelsin. Gelmezse, onu meşru karısından boşarım»[175]. Öfkesinde haklıydı, çünkü doğuda «oğul» diye hitap etmek ve elbise hediye etmek, kabul edenin daha aşağı düzeyde olduğunu vurgulamak anlamına geliyordu. Cengiz Han'ın, yazdığı bir mektupta, kendisine «oğul» dediği Harzemşah II. Muhammed moğol elçisinin üzerine yürüyerek haykırır: «Bu lânet herif ne suretle bana oğul demeye kalkar»[176].

Oysa Beyazıd'ın düşünebileceği en kötü olasılık iki tarafın birbirlerini eşit düzeyde görmeleriydi. Han'dan daha aşağı bir konumda görünmek onun hiç kabul edemeyeceği bir şeydi. Timur'un ise bu söz dinlemez adamı cezalandırmaktan başka bir şey düşündüğü yoktu. Beyazıd'ın gerek doğuştan gerekse ırk açısından kendinden daha aşağı olduğunu ilân etti. O hıristiyan hanedanlarıyla kurduğu bağlar yüzünden kanındaki türklüğü yitirip yozlaşmışı. Türkmen olup çıkmıştı, hatta grekleşmiş, dolayısıyla kâfir olmuştu[177]. Gürkhan'ın çevresindeki dervişler* Beyazıd'a karşı verilecek savaşın tanrı katında da haklılık kazanacağı şayiasını yayıyorlardı. Çünkü Osmanlılar, oğulları, vezirleri ve kadılarıyla kokuşmuş ve günahkârdılar. Oysa Timur ahlakî disiplinin ve dinsel teslimiyetin örneğiydi. Şeriatı çiğneyenlere karşı verilecek sa-

(*) (Y.Ö.) Bu dervişlerin, mevlânacı tasavvuf derviş ve şeyhleri mi, yoksa şamanist türkmen kökenli anti-selçuklu dervişler mi olduğuna ilişkin kesin bilgi yok. Ancak yine de bu sonunculardan olmaları, bizce büyük olasılık. Çünkü 200 yıl önce Selçukluların feodalleşmesine karşı çıkanlar da onlardı. Bizans kalıntısı feodalizmi Gazilik altında Rumeli'de sürdüren Beyazıd'ın karşısında yer almaları doğaldı. Rumeli feodal geleneği Anadoluda istenmiyordu.

(173) Dukas, XV, S. 58.

(174) A.g.e., S. 96.

(175) A.g.e., S. 58. İslam görüşüne göre sakal erkekliğin bir göstergesi olduğundan Beyazıd'ın verdiği ceza çok aşağılayıcıydı, Karş. Eflaki, I. cap. 285, S. 323.

(176) Mohammed en-Nesavi, XIV, S. 58.

(177) Şeref üd-din, **Zafername**, Ed. Tauer, F., Prag 1937'den alıntı: A. Dersca, **La campagne**, S. 32. Eski Osmanlıcada «ırık», Radloff, W., Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1. 2. Moskova 1964, S. 1367: Tatarca, Uygurca ve Kumancada «uruk», Kırgızcada «uru» nesil, soy, kuşak, akraba anlamına gelir. Örneğin şu Uygurca cümle: Kanuk eğriler azıs urki polur (Bütün kamburların kökü soydan gelir). Çağatay Moğolları Maverayün Nehir'deki ırkdaşlarını «karayum» (melez) olarak adlandırıyorlardı. Onları köy ve kentlere yerleşip göçerlerin soyunu yozlaştırmış olmakla aşağılıyorlardı. Jakubovskij, A. S. 49.

vaşı haklı göstermek için masallar uyduruyorlardı. Timur, tanrının kılıcıydı, zorbalara haddini bildirecek, tanrısız iğrenç müslümanları temizleyecekti[178].

Bu efsanelerle donanmış olarak Timur, 1400'de Osmanlı Küçük-Asyasının kuzeydoğudaki uç kalesi olan Sivas'a yürüdü, ilkin Erzincan'ı aldı ve Ahmed'in 1396'da kaçışından sonra Beyazıd'ın buraya yerleştirdiği tüm osmanlı kolonistleri kılıçtan geçirildi[179]. Güçlü bir tahkimatı olan Sivas'ın kent duvarlarını mayınladı, iskelelerle desteğe aldıktan sonra ateşe verince tüm duvarlar hep birden çöküverdi. Yıkıntılar arasından kente giren moğollar kime rasladılarsa alaşağı ettiler. Han, kadınları ve çocukları bir alana toplayıp hepsini birden süvarilerine çiğnetti. Kentin özel bir mahallesinde yaşayan cüzzamlıların tümü kılıçtan geçirildi[180]. Bu tür gaddarlıklar moğolların savaş taktiğindendi. Kan dökmek onlar için su dökmek gibi gündelik işlerdendi. Timuçin'in adamları öldürdükleri insanların sayısıyla böbürlenirler, hatta Vincent de Beauvais'ye göre, öldürdükçe coşarlardı[181]. Bu kan sarhoşluğunun temelinde, herhangi bir direnişi önceden kırmak gibi tasarlanmış bir terör sistemi yatıyordu. Hanlar ve çevresindekiler tehdit ettikleri ülkelerde insanları kitle halinde paniğe sürüklemeyi tasarlıyorlar ve yerleşim yörelerinin hakkından böylece daha çabuk geleceklerini düşünüyorlardı. Moğollar açısından kentler en büyük tehlikeyi oluşturmaktaydılar. Çünkü burada yalnız tahkimatlar yoktu, kentteki zanaatçılar ve yoksullar da direnişe katılabilirlerdi. Yakıp yıktıkları kentleri bir daha yeniden inşa etmemeleri bu yüzdendi. Buraları ya zengin feodal beylere kiraya verirler ya da bozkır soylularına teslim ederlerdi[182]. Böyle olunca terör sistemi göçebe soyluların da işine geliyordu. Ganimetten başka bir şey düşünmeyen bunlar, sıradan savaşçıları acımasız bir asker disipliniyle buyrukları altına alıp kendilerine ekonomik yönden bağımlı kılıyorlardı[183].

Timur, vurduğu bu iki darbeden sonra Beyazıd'a diz çöktüreceğini umdu ve şu çağrılarda bulundu: Beylere beylikleri hemen geri verilsin.

---

(178) Alexandrescu-Dersca, M. M., **La campagne**, S. 53.

(179) Dukas, XV, S. 59. Takvimler I. No: 151, S. 27; No: 82, S. 69 1400 yılları.

(180) Chalkokondyles, L., t. I, III. S. 136.

(181) «Effusio sanguinis apud eos tanquam effusio aquae reputatur... in occisione hominum exutantes gloriantur, et in multitudine occisorum anima eorum mirabiliter delectatur.» Vicenz von Beauvais cap. 77, S. 140.

(182) Babajan, L. O., S. 116.

(183) Werner, E., **Einige Charakteristika**, S. 1242; Moğollarda feodal ilişkiler için Natsagdorj, Sh., **Main characters of feudalism of the nomands. Papers of the Mongolian Delegates to the XIV international Congress of historical sciences** (San Francisco 1975) Ulan Bator 1975., S. 1-19.

Sultan 200 deve yükü tereyağ ve 2.000 çadır teslim etsin, camilerde hutbe okunup Timur'un sultanlığı ilân edilsin. Beyazıd'ın parası yalnız Osmanlı yurdunda geçer, Beyazıd'ın oğulları da yalnız bu yurtta hizmet etsin (paraginestai es tas gemireo Turas)[184]. Osmanlı tarafında yeniklik ve tevekkül hüküm sürüyordu. Şair Ahmedî, Şam, Erzincan ve Sivas'ın yıkımından sonra ortalığı basan bu ağır havayı şöyle dile getiriyor :

Bırak, Şamda ve Rumda ne olmuşsa olmuş bu kargaşada
Akşamın derdi yüzünden zehir etme sabahı
Candan birkaç dostunla kur meclisini
İnsanlar neyse ayaktakımı da öyle
Bırak bunlarla söyleşmeyi[185].

Beyazıd pes etmedi. Han'ın taleplerini kabullenmek boyun eğmekle eşitti, geride savaşmaktan başka çare kalmıyordu. İyi haber alan Venedik kaynaklarının 12.10.1400 günü bildirdiklerine göre, Sultan Anadoludaki silâhlı kuvvetlerini biraraya topluyor ve hıristiyan vasallerini hemen askerî birlikler göndermeye çağırıyordu[186].

1402 Nisanında Ainos'da bulunan Kandiya'lı Kostas Karkhias, Sultan'ın Bursa'da her gün yeni katılmalarla büyüyen yeni ordusunu sonunda harekete geçirdiğini, Timur'un ise Sivas'ı büyük bir orduyla işgal ettiğini haber almıştı. O sırada Mircea da Macaristan'ı ve Batı Eflâk'taki moğolları Sultan'a karşı harekete geçirmişti[187]. Laonikos Khalkokondiles'e göre Sultan en başta, kendisine 10.000 kişiyle katılan sırp zırhlı süvarilerine güveniyordu[188]. Buna, karşılık, inanç savaşçılarına karşı çarpışmaktan pek hoşnut görünmeyen ve üstün moğol gücünden çekinen yaya, müsellem ve sipahilere pek güveni yoktu. Anadolu Bey-

---

(184) Chalkokondyles, t. II, III, S. 138.

(185) Kortantamer, T., S. 131.

(186) Thiriet, F., Régestes, II, No: 994.

(187) «... qualiter Bayasith bey, admiratus Turchorum, iam recesserat de Brussa et ibat versus Magnam devastiam per (duas) iter duarum dietarum cum non magno exercitu (quia) sed cotidie adunabat suum exercitum... ad se. Tamberlanus autem Tartarus cum magno exercitum... subiugavit Magnam Sevasham et transievit eam per duas dietas et venit versus dictum Bayassithum. Milcys autem Vlachus et Tartari a partibus occidentalibus Vlachie... veniunt contra dictum Bayasithum et carpserunt transitus et itinera parcium Vlachie pro veaniendo versus partes et loca Bayasith bey.» Ed. Dennis, G. T., Three reports frome Crete on the situation in Romania 1401-1402. Studi Veneziani 12, 1970, S. 248.

(188) Chalkokondyles, t. II, III. S. 139.

liklerinden sağladığı ve Osmanlı ordusuna henüz birkaç yıl önce katılmış bulunan birliklerin tutumundan da pek ümitli değildi. Ama Sultan yürekliliğine, talihine ve de yeniçerilere güveniyordu.

Ankara yakınlarında muharebe düzenine girildi. Aydın, Karasi ve Saruhan valisi olan büyük oğlu Süleyman, Rumeli hıristiyan vasal birliklerinden oluşan sağ kanata komuta ediyordu. Onun yanı başında Lâlâ Şahin Paşa ve Evrenos Bey vardı. Hamid ve Teke valisi Mustafa ile Musa ve İsa yeniçeri birliklerinin başında babalarının yanında yer almışlardı. Yedek birliklere ise, Ali Paşa ve İsa Beyle birlikte, en yürekli ve tedbirli oğlu Mehmet komuta ediyordu[189].

Muharebeyi sırp zırhlı süvarilerinin saldırısı başlattı. Şaşkına uğrayan moğollar korkuyla geri çekildiler. Çarpışmaların kızıştığı bir sırada «Ayrı ayrı her bölgenin birlikleri kendi beylerinden yana geçtiler... bu birliklerin beyleri Timur Han'ın yanındaydı. Çok sürmedi ki ordu dağılmaya başladı»[190]. İlkin Saruhan, Menteşe ve Karaman birlikleri yan değiştirdiler, ötekiler de onları izledi[191]. Muharebe artık kaybedilmişti. Ama Beyazıd kaçmadı, oysa sırp prensi Stefan Lazareviç daha vakit varken onu kaçmaya çağırıyordu. Sultan'ın kesin reddi üzerine Lazareviç zırhlı süvarileriyle moğol kuşatmasını yarıp Süleymanı da yanına aldı[192]. Beyazıd hassa birlikleri tükeninceye kadar yeniçerileri yanında ölesiye savaştı, ama esir düştü ve Gürkhan'ın önüne getirildi. Timur kendisini onurla karşıladı ve görkemli bir çadırda alıkoydu. Onu demir bir kafes içine kapattığı ise Sfrantzes'in iddiasıdır[193] ki doğuda dolaşan efsaneleri andıran bir söylenti olmaktan öteye gitmiyor. 12. yüzyılda Sib-ibn El Gavsi'nın anlattığına göre, Oğuzlar Sultan Sancar'ı (1117-1157) demirden bir kafese hapsedip ülkesinin nasıl yağmalandığını kendisine göstermek istemişlerdi[194].

Timur istediğine ermişti. En güçlü en tehlikeli düşmanı işte yerlerdeydi. Anadoluyu, Osmanlı boyunun yurdunu yağmalamalı, çöle mi çevirmeliydi? Bunun için hiçbir neden yoktu, çünkü bu, yalnız kâfirlerin işine yarardı. Oysa onlar şimdilik müslümanların önünde tir tir titremekten kurtulmuşlardı. O nedenle Küçük-Asyada giderek yapacağı müdahaleleri Cihad maskesiyle örtebilecekti[195]. Önce tüm esir aldığı

(189) Alexandrescu-Dersca, M. M., **La campagne**, S. 74.
(190) Altosmanische Chroniken, S. 54.
(191) Dukas, XV, S. 66.
(192) A.g.e., S. 66.
(193) Sphrantzes, Georgias, I. 26, S. 85.
(194) Köymen, M. A., **Einfall**, S. 623.
(195) Alexandrescu-Dersca, **La campagne**, S. 87.

Türkleri, silâh ve giysilerini alıkoyduktan sonra salıverdi[196]. Hayatta kalan beyleri de eski beyliklerine yolladı[197]. Beyazıd'ın oğulları da «kendilerine düşen payı» aldılar: Süleyman Avrupadaki sancaklara, İsa Osman Beyin yurduna, Savcı'nın oğlu Bursa'ya, Mehmet Amasya ve Tokat'a gönderildi[198].

Timur bununla, hiçbir zaman Osmanlı devletini yok etmek istemediğini, ama yalnızca Anadoludaki eski durumunu korumaktan ve Osmanlıları özellikle Rumeli'de gazî harekâtına itmekten yana olduğunu kanıtlıyordu[199]. Kendini tüm hükümdarların üstünde, onlara «lâyık oldukları» destek ve cezayı veren bir dünya hakanı gibi hissediyordu. Siyasal ilkelerini inandırıcı kılmak için Küçük-Asyada yalnız müslümanlara mal-aman (kurtarmalık akçesi) ödeme hakkı tanıyor, hıristiyanlar ise ya köleleştiriliyor ya da öldürülüyordu[200]. Oysa ülke inim inim inliyordu. Malih Şah Timur'un talimatı üzerine Teke ve Menteşe bölgelerini yağmalayıp durdu, Akdeniz kıyısını silip süpürdü. Bereketli tarlaları tüyler ürpertici bir ıssızlığa boğmadan Timur'un otağına döndüğü olmuyordu[201]. Hayatta kalanlar açlıktan kırılıyordu. Çok geçmeden bir veba salgını sağ kalanları da hakladı[202].

Ankara savaşından sonra Timur, Hospitalitlerin tahkim ettiği İzmir'e gitti. Beyazıd kenti ve kaleyi baskınla ele geçirmeyi daha önce boş yere denemişti. Ama Gürkhan, Sultan'ın beceremediğini, insan kaybını göze almaksızın ve kapı-kıran koçbaşları kullanarak başardı. Thiraia, Nimphaion ve Ephesos'tan kaçıp buraya sığınan greklerin kafalarını koparıp bunlardan gaziliğin yeni ve somut örneği olarak piramitler dikti.[203]

Timur, Osmanoğullarından ya da hiç değilse devlet büyüklerinden elindeki esiri parayla satın almalarını bekliyordu. Ama kimse parmağını bile yonatmadı. N. Filipoviç ilginç bir iddia ileri sürerek yalnız yıkık Batı Anadolu'dan, Sultan'ı 90.000 altın akçe karşılığında kurtarma girişiminde bulunulduğunu söylüyor. Kimlikleri bilinmeyen bu girişim-

(196) Sphrantzes, I. 26. S. 84.

(197) Von Hammer, J., I. S. 331, Jorga, N., **Geschichte I**, S. 322.

(198) Alexandrescu, Dersca, M. M., **La campagne**, S. 92.

(199) Wittek, P., **Menteşe**, S. 91 ve **Deux chapitres**, S. 313.

(200) Aubin, J., S. 99.

(201) Alexandrescu, Dersca, **La campagne**, S. 85.

(202) Dukas, XVIII, S. 79. Rodos'tan Girit'e gelen Buonaccorsa Grimani adında bir Venedikli, Tatarların Palatya hariç bütün Anadolu'yu yakıp yıktıklarını anlatır: Jorga, N., **Notes at extraites, I.** S. 107.

(203) Lemerle, P., **L'émirat**, S. 42.

ciler, Sultan'ın oğullarından hiç ses çıkmayınca doğrudan moğol sarayı ile temasa geçmişler, hatta gerekli parayı Bizans'taki malî çevrelerden ödünç almayı düşünmüşler[204]. Bunlar, Anadolu'nun feodal beyliklere parçalanmasına doğru bir geriye dönüşten ve yaygın bir anarşiden çekinen güçler olsa gerek. Nedir ki Beyazıd 1403 ilkbaharında Akşehir'de acılar ve kederler içinde kıvranarak ölmüştü. Bursa'da atalarının mezarında toprağa verildi[205].

Timur aynı yıl Anadolu'dan ayrılıp Çin'e doğru sefere çıktı. Yanına 13. yüzyılda Hulagû'nun Amasya, Sivas ve Kayseri'ye yerleştirdiği kara tatarlardan 40.000 kişiyi birlikte alıp Orta-Asya'ya götürdü[206].

Hıristiyan Avrupa sevinçten uçuyordu. Venedik senatosu durumu coşkuyla karşılayarak şöyle değerlendiriyordu: «Pax illarum partium, Palatie et Theologi, est salus et vita insule Crete»[207]. 1402 Eylülünde yeni koşulların sağladığı olanaklar görüşüldü[208]. Daha 1400'de Sultan'la Bizans'ın teslim koşullarını tartışmış olan Bizanslılar için bir mucize doğmuştu. Tanrının anası kenti kurtarmıştı. Kentin anahtarlarını Beyazıd'a teslim etmek üzere yola çıkan heyet, Timur'un zaferini duyar duymaz hemen geri dönmüştü[209]. İoannes Khortasmenos bunu çok doğal buluyordu, çünkü İsa, kenti şeytandan korumayı görev edinmişti. Şikayet konusu artık sadece Küçükasya'daki iman kardeşlerinin başına gelenlerdi. Gerçi Türklerden başlarına çok şey gelmişti, ama moğollar tam bir belâydı. Bu barbarların yaptıkları şöhretlerine pek yakışıyordu. Ayaklarını nereye bastılarsa çöle çevirmişlerdi. Khortasmenos için biricik avuntu, Timur cellâdının tanrının kılıcı olarak başka bir serseriyi —Beyazıd'a— haklamış olmasıydı. Çok sürmeden tanrı insanlığı bu belâdan da kurtarmıştı[210] K. P. Matschke en son makalesinde, Bizanslıların çoğunun şuna inandıklarını ileri sürüyor: Devletin ve toplumun varlığı iki şeye bağlıdır, yani imandan ayrılmamaya ve tanrının koruyuculuğuna ve müdahalesine...[211]. İmparator II. Manuel de aynı şeyleri söylüyordu, tanrı insanları sınıyor ve acı çektiriyorsa, bu doğal

---

(204) Filipoviç, N., **Princ Musa**, S. 22.

(205) Baştav, Ş., **Les sources**, S. 167.

(206) Tac üs Salmanî, S. 23. Bu 40.000 rakamına Koca Hüseyin aktarıyor. I., 12. b. S. 39.

(207) Jorga, N., **Notes et extraite I**, S. 122.

(208) A.g.e., I, S. 122.

(209) Matschke, K.-P., **Die Schlacht**, S. 3.

(210) Hunger, H., **Zeitgeschicte**, S. 158, 160.

(211) Matschke, K.-P., **Die Schlacht**, S. 23.

gerekliliktir. Çünkü günahlar ancak böyle dengelenir. Bu dünyanın gam ve kederi yarınki dirilişin en iyi kanıtıdır. Acı çekmek tanrı sevgisini güçlendirir. İsa da hayatını inanç uğrunda feda etmeye hazır değil miydi? Eğer Türkler greklerden daha güçlü çıktılarsa bu, talih ve talihsizliğin sürekli yükseliş ve alçalışlarından başka bir şey olamazdı[212]. 1390'lı yılların siyasal koşullarındaki çaresizlikten doğan bu tevekkül dolu söylemler, doğuda bir ışık belirince hemen fiiliyata dökülmekten de geri kalmadı. İmparator 1401'de hıristiyan devletlerinin Timur'la temasa geçmelerine önayak olmuştu. VII. İoannes daha önce Gürkhan'la bağlantı kurmaya çalıştığına göre, şimdi onunla bir anlaşmaya varabileceğini ümit ediyordu[213]. Kardeşi I. Theodor'un anısına kaleme aldığı 1407 tarihli bir konuşmasında dikkatli ifadeler kullanıyor ve şu kanıya varıyordu: Zafer veya yenilgiyi belirleyen şey yalnız sağlam inanca ve tanrıya güven değildir. Burada siyasal beceri ve askeri yetenekler de rol oynar[214]. İmparatorun kendi başına vardığı bu kanı, Manuel Kalekas'ın 1403'de Konstantinopolis'teki bir dostuna yazdığı mektupta daha da aydınlığa kavuşuyor. Mektup İtalya'ya giden göçmen ve diplomatların olayların gidişiyle ilgili sevinçlerini yansıtıyor: «Ben aslında düşmanın uğradığı bu cezayı ona bizimkilerin vermesini isterdim. Bizimkiler uzun süre sabretmekle gösterdikleri güçsüzlüğü artık gafillere bıraksınlar ve buna güvensinler ki kâfirlere karşı kazanılan zaferi hak ettiler, çünkü mesele lâyık olduğu sona ancak böyle ulaştırılabilir»[215].

Balkan devletleri, acaba kendi güçlerine güvenebilecek, Türklerin gırtlaklarına taktıkları kelepçelerden kurtulma şansını kullanabilecek durumda mıydılar? Osmanlılar, kendi imparatorluk temellerinin sağlam, bunca tehlikeli bir sınavdan sağ çıkabilecek kadar güçlü olduğunu elbette kanıtlamak isteyeceklerdi. Onların açısından durum, Beya-

---

(212) Beck, H., **Vorsehung**, S. 228-234. 1392'de yazdığı «Bir Türkle Konuşmalar»ında, Osmanlıların talihinin sonsuza dek sürmeyeceğini öğrenerek avunur (9. Konuşma). Müslümanların o dönemde Hıristiyanlar üzerindeki egemenliği, Mısırlıların Yahudiler üzerindeki egemenliğine benzemez. (10. Konuşma). Hıristiyanlara tamamıyla baş eğdirseler bile, bu hiçbir şey ifade etmez, çünkü İsa, havarilerini her türlü haksızlık ve kovuşturmaya katlanmasını öğretmiştir. (11. Konuşma). Bkz. Turner, C. J. G., S. 350.

(213) Barker, J. W., **Manuel II**, S. 507.

(214) Metnin kopyası için Migne, J. P., PG, 156; coll. 181-306. Yeni bir değerlendirme için Matschke, K. P., **Die Schlacht**, S. 11.

(215) Corespondance de Manuel Calecas, publiée par R. J. Loennertz, Città del Vaticano 1950, No: 79, S. 281. Zikreden Matschke, K.-P., **Die Schlacht**, S. 8.

zıd yönetiminin son yıllarında başkaldıran boy-içi muhalefet nedeniyle iyice karmaşık hale geliyordu. Üstelik tahta çıkma hukukundan söz edilemezdi[216]. İçteki ve dıştaki çelişkiler yoğunlaşıp birbiri içine karışarak genel bir devlet ve toplum bunalımı şeklini alıyordu. Ve bunu, Güney Avrupa tarihini kesin sonuçlarıyla yüzyıllar boyu belirleyecek bir çözüm bekliyordu.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

(216) Türk boylarında tahta çıkış sırasına ilişkin bir hukuk ya da yaş tercihi yoktu. Eski Türk Orhon Kitabelerinde ölen hanın yerini bir erkek kardeşin aldığından söz edilir. Osmanlılarda da belirgin bir yasa yoktur. Başlarda, yani I. Beyazıd'a kadar babayı en büyük oğul izler. 1402'den sonra taht adayının seçiminde yüksek paye sahipleri ve Yeniçeriler ön plana geçtiler; Karş.: Giese, F., **Das Seniorat im Osmanischen Herrscherhause**, II. 1928/26, S. 250 ve İnalcık, H., **The Ottoman Empire**, S. 59

Almanca ilk basımı 1966'da, dördüncü basımı ise 1985'te yapılan, Alman tarihçisi Prof. Dr. Ernst Werner'in **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar** adlı yapıtı batılı tarih çevreleri arasında büyük bir ilgiyle karşılandı. Werner bu kitabında "Osmanlı Feodalitesi" yaklaşımını zengin bir kaynak taramasına dayandırarak kuramsal-tarihsel bir çerçeveye oturtmağa çalışmaktadır. Bugüne değin büyük bölümü bizim tarihçilerimizce kullanılmayan ve bizim için 'yeni' sayılan bu kaynaklardan hareketle, Werner Osmanlı toplum yapısına ilişkin tartışmaya ilginç boyutlar getirmektedir. Kitabı titizlikle baskıya hazırlayan Yılmaz Öner'in tartışma/açıklama notları ise daha verimli bir okuma olanağı sağlamaktadır. Bu kitabın 15. Yüzyılda Anadolu'da Anti-Feodal Tepki' adlı ikinci cildini de baskıya hazırlamaktayız. Osmanlı toplum yapısına ilişkin, konuya belli bir perspektiften yaklaşan önemli bir katkıyı okurlarımıza sunduğumuz için kıvançlıyız.

BİLİM DİZİSİ 14/69

alan yayıncılık